

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

**Нуритдинова В.Ш.
Шарапова М.А.**

МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТ

ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА

Тошкент – 2014

Такризчи:

Ҳайдаров Н.Ҳ. – Тошкент молия институти илмий ишлар
бўйича проректори, иқтисод фанлар доктори, профессор

Турабов Б.Т. – Ўзбекистон Республикаси Молия
вазирлиги Ҳудудлар молияси Бош бошқарма бошлиғи,
иқтисод фанлари номзоди

Молиявий назорат: ўқув қўлланма / Нуритдинова В.Ш.,
Шарапова М.А. – Тошкент, 2014 – 380 бет.

МУНДАРИЖА:

КИРИШ	12
--------------------	-----------

I бўлим. Молиявий назоратнинг назарий ва ташкилий асослари

1 боб. Молиявий назорат ва уни ташкил этишнинг назарий асослари

1.1. Молиявий назоратнинг мазмуни ва аҳамияти.....	14
1.2. Такрор ишлаб чиқаришнинг турли босқичларида давлат молиявий назоратининг вазифалари.....	19
1.3. Давлат молиявий назорати тизимининг элементлари	21
1.4. Давлат молиявий назоратида методик услублар.....	23
1.5. Давлат молиявий назоратини ташкил этиш ва амалга ошириш таъминоти.....	30

2 боб. Молиявий назоратнинг турлари, шакллари ва усуллари

2.1. Молиявий назоратнинг турлари.....	46
2.2. Молиявий назоратнинг шакллари.....	55
2.3. Назорат олиб бориш усуллари	59

3 боб. Молиявий назоратни ташкил қилиш ва ўтказиш босқичлари

3.1. Назорат чора -тадбирларини режалаштириш.....	67
3.2. Назорат қилинаётган объект фаолиятини таҳлил этиш.....	73
3.3. Назорат чора-тадбирининг якунловчи босқичи.....	84

II бўлим. Молиявий назоратни амалга оширишда давлат органларининг аҳамияти

4 боб. Умумдавлат назорат органлари томонидан молиявий назоратни амалга оширилиши

4.1. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг молиявий назоратни амалга оширишдаги аҳамияти.....	88
4.2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг молиявий назоратни амалга оширишдаги аҳамияти.....	92
4.3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги комиссияларнинг молиявий назоратни амалга оширишдаги аҳамияти.....	99
4.4. Республика назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш Кенгашнинг молиявий назоратни амалга оширишдаги аҳамияти.....	108

5 боб. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси ва унинг молиявий назоратни ташкил этишдаги ўрни

5.1. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб Палатасининг мақсади ва таркибий тuzилмаси.....	112
--	------------

5.2. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб Палатасининг вазифа ва функциялари.....	114
5.3. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб Палатаси томонидан текширишларни ташкил этиш ва ўтказиш тартиби.....	118
5.4. Ҳисоб Палатаси томонидан текшириш материалларини топшириш ва текшириш натижалари бўйича давлат органлари томонидан чора кўриш тартиби.....	121

6 боб. Молиявий назорат олиб борувчи органлар ва уларнинг молиявий назоратни ташкил қилишдаги ўрни

6.1. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, унинг молиявий назоратни ташкил этиши.	126
6.2. Молия вазирлиги ҳузуридаги Бош Назорат – тафтиш Бошқармаси ва унинг ҳудудий бошқармаларининг таркибий тузилиши, вазифалари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари	137
6.3. Молия вазирлиги Ғазначилигининг бюджет ижросини назорат қилишдаги фаолиятининг хусусиятлари.....	147
6.4. Давлат молиявий назоратни амалга оширишда солиқ органлари роли	154

III бўлим. Давлат молиявий назорати турлари

7 боб. Солиқ назорати

7. 1. Солиқ назоратининг асослари ва амалга ошириш шакллари.....	161
7. 2. Солиқ текширувларининг моҳияти ва турлари.....	168
7.3 Солиқ текширувларини ўтказиш тартиби.....	174
7.4. Давлат органларининг солиқ назоратини олиб боришдаги вазифа ва ваколатлари.....	185

8 боб. Банк назорати

8.1. Банк назоратининг моҳияти ва зарурлиги.....	193
8.2. Банк назоратини амалга ошириш усуллари.....	200
8.3. Ўзбекистон Республикаси Марказий Банкнинг банк назоратини амалга оширишдаги роли ва аҳамияти.....	206
8.4. Тижорат банкларини лисензиялаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш орқали назорат қилиш.....	211

9 боб. Суғурта назорати

9.1. Суғурта фаолиятининг назарий-ҳуқуқий асослари.....	216
9.2. Суғурта фаолиятини давлат томонидан назорат қилишнинг мақсад ва вазифалари.....	221
9.3. Махсус ваколатли давлат органи томонидан суғурта фаолиятини назорат қилиш тартиби.....	224

9.4.Суғурта назорати Давлат инспекциясининг вазибалари, функциялари ва ҳуқуқлари.....	235
---	-----

10 боб. Бюджет назоратини ташкил этиш

10.1.Молия органларида назорат- иқтисодий ишларни ташкил этиш.....	239
10.2. Бюджет ташкилотлари молия-хўжалик фаолиятини тафтиш этиш амалиёти..	250

11 боб. Бюджет ташкилотлари харажатлар сметасини режалаштириш ва бюджетдан молиялаштиришдаги молиявий назорат

11.1 Бюджет ташкилотлари харажатлар сметасининг моҳияти ва аҳамияти.....	266
11.2. Харажатлар сметасини тузиш, кўриб чиқиш ва тасдиқлаш жараёни назорати.....	273
11.3. Харажатлар сметаси ва штатлар жадвалининг тасдиқланиши ҳамда рўйхатдан ўтказишнинг расмийлаштирилишини тўғрилигини текшириш.....	282

IV бўлим. Нодавлат молиявий назорати

12 боб. Аудиторлик назорати

12.1. Аудиторлик назорати ва унинг принциплари.....	290
12.2. Аудиторлик текширувининг моҳияти ва шакллари.....	295
12.3. Аудиторлик фаолиятини лицензиялаш тартиби.....	300
12.4. Аудиторлик ҳисоботи ва хулосалари.....	311

13 боб. Ички молиявий назорат тизимини молиявий назоратни самарали ташкил этишдаги аҳамияти

13.1. Ички назорат тизимининг моҳияти ва уни ташкил этиш.....	317
13.2. Ички аудит хизматини ташкил этиш.....	324

V бўлим. Ривожланган мамлакатларда молиявий назорат

14 боб. Ривожланган мамлакатларда молиявий назоратни ташкил этиш амалиёти

14.1. Жаҳон ҳамжамиятига аъзо мамлакатларда молиявий назоратни ташкил этиш.....	333
14.2. Россия федерацияси давлат молиявий назорат органлари ваколатлари.....	341

Глоссарий.....	368
----------------	-----

Адабиётлар	378
------------------	-----

Кириш

Мамлакатимизда иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизациялаш, бозор ислохотларининг янада чуқурлаштирилиши натижасида йилдан йилга салмоқли натижалар қўлга киритилиб, барқарор иқтисодий ўсиш юналиши мустаҳкамланиб бормоқда. Ҳукуматимиз томонидан ишлаб чиқилган молиявий сиёсат тўла ва изчил амалга оширилиши, иқтисодиётнинг муҳим устувор тармоқларининг белгилаб берилиши ҳамда уларни ривожлантириш бўйича барча имкониятларнинг сафарбар этилишида молиявий назорат ўз аҳамиятини юқотгани юқ.

«Молиявий назорат» фани молия соҳаси учун мутахассислар тайёрлаш тизимида асосий фанлардан ҳисобланади. Режали иқтисодиёт даврида молиявий назорат ўша даврга мос ҳолатда амалга оширилган бўлса, бозор иқтисодиёти шароитида унинг такомиллашганлиги ва ўзига хослигини кузатиш мумкин. Шу сабабли “Молиявий назорат” ўқув қўлланмаси бозор иқтисодиёти шароитида молиявий назоратнинг давлат ва нодавлат соҳаларини қамраб олиб, унда иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизациялаш шароитида молиявий назорат ва уни амалга оширувчи органлар фаолиятининг ўзига хос жиҳатлари ёритиб беришга ҳаракат қилинган.

Ушбу ўқув қўлланманинг I бўлими “Молиявий назоратнинг назарий ва ташкилий асослари” деб номланиб, унда молиявий назоратнинг назарий асослари, турлари, шакллари ва усуллари ҳамда молиявий назоратни ташкил қилиш ва ўтказиш босқичлари ёритилган.

II бўлим 3 та бобдан иборат бўлиб, унда давлат назорат органларининг молиявий назоратни амалга оширишдаги ўрни ва аҳамияти ўз аксини топган.

III бўлим “Давлат молиявий назорати турлари” деб номланиб, бунда солиқ назорати, банк назорати ва суғурта назорати ҳамда бюджет жараёнида молиявий назоратни амалга ошириш, бюджет ташкилотлари харажатлар сметасини режалаштириш ва бюджетдан молиялаштириш назорати қамраб олинган.

IY бўлим 2 та бобдан иборат бўлиб, бунда аудиторлик назорати ҳамда ички молиявий назоратнинг молиявий назорат самардорлигини оширишдаги аҳамияти ёритилган.

Y бўлимда ривожланган мамлакатларда молиявий назоратни ташкил этиш амалиёти ўз аксини топган.

ўқув қўлланманинг II боби, яъни “Молиявий назоратнинг турлари, шакл ва усуллари”ни ёритишда иқтисодчи олимларимиз профессор А.В. Ваҳобов ҳамда профессор Т.С. Маликовлар ҳаммуаллифлигида ёзилган “Молия: умумназарий масалалар” номли ўқув қўлланмадан кенг фойдаланилди.

“Молиявий назорат” деб номланган ушбу ўқув қўлланма ўзбек тилида илк марта нашр етилаётганлигини инобатга олган ҳолда, камчиликлари юзасидан билдирилган фикр-мулоҳазалар ҳамда таклиф ва тавсияларингизни мамнуният билан қабул қиламиз. ўқув қўлланманинг 1,3,6,10,11,13,14-боблари В.Ш.Нуритдинова ҳамда 2,4,5,7,8,9,12-боблари М.Шарапова томонидан тайёрланди.

I бўлим. МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТНИНГ НАЗАРИЙ ВА ТАШКИЛИЙ АСОСЛАРИ

1 боб. МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТ ВА УНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Молиявий назоратнинг мазмуни ва аҳамияти

Молиявий назоратни ташкил этиш бу молиявий ресурсларни бошқаришнинг мажбурий элементи ҳисобланиб, бундай бошқарув жамият олдидаги жавобгарликни акс эттиради. Назорат бу охирги мақсад ҳисобланмайди, назорат бу бошқариш тизимининг ажралмас қисми бўлиб, мамлакат иқтисодиёти ва молия тизимининг самарали амал қилишининг зарурий шартидир. Молиявий назорат жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини бошқариш устидан давлат назоратининг таркибий элементи бўлиб ҳисобланади.

Нazorат бошқариш циклининг шакли сифатида қабул қилинаётган ёки қабул қилинган бошқарув қарорларининг асосланганлиги ва самарадорлигини баҳолаш, бу қарорларнинг амалга оширилиш даражасини ҳақиқий натижаларнинг ўрнатилган параметрлари ва меъёрий кўрсатмалардан оғиш (фарқ қилиш) даражасини аниқлаш ва салбий ҳолатларни бартараф этишга қаратиладиган бошқарув қарорларини қабул қилиш мақсадида бошқарилувчи объект фаолиятини кузатиш, солиштириш, текшириш ва таҳлил қилиш тизимидир.

Ҳозирги кунда молиявий назоратнинг асосий мақсади текширилаётган объектда мавжуд бўлган ҳақиқий ҳолатни объектив ўрганиш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш ва ижро этишга салбий таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш ёки олдини олишдан иборат.

Давлат молиявий назоратнинг бошқарув тизимининг асосий элементи бўлган умумий назорат тизимидаги муҳим ўрни ва аҳамияти шундаки, биринчидан, молия ўзи иқтисодий категория сифатида объектив тарзда назорат функциясини бажаради; иккинчидан, бозор иқтисодиётида молиявий муносабатларнинг роли ошиб боради. Барча узлуксиз такрор ишлаб чиқариш жараёнларини, хўжалик

юритишнинг барча поғоналари, давлат бошқарувининг барча даражаларини қамраб олар экан, молиявий назорат универсал курол сифатида амал қилади.

Бозор иқтисодиёти учун давлат молиявий назорати фаолиятнинг алоҳида бир соҳасига айланиб боради. Давлат молиявий назоратнинг объекти бўлиб бошқаришнинг барча даражаларида молиявий ресурсларнинг шаклланиши ва ишлатилишидан тақсимланиш жараёнлари майдонга чиқади. Бу борадаги давлат молиявий назорати аввало давлат молиявий ресурсларидан мақсадга мувофиқ ва самарали фойдаланиши, давлат мулкidan оқилона фойдаланишини таъминлашга хизмат қилмоғи лозим.

Давлат молиявий назоратининг моҳиятини очиқ бериши учун бир қатор ҳолатларни ҳисобга олмоқ лозим:

1. Молиявий назорат давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларини фаолиятининг бир шакли, кўриниши сифатида намоён бўлади.
2. Молиявий назорат маълум даражадаги молиявий ишлаб чиқариш муносабатларини бошқариш ва тартибга солиш шаклида амалга оширилади.
3. Молиявий назоратнинг таъсирчанлиги уни молиянинг бошқа барча функциялари билан ўзаро боғлиқда амалга оширилгандагина таъминланади.
4. Молиявий назорат хўжалик субъектлари ва аҳоли томонидан меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга риоя қилинишини таъминлаш мақсадида амалга оширилади.

Ҳақиқатан ҳам, қатъий ва самарали молиявий назоратиз молиявий интизомни мустаҳкамлаш қийин. Молиявий интизом бўлмаган жойда эса иқтисодиётни ривожлантириш ва аҳолининг яшаш даражасини яхшилашга қаратилган муҳим вазифаларни ҳал етиб бўлмайди. Айниқса ўсиш ҳарактеридаги иқтисодиётда илгари маълум бўлмаганлар ва учрамаган молиявий бузилишларнинг аниқланиши уларни амалиётда молиявий назоратнинг барча дастак ва воситаларини қўллаб бартараф этиш талаб қилинади.

Ўзбекистон Республикасида давлат молиявий назорати ўз ичига давлат бюджети ва давлатнинг бюджетдан ташқари фондлари маблағларининг шаклланиши ва ишлатилиши устидан қуйидаги ваколатга эга:

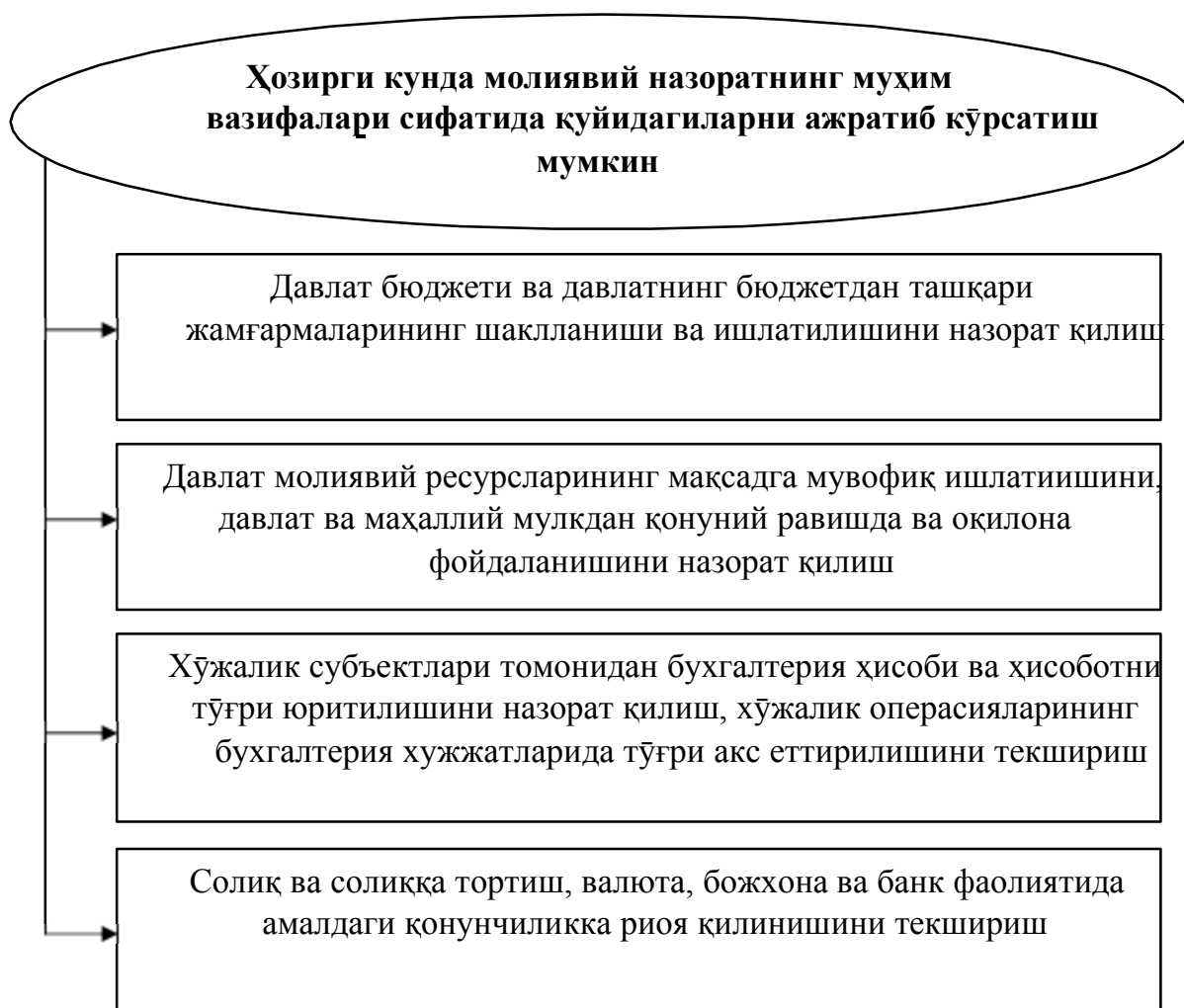
- Пул муомаласини ташкил этиш устидан назорат;
- Давлатнинг ички ва ташқи қарзлари устидан назорат;
- Давлат кредит ресурсларидан фойдаланиш устидан назорат;
- Давлат мулкидан фойдаланиш устидан назорат;
- Давлат захиралари устидан назорат;
- Молиявий енгилликлар ва имтиёзлар бериш устидан назорат.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикасида давлат молиявий назоратига қуйидагича таъриф бериш мумкин: давлат молиявий назорати давлат ҳокимияти органларининг ҳамда маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларининг ҳуқуқий нормалари билан тартибга солинадиган давлат молиявий ресурсларининг шпклланиши, тақсимланиши, мақсадга мувофиқ ва самарали ишлатилиши устидан, шунингдек, давлат ва маҳаллий мулкдан қонуний тарзда фойдаланиш устидан назорат қилиш юзасидан молиявий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинадиган мақсадли фаолиятдир. Бу фаолиятнинг асосий мақсади назорат қилинадиган объектлар фаолиятидаги камчиликларни топиш ва мансабдор шахсларни жазолашдан иборат бўлиб қолмасдан, балки бу камчиликларнинг олдини олиш, уларга йул қўймаслик, огоҳлантиришдан иборатдир.

Ҳозирги кунда молиявий назоратнинг муҳим вазифалари сифатида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- 1) Давлат бюджети ва давлатнинг бюджетдан ташқари жамғармаларининг шаклланиши ва ишлатилишини назорат қилиш;
- 2) Давлат молиявий ресурсларининг мақсадга мувофиқ ишлатилишини, давлат ва маҳаллий мулкдан қонуний равишда ва оқилона фойдаланишини назорат қилиш;
- 3) Хўжалик субъектлари томонидан бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботни тўғри юритилишини назорат қилиш, хўжалик операцияларининг бухгалтерия ҳужжатларида тўғри акс етирилишини текшириш;
- 4) Солиқ ва солиққа тортиш, валюта, божхона ва банк фаолиятида амалдаги қонунчиликка риоя қилинишини текшириш.

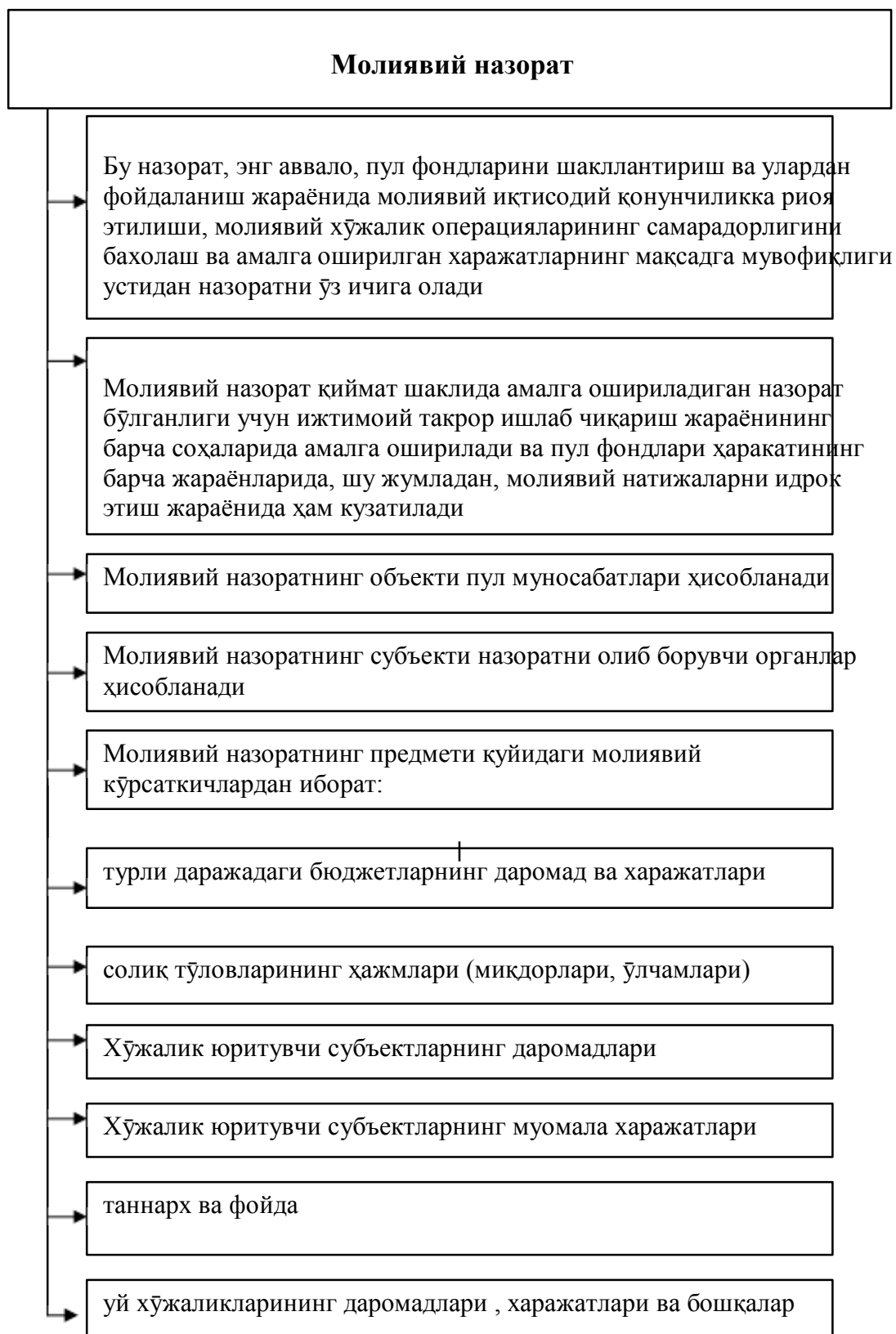
Бу рўйхат билан давлат молиявий назоратининг вазифаларини чегарадаш мушқилдир. Чунки молиявий қонунчиликнинг ўзгариши билан молиявий назоратнинг вазифалари ҳам ўзгаради ва аниқлаштирилади.

1-расм. Молиявий назоратнинг вазифалари

Айрим адабиётларда молиявий назоратнинг назорат функцияси деярли бир хил талқин этилишини кузатишимиз мумкин, яъни молиянинг назорат функцияси назорат қилувчи органлар фаолиятида ўз аксини топаши тўғрисидаги нотўғри тушунчаларга дуч келамиз.

Гап шундаки, молия ўзининг назорат функциясини объектив тарзда барча молиявий муносабатларнинг амал қилиш жараёнида бажариб келади. Молиявий назорат эса унинг бу функциясининг амалда намоён бўлиш шакли.

2-расм. Молиявий назоратнинг мазмуни ва элементлари

Давлат молиявий назоратни эса бу давлатнинг иқтисодиётни бошқариш элементларидан бири бўлиб, унинг ёрдамида молиявий ресурслардан фойдаланишдаги қонунларнинг бажарилишдаги камчиликлар аниқланади бу камчиликларнинг омиллари ва сабаблари таҳлил қилинади уларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирлар белгиланади ва уларни амал чора тадбирлар белгиланади ва уларни амалга ошириш даражаси назорат қилинади.

Давлат молиявий назоратнинг функцияларнинг мамлакатда ишлаб чиқилган ва амал қиладиган қонуний ва меъёрий -ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топади ва тегишли назорат органлари томонидан амалга оширилади.

1.2. Такрор ишлаб чиқаришнинг турли босқичларида давлат молиявий назоратининг вазифалари

Ижтимоий маҳсулотни тақсимлаш босқичида молиявий назоратнинг вазифаси, жамиятнинг турли еҳтиёжларида - бозор муносабатларига мувофиқ тарзда қайта яратилган маҳсулотни ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва қайта тақсимлашга сарфланган маблағларни қоплашда ундан фойдаланишни текширишдан иборат. Меҳнат воситалари ва меҳнат предметлари захиралари меъёрларини қайта тиклаш қисмида ишлаб чиқариш муносабатлари, жонли меҳнатга унинг сони ва сифатига мувофиқ тарзда сарфланган тўловга маблағ харажат қилиш, ижтимоий жамғариш ва истеъмол фондларини янгилаш ва тўлдириш, давлат бюджетига, ижтимоий суғурталашга маблағ ўтказиш назорат қилинади. Ижтимоий маҳсулотни тақсимлаш қисмида молиявий назорат предмети иқтисодиётнинг барча бўғинларига тақсимланади.

Ижтимоий маҳсулотни айирбошлаш босқичида, яъни бозор муносабатлари шароитида товарлар муомаласи, молиявий назорат предмети шартномавий

муносабатлар (таъминот шартномаларини товарлар савдоси, тайёрлаб бериш тақсимои тартиби бўйича бажариш), иқтисодий моддий-техник таъминот маблағларига ва аҳолининг халқ истеъмоли товарларига харидорлик талабини бозорни товарлар билан тўйинтириш орқали қондиришдир. Бунда товар айирбошланишида айирбошлаш жараёнида натурал ва қиймат кўрсаткичлари текширилади. Бинобарин, айирбошлаш босқичида иқтисодий бозор тартибга солинишига мувофиқ тарзда ижтимоий маҳсулот муомаласининг барча шакллари назорат қилинади.

Такрор ишлаб чиқариш - истеъмолининг жараёни бўлган якуний босқичда – молиявий назорат ишлаб чиқариш фондларини янгилаш ва кенгайтириш ҳамда ижтимоий еҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ операцияларни текширади. Шахсий истеъмол қисмида молиявий назорат жамият аъзоларининг моддий ва маданий еҳтиёжларини қондиришдаги номутаносибликларни, шунингдек шахсий еҳтиёжларни қондириш жараёнида меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни бузиш орқали юзага келган қарама-қаршиликларни аниқлайди.

Молиявий назорат қондирилмаган еҳтиёжларни аниқлайди ва бошқарув тизими воситаси билан уларни қондирилишига таъсир этади, қондирилган еҳтиёжлар ижтимоий такрор ишлаб чиқаришнинг навбатдаги даври учун қайтадан янгиланади. Бундай назоратда истеъмолчилик талабини молиявий назорат предмети билан қондириш ижтимоий маҳсулотни ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва истеъмол қилишга бозорнинг таъсири ҳисобланади.

Такрор ишлаб чиқаришнинг барча босқичларида молиявий назорат қарама-қаршиликларни иқтисодий усуллар (солиққа тортиш, кредитлаш ва ҳ.к.) билан тартибга солиш мақсадида аниқлаш воситаси ҳисобланади.

Таъкидлаб ўтилганлардан келиб чиққан ҳолда молиявий назорат предметини кенг маънода, яъни такрор ишлаб чиқаришнинг барча босқичлари ва бошқарув даражаси қамровини ҳисобга олган ҳолда ҳамда тор маънода, яъни давлат бюджетига татбиқан таърифлаш мумкин.

Биринчи ҳолатда, маҳсулот ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш жараёнида юзага келувчи жамиятдаги ишлаб чиқариш муносабатларини акс

еттирувчи иқтисодиёт субъектларининг молияси молиявий назорат предмети ҳисобланади.

Иккинчи ҳолатда, шаклланиши босқичидаги каби, тақсимлаш ва фойдаланиш босқичларида ҳам консолидасиялашган давлат бюджети маблағлари молиявий (давлат) назорат предмети ҳисобланади.

1.3. Давлат молиявий назорати тизимининг элементлари

Давлат назорати тизими яхлит ҳолатда қатор элементлардан иборат:

- назорат субъекти (ким назорат қилса);
- назорат объекти (кимни назорат қилса);
- назорат предмети (нимани назорат қилса);
- назорат тамойиллари;
- назорат усули;
- назорат механизми;
- назорат жараёни.

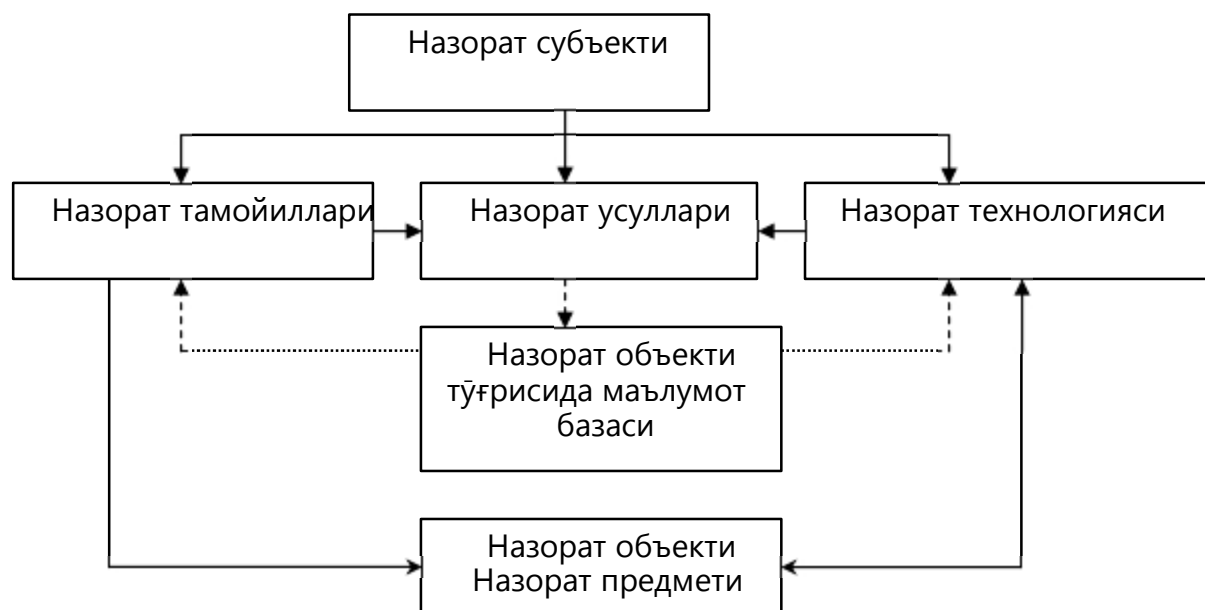
Назорат- тафтиш тадбирларини ўтказиш самарадорлигига боғлиқ бўлган назоратнинг янада муҳим элементи назорат субъектлари ҳисобланади (яъни юқори касбий малакага эга текширувчи шахслар, тафтишчилар, инспекторлар, аудиторлар ва ҳ.к). Уларнинг фаолияти меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар билан регламентланиши лозим, бу ҳужжатлар бирлаштирилган ҳолатда молиявий ҳуқуқни ҳосил қилади.

Молиявий ҳуқуқ иқтисодий субъектларни молиявий интизомга риоя қилмаганликлари учун жавобгарлик чегарасини белгилайди, чунки маъмурий, бюджет-солиқ қонунчилигини бузганларга моддий-молиявий таъсир этиш чораларисиз назорат олдида қўйилган вазифаларни бажариш бўйича юқори натижаларга еришишнинг иложи юқ.

Молиявий назоратни амалга оширувчи ташкилотлар давлат молиявий назорати субъектлари ҳисобланади. Давлат молиявий назорати объекти – бу Давлат

бюджет, давлат мулки, табиий ресурслар ёки солиққа тортиш, экспорт ва импорт бўйича бирор-бир имтиёзлардир.

Давлат молиявий назорати иқтисодиётнинг турли бўғинларининг иқтисодий фаолиятидаги янги ҳодисаларни ёритиб беради, ушбу фаолиятни такомиллаштириш мақсадида унинг қонунчилигини белгилайди.

3-расм. Давлат молиявий назорати механизми

Маҳсулот ишлаб чиқариш, тақсимот, айирбошлаш ва истеъмолини қамраб олган ижтимоий такрор ишлаб чиқаришнинг барча босқичларида молиявий назорат қарама-қаршиликлар ва уларни жамият томонидан тартибга солиш мақсадида ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатларини ўрганади. Ушбу йирик доирада айнан улар назорат объекти ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш соҳасида ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатларини назорат қилган ҳолда молиявий назорат, инсоннинг шахсий меҳнати, меҳнат предмети ва воситаларини ўз ичига олувчи мақсадга мувофиқ фаолияти сифатида ижтимоий меҳнатдан самарали фойдаланиши, унинг амалдаги

қонунчилик, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга мос келишини аниқлайди. Хусусан, республика ва маҳаллий даражалардаги бюджет ва бюджетлараро муносабатлари текширилади. Корхона ва ташкилотлар даражасида жонли ва ашёвий меҳнат сарфларининг самарадорлиги, асосий фонд ва маблағлардан фойдаланиш текширилади. Шундай қилиб, молиявий назорат предметиға иқтисодиёт амал қилишини таъминловчи такрор ишлаб чиқариш жараёнининг барча таркибий қисмлари ва қонуний меъёрий асос киритилади.

Назорат тамойиллари- назоратнинг илмий жиҳатдан ишлаб чиқилган ва амалий фаолиятдан ўтган сиёсий, ташкилий ва ҳуқуқий асослари бўлиб, уларға амал қилишлиги назоратнинг самарадорлигини таъминлайди. Назорат тамойиллари молия соҳасидаги назоратнинг умумий тартибини мақсадға юналтирилганлигини белгилаб беради. Кўп йиллик тажриба асосида жаҳонда давлат молиявий назоратини ташкил этишнинг асосий тамойиллари ишлаб чиқарилган бўлиб, ҳар бир сивилизациялашган давлатларға амал қилинган ва интилади. Бу тамойиллар қонунийлик, дахлсизлик, объективлик, малакалилик, ошкораликни талаб қилади.

Назорат жараёни – назорат субъектларининг назоратини олдига қўйилган мақсадларини энг самарали усуллари билан амалға оширишға қаратилаган фаолияти жараёнидир. Мамлакат иқтисодиёти ва молиясининг тармоқ ва соҳаларида амалға оширилаётган ва самарали ҳал этилиши кўп жиҳатдан молиявий назорат турларини ташкил қилишға ,уни ўтказиш шакл ва усуллариға бевосита боғлиқдир.

1.4. Давлат молиявий назоратида методик услублар

Давлат молиявий назорати жараёнида индуксия ва дедуксия каби услублардан кенг фойдаланилади. Ички хўжалик (авваламбор бухгалтерияда) назоратида тадқиқотнинг индуктив услубларидан фойдаланилади. Идоравий ва ташқи назоратда, умумлаштирилган синтетик кўрсаткичлардан хусусий ва ягона далилларға ўтиш юли билан асослаган хулосалар олишға мўлжалланган дедуксия усуллари нисбатан самаралидир. Бу ерда назорат ҳаракатларининг мунтазамлиги

бошқачароқ кўринишга эга: синтетик ва таҳлилий бухгалтерия ҳисоби регистрлари орқали бухгалтерия ва статистика ҳисоботларининг умумлаштирилган кўрсаткичларидан бирламчи ҳужжатларни яхлит ёки айрим қисмларини кўриб чиқишни ўз ичига олади. Тафтишда дедуксия усулларида фойдаланиш иқтисодий бошқариш самарадорлиги ва ҳуқуқий меъёрларга риоя қилишни ҳар томонлама ўрганиш имконини беради.

Таъкидлаб ўтилганларни ҳисобга олган ҳолда давлат молиявий назоратини назорат объектининг ҳақиқий ҳолатини тадқиқ этиш билан уйғунликда ҳисоб, ҳисобот, меъёрий ва бошқа иқтисодий маълумотлардан фойдаланиш асосида ҳўжалик ва молиявий операциялар ҳамда жараёнларнинг қонунийлиги, тўғрилиги, мақсадга мувофиқлиги ва иқтисодий самарадорлигини комплекс, бирига боғлиқ тарзда ўрганиш каби таърифлаш мумкин.

Нazorat усуллариининг моҳияти тўғрисидаги адабиётлар таҳлили улар орасидан икки гуруҳни ажратиб олиш имконини беради:

- умуммиллий усуллар;
- ўзига хос назорат усуллари.

Умуммиллий усуллар таҳлил ва синтез, дедуксия ва индуксия, ўхшашлик ва моделлаштириш, тизимли таҳлил, функционал- миқдорий таҳлил кабилардир.¹

Таҳлил (аналйсус-жойлаштириш) – предметни таркибий (унинг хусусиятлари, белгилари, муносабатлари бўйича) қисмларга ажратган ҳолда фикрий ёки амалий ўрганишни ўз ичига олган тадқиқот усули. Ажратилган қисмларнинг ҳар қайсиси ягона бирлик доирасида алоҳида-алоҳида таҳлил қилинади (бирлашманинг ишлаб чиқариш ва молиявий- ҳўжалик фаолиятини комплекс тафтиши).

Синтез (сйнтҳесйс – бирлаштириш, уйғунлаштириш, тузиш) – объектни яхлит ҳолатда, бирликда ва унинг қисмлари билан ўзаро алоқасида ўрганиш усули. Молиявий назоратда синтез таҳлил билан боғлиқ, чунки у таҳлил жараёнига ажратилган объектларни бирлаштириш, улар орасида алоқа ўрнатиш ва предметни

¹ Степашин С.В Столяров Н.С., Шохин С.О., Жуков В.А. Государственный финансовый контроль. Учебник. - СПб.: Питер, 2004 й.

ягона бирлик сифатида англаш имконини беради (ишлаб чиқариш режасининг бажарилишини назорат қилиш ва ҳ.к.).

Индуксия (индуктио – хусусийдан умумийга ўтказиш) – объект элементларининг кўплик аломатлари тўғрисида умумий хулоса барча аломатларни емас, балки мазкур кўпликнинг алоҳида муайян элементларини ўрганиш асосида чиқарилади, яъни хусусий омилларда умумий хулосаларгача ақлий хулоса чиқариш (масалан, дебиторлик қарзлари текшируви дастлаб таҳлилий ҳисоб маълумотлари бўйича, сўнг – синтетик маълумотлар бўйича ўтказилади).

Дедуксия (дедустион умумийдан хусусийга ўтказиш) – объектнинг ҳолати яхлит тадқиқ етилади, мантикий фикрлар асосида унинг таркибий элементлари тўғрисида хулоса чиқарилади, яъни умумийдан хусусийга ақлий хулоса (масалан, дебиторлик қарзларитекшируви дастлаб синтетик ҳисоб маълумотлари – сўнг таҳлил бўйича ўтказилади).

Ўхшашлик (аналогия - ўхшашлик) – бир объектни бошқаси билан ўхшатиш асосида ўрганишга еришиладиган илмий хулоса чиқариш усули. Ўхшатиш усули турли объектларнинг баъзи томонлари ўхшашига асосланган ҳолда молиявий назоратда қўлланилган стандартлаштириш ва моделлаштириш асосини ташкил этади.

Моделлаштириш - илмий ўрганилаётган объектни ўхшаши билан, аслининг муҳим қирраларига эга бўлган моделлар билан алмаштиришга асосланган илмий ўрганиш усули. Молиявий назоратда назорат–тафтиш ўтказиш жараёнлари стандартлари (моделлари) қўлланилади.

Тизимли таҳлил- тадқиқот объектини тизимни ҳосил қилувчи элементлар йиғиндиси сифатида ўрганишдир. Молиявий назоратда тизимли таҳлил объектнинг хулқ- атворини уларнинг амал қилишига таъсир етувчи барча омилларга эга тизим сифатида баҳолашни кўзда тутди. Ушбу усул молиявий назоратда кенг фойдаланилади, чунки иқтисодиётнинг барча бўғинларининг ишлаб чиқариш ва хўжалик-молиявий фаолиятини баҳолашга тизимли ёндашувга кўмаклашади.

Функционал-миқдорий таҳлил тадқиқотнинг амал қилиш жараёнида лойиҳалаштириш ва мураккаб тизимлар синтезини ўз ичига оловчи ишлаб чиқаришни инженер тайёрлаш босқичида объектларни ўрганишдир (технологик жараёнларнинг иқтисодий самарадорлигини лойиҳалаштириш ва баҳолаш).

Молиявий назоратнинг шахсий услубий усуллари иқтисодий фан ютуқлари асосида амалиётда ишлаб чиқилган ўзига хос назорат усуллари *ни ўзида* намоён этади. Бу усуллар назоратнинг мақсадли вазифасига боғлиқ ҳолда шаклланади.

Молиявий назоратнинг шахсий услубий усуллари қуйидаги гуруҳга бирлаштириш мумкин:

- Органолептик;
- ҳисоб-таҳлилий;
- ҳужжатли умумлаштириш;
- назорат натижаларини амалга ошириш.²

Органолептик (лептикос- олиш, қабул қилишга мойил) – сезги органлари ёрдамида аниқланади. Молиявий назоратнинг органолептик усуллари қуйидагилар киради:

- инвентаризация;
- назорат ўлчови;
- танланган ва ялпи кузатишлар;
- технологик ва кимё-технологик назорат;
- экспертизалар;
- хизмат текширувлари.

Инвентаризация – органолептик усуллар натижасида назорат объектларини текшириш. Ушбу жараённинг моҳияти кўрик, қайта ҳисоблаш, салмоқлаш, ўлчаш юли билан объектларнинг мавжудлиги ва ҳолатида ўтказилади. Молиявий назоратда товар-моддий бойликлар ва пул маблағларининг сақланганлигини, шунингдек, ҳисоб-китоб муносабатлари ва бошқа ҳужжатлар ва пасивларнинг бирлаштирилганлигининг ҳақиқий

² Степашин С.В Столяров Н.С., Шохин С.О., Жуков В.А. Государственный финансовый контроль. Учебник. - СПб.: Питер, 2004 й.

назоратининг асосий усули сифатида қўлланилади. Инвентаризация усули молиявий назоратнинг барча турларида фойдаланилади. Давлат мулкининг сақланишини таъминлашда инвентаризация жорий назорат асосий усули ҳисобланган ҳолда ички хўжалик назоратини амалга оширишда алоҳида аҳамиятга эга.

Ишларнинг назорат ўлчови - қурилиш-монтаж ишлари табиий бажарилганлиги текшириш жараёнида, шунингдек бошқа назорат қилувчи органлар томонидан ишлар ва турли хизматлар ҳажмини назорати ўтказилишида қўлланиладиган ҳақиқий назорат усули.

Танлаб кузатиш—хўжалик фаолиятининг сифат тавсифларини статистик тадқиқ этиш усули. Ялпи назорат техник жиҳатдан бажарилишининг иложи бўлмаган ҳолатларда молиявий назоратда фойдаланилади. Масалан, савдога тушувчи товарларни камчилигини аниқлашда товарлар сотиб олиш учун харидор томонидан сарфланган вақт.

Ялпи кузатиш ўрганилаётган объектнинг ҳақиқий ҳолатини статистик тадқиқ этиш усули (ҳисобот даврида иш вақтидан фойдаланиш, ишлаб чиқиш меъёрларини назорат қилишда хронометраж кузатишлар ўтказиш ва ҳ.к.).

Технологик назорат - ишлаб чиқариш инженер техник тайёрлиги, шунингдек чиқарилган маҳсулот сифати, ишлаб чиқаришнинг дастлабки, жорий ва ишлаб чиқаришнинг келгуси назорати жараёнида корхонанинг бошқа хизматлари ва техник назорат (ОТК) бўлими томонидан амалга оширилган, унинг техник шароитлар ва давлат стандартига мувофиқлигини назорат қилиш усули. Технологик назорат турларидан бири ишлаб чиқариш технологиясининг қулайлиги, моддий ресурслар сарфланиши ва тайёр маҳсулот чиқариш меъёрларининг асосланганлигини текшириш учун қўлланиладиган ишлаб чиқаришга хом ашё ва материалларни назоратда киритилиши ҳисобланади.

Кимё-технологик назорат - маҳсулот ишлаб чиқариш учун, шунингдек буюмларнинг сифат тавсифлари учун фойдаланилган хом ашё ва материалларнинг дастлабки сифатини назорат қилиш усулидир. Умумий овқатланишда у қандолатчилик маҳсулотларининг калориясини аниқлаш, таом ва маҳсулотларнинг

бошқа сифатли ва миқдорий кўрсаткичлари ресептурасига тўлиқ риоя қилиш учун қўлланилади. Назоратнинг ушбу тури лаборатория таҳлили, технологик конвейерда, конвейернинг якуний лентаси ва бошқа усуллар билан маҳсулотни текшириш орқали амалга оширилади.

Экспертизанинг турли кўринишлари- технологик, суд- бухгалтерия, криминалистика ва технологик назорат билан ўзаро алоқага эга бўлган махсус масалаларни тадқиқ этишда бошқа экспертиза билан қўлланилган экспертиза баҳолаш усули.

Лойиҳалар ва смета ҳужжатлари экспертизаци - монтаж талаб ва талабга эга бўлмаган жиҳозлар сотиб олиш ва қурилиш объектларини кўтаришга лойиҳа-смета ҳужжатларида акс еттирилган қурилишни ташкил этиш ва саноатлаштиришнинг меъёр ва нормативлари илғорлиги, технологик даражани текширишдир. Экспертизани лойиҳа-смета ҳужжатларининг буюртмачи - корхона, йирик қурилишлар бўйича эса - муассаса, уларни молиялаштирувчи махсус бўлимлар ўтказадилар.

Хизмат текширувлари – мансабдор шахслар томонидан, шунингдек халқ хўжалигининг турли бўғинларида ишлаб чиқариш муносабатларини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга хизматчилар ва ишчиларни риоя қилишларини ялпи текшириш усуллари дидир. Бу усуллар асосан амалдаги қонунчилик бузилиши, моддий зарар юзага келишини текширишда қўлланилади.

Тажриба - режалаштирилган ёки бажарилган жараёнлар натижаларини текшириш учун молиявий назорат мақсадига мувофиқ тарзда илмий қўйилган тажриба. У режалаштирилган жараёни боришини кузатиш ёки берилган шароитларда унинг такрорланишини кузатиш имконини берувчи аниқ ҳисобга олинган шароитларда ўтказилади.

Давлат молиявий назоратини ўтказишда фойдаланиладиган ҳисоб-таҳлил усуллари қуйидагилардан иборат:

- иқтисодий таҳлил;
- статистик ҳисоб-китоблар;
- иқтисодий- математик усуллари.

Иқтисодий таҳлил- ҳодиса ва жараёнларнинг натижаларини шартловчи сабабли алоқаларни ёритиб бериш учун молиявий назоратда фойдаланилган усуллар тизими. Иқтисодий таҳлил ташкилотнинг ишлаб чиқариш ва молиявий-хўжалик фаолиятининг дастлабки, жорий ва келгуси назоратини ўтказишда қўлланилади.

Статистик ҳисоб-китоб иқтисодий ахборотда бевосита иштирок етмайдиган қиймат ва миқдорий тавсифларни олиш усули. Улар миқдорий алоқа ва муносабатларнинг бир қийматидан бошқа аниқроқ тавсифларига ўтишда ёки тахминий қийматларни тузатишда реал миқдорий муносабатлар ёки аниқлаштиришларда такрор ишлаб чиқариш еҳтиёжи юзага келганда қўлланилади. Молиявий назоратда статистик ҳисоб-китоблар воситаси билан ишлаб чиқариш қувватлари, ишлаб чиқариш динамикасидан фойдаланиш коэффициенти аниқланади.

Иқтисодий-математик усуллар - бюджет лойиҳасини ишлаб чиқишда, режалаштириш ва режалаштириш босқичида уларни оптималлаштириш мақсадида, шунингдек, хўжалик жараёнлари такомиллаштирилгандан сўнг хўжалик жараёнлари натижаларига омилларни таъсирини аниқлашда қўлланилади. Хусусан, бу маҳсулотнинг таннархи, ишлаб чиқаришдаги қўшимча харажатлари, ишлаб чиқариш режаси бажарилиши коррелясия таҳлилидир.

Давлат молиявий назоратида қўлланиладиган ҳужжатли усуллар қуйидагилардан иборат:

- информацион моделлаштириш;
- ҳужжатларни тадқиқ этиш;
- камерал текширувлар;
- меъёрий-ҳуқуқий тартибга солиш.

Информацион моделлаштириш - модел кўринишида назорат қилинадиган объектни намоён етувчи маълумотлар йиғиндиси. Информацион моделларни шакллантиришда назорат объектлари тавсифининг тўлиқлиги, мавжуд ўзгарувчиларни ва уларни қабул қилиш ва таҳлил қилиш учун қулайроқлигини таъминлаш зарур. Назоратда моделлаштиришнинг мақсади, режали ўлчамлар доирасида тартибга солиш қарорларини ишлаб чиқиш, оғиш ва шубҳаларни аниқлаш, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш

жараёнларида иштирок этиш, навбатдаги ҳолатни ўрганиш учун объект тўғрисидаги зарурий маълумотни олиш ҳисобланади. Моделлаштиришда объектлар тўғрисида меъёрий-ҳуқуқий, шартномавий, ҳисоб, ҳисобот ва бошқа маълумотлардан фойдаланилади. Бундай тасаввурда молиявий оқимлар, асосий фондлар объектлари, товар-моддий бойликлар, пул маблағлари, шартномавий, меъёрий-ҳуқуқий ва ҳисоб маълумотлари тизимидаги ифодасини информацион модел деб ҳисоблаш мумкин.

Ҳужжатларни тадқиқ этиш – ҳўжалик операцияларининг тўғрилиги, мақсадга мувофиқлиги, самарадорлиги, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнини тартибга солувчи қонуний ва меъёрий ҳужжатларга уларнинг мослигини ҳужжатли назорат қилиш усулидир.

Камерал текширувлар - капитал қўйилмалар, шунингдек назорат органи ташкилотлари томонидан тақдим етилган бажарилган қурилиш-монтажлойиҳа ишларини ҳужжатларининг сифатини ҳужжатли назоратидир.

Меъёрий- ҳуқуқий тартибга солиш – кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнида меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг бузилишини аниқлаш учун молиявий назоратда фойдаланиладиган усуллар тизими.

1.5 Давлат молиявий назоратини ташкил этиш ва амалга ошириш тамойиллари

Давлат молиявий назорати органлари фаолиятининг қатъий асослари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси асосий низомларига асосланади. Конституцияда қўйилган асосий вазифалар, айниқса: инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш, демократия ва фуқаролик жамияти, ҳуқуқий давлат тамойилларини амалга ошириш – барча давлат молиявий назорати органлари фаолиятининг асоси ва мазмуни ҳисобланади.

Давлат молиявий назоратини ташкил этиш ва амалга ошириш тамойиллари назорат- ҳисоб органлари фаолиятини тартибга солувчи қонуний ҳужжатларда аниқ ва

кенг мустаҳкамланган. Одатда, назорат –ҳисоб органлари тўғрисидаги қонунларда улар фаолиятининг қуйидаги асосий тамойиллари таъкидлаб ўтилади:

-қонунийлик, тизимлилик, дахлсизлик, объективлик, малакавийлик, ошкораликз.

Бироқ, тамойилларнинг бошқа тўплами ҳам учраб туради. Масалан, РФ Ҳисоб палатаси қонунийлик, тизимлилик, объективлик, эркинлик, ошкоралик тамойиллари асосида федерал бюджетни ижро этиш устидан назоратни амалга оширади.

Умуман, давлат молиявий назорати органларининг фаолияти ва ташкилоти тузиладиган Россия қонунчилигида ўзининг кенг аксини топган икки гуруҳ тамойилларни ажратиш мумкин. Агар фаолият тамойилини муҳокама қилсак, у ҳолда бу қонунийлик, объективлик, ошкоралик ва мустақиллик демакдир. Умуман, давлат назорати органлари, уларнинг ички таркиби ва олдидаги вазифаларни амалга ошириш тамойилларини ташкил этишда ва олиб боришда тизимлилик ёки режалилик тамойилига, шунингдек, қарорлар қабул қилишда жамоавийлик тамойилини таъкидлаб ўтиш зарур. Назорат органларини қонуний таъминотида сўнггилари соф кўринишда ҳамда турли қиёсларда учрайди.

Қонунийлик тамойили давлат молиявий назорати органлари фаолиятининг асоси сифатида.

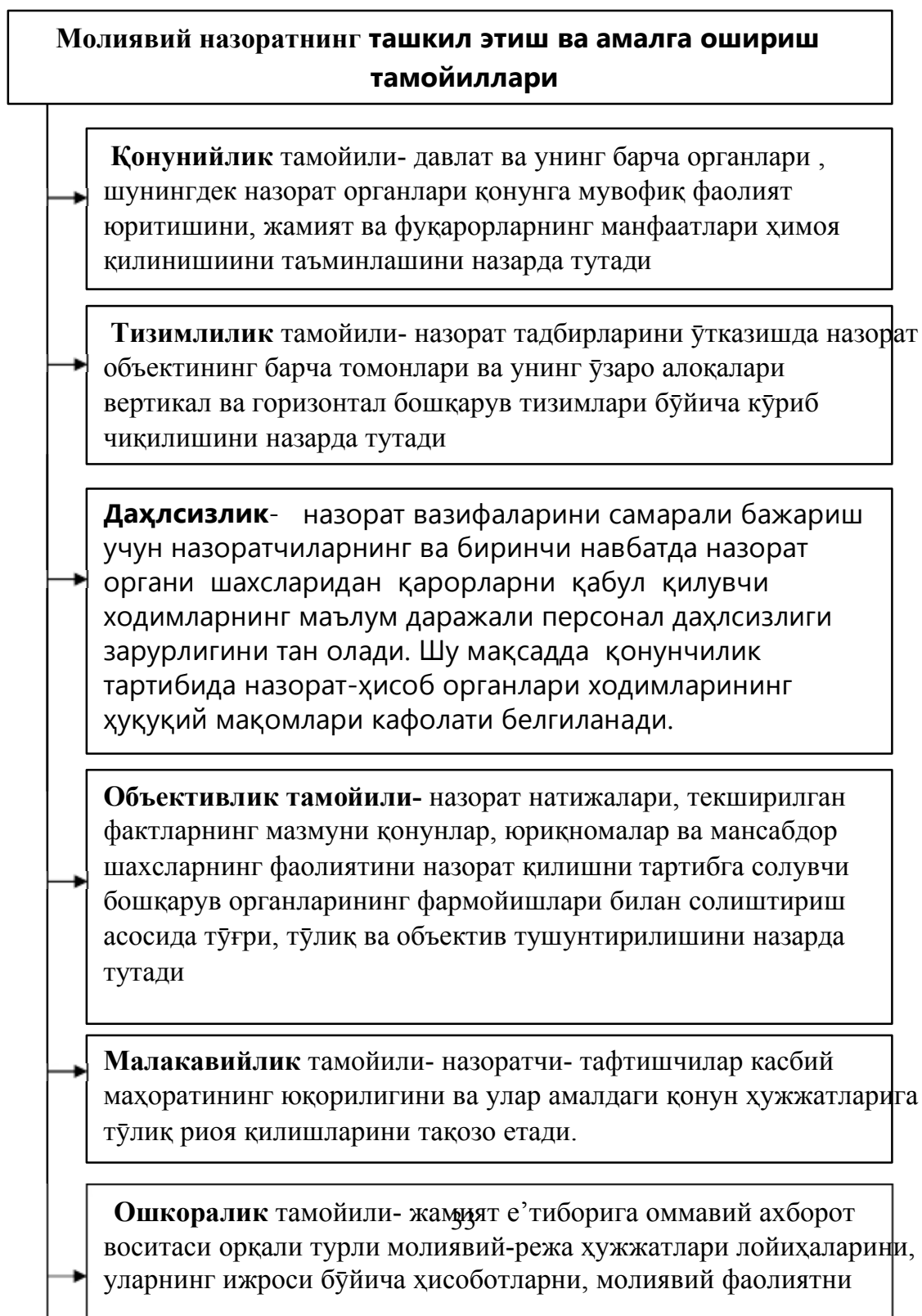
Қонунийлик тамойили бирор-бир шаклда уларнинг фаолиятини тартибга солувчи барча меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларда иштирок этади.

Ҳисоб палатаси тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатларида фаолият тамойилларидан бири сифатида қонунийлик бевосита белгилаб берилган. Ҳисоб палатаси фаолиятида қонунийликнинг асосий элементлари: фақатгина Ўзбекистон Республикаси қонунларига риоя этиш; Ҳисоб палатаси тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатларига қатъий риоя қилиш; Палата ва унинг мансабдор шахсларининг қонунийликка риоя қилиш масъулияти ҳисобланади. Бу каби низомлар барча назорат-ҳисоб органлари тўғрисидаги қонунларда мавжуд.

³ Степашин С.В Столяров Н.С., Шохин С.О., Жуков В.А. Государственный финансовый контроль. Учебник. - СПб.: Питер, 2004 й.

Ҳисоб палатаси фаолияти давомида Ўзбекистон Республикаси қонунчилик ҳужжатларига таяниши лозим. Қонун низомларини бузувчи ёки унга мувофиқ бўлмаган мансабдор шахслар ҳаракатлари учун қонуности ҳужжатлари асос ҳисобланган ҳолатларда фақат масъулият контекстида ҳисобга олиниши лозим.

Палатанинг асосий вазифаларидан бири эса тизимли ва барқарор табиатга эга бўлган иқтисодий пухта ўйланган, асосланган ҳаракатларни қонуний тан олиш ва

4-расм. Молиявий назоратнинг ташкил этиш ва амалга ошириш таъминоти

муштаҳкамлашга кўмаклашиш ҳисобланади. Ундан ташқари, назорат остига олинган ташкилотлар ва шахсларнинг ҳаракатлари қонунийлигини баҳолаш ихтиёрий, мантиқий ва шу билан бирга ҳаётий ва юқори изоҳланишини бекор қилиши лозим.

Ҳисоб палатаси ва унинг юқори мансабдор шахсларини сиёсий, популистик, гуруҳий ёки ғаразли мақсадларга эга ташқи таъсирлардан ҳимоялаш қонунда кўзда тутилган. Қонунчилик ҳужжатларида белгилаб берилганидек, Палатанинг мансабдор шахсларига улар хизмат мажбуриятларини ижро этишларида уларга тўсқинлик қилиш ёки кимнингдир фойдасига қарор қабул қилишга еришиш, зўровонлик ҳаракатлари, ҳақоратлар ҳамда улар хизмат мажбуриятларини бажараётганликлари тўғрисида нотўғри маълумот тарқатиш ёки тухмат тарқатиш мақсадида уларга салбий таъсир этишга уринганлар қонунчилигида белгиланган жавобгарликка тортилади.

Қонунийлик таъминотининг бошқа муҳим қисми Палата ҳодимлари томонидан қонунчилик ҳужжатларига қатъий риоя қилиш ҳисобланади. Бу биринчидан, Ҳисоб палатасидан белгиланган лаёқат (компетенция), унинг масалалари, вазифалари ва ваколатлари доирасида, Палатанинг мансабдор шахслари учун эса – уларга берилган ҳуқуқ ва мажбуриятларга мувофиқ тарзда қатъий ҳаракатланиш талаб этилади. Палата ҳодимлари, шунингдек бирор бир ҳаракат учун қонунда белгиланган тадбирларга риоя қилишлари лозим. Умуман, Ҳисоб палатаси ва унинг мансабдор шахслари ўзларининг амалий ва ҳукмронлик ваколатлари ошиб кетишига йул қўймасликлари лозим.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳам ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва буйруқлари, Ўзбекистон Республикаси Хукумати қарорлари ва буйруқларига бўйсунди.

Қонунийлик тамойили тўғрисидаги масала солиқ органлари тўғрисидаги қонунчиликда ўзининг муфассал аксини топди.

Солиқ тўловчиларга (йиғимларни тўловчилар) уларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини суд ва маъмурий ҳимоя қилиш кафолатланади. Солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари солиқ органларининг мансабдор шахсларининг мувофиқ мажбуриятлари билан таъминланади. Солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқларини таъминлаш бўйича мажбуриятларини бажариш ёки бажармаганлиги учун қонунда кўзда тутилган жавобгарликка тортилади.

Ўз навбатида солиқ органлари солиқ ва йиғимлар тўғрисидаги қонунчиликка риоя қилиш, шунингдек, уларга мувофиқ тарзда қабул қилинган меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар устидан назоратни амалга ошириш, солиқ сирини сақлашлари лозим. Солиқ органларининг мансабдор шахслари солиқ кодекси ва бошқа қонунларга қатъий мувофиқликда ўз масъулиятлари доирасида солиқ органларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга оширишлари зарур.

Қонун билан солиқ органлари, божхона органлари, давлат нобюджет фондлари органлари, шунингдек, уларнинг мансабдор шахсларининг солиқ органларининг ёки уларнинг мансабдор шахслари солиқ назоратини олиб боришда ноҳуқуқий ҳаракатлари орқали йетказилган зарарни қоплаб беришгача бўлган мажбуриятлари белгиланган.

Давлат молиявий назорати органлари томонидан қонунийлик тамойилиги риоя қилиш нафақат конституцион ва қонунчилик низомлари, балки уларнинг ишлари таркиби, айниқса, натижаларининг ўхшашлиги учун ҳам қатъий аҳамиятга эга. Фақатгина амалдаги қонунчилик низомларига қатъий риоя қилган ҳолда давлат молиявий назорати органлари давлатнинг молиявий фаолияти ва унинг органлари, бюджет ва бошқа давлат маблағларини тақсимловчилар ва олувчилар, молиявий

оқимларнинг қулайлиги, мамлакатнинг бюджет ва умуман молиявий тизими амал қилишининг самарадорлигига реал ижобий тасвир беришлари мумкин.

Давлат молиявий назорати органлари ишида объективликнинг қонуний таъминоти.

Объективлик самарали назорат ишининг белгиловчи шарт ҳисобланади. Объективликсиз бошқарув функцияси сифатида назорат, бошқарув қарорларини қабул қилиш учун ўз маъносини юқотади. Айнан молиявий-иқтисодий фаолият объектив аксини таъминлаш учун назорат органи томонидан ташқи таъсирдан қочиш учун ташкилий ва амалий мустақиллик ва ошкоралик зарур. Назорат объектлари ва субъектларининг фақат қонунийлик асосида ҳаракатланишларини объектив баҳолаш мумкин, қонунийлик – объективликнинг асосий мезонидир. Олинган маълумотни умумлаштириш даражаси қанчалик юқори бўлса, молиявий назорат органлари ҳулосасининг объективлиги шунчалик ортади, бу назорат ишининг тизимлилиги билан таъминланади.

Объективлик яққол ифодаланган кўринишда фаолият тамойили сифатида назорат-ҳисоб органлари тўғрисидаги қонунчиликка бириктирилади.

Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси ҳулосасининг объективлиги бир неча усуллар билан таъминланади. Улардан бири – масъул лавозимларга даъво қилувчи шахсларга юқори малакали талабларни белгилашдир. Ҳисоб палатаси Раиси, Раис муовини, инспекторлар олий маълумот ва давлат бошқаруви, давлат назорати, иқтисодиёт, молияси соҳасида касб фаолияти тажрибасига эга бўлган Ўзбекистон фуқароси бўлиши керак. Ҳисоб палатаси ишининг якуний натижасига жавоб берувчи мансабдор шахсларнинг бу гуруҳи Ҳисоб палатасининг вазифаларини бажаришга қатъий касбий ёндашувни таъминлаши лозим.

Ундан ташқари, Ҳисоб палатаси ва унинг фаолиятига юқори мансабдор шахсларнинг максимал даражада шахсий ва корпоратив таъсирларга йул қўймасликка қаратилган талаблар қонунда белгиланган.

Объективликни таъминлаш учун Ҳисоб палатаси Ҳайъати аъзоларининг алоҳида фикрни айтиш ҳуқуқлари катта аҳамиятга эга. Текширув ва тафтиш

натижалари тўғрисидаги ҳисоботлари Ҳисоб палатаси Ҳайъатини, уларнинг хатти-ҳаракатларига масъул бўлган инспекторлар томонидан кўриб чиқилишга тақдим етилади. Уларнинг муҳокама хулосалари бўйича Ҳисоб палатаси Ҳайъати Ҳисоб палатаси Ҳайъати мажлисида раислик қилувчи томонидан имзоланадиган қарорни қабул қилади. Бунда унинг қароридан норози бўлган Ҳайъат аъзоси ёки Ҳисоб палатаси Ҳайъати аъзолари гуруҳи уч кунлик муддатда Ҳисоб палатаси Раисига Ҳисоб палатаси Ҳайъати қарорига илова қилинадиган алоҳида фикр билдириш ҳуқуқига егадирлар. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига текширув ва тафтиш материалларини тақдим этишда Ҳисоб палатаси Ҳайъати аъзоларининг алоҳида фикрлари мажбурий тартибда еълон қилинади. Агар алоҳида фикр билан Ҳисоб палатаси Раиси ёки Ҳисоб палатаси Раис муовини сўзга чиқса, уларга қўшма маъруза учун сўз берилади.

Ҳисоб палатаси ишининг объективлигини таъминлашда назорат тадбирлари натижаларининг тўғрилиги учун жавобгарликни, шунингдек, ҳали аниқ бўлмаган ахборотга эга бўлган текширув ва тафтишнинг оралиқ материалларини тарқатишга чекловлар белгилаш муҳим аҳамиятга эга.

Ҳисоб палатаси объективликни ошириш мақсадида ўз ишига бошқа ташкилотларнинг мутахассислари ва мустақил экспертларни, шунингдек, ички идоравий назорат органларининг малакали ходимларини жалб этиш ҳуқуқига эга.

Назоратнинг объективлигига еришиш учун Ҳисоб палатасини адекват маълумот билан таъминлаш катта аҳамиятга эга, чунки тўлиқ бўлмаган ва хато маълумот асосида тўғри хулоса чиқаришнинг иложи юқ. Қонунда барча назорат объектлари Палатага унинг фаолиятини таъминлаш учун ҳамма маълумот ва ҳужжатларни тақдим этиш қайд етилган. Олинган маълумотни максимал даражада ижобий баҳолаш учун Ҳисоб палатаси молиявий назоратнинг асосий тамойилларини белгиловчи стандартлар ва текширув ҳамда кузатувлар ўтказиш бўйича услубий кўрсатмалар ишлаб чиқилади.

Объективликни таъминлаш мақсадида қонунда тадбирли кафолатлар кўзда тутилган. Уларнинг моҳияти субъектив бўлиши мумкин бўлган бир хил қарорларни қабул қилишга йул қўймасликдан иборат.

Ҳисоб палатаси натижалаштири материалларин оддий расмийлаштириш
ш и
тадбирлари, муайян ишларни (гуруҳ раҳбари, инспекторлар) бажариш учун масъул мансабдор шахслар хужжат, маълумотнома ёки эксперт хулосаларини имзолашларини кўзда тутди, уларнинг тўғрилиги шахсий жавобгарликка эга.

Ижроия ҳокимиятининг давлат назорати органлари фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик ва меъёрий – ҳуқуқий ҳужжатларда объективлик тамойил сифатида яққол кўринишда учрамайди. Бироқ, бу текширилган ташкилотнинг молиявий фаолиятини ижобий баҳолаш ўтказилган тафтиш ва текширувларнинг асосий мақсади ҳисобланмаслигини англатмайди. Ўз фаолиятини ҳуқуқий таъминлаш маъноси, ижроия ҳокимиятининг кузатиш, назорат-тафтиш органларини тартибга солувчи назоратнинг таркиби ва вазифалари бўйича максимал объективликка интиладилар, унга еришининг мувофиқ меъёрий-ҳуқуқий механизмлари таъминланган. Худди назорат- ҳисоб органлари каби улар томонидан ўтказилган назорат тадбирларининг натижалари тўғрилиги учун жавобгардирлар.

Давлат молиявий назоратининг оммавийлиги (ошкоралиги)га нисбатан талаблари.

Давлатнинг молиявий фаолиятида ва давлат молиявий назорати органларининг ишида ошкоралик тамойили Ўзбекистон Республикаси Конституциясида бевосита намоён бўлиши ҳисобланади. Демократик жамиятда давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари ишлари тўғрисида маълумот олишда фуқароларнинг ҳуқуқларини асосий амалга ошириш воситаларидан бирини намоён етган ҳолда ошкоралик тамойили давлатнинг молиявий фаолиятига ҳам тақсимланади.

Ошкоралик тамойили қуйидагиларни англатади:

- тасдиқланган бюджетлар ва уларнинг ижроси тўғрисида ҳисобот очик матбуотда мажбурий нашр этилиши, бюджетлар ижросининг бориши тўғрисидаги маълумотни тўлиқ тақдим этиш, шунингдек давлат ҳокимияти қонунчилик

органлари ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларининг қарори бўйича бошқа маълумотларнинг қулайлигини;

- жамият ва оммавий ахборот воситалари учун бюджет лойиҳалари бўйича, шу жумладан давлат ҳокимияти қонунчилик органларининг ичида ёки давлат ҳокимиятининг қонунчилик ва ижроия органлари ўртасида келишмовчиликни келтириб чиқарувчи масалалар бўйича қарорлар муҳокамаси ва қабул қилиш тадбирларини амалга оширади.

Бунда ҳатто сир тутилувчи бюджет моддалари ҳам қатъий равишда давлат бюджет таркибида тасдиқланиши лозим, фақат бунинг учун махсус тадбир кўзда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида давлат молиявий назоратининг ошкоралик тамойили янада мунтазам равишда назорат-ҳисоб органлари тўғрисидаги қонунларда акс еттирилган. Таъкидлаш зарурки, ошкоралик назорат-ҳисоб органларига уларнинг мавжуд бўлиш маъноси бўйича ҳосил, чунки улар солиқ тўловчилар томонидан бевосита ёки билвосита ҳосил бўлади ва уларнинг манфаатларини намоён этади, буларнинг орасида давлат хизматчиларининг фаолияти тўғрисидаги ижобий, тўғри маълумот маълум аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясидан келиб чиққан ҳолда аҳоли ким ва қай тарзда умумий молиявий ва моддий ресурслардан фойдаланишни билишга ҳақлидир. Ушбу маълумотга таянган ҳолда фуқаролар давлат аппарати ишига оммавий ахборот воситаларида, ижроия ҳокимияти органларига мурожаат қилиш ёки қонунчилик ва ваколатли ҳукумат органлари депутатларига ўз шикоятларини бериш, шунингдек турли даража ва ҳукумат бўғинларига мансабдор шахслар, депутатлар сайловлари давомида тўғридан-тўғри ихтиёрий тарзда ўз муносабатларини ифодалашлари мумкин.

Ошкоралик Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси ва бошқа назорат – ҳисоб органларининг самарали ишлашига маълум ижобий таъсир этади. Чунки ошкоралик шароитларида ҳисоб палаталари томонидан ўтказилган назорат

тадбирларининг натижаларини сир тутиш қийин, улар жамоатчилик назорати остига қўйилади.

Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси ишида ошкоралик тамойили биринчи навбатда Ҳисоб палатасининг йиллик ҳисоботи жамоатчилик томонидан танишиб чиқилиши учун қонунда белгиланган мажбурий нашр этиш юли орқали амалга оширилади, бунда Палата томонидан ўтган йили ўтказилган барча назорат тадбирларининг натижалари кичрайтирилган шаклда тақдим етилади, давлат ҳокимияти органларининг хатолик ва камчиликларини аниқлашга таъсирлари баҳоланади, уларни бартараф этиш ва бутун молия тизимини такомиллаштириш бўйича умумлаштирилган хулоса ва тавсиялар тақлиф етилади. Ундан ташқари, Ҳисоб палатасининг йиллик ҳисоботи Олий мажлис йиғилишларида оммавий ахборот воситалари вакиллар иштирокида тингланади ва муҳокама етилади. Ҳисоб палатасининг ҳисоботи мажбурий тарзда чоп этилиши лозим.

Ҳисоб палатаси ишида ошкоралик тайёрланаётган материалларнинг сифати, объективлиги ва тўғрилигига алоҳида юқори талаблар қўяди. Ҳисоб палатаси ва текширилаётган ташкилотнинг ишбилармонлик нуфузига асосланмаган тарзда путур йетказиш ва уларнинг мансабдор шахсларига маънавий зарар йетказиш, шу жумладан, нотўғри маълумотни тарқатганлиги учун унинг мансабдор шахсларининг ҳаракатлари суд тартибида шикоят остига олиниши мумкин.

Палата ҳодимлари ишига жалб етилган мутахассислар фақатгина Ҳисоб палатаси томонидан ўтказилган ишларни бажаришдагина текширув ва кузатишлар давомида олинган маълумотлардан фойдаланишлари мумкин. Шулар билан бир қаторда текширув ва кузатишлар давомида Палата ҳодимлари ўз хулосаларини ошкор қилмасликлари лозим. Ҳисоб палатасининг мансабдор шахслари, биринчи навбатда инспекторлар давлат органларига тақдим етилган ва ошкора тарзда берилган, ўтказилган текширув ва кузатишларнинг натижалари тўғрилиги, шунингдек, қонун билан ҳимояланган давлат, тижорат ва бошқа сирларни ошкор қилмаслик учун масъулдирлар.

Маълумотлардан нотўғри фойдаланишдан ҳимояланиш талабларини кўрсатувчи қатор шартлар ҳам қонунчиликда белгилаб қўйилган. Қонунга мувофиқ тарзда давлат ҳокимияти органлари, тақширилаётган ташкилот, муассаса, хўжалик юритувчи субъектлар ва молия-кредит ташкилотлари назорат тадбирлари давомида ва алоҳида сўровномалар бўйича Ҳисоб палатасига унинг фаолиятини таъминловчи ва унинг компетенциясига кирувчи барча зарурий маълумотлар ва ҳужжатларни тақдим этишлари шарт.

Ҳисоб палатаси, шунингдек, бошқа назорат органларининг улар томонидан ўтказилган текширув ва тафтиш хулосалари бўйича материалларидан фойдаланиши мумкин. Табиийки, Ҳисоб палатасининг мувофиқ мансабдор шахслари уларга берилаётган материалларнинг сақланиши учун шахсан жавобгардирлар. Ундан ташқари Ҳисоб палатаси бошқа ташкилотлардан олинган материал ва ҳужжатларни, уларни тақдим етган ташкилотда кўзда тутилган фойдаланиш тартибини таъминлашлари лозим.

Ошкоралик тамойили давлат, солиқ, банк, тижорат ва бошқа қонун ҳимоясидаги сирларни сақлаш заруратини шарҳлайди. Назорат - ҳисоб органларида маълумотларни ҳимоялаш тизимининг қонуний таъминоти тўғрисида юқорида еслатиб ўтдик. Қонунчилик сирли характердаги маълумотларни сақлаш бўйича қатъий талабларга парламент ва ижроия тузилмаларида ҳам эга.

Махсус сирли дастурларни қабул қилиш ва уларни бирор - бир бюджет харажатлари таркибига киритиш фақат Ўзбекистон Республикаси Президенти орқали амалга оширилади. Махсус сирли дастурлар харажатлари тартиби Президент томонидан белгиланади. Махсус сирли дастурларни амалга оширишда маблағ сарфланиши назоратини фақат Президент томонидан юклатилган органлар амалга оширади. Бундай дастурларга маблағ харажатларини текшириш якунлари фақат Президент, Олий мажлис раиси ва махсус комиссияга тақдим етилади.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги солиқ соҳасида конфиденсиал маълумотлар ҳимоясини кўзда тутаяди, бинобарин солиқ сирига алоҳида ётибор қаратилади. Солиқ органларига давлат нобюджет фондлари органлари ёки божхона

органларига келиб тушган солиқ сирини ташкил етувчи маълумотлар махсус сақланиш ва фойдаланиш тартибига эга, солиқ сирини ташкил етувчи маълумотларга эга бўлган ҳужжатларни юқотиш ёки бу каби маълумотларни тарқатиш солиқ органлари ва унинг мансабдор шахсларини қонунда кўзда тутилган жавобгарликка тортади.

Давлат молиявий назорати органларининг мустақилигини ҳуқуқий таъминлаш

Назорат органлари, айниқса, умумдавлат ва маҳаллий даражалардаги юқори молиявий назорат органлари сифатида мустақиллиги (маъмурий эркинлик) самарали молиявий назорат ўтказишнинг асосий шарти ҳисобланади. Сиёсат ва молияларда алоҳида ёпиқ алоқалар ва боғлиқликлар мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда назорат органларининг йетарлича эркинлиги қонуний даражада мустаҳкамланган бўлиши лозим. Эркинлик ҳукумат бўғинла рини давлат-амалий тақсимооти тизимида давлат институти сифатида назорат органининг ўзига, шунингдек, унинг аъзолари ва инспектор ҳодимлари қоидаларига тарқатилиши лозим.

«Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасини ташкил этиш тўғрисида»ги фармонда белгиланганидек, амалдаги қонун билан ўрнатилган вазифалар доирасида Ҳисоб палатаси ташкилий ва амалий эркинликка эга. Ҳисоб палатаси фаолиятининг ташқи еҳтимолий босим ёки давлат ҳокимияти - қонунчилик ҳамда, айниқса, ижроия органлари таъсиридан озодлиги – Палата амал қилишининг асосий тамойилларидан бирини маълум қилади. Анологик тарзда эркинлик тамойили кўпгина субъектларининг назорат-ҳисоб тўғрисидаги қонунларда мустаҳкамланган.

Назорат-ҳисоб органларининг ташкилий (институционал) ва амалий мустақиллиги

Молиявий назорат органларининг мустақиллигини таъминлаш уларнинг қонунчилик ва ижроия ҳокимияти органлари билан муносабатлари ҳақидаги масалалар билан узвий боғлиқ.

Умуман таъкидлаш мумкинки, концептуал назорат-ҳисоб органлари, одатда давлат ҳокимиятининг барча бўғинларидан ташкилий ва амалий эркинликка эга бўлган ҳолда ҳукуматнинг ушбу бўғинларига ўз вазифаларини амалга оширишда кўмаклашишга қаратилган.

Албатта, молиявий назорат органлари парламент ва ҳукуматдан бутунлай озод бўла олмайди. Баъзи соҳа (масала)ларда уларнинг – масалан, қонун лойиҳалари бўйича маслаҳатларда ёки текширувлар натижаларини маълум қилишда, ёхуд қонунчилик ва сиёсий қарорларнинг оқибатларини баҳолашда, айниқса, узвий ўзаро таъсири талаб етилади. Бундай ҳамкорлик нафақат ижроия ёки қонунчилик ҳокимияти учун фойдали, балки у молиявий назоратнинг қулай шакли ҳисобланади. Бироқ, назорат-ҳисоб органи учун бундай муносабатдан улар назорат вазифаларини бажаришларига халақит берувчи бирор-бир салбий мажбуриятлар келиб чиқмаслиги лозим.

Нazorat-ҳисоб органларининг ижроия ёки қонунчилик ҳокимиятидан мустақиллиги авваламбор текширув учун мавзу танлаш ва тафтиш дастурларини амалга оширишда мустақил ҳаракатланишларида намоён бўлади. Тафтиш дастурининг тузилиши қатъий тарзда назорат-ҳисоб органи томонидан ўтказилиши ва бошқа давлат органлари таъсирида қолмасликлари лозим. Назорат-ҳисоб органлари кимнингдир буйруғига бўйсунмасликлари ёки маълум текширувлар ўтказмасликлари, уларнинг мақсади ёки объектини ўзгартирмасликлари лозим.

Нazorat-ҳисоб органларининг мустақиллигин таъминлаш ижроия ёки
и
қонунчилик ҳокимияти томонидан маълум текширувлар ўтказиш тўғрисида
таклифла олишни чекламайди, бироқ, назорат-ҳисоб органлари қонунда
р
белгиланган бу каби таклифларни қабул қилмаслик ва тафтиш дастурлари доирасида
назорат тадбирлари бўйича қарорларни шахсий ихтиёрий равишда қабул қилиш
ҳуқуқига эга бўлишлари лозим.

Ҳисоб палатасининг ташкилий мустақиллиги биринчи навбатда Ҳисоб палатаси аппаратининг штат жадвали ва таркибини ҳеч қандай ташқи таъсирсиз Ҳисоб палатасини таъминлаш учун маблағларни Ҳисоб палатаси Раисининг топшириғи бўйича Ҳисоб палатаси Ҳайъати тасдиқлашида намоён бўлади. Ҳисоб палатаси инспекторлари ўртасида мажбуриятларни тақсимлаш, Ҳисоб палатаси фаолиятининг ички масалалари Ҳисоб палатаси аппаратининг таркибий бўлинмаларининг вазифалари ва ўзаро таъсирлари, ишларни юритиш тартиблари, назорат ва бошқа фаолиятнинг

барча шакл ва турларини тайёрлаш ва ўтказиш тадбирларини Ҳисоб палатаси томонидан унинг Ҳайъати билан тасдиқланган регламент билан белгиланади.

Функционал кўринишда назорат тадбирларини ўтказиш муддати, ҳажми ва усуллари Ҳисоб палатаси томонидан мустақил равишда белгиланиши жуда муҳим.

Ҳисоб палатасининг ташкилий мустақиллиги қонунинг қатор низомлари билан таъминланади. Палата юридик шахс мақомига эга, давлат герби тасвирига эга муҳри мавжуд, яъни у ўзининг ташкилий-ҳуқуқий шакли нуктаи назардан бошқа давлат ҳокимияти органларидан ажратилган. Бу Ҳисоб палатасининг ташқи фаолиятига ташқи таъсир имкониятини пасайтиради. Бошқа томондан юридик шахс мақоми Палатага зарурат юзасидан қонунчилик ва ижроия ҳокимияти органларининг қарорлари ва ҳаракатларини суд тартибида ҳал этиш имконини беради.

Ўз навбатида, Ҳисоб палатасининг амалий мустақиллиги қонунда белгиланган тартибда назорат объектларини танлаш, назорат тадбирларини тайёрлаш ва ўтказиш, аниқланган камчиликлар ва хатоликларни тузатиш устидан назоратни таъминлайди.

Бир вақтнинг ўзида ташқи сўровлар асосида эксперт ишларини бажариш имконияти кўзда тутилган. Ҳисоб палатаси шахсий ваколатлар доирасида экспертиза ўтказди ва хулоса чиқаради.

Назорат-ҳисоб органларининг мансабдор шахсларининг шахсий даҳлсизлиги

Назорат-ҳисоб органларининг мансабдор шахслари ва унинг инспектор-назоратчи ҳодимларининг шахсий даҳлсизлиги ҳам кафолатланиши лозим. Бу мақсадларда назорат-ҳисоб органларининг юқори мансабдор шахсларини мансабларидан озод қилиш ва тайинлаш механизми муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги, назорат вазифаларини самарали бажариш учун назоратчиларнинг ва биринчи навбатда назорат органи шахсларидан қарорларни қабул қилувчи ҳодимларнинг маълум даражали персонал даҳлсизлиги зарурлигини тан олади. Шу мақсадда қонунчилик тартибида назорат-ҳисоб органлари ҳодимларининг ҳуқуқий мақомлари кафолати белгиланади.

Молиявий даҳлсизлик мустақил ишлаш учун зарур бўлган асосий шартлардан бири ҳисобланади, чунки назорат-ҳисоб органларининг молиявий чекловлари бир вақтнинг ўзида унинг фаолияти чекловларини келтириб чиқаради.

Ижроия ҳокимияти органларининг назорат фаолиятида даҳлсизлик тамойили икки муҳим хусусиятга эга. Бир томондан маъмурий тузилмаларнинг бир қисми ҳисобланган ҳолда улар тўғридан-тўғри юқори ташкилотлар ёки мансабдор шахсларга бўйсунадилар. Бошқа томондан, улар муайян текшириладиган объектлардан ташкилий тарзда асослангандир. Шундай қилиб, ижроия ҳокимиятининг давлат молиявий назорати органлари иккиламчи моҳиятга эга: умумдавлат тузилмасида улар ижроия ҳокимиятининг ички назорат органлари ҳисобланадилар, текшириладиган объектларга нисбатан эса ташқи назорат вазифасини бажарадилар. Ундан ташқари шуни назарда тутиш керакки, уларнинг фаолияти маълум мақсадга бўйсундирилган – бошқарув даврининг якуний босқичини амалга оширилишини таъминлаш, айниқса тесқари алоқа доирасида аввал қабул қилинган молиявий қарорларнинг реал оқибатлари тўғрисидаги маълумотни раҳбариятга йетказишдан иборат.

Бу ҳукумат вазирликлар ва бошқа органлар, шу жумладан ижроия ҳокимиятининг назорат органлари ишини тўғридан-тўғри бошқаради ва уларнинг фаолиятини назорат қилади.

Таъкидлаш жоизки, умумдавлат миқёсида давлат молиявий назорати органлари ҳодимларининг ҳуқуқий мақомига маълум қўшимча қафолатлар белгиланган. Қонун нафақат назорат органи ҳодимларига, балки уларнинг яқин қариндошлари учун ҳам давлат ҳимояси чораларини тарғиб этади.

Давлат назорат органлари фаолиятини ташкил этишда тизимлилик (режалилик) тамойили

Тизимлилик тамойили маълум вақт давомида, мазкур ҳолатда молиявий йил давомида молиявий назорат органлари назорат тадбирлари ёрдамида назорат объектларининг барча асосий гуруҳларини қамраб олишлари лозим. Бошқа томондан барча хўжалик мажмуаларининг ва ушбу асосий мажмуаларга

кормайдиган ижроия тузилмаларининг молиявий иши устидан назоратни таъминлаш зарур.

Назорат объектларининг назорат тадбирларини камрови ҳажми молиявий назорат органлари иши самарадорлигининг муҳим омили ва кўрсаткичларидан бири ҳисобланади. Тизимлилик тамойили бир ташкилот ва муассасанинг ўзида назорат тадбирларини даврий равишда ўтказиш, шу жумладан аввал аниқланган камчилик ва хатоларни бартарф этиш бўйича қайта текширув ўтказиш заруратини белгилайди. Бу бир томондан назорат самарадорлигини оширади, бошқа томондан эса, унинг ижобийлигини таъминлайди, чунки молиявий ишда ижобий ва салбий юналишларни динамикада кузатиш имконини беради.

Тизимлилик ва режалилик Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси ишини ташкил этишнинг муҳим тамойилларидан бири ҳисобланади. У ўзининг иш режасини тузиш ва бажариш учун масъулдир, йиллик режа лойиҳаси Ҳисоб палатаси Ҳайъати томонидан муҳокама қилинади ва тасдиқланади.

Давлат молиявий назорати органлари томонидан амалга оширилган назорат юналишлари бўйича нисбатан тўлиқ маълумот олиш учун уларнинг ўзаро таъсирлашиш имконияти, шу жумладан, қўшма назорат тадбирларини ўтказиш ва ахборот алмашуви муҳим аҳамиятга эга. Бундай ёндашув таҳлил учун асосни маълум даражада кенгайтиради, мамлакат ва минтақада бюджет- молия ишларини такомиллаштириш бўйича нисбатан тўлиқ ва асосланган тавсияларни ишлаб чиқишга кўмаклашади.

Назорат учун саволлар:

- 1.Молиявий назоратнинг моҳияти нимада?
- 2.Молиявий назорат вазифалари қандай?
- 3.Молиявий назоратнинг назарий асослари нимадан иборат?
- 4.Молиявий назорат элементларини изоҳланг.
5. Молиявий назоратининг методик услублар қайсилар?

6. Молиявий назоратни ташкил қилиш тамойилларини изоҳлаб беринг.
7. Давлат назорат органлари фаолиятини ташкил этишда тизимлилик (режалилик) тамойилини аҳамияти қандай?
8. Давлат молиявий назоратини ўтказишда фойдаланиладиган ҳисоб-таҳлил усуллари нималардан иборат?

II бoб. МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТНИНГ ТУРЛАРИ, ШАКЛЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ

2.1. Молиявий назоратнинг турлари

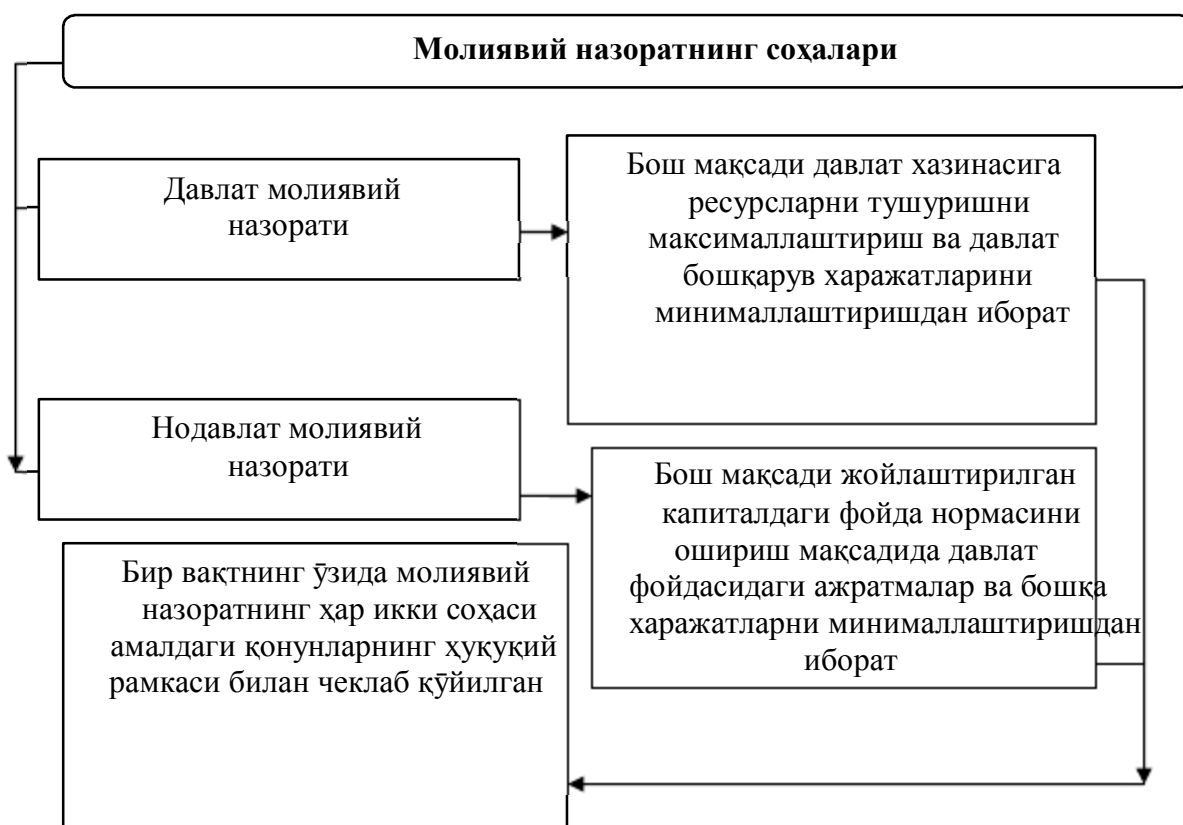
Бозор иқтисодиёти шароитида ҳам, иқтисодитётни эркинлаштириш ва модернизациялаш шароитида ҳам молиявий назоратга алоҳида ёътибор қаратилмоқда. Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида молиянинг ўзи каби молиявий назоратнинг мақсад ва вазифалари, турлари ва шакллари тубдан ўзгарди. Енди у фақатгина жазолаш мақсадида емас, балки давлатнинг ўз вазифаларини бажариш учун зарур бўлган маблағларнинг тўлиқ тўпланиши ва бюджет маблағларидан мақсадга мувофиқ самарали харажат қилинишини назорат қилиш мақсадида маслаҳат ва кўрсатмалар бериш каби вазифаларни бажармоқда. Бугунги кунда молиявий назорат тизими ўз таркибида назорат қилувчилар ва назорат қилинувчилар билан бирга назоратнинг турлари, шакллари ва усулларини ҳам жамлайди.

Молиявий назорат амал қилиш соҳасига кўра давлат ва нодавлат молиявий назоратидан иборат⁴.

Давлат молиявий назорати бу давлатнинг асосий қонунларига таянадиган ва ҳокимият ҳамда бошқарув конкрет органлари иқтисодий-ҳуқуқий ҳаракатининг комплексли ва мақсадга юналтирилган тизимидир. Молиявий назоратни ташкил этишда мамлакатнинг Конституцияси ҳал қилувчи рол ўйнайди. Унинг ҳуқуқий регламенти давлатнинг типига, унинг социал-сиёсий юналтирилганлигига, иқтисодий тарққиёт даражасига, мулкчилик шаклларига боғлиқ.

Давлат молиявий назорати ЯИМ тақсимланишининг қиймат пропорсияларини кузатишга қаратилган. Бу назорат давлат молиявий ресурсларини шакллантириш, уларнинг тўлиқ ва ўз вақтида тушиб туриши ва улардан мақсадли фойдаланиш билан боғлиқ бўлган пул ресурслари ҳаракатининг барча каналларига тегишли ҳисобланади.

⁴Ваҳобов А. В., Маликов Т.С., Молия. Дарслик. Тошкент Молия институти. – Тошкент: “Ношир”, 2012. – 712 бет.

5-расм. Молиявий назоратнинг соҳалари

Давлат молиявий назорати давлатнинг молиявий сиёсатини амалга оширишга ва молиявий барқарорлик учун шароитларни яратишга қаратилган. Бу нарса, энг аввало, барча даражалардаги бюджетлар ва нобюджет фондларни ишлаб чиқиш, муҳокама қилиш, тасдиқлаш ва ижро этиш, корхона ва ташкилотлар, банклар ва молиявий корпорацияларнинг молиявий фаолияти устидан назоратни англатади. Агар умуммиллий иқтисодий манфаатлар билан белгиланган (аниқланган) бўлса, давлат молиявий назоратчилари ҳам давлат секторида ва ҳам хусусий ҳамда корпоратив бизнес секторида тафтиш ва текширишларни амалга ошириш ҳуқуқига егадир. Бирок иқтисодиётнинг нодавлат секторида давлат томонидан амалга ошириладиган молиявий назорат фақат солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ҳам қўшиб олган ҳолда давлат олдидаги пул мажбуриятларининг бажарилиши соҳаларини, уларга ажратилган бюджет субсидиялари ва кредитларини сарфлашда мақсадга мувофиқлик ва қонунийликнинг риоя қилиниши ва шунингдек, ҳукумат томонидан ўрнатилган (белгиланган) пул ҳисоб-китобларини ташкил қилиш, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботни юритиш қоидаларига риоя этилишини қамраб олади.

Давлат молиявий назоратининг объекти бўлиб, Ўзбекистон Республикаси бюджети ва бошқа қонунчиликка риоя қилинишини таҳлил қилиш ва текшириш орқали унинг бузилишига йул қўймаслик, бузилиш ҳолати содир бўлса, аниқлаш ва камчиликларни бартараф еитш ҳисобланади.

Давлат молиявий назорати қуйидагича гуруҳлаштирилади⁵:

- назоратни амалга оширувчи органнинг боғлиқлигига қараб, ички ва ташқи давлат назорати;
- бюджетнинг тегишли даражасига боғлиқ ҳолда, давлат бошқаруви ва маҳаллий даражада.

Давлат молиявий назорати тизимига қуйидагилар киради:

- Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси;
- Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги назорат-тафтиш Бош бошқармаси ва унинг ҳудудий бошқармалари;

Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси бюджет бажарилишини назорат қилса, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари, Молия вазирлиги назорат тафтиш Бош бошқармаси ва унинг ҳудудий бошқармалари республика ва маҳаллий даражада бюджет назоратини амалга оширади.

Давлат назорати ҳақида гап борар экан, шу ўринда хўжалик юритувчи субъектларни давлат томонидан назорат қилинишига ҳам алоҳида тўхталиб ўтиш лозим. Бундай назорат Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 24 декабрдаги “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида”ги 717-И-сон Қонунига асосан олиб борилади. Мазкур қонунга мувофиқ хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш қуйидаги юллар билан амалга оширилади:

- текшириш, шу жумладан тафтиш, муқобил текшириш, назорат тартибида текшириш;

⁵ Ибрагимов А., Сугирбаев Б. Бюджет назорати ва аудити, ўқув қўлланма, Т.2010, инфоСОМ.УЗ

- статистика ахборотларини ва бошқа ахборотларни таҳлил қилиш;
- идора қарамоғидаги органларни текширишдан ўтказиш.

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини статистика ва бошқа ахборотларини таҳлил қилиш орқали давлат томонидан назорат қилиш, шунингдек идора қарамоғидаги органларни текширишдан ўтказиш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилишнинг асосий принциплари эса қуйидагилардан иборат:

- назорат қилувчи органлар фаолиятида қонунийлик, холислик ва ошкоралик;
- юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш;
- хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолиятига аралашмаслик.

Нazorat тартибида текшириш назорат қилувчи органлар томонидан махсус ваколатли орган ёки унинг ҳудудий бўлинмалари билан келишилган тартибда ва муддатларда амалга оширилади⁶.

Давлат молиявий назорати органлари ўзларининг ваколатлари доирасида қуйидаги назорат турларини амалга оширадилар⁷:

- 1) комплекс назорат - аниқ давр бўйича ҳамма масалалар бўйича назорат объектларини текшириш ва фаолиятини баҳолаш;
- 2) тематик назорат - аниқ давр бўйича айрим масалалар бўйича назорат объектларини текшириш ва фаолиятини баҳолаш;
- 3) муқобил назорат - учинчи шахс назорати, текширилаётган савол доирасида асосий назорат объекти билан боғлиқ фақат ўзаро муносабатлар саволлари қараб чиқилади;

⁶ Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида⁷ги Н 717-И Қонуни 4,5, 15-моддалар

⁷ Ибрагимов А., Сугирбаев Б. Бйуджет назорати ва аудити, ўқув қўлланма, Т.2010, инфoCOM.УЗ

4) қўшма назорат – давлат молиявий назорати органлари бошқа давлат органлари билан ҳамкорликда ўтказадиган назорат.

Хўжалик алоқаларининг кенгайиши хусусиятларининг ва давлат тасарруфидан чиқарилиши жараёнларини жадаллашуви натижасида турли мулк шакллариغا асосланган корхона ва ташкилотларнинг пайдо бўлиши, хўжалик фаолиятларининг эркинлашуви нодавлат молиявий назоратнинг шаклланишини ва ривожланишига туртки бўлди.

Молиявий назоратнинг давлат ва нодавлат соҳалари (кўринишлари, турлари) назоратни амалга ошириш методларининг ўхшашлигига қарамасдан, ўзларининг пировард мақсадлари бўйича бир-биридан тубдан фарқ қилади. Давлат молиявий назоратининг бош мақсади давлат хазинасига ресурсларни тушуришни максималлаштириш ва давлат бошқарув харажатларини минималлаштириш бўлса, бунга қарама-қарши равишда нодавлат молиявий назоратининг (айниқса, фирма ичидаги молиявий назоратнинг) бош мақсади жойлаштирилган капиталдаги фойда нормасини ошириш мақсадида давлат фойдасига ажратмалар ва бошқа харажатларни минималлаштиришдан иборат. Бир вақтнинг ўзида молиявий назоратнинг ҳар икки соҳаси амалдаги қонунларнинг ҳуқуқий рамакasi билан чеклаб қўйилган.

Молиявий назоратни ташкил этишда унинг турларини тўғри белгилаш муҳим ҳисобланади. Шу жиҳатдан молиявий назоратни 3 турга бўлиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади: бюджет молиявий назорати, молиявий-хўжалик(тадбиркорлик, тижорат) назорати , мустақил аудит⁸ (6-расм).

Бйуджет молиявий назорати	Молиявий- хўжалик (тижорат, тадбиркорлик назорати)	Мустақил аудит
Тафтиш ва текшириш натижаларини камомад ҳамда ўғ'ирликлар содир бўлганда йуқори ташкилотга тақдим		Аудиторлик фирмасининг маслаҳат хизматлари

⁸ Ибрагимов А., Сугирбаев Б. Бюджет назорати ва аудити, ўқув қўлланма, Т.2010, инфoСoM.УЗ

6-расм. Молиявий назорат турлари

Молиявий назорат амалга оширувчи субъектларга кўра умумдавлат, идоравий, хўжалик ичидаги, жамоатчилик ва мустақил назоратга бўлинади⁹ (7-расм).

7-расм. Молиявий назоратни амалга оширувчи субъектларга кўра турлари

Умумдавлат ҳамда идоравий молиявий назоратлар биргаликда давлат молиявий назоратини ташкил етиб, давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органлари томонидан олиб борилади. Бунда давлат молиявий ресурсларининг шаклланиши, тақсимланиши, мақсадга мувофиқ ва самарали ишлатилиши устидан, шунингдек давлат ва маҳаллий мулкдан қонуний фойдаланиш устидан молиявий қонунчилик асосида тартибга солинадиган фаолият тушунилади.

⁹ Ваҳобов А. В., Маликов Т.С., Молия. Дарслик. Тошкент Молия институти. – Тошкент: “Ношир”, 2012. – 712 бет.

Бу фаолиятнинг асосий мақсади назорат объектлари фаолиятидаги камчиликларни аниқлаш ва мансабдор шахсларни жазолашгина эмас, балки огоҳлантириш ва йул қўйилиши мумкин бўлган қонунбузарликларни олдини олишдан иборат.

Умумдавлат молиявий назорати давлат ҳокимият органлари (Президент, ҳукумат, Олий Мажлис, Молия вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси, Давлат божхона қўмитаси ва бошқалар) томонидан амалга оширилади. Бу турдаги молиявий назоратнинг бош мақсади даромадларнинг тушиб туриши ва давлат харажатларининг сарфланиши бўйича давлат ва жамиятнинг манфаатларини таъминлашдан иборат.

Идоравий молиявий назорат мамлакат иқтисодиёти ва ижтимоий ҳаётининг барча соҳа ва тармоқларидаги давлат вазирликлари, уларнинг назорат-тафтиш бошқармалари ва бошқа таркибий тузилмалари томонидан амалга ошириладиган назорат тури бўлиб, унда тегишли вазирлик қўмита ёки идоралар(маҳкамалар) доирасидаги марказлашган ва марказлашмаган молиявий ресурсларнинг шаклланиши ва ишлатилиши бевосита назорат қилинади. Идоравий молиявий назорат давлат молиявий назорати вазифаларини тармоқлар доирасида кокретлашгантиради ва самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Хўжалик ичидаги молиявий назорат корхона ва ташкилотларнинг иқтисодий ва молиявий хизматлари томонидан ўтказилади. Бу ерда молиявий назоратнинг объекти сифатида корхона, ташкилот ва муассасаларнинг хўжалик ва молиявий фаолияти майдонга чиқади.

Хўжалик ички молиявий назорати хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-иқтисодий хизматлари томонидан субъектнинг молиявий фаолитини: пул маблағларининг ҳаракатини бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини юритиши фаолиятини корхонанинг давлат, молия-банк муассалари ҳамкорари ва ўз ҳодимлари олдидаги молиявий мажбуриятларни бажариш ҳолатлари корхоналарнинг ликвидидлик даражасини, молиявий барқарорлигини назорат қилишдир. Хўжалик ички молиявий назоратини амалга оширишда ички аудитнинг аҳамияти катта.

Ички аудит – бу фирма ичидаги аудиторлик хизмати бўлиб, бош фирма марказида фаолият кўрсатиш билан бир қаторда филиаллар ва бўлинмалар таркибида ҳам фаолият қилиши ички аудитни фаолият қилиши мумкин. Ички аудитни фаолияти корхоналарда молия-хўжалик фаолиятини такомиллаштириш, тўғри ва оқилона бошқарув қарорларини қабул қилишга кўмаклашиш ҳамон минимал мавжуд ресурслардан фойдаланган ҳолда максимал фойдалилик ва рентабелликни таъминлашга қаратилган.

Ички хўжалик назорати хўжалик юритувчи субъектларнинг турли ресурслари ва потенциалини сақлаб қолиш ва улардан самарали фойдаланишда, уларнинг молиявий фаолиятида қонунчилик ва интизомга риоя этилишини таъминлашда муҳим рол ўйнайди. Бироқ давлат манфаатларини ҳимоялаш нуқтаи назаридан бюджет ташкилотларида ички молиявий назоратни тегишли тарзда ташкил этиш бундан кам бўлмаган, муайян маънода эса, бундан ҳам кўпроқ аҳамиятга эга.

Чунки бу давлат бюджетидан ажратиладиган маблағларни харажат қилишда қонунчилик ва интизомга риоя этилишини таъминлаш билан боғлиқдир. Шу сабабли молиявий назорат умумий тизимида фақат хўжалик ички назоратини унинг бир қисми сифатида ажратиш ўзини тўлиқ оқламайди. Шу сабабли ички молиявий назорат тизими назорат хўжалик юритувчи субъектлар, умуман бюджет ташкилотлари ва муассасалари ва уларнинг айрим тузилмавий бўлинмалари молиявий фаолияти устидан хўжалик юритувчи субъектлар, бюджет ташкилотлари ва муассасаларининг ўз махсус хизматлари (бухгалтерия, молия бўлимлари) томонидан молиявий муносабатларда қонунчилик ва интизомга риоя этилиши масалалари бўйича ўтказиладиган текширувдан иборат.

Жамоатчилик молиявий назоратини нодавлат ташкилотлари, жамоатчилик асосида ташкил топган турли жамоат ташкилотлари ҳамда алоҳида шахслардан ташкил топган гуруҳлар амалга оширадилар. Назоратнинг объекти унинг олдида қўйилган вазифаларга мувофиқ равишда аниқланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик Палатасининг 2010 йил 30 декабрдаги Н 235-ИИ қарорига асосан Ўзбекистон Республикаси Президенти

И.А. Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисида "Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепсияси" мавзуида қилган маърузасида баён етилган қоидаларни амалга ошириш юзасидан 2011 йилга ва кейинги йилларга мўлжалланган Ҳаракат Дастури тасдиқланди.

Ушбу Дастурда нодавлат нотижорат ташкилотлари билан давлат тузилмалари ўзаро ҳамкорликда ҳаракат қилишининг самарали ташкилий-ҳуқуқий механизмларини яратишга, давлат органлари, шу жумладан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг қонунларни, социал-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ривожланишнинг жуда муҳим дастурларини сўзсиз ижро этиш бўйича фаолияти устидан фуқаролик институтлари назорати, жамоатчилик назорати тизимини яратишга қаратилган "Ижтимоий шериклик тўғрисида"ги, "Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида"ги, "Екологик назорат тўғрисида"ги қонунларнинг қабул қилиниши назарда тутилган.

Давлат бошлиғининг "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги ҳамда "Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида"ги қонунларни такомиллаштиришга, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексини янги таҳрирда қабул қилишга қаратилган қонунчилик ташаббусларида фуқароларнинг ижтимоий фаоллигини таъминлашда маҳалланинг ролини янада ошириш, маҳаллани аҳолини манзилли ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг марказига айлантириш, хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ривожлантириш чора-тадбирлари белгилаб берилади, бу соҳадаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун мансабдор шахслар жавобгарлигининг юзага келиши шартлари назарда тутилади.

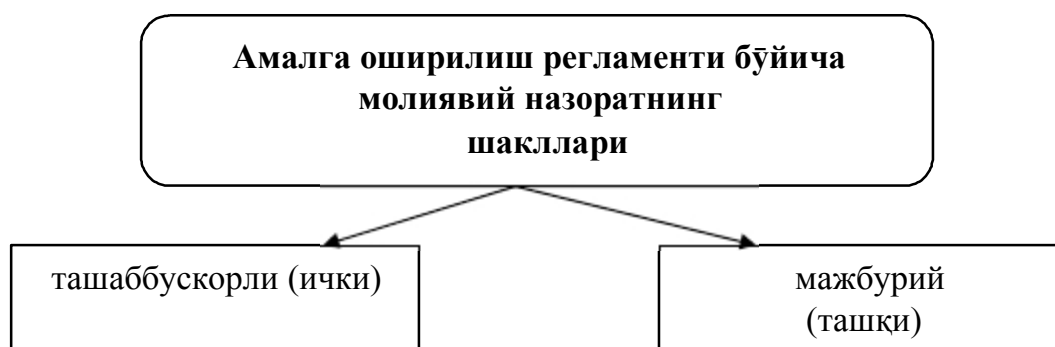
Мустақил молиявий назорат аудиторлик фаолияти асосидаги назорат бўлиб унинг асосий мақсади хўжалик субъектларида юриталаётган бухгалтерия ҳисоботларининг аниқ ва тўғрилигини аниқлаш ва улар томонидан амалга оширилаётган молиявий хўжалик операцияларининг қонуний ва меъёрий-

хуқуқий хўжаликларга мослиги ҳақида хулосалар беришдан иборат. Мустақил молиявий назоратни махсус аудиторлик фирмалари ва идоралари амалга оширадилар.

2.2. Молиявий назоратнинг шакллари

Молиявий назоратнинг шакллари куйидаги мезонлар бўйи-ча классификасия қилиш қабул қилинган¹⁰:

- амалга оширилиш регламенти;
- ўтказилиш вақти;
- назоратнинг субъектлари;
- назоратнинг объектлари.

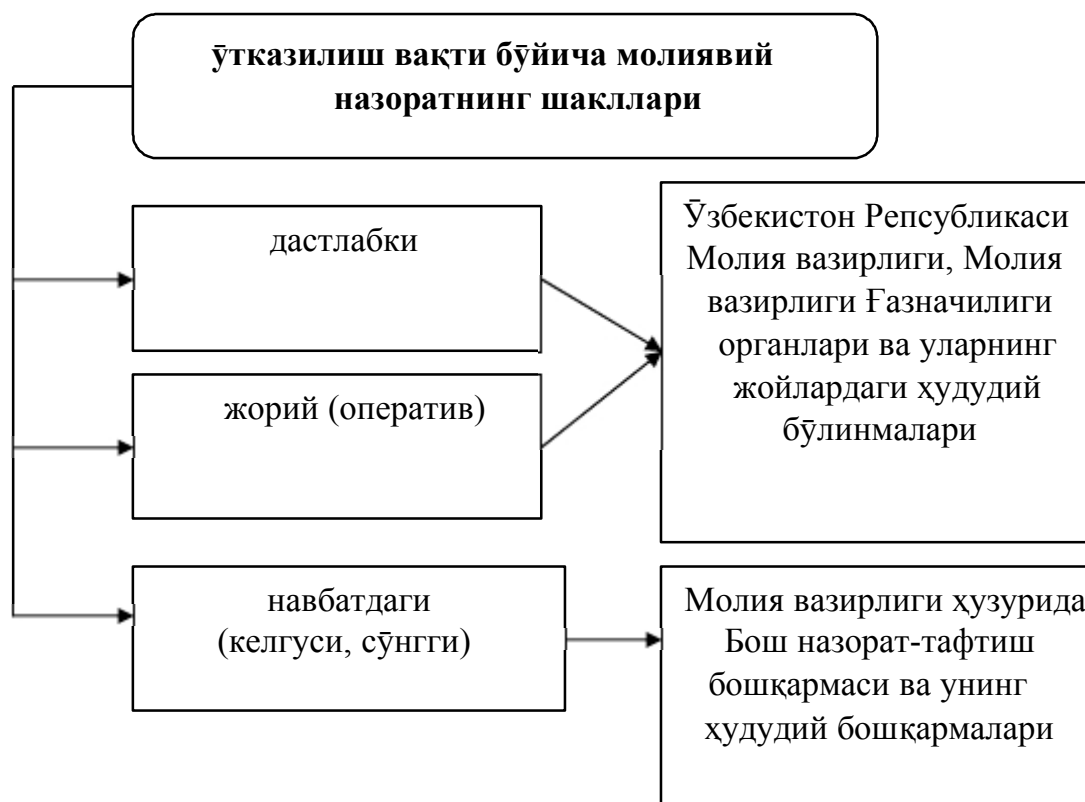

8-расм. Амалга оширилиш регламенти бўйича молиявий назоратнинг шакллари

Юридик ва жисмоний шахсларнинг молиявий фаолияти устидан мажбурий (ташқи) назорат қонун асосида амалга оширилади. Булар, асосан ташқи, мустақил назоратчилар томонидан амалга ошириладиган солиқ текширувларига, бюджет ресурсларидан мақсадли фойдаланиш устидан назоратга, корхона ва ташкилотларнинг молия-бухгалтерия ҳисоботлари маълумотларини мажбурий аудиторлик тасдиқланишига тегишли бўлиши мумкин.

¹⁰ Ваҳобов А. В., Маликов Т.С., Молия. Дарслик. Тошкент Молия институти. – Тошкент: “Ношир”, 2012. – 712 бет.

Ташаббускорли (ички) молиявий назорат молиявий қонунчиликдан келиб чиқмасада, тактик ва стратегик мақсадларга еришишда молиявий бошқарувнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

9-расм. ўтказилиш вақти бўйича молиявий назоратнинг шакллари

Дастлабки молиявий назорат молиявий операцияларнинг содир бўлишидан олдин амалга оширилади ва молиявий ҳатоликларнинг олдини олиш ёки уларни огоҳлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Молиявий назоратнинг бу шакли маблағларнинг тежамсиз ва самарасиз сарфланишининг олдини олиш учун харажатларнинг молиявий жиҳатдан асосланган бўлишини кўзда тутди. Дастлабки молиявий назорат моддий ва молиявий ресурсларни самарасиз ишлатилишининг олдини олишга хизмат қилиб, бу назоратни амалга ошириш жараёнида қўшимча маблағларни жалб қилиш имкониятлари, кўзда тутилган харажатларнинг асосланмаганлигини аниқлаш мумкин. Назоратнинг бу шаклида хўжалик операцияларининг молиявий ёки бюджет йилининг

бошланишидан олдинроқ қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар талабларини бузилишини олди олинади.

Макродаражада бундай назоратга мисол сифатида мамлакат иқтисодий тараққиётининг макроиқтисодий кўрсаткичлари башоратлари асосида барча даражадаги бюджетларни ва нобюджет фондларининг молиявий режаларини тузиш ва тасдиқлаш жараёнини кўрсатиш мумкин. Микродаражада эса улар молиявий режалар ва сметалар, кредит ва касса аризалари, бизнес-режаларнинг молиявий бўлимлари, башорат балансларини тузиш, ҳамкорликдаги фаолият тўғрисида шартнома ва ҳ.к.лардан иборат бўлиши мумкин.

Жорий (оператив) молиявий назорат пул битимлари, молиявий операциялар, ссуда ва субсидияларни бериш ва ҳ.к.ларнинг содир бўлиш вақтида амалга оширилади. Молиявий назоратнинг бу шакли маблағларни олиш ва уларни сарфлаш жараёнида вужудга келиши мумкин бўлган қонунбузарликлардан огоҳлантиради, молиявий интизомнинг мустаҳкамланишига ва пул ҳисоб-китобларининг ўз вақтида амалга оширилишига ўз таъсирини кўрсатади. Бу ерда бухгалтерия хизматлари катта аҳамият касб этади.

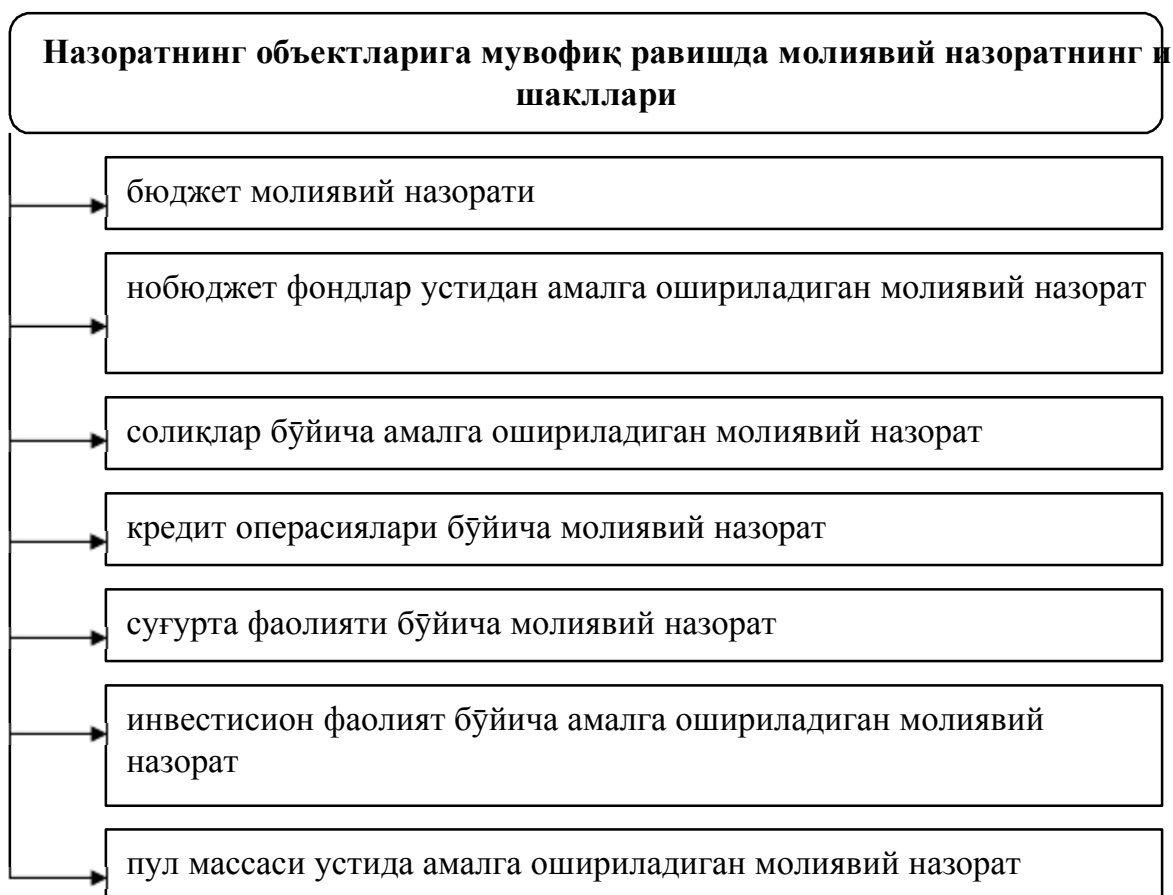
Навбатдаги молиявий назорат молиявий ҳисобот ва бухгалтерия ҳужжатларини таҳлил ва тафтиш қилиш юли билан амалга оширилиб, унинг бу шакли иқтисодий субъектлар молиявий фаолиятининг натижаларини, таклиф етилган молиявий стратегия амалга оширилганлигининг самарадорлигини, молиявий харажатларни уларнинг башоратлари билан қиёсланишини ва ҳ.к.ларни баҳолашга мўлжалланган.

Нazorатнинг субъеклари бўйича молиявий назоратнинг қуйидаги шакллари бўлиши мумкин¹¹:

- Президент молиявий назорати;
- ҳокимият қонунчилик органлари ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларининг молиявий назорати;

¹¹ Ваҳобов А. В., Маликов Т.С., Молия. Дарслик. Тошкент Молия институти. – Тошкент: “Ношир”, 2012. – 712 бет.

- ижроия ҳокимият органлари молиявий назорати;
- молия-кредит органларининг молиявий назорати;
- фирмавий-ички молиявий назорат;
- аудиторлик молиявий назорати;
- ва бошқалар.

10-расм. Назорат субъеклари бўйича молиявий назоратнинг шакллари

Бюджет ва нобюджет фондлар устидан амалга ошириладиган молиявий назорат барча даражадаги бюджетларнинг, нобюджет фондларнинг шаклланиши, давлат молиявий ресурсларининг қонуний ва мақсадга мувофиқ ишлатилиши устидан назоратни таъминлайди.

Солиқ назорати хўжалик юритувчи субъектлар ва аҳоли томонидан давлат олдидаги солиқ мажбуриятларининг бажарилиши устидан назоратни таъминлайди.

Божхона назорати биринчидан, мамлакатнинг иқтисодий жиҳатдан хавфсизлигини таъминлаш, иккинчидан, давлатнинг ташқи иқтисодий алоқаларидан тушумлар, тўловларнинг тўлиқ ва ўз вақтида, қонуний асосда тушишини назорат қилади.

Пул-кредит назорати мамлакатдаги пул-кредит муносабатларини қонунийлигини, яъни бу соҳада қонунчиликнинг бузилиш ҳолатларини, жумладан валюта активларини ноқонуний асосда хорижга чиқиб кэтиш ва инфляцияни кучайиб кэтиш ҳолатлари олдини олади ва назоратини таъминлайди.

Суғурта назорати орқали суғурта бозори ва унинг иштирокчиларини ҳатти-ҳаракатларини қонунчилик талабларига мос бўлишини таъминланади ва суғурталанувчи жисмоний ва юридик шахслар манфаатлари ҳимоя қилинади.

Инвестиция назорати орқали мамлакатда инвестицион муҳит яратилади ва иқтисодиётимизга ташқи ва ички инвестицияларни жалб қилишда қонунчиликка риоя етилаётганлиги назорат қилинади.

2.3. Назорат олиб бориш усуллари

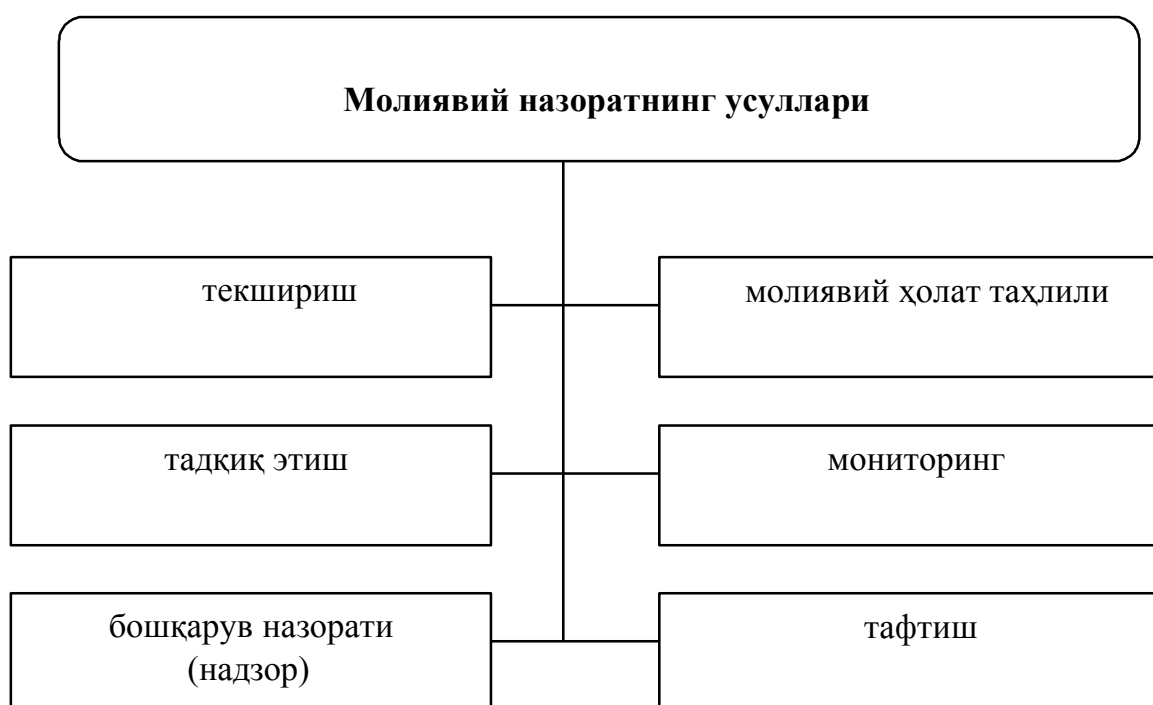
Молиявий назоратнинг махсус услублари: доимий мониторинг-кузатув, марказлашган топшириқлар бўйича текшириш, харажатлар сметасининг ижроси юзасидан ҳужжатли тафтиш, хўжалик фаолияти таҳлили сингари усулларга бўлинади. Оралиқ вазифаларни бажариш учун муқобил текшириш, пул маблағлари ва моддий бойликларни рўйхатга олиш, миқдор ҳисобни тиклаш ва бошқалардан фойдаланилади.

Нazorat самардорлигига қараб расмий ва мантиқий, ҳужжатлар ва фактлар асосидаги текширишлар каби хилма-хил усулларни қўшиб фойдаланиш орқали еришилади. Бундан ташқари, бюджет ижросининг назоратини тўлиқ ёки қисман, ёппасига ёки танлаб ўтказиладиган назорат турларига бўлиш текшириш ҳажми ёки текширилаётган объектнинг тўлиқ қамраб олинишига боғлиқ.

Амалдаги қонунчиликда текширувга қуйидагича таъриф берилган: “текширув назорат органлари томонидан хўжалик юритувчи субъектларнинг уларнинг

фаолиятини тартибга солувчи қонунлар ва бошқа қонунчилик ҳужжатларини ижро этишлари устидан бир марта ўтказиладиган назоратдир”.

Текшириш деганда, алоҳида назорат процедуралари фаолиятининг айрим участкалари ҳолатини текшириш ҳужжатларида (солиқ, ҳисобот, баланс, харажат) ва регистрлар акс еттирилган маълумотлар билан таққослаш орқали текшириш тушунилади. Текшириш ўтказиладиганда молиявий интизомнинг айрим бузилишлари, бухгалтерия (молиявий) ҳисобни юритишдаги хатоликлар, бухгалтерия (молиявий) ҳисобот маълумотларини бузиб кўрсатилишини аниқлайди.

11-расм. Молиявий назоратнинг усуллари¹²

Текшириш ўтказиш жойига кўра, солиқ ҳамда божхона органлари ўтказадиган текширишлар, давлат ва ижтимоий бюджетдан ташқари фондлар ва бошқа органлар амалга оширадиган молиявий назорат камерал ва жойида ўтказиладиган текширишларга бўлинади.

¹² Ваҳобов А. В., Маликов Т.С., Молия. Дарслик. Тошкент Молия институти. – Тошкент: “Ношир”, 2012. – 712 бет.

Камерал текшириши тақдим қилинган ҳисоботлар ва ҳужжатлар асосида молиявий назорат (текширадиган орган) субъекти жойлашган жойда текшириладиган объектга чиқмасдан амалга ошириладиган ҳужжатли текшириш тури ҳисобланади.

Жойида ўтказиладиган текшириши текшириладиган объект жойлашган жойнинг ўзида амалга оширилади ва молиявий-иқтисодий назоратни амалга оширишда ҳужжатли ҳамда ҳақиқий назорат методларидан фойдаланган ҳолда амалга оширилади.

Ҳужжатлар ва молия-хўжалик операцияларни тўлиқ қамраб олинishiга кўра ялпи ҳамда қисман (танланма) текшириш турларига бўлинади.

Ялпи текширишида ташкилот, корхона, муассасанинг ҳамма молия-хўжалик операциялари ва ҳужжатлари тўлиқ текширилади, қисман текширишда фақат унинг бир қисми (танланма тартибда) ҳужжатлар, операциялар, материал қийматликлар текширилади.

Қисман (танланма) текширишида фақат унинг бир қисми танланма тартибда ҳужжатлар, операциялар, материал қийматликлар текширилади.

Текширилаётган масалалар қамраб олинishiга кўра комплекс, танланма ва тематик (мақсадли) турларга бўлинади.

Комплекс текшириши бу хўжалик субъекти молия-хўжалик фаолиятини маълум даврда ҳар томонлама текширишдир. Бундай текшириш жараёнида ташкилот фаолиятининг ўзаро боғланган иқтисодий ва юридик томонларини ўрганиш учун ўтказилади, бунда ҳужжатли ҳамда ҳақиқий текширишнинг турли методик усулларидадан максимал фойдаланган ҳолда амалга оширилади.

Хўжалик операцияларининг қонунийлиги, ишончилиги ва иқтисодий мақсадга мувофиқлиги малакали мутахассислар томонидан комплекс текшириш амалга оширилаётганда аниқланади.

Танланма текшириши хўжалик субъекти бухгалтерия ҳисоби бўлимлари ёки молия-хўжалик фаолиятининг айрим масалаларини текширишдир. У мустақил текшириш орқали ёки комплекс текширишнинг бир қисми сифатида амалга оширилади. Танланма текшириш натижалари алоҳида умумлаштирувчи ҳужжатда

ёки комплекс текшириш натижалари бўйича умумий йиғма жамланма ҳужжатда акс еттирилиши мумкин.

Тематик (мақсадли текшириш) назорат объекти бўлган молия-хўжалик фаолияти турининг ёки аниқ юналиш (мавзу)ни текширишдир, молия-хўжалик фаолиятининг томонлари ва олдиндан аниқланган саволлар доирасини изланиш юли билан текширишни ўтказиш ҳисобланади. Танланма текшириш, тематик текшириш натижалари алоҳида ёки умумий ҳужжатда акс еттирилади.

Текширишнинг юқоридаги турларидан ташқари яна қуйидаги турларини қайд этиш лозим¹³ :

1. Қисқа муддатли текширув назорат органлари томонидан бир иш куни давомида ўтказилиб, хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган текширувдир.

2. Режали текширув Республика назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи Кенгашнинг режаси асосида ўтказиладиган текширувдир.

3. Режадан ташқари текширув назорат органлари томонидан қонунчиликда кўзда тутилган ҳолларда режага киритилмаган равишда ўтказиладиган текширувдир.

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини режадан ташқари текшириш учун махсус ваколатли органнинг текширилаётган объект номини, солиқ тўловчининг идентификация рақами, текширув ўтказиш мақсади, муддатлари ҳамда уни ўтказиш сабабларининг асослилиги кўрсатилган ҳолда режадан ташқари текшириш ўтказиш тўғрисида чиқарган қарори, шунингдек текширишни амалга оширувчи тегишли мансабдор шахслар таркиби ва текширувни ўтказиш муддатлари кўрсатилган буйруғи асос бўлиб хизмат қилади¹⁴.

Режадан ташқари текширишлар назорат қилувчи органлар томонидан қуйидаги ҳолларда ўтказилади:

¹³ Ваҳобов А. В., Маликов Т.С., Молия. Дарслик. Тошкент Молия институти. – Тошкент: “Ношир”, 2012. – 712 бет.

¹⁴ Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 24 декабрдаги “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида”ги Н 717-И Қонуни, 12-модда

- текширувларни ўтказиш зарурати Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорларидан келиб чиққанда;
- назорат қилувчи органга хўжалик юритувчи субъект томонидан қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатлари бузилганлиги тўғрисида қўшимча маълумотлар келиб тушганда;
- фавқулодда вазиятлар юзага келишининг олди олинаётганда;
- санитария-эпидемиология вазияти мураккаблашганда, шунингдек қўшни давлатлардан юқумли касалликлар кириб келиши ва тарқалиши еҳтимоли вужудга келганда.

4. Муқобил текширув турли хўжалик юритувчи субъектлар ёки бир хўжалик юритувчи субъектнинг турли бўлинмаларида бўлиб, ягона операция билан боғлиқ бўлган ҳужжатларни ўзаро солиштиришдан иборат бўлган текширувдир.

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини муқобил текширишлар жиноят ишлари юзасидан тергов олиб бориш жараёнида текшириш тайинлаш тўғрисидаги қарор асосида ёхуд назорат қилувчи органлар томонидан махсус ваколатли органнинг қарорига биноан амалга оширилади. Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини муқобил текширишлар хўжалик юритувчи субъектларга бормасдан туриб амалга оширилади. Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини муқобил текширишларга уларнинг текширилаётган хўжалик юритувчи субъект билан ўзаро муносабатлари юзасидангина йул қўйилади, улардан муқобил текшириш предметига тааллуқли бўлмаган молия-бухгалтерия ҳужжатларини ёки бошқа ҳужжатларни талаб қилиб олиш тақиқланади¹⁵.

Барча турдаги текширувларни молиявий назоратнинг самарали усуллари сифатида тан олиб, уларнинг аҳамиятини камситмаган ҳолда, шуни кайд этиш зарурки, тафтиш алоҳида аҳамият касб этади. Молиявий назоратнинг мазкур усули ўзининг мақсади

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 24 декабрдаги “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида”ги Н 717-И Қонуни, 14-1-модда

ва объектлари нуқтаи назаридан ҳам, молия интизомини самарали таъминлай олиши жиҳатидан ҳам энг муҳим назорат бўлиб ҳисобланади.

Тадқиқ этиш корхона ва ташкилотлар фаолиятининг айрим томонларини қамраб олади. Тадқиқ этиш жараёнида бажарилган ишлар, материаллар, ёқилиги ва энергиянинг сарфланиш ҳажмлари назорат тарзида ўлчанади. Шунингдек, тадқиқ этиш сўраш, кузатиш ва инспексия қилиш ҳоллари орқали ҳам амалга оширилиши мумкин.

Бошқарув назорати (надзор) молиявий фаолиятнинг маълум бир турига (масалан, суғурта, инвестицион, банк ва бошқа фаолиятлар) лицензия олган иқтисодий субъектлар устидан назорат органлари томонидан амалга ошириладиган назоратни англатади. У бузилиши лицензиянинг чақириб олинishiга олиб келадиган ўрнатилган (белгиланган) қоидалар ва нормативларга риоя қилиниши устидан назоратни кўзда тутди.

Молиявий ҳолат таҳлили усулида хўжалик фаолиятининг натижаларига, молиявий ҳолатнинг аҳволига умумий баҳо бериш мақсадида даврий ёки йиллик молиявий ва бухгалтерия ҳисоботларини деталлаштирилган тарзда ўрганиш, таҳлил қилиш амалга оширилади.

Тафтиш молиявий назоратнинг анча кенг тарқалган методи саналиб, назоратнинг ҳақиқий ва ҳужжатли усуллари кўллаш ёрдамида амалга ошириладиган корхона, ташкилот ва муассасалар молия-хўжалик фаолиятини ўзаро боғланган комплекс текширувидан иборатдир. Тафтиш тафтиш қилинаётган объект фаолиятидаги камчиликлар ва бузилмаларни топиш учун, яъни содир етилган хўжалик операцияларининг мақсадга мувофиқлиги, асосланганлиги, иқтисодий самарадорлигини, молиявий интизомга риоя етилганлигини, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи маълумотларининг ишончлилигини аниқлаш учун амалга оширилади.

Субъект хўжалик фаолиятини қамраб олишнинг тўлиқлигига қараб тафтишнинг қуйидаги турлари бўлишимумкин:

- тўлиқ;

- қисман;
- мавзули;
- комплексли.

Тафтиш бу кейинги назорат усули бўлиб, қонунийлиги, мақсадга мувофиқлиги ва самарадорлигини текшириш бўйича мажбурий назорат ҳаракати тизимини ўз ичига оловчи назорат бўлиб, текширилаётган даврда содир бўлган хўжалик ва молиявий операциялар, уларнинг қонунийлиги ҳамда текширилаётган даврда назорат объектини бошқариш бўйича мансабдор шахснинг ҳаракат фаолиятини тўғрилиги текширилади.

Тафтишда хўжалик субъектининг ҳамма операциялари текширилади, бунда зарур ҳамма усул ва услублардан фойдаланган ҳолда текширилаётган ташкилот ҳужжатларининг мавжудлигидан бошлаб, ўзаро учрашиб текширишгача амалга оширилади.

Тафтиш молиявий иқтисодий назоратнинг усули сифатида назорат органларининг амалиётида кенг тарқалган. Молиявий қоидабузарликларни аниқлаш бўйича тафтиш биринчи ўринда туради, чунки унинг молиявий-иқтисодий мазмунини ва натижаларни расмийлаштиришнинг ташкилий-ҳуқуқий асосини ташкил этади. Тафтиш ташкилот молия-хўжалик фаолиятини ҳамма юналишларини ўз ичига олади. Тафтиш жараёнида ҳал қилувчи асосий масала молиявий интизомга риоя қилиш, бухгалтерия ҳисобини юритишнинг тўғрилиги ва ҳисоботни тузиш, пул маблағлари ҳамда моддий қийматликларни сақланишини таъминлайди.

Тафтиш вақтида пул маблағлари, қимматли қоғозлар, кредит ва ҳисоблашлар операциялари, ҳисоб-китоб, сметанинг белгиланиши даромад ҳамда харажатлар сметаси ижроси, бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоблашишлар бўйича операцияларнинг асосланганлигини ҳақиқатда ва ҳужжатлар асосида текширилади.

Тафтиш - молиявий назоратнинг анча кенг тарқалган методи саналиб, назоратнинг ҳақиқий ва ҳужжатли усуллари кўллаш ёрдамида амалга ошириладиган корхона, ташкилот ва муассасалар молия-хўжалик фаолиятини

ўзаро боғланган комплекс текширувидан иборат бўлиб, назорат дастури мазмуни бўйича таснифлаш биринчи даражали аҳамиятга егадир.

Назорат учун саволлар:

1. Молиявий назоратнинг қандай соҳаларини биласиз?
2. Молиявий назоратни амалга оширувчи субъектларга кўра унинг қандай турлари мавжуд?
3. Молиявий назоратнинг шакллари қандай мезонлар бўйича классификация қилиш қабул қилинган?
4. Амалга оширилиш регламенти бўйича молиявий назоратнинг шакллари нималардан иборат бўлиши мумкин?
5. ўтказилиш вақти бўйича молиявий назоратнинг шакллари ўз ичига нималарни олади?
6. Назоратнинг субъеклари бўйича молиявий назоратнинг қандай шакллари бўлиши мумкин?
7. Назоратнинг объектларига мувофиқ равишда молиявий назоратнинг қандай шакллари мавжуд?
8. Молиявий назоратни амалга оширишда қандай усуллардан фойдаланилади?

III боб. МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА ЎТКАЗИШ БОСҚИЧЛАРИ.

3.1.Назорат чора -тадбирларини режалаштириш

Молиявий назоратни методологияси унинг босқичларини илмий асосланган ҳолда амалга оширишга қаратилгандир. Уларга қуйидагилар киради¹⁶:

- 1.Назорат чора- тадбирларини режалаштириш;
2. Назорат чора- тадбирини ўтказиш бўйича муайян хатти ҳаракатлар;
- 3.ўтказилган назорат чора тадбирларининг ҳисоботини тайёрлаш.

Назорат тадбирларини ўтказиш албатта ҳужжатлаштирилиш яъни

и,

текширувчиларнинг ишчи ҳужжатларида олинган маълумотларни акс еттирилиши лозим. Ишчи ҳужжатлари уч мақсадга мўлжалланган. У ҳисобот учун асос ҳисобланади, назорат ўтказишда ёрдам беради ва бошқа шахсларга ўтказилган назорат сифатини текшириш имконини беради. Бу учинчи мақсад давлат ташкилотлари ва дастурларини назорат қилишда айниқса муҳимдир. Ишчи ҳужжат, текширувчига ёзма исбот тақдим етган ҳолда назорат сифатини текшириш имконини беради.

Назорат тадбирларининг ишчи ҳужжатларига қуйидагилар киради:

- назорат тадбирларини ўтказиш режаси ва дастури;
- назорат тадбирлари ва уларнинг натижаларидан фойдаланиш таърифлари;
- текширилаётган объектнинг тушунтиришлари, изоҳлари ва аризалари;
- текширилаётган объектнинг ҳужжатларининг нусхалари ва фото нусхалари;
- унинг ички назорат ва бухгалтерия ҳисоби тизимлари ёритилиши;
- текширувчининг таҳлилий ҳужжатлари;
- бошқа ҳужжатлар.

¹⁶ Родионова В.М.,Шлейников В.И. Финансовый контроль.Учебник.-М.:ИД. ФБК.- ПРЕСС,2002.-155стр\

Назорат тадбирларининг ишчи ҳужжатларига кирувчи ҳужжатларнинг таркиби, сони ва мазмуни текширувчилар томонидан қуйидагилардан келиб чиққан ҳолда белгиланади:

- ўтказилган назоратнинг хусусиятларидан;
- текширилаётган объектнинг фаолиятининг характери ва мураккаблигидан;
- унинг бухгалтерия ҳисобининг ҳолатидан;
- унинг ички назорат тизимининг ишончлилиги;
- алоҳида тадбирлар бажарилишида муайян гуруҳ иштирокчилари иши учун назорат ва раҳбарликнинг зарурий даражасидан.

Ишчи ҳужжати қуйидагилар учун йетарли ва зарурий барча маълумотларни ўз ичига олиши лозим:

- назорат тадбирларини режалаштириш;
- ўтказилган назорат тадбирлари бўйича ҳисобот ва хулосалар тузиш .

Ишчи ҳужжатлари қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

- назорат тадбирларини ўтказиш мақсади, миқёси ва услуги;
- бажарилган ишни қайта кўриб чиқиш исботи.

Ишчи ҳужжатлари таркибига кирувчи ҳужжатлар, одатда қуйидаги реквизитларга эга бўлиши лозим:

- ҳужжатнинг номи;
- текширилаётган ҳўжалик юритувчи субъектнинг номи;
- назорат тадбирлари ўтказиладиган давр;
- назорат тадбирларини бажариш санаси ёки ҳужжат тузиш;
- ҳужжатнинг мазмуни;
- ҳужжатни яратувчи шахснинг шахсий имзоси;
- ҳужжатни текшириш санаси;
- ҳужжатни текширувчи шахснинг шахсий имзоси.

ўтказилган ёки ўтказиладиган назорат тадбирларини белгилаб боровчи ишчи ҳужжатларини текширувчи ташкилотга бериш.

Тафтиш ва текширувлар назорат тадбирларининг йиллик режасига мувофиқ ўтказилади. Режада қуйидагилар кўрсатилади:

- назорат объекти (департамент, ташкилот, давлат дастури, маблағларнинг мақсадли ажратилиши);

12-расм. Назорат тадбирларининг ишчи ҳужжатлари таркиби

- назорат (тафтиш, текширув);
- назорат чора-тадбирлари мақсади;
- жавобгар ижроочи (гуруҳ раҳбари);

- назорат чора-тадбирларини ўтказиш муддатлари;
- изоҳлар.

Молия вазирлигининг Назорат-тафтиш Бош бошқармаси (НТББ) режа лойиҳаси НТББ томонидан тайёрланиб, НТББ бошлиғи томонидан имзоланиб Молия вазири томонидан тасдиқланади.

Муайян назорат чора-тадбирлари бўйича жавобгар ижрочи (гуруҳ раҳбари) унинг режада белгиланган бошланишидан ўн кун аввал қуйидаги ҳужжатларнинг лойиҳасини бошлиғига тасдиқ учун тақдим этади:

- тафтиш ёки текширувларни ўтказишнинг режа-топшириғи;
- тафтиш ва текширишлар ўтказиш дастури;
- зарур ахборотни тақдим этиш талабномалар;
- тафтиш ва текшириш ўтказиш буйруқ лойиҳаси;
- ҳамкорликда (зарурат туғилганда) тафтиш ёки текширувлар ўтказиладиган ташкилотдагиларга хатлар.

Режа-топшириқ назорат чора-тадбирларини тайёрлаш ва ўтказишнинг кенг миқёсли босқичма-босқич дастурини акс эттиради ва қуйидагиларни ўз ичига олади:

- текширилаётган ташкилот тўғрисидаги умумий маълумотлар (номи, манзили, раҳбарнинг Ф.И.Ш., телефони, факс, ташкилий-юридик шакли ва ҳоказо);
- тафтиш ёки текширувларни ўтказишнинг мақсад ва вазифалари;
- зарур ахборот ҳажми ва кўриниши, уни олиш манбалари (муддатлари кўрсатилади);
- гуруҳ таркиби (ҳар бир иштирокчи асосланади), ўзга ташкилотлар мутахассислари ва мустақил экспертларни жалб этиш зарурати;
- муддатлар кўрсатилган ҳолда гуруҳ ҳаракатларининг босқичма-босқич тартиби.

Тафтиш ва текширувлар белгиланган мақсад ва вазифаларга мувофиқ ва белгиланган муддатда ўтказилади. Назорат чора-тадбирларининг ҳар бир босқичи НТББ раҳбариятига режа-топшириқни ўзгартириш тўғрисида қарор қабул қилиш

имконини берувчи тафтиш текшириш якуни бўйича оралиқ далолатнома ёки маълумотнома тузиш ва ҳисобот топшириш билан якунланади.

Режалаштириш назорат чора-тадбирини босқичи ҳисобланади.

Режалаштириш пайтида биринчи навбатда назоратдан кўзда тутилган мақсад унинг кўлами ва уни ўтказиш услуби аниқланади, назорат чора-тадбирини ўтказиш бўйича умумий режа ва назорат объекти тўғрисида объектив ҳамда асосланган нуқтаи назарни шакллантириш учун зарур бўлган назорат чора тадбирларини амалга оширишнинг турлари ва кетма кетлигини, унинг ҳажмини белгилаб берадиган дастур ишлаб чиқилади.

Режалаштириш бутун назорат чора-тадбирига татбиқ қилинган бўлиши лозим. Назорат мақсади, унинг кўлами ва услубини алоҳида кўриб чиқиш мумкин эмас. Текширув раҳбарлари назорат режасининг ана шу учта элементини биргаликда кўриб чиқадилар, чунки уларни алоҳида қараб чиқиш натижасида такрорланиш ҳолати рўй бериши мумкин.

Режалаштириш пайтида ягоналик, узлуксизлик ва оптималлик тамойилларига амал қилиш лозим.

Назорат чора-тадбирларини
режалаштириш тамойиллари

биргалик

узлуксизлик

оптималлик

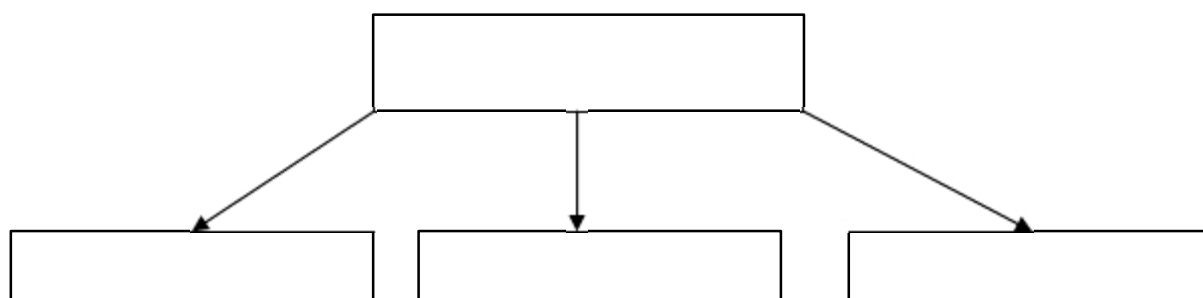
13-расм. Назорат чора-тадбирларини режалаштириш

Ягоналик *тамойили* режалаштиришнинг барча босқичлари - дастлабки
Г

режалаштиришда тортиб умумий режа ва назорат дастуригача бўлган
Н

босқичларининг бир-бирига боғлиқлиги ва мутаносиб бўлишлигини назарда тутати.

Режалаштиришнинг узлуксизлик тамойили назоратчилар гуруҳига бир-бирига боғлиқ бўлган вазифаларни топшириш ва режалаштириш босқичларини муддати ва ўзига яқин

хўжалик субъектлари (алоҳида балансга эга бўлган ташкилий бўлимлар, филиаллар, ваколатхоналар, шўба ташкилотлар) бўйича боғлашни назарда тутати.

Оптималлик тамойили умумий режанинг ва назорат дастурининг оптималлигини танлаш имконини берадиган режалаштиришнинг турли вариантлари бор бўлишини кўзда тутати.

Назорат чора-тадбирини режалаштириш қуйидаги асосий босқичларга эга бўлади:

- дастлабки режалаштириш;
- умумий режани шакллантириш ва уни тайёрлаш;
- назорат дастурини тузиш ва уни тайёрлаш.

Назорат чора-тадбирининг мақсадлари ва вазифаларини белгилаш

Назорат чора-тадбирининг мақсадлари — бу уни ўтказиш пайтида бажариш лозим бўлган ишлар кўламидир. Айнан улар назорат объектларини ва текшириш пайтида кўриб чиқиладиган амалдаги жиҳатларини, шунингдек, текширувчилар ривожлантиришни мўлжаллаган ҳисоботнинг хулосалари ва унсурларини белгилайди.

Ихтиёрий назорат чора-тадбири мақсадларни очиқ-ойдин қилишдан бошланади, улар эса ўз навбатида назорат турини, уни ўтказишнинг шакллари ва усулларини, шунингдек, риоя қилиш лозим бўлган стандартларни белгилайди.

14-расм. Назорат чора-тадбирларини режалаштиришнинг асосий босқичлари

Назорат чора-тадбирлари мақсадлари назорат органи олдида қўйилган вазифаларнинг табиатига боғлиқ бўлади. Масалан, субъект хўжалик фаолиятининг назорати ишлар кўламига қаратилиши мумкин, яъни бу ҳолда ресурслар оптимал қиймат ва мос келган сифат бўйича олинганлигини таҳлил қилиш лозим бўлади. Рационалликни назорат қилиш дастурни бажариш бўйича олиб борилаётган хатти-харакатлар ёки ишлар ҳажми ҳамда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми орасидаги муносабатларни тадқиқот қилишга ёки еришилган натижаларга қаратилиши мумкин. Дастурни назорат қилиш унинг бажарилиши ўз олдида қўйилган мақсадларга еришиш учун қанчалик ёрдам беришини ёки худди шу натижаларга дастурни бажаришсиз еришиш мумкинлигини аниқлашга қаратилиши мумкин. Агар текширувчилар (назоратчилар) унинг муваффақияти ёки сифациз бажарилишининг сабабларини қидиришаётган бўлса, ижро назоратининг ихтиёрий тури дастурнинг бажарилишини таъминловчи хатти-харакатларни текширишга қаратилиши мумкин.

Назорат чора-тадбирининг мақсадлари, унинг кўлами ва қўлланилаётган услубнинг танланишига бошқа омиллар ҳам таъсир қилиши мумкин. Улардан бири бўлиб зарур мутахассисларнинг мавжудлиги ва моддий ресурсларнинг йетарлилиги ҳисобланади. Масалан, хизмат сафари харажатларини чеклаш маълум бир ҳудудларга ташриф буюришга, мутахассисларнинг йэтишмаслиги эса назорат чора-тадбирининг муайян мақсадларига еришишга ҳалақит бериши мумкин. Бу қийинчиликларни бартараф этиш учун маҳаллий мутахасислар ёки экспертларни таклиф қилиш мумкин.

3.2.Назорат қилинаётган объект фаолиятини таҳлил этиш

Назорат чора-тадбирларни режалаштиришдан олдин, яъни дастлабки режалаштириш пайтида текширилаётган хўжалик субъектининг фаолияти билан танишиб чиқиш лозим. Воқеа ҳодисалар, операциялар, ишлатилаётган ҳисобат усуллари тўғри баҳолаш ва бирдай қилиш учун назорат чора-тадбирини ўтказаетган пайтда

назоратчилар ана шу фаолиятни йетарли даражада тушуниб йэтишлари керак, чунки улар текширишни олиб боришга ёки олинган натижаларга сезиларли даражажа таъсир ўтказишлари мумкин.

Хўжалик субъекти фаолиятини тушуниб йэтиш учун заруриятни белгилаб берувчи омиллар бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

-Ҳисобот даври мобайнида хўжалик субъектининг иқтисодий сиёсати, унинг стратегияси ва тактикаси;

-Хўжалик субъектининг ҳисоб-китоб қилиш сиёсати ва унинг қабул қилинган молиявий сиёсат юналишларига мувофиқ келиши;

-Хўжалик субъектининг Хўжалик операцияларининг идентификация қилиш;

-Қўлланаётган меъёрий ҳуқуқий актларининг тўғрилиги;

-Хўжалик субъекти бухгалтерия ҳисоботининг ҳаққонийлиги.

Назорат чора-тадбирини ўтказишнинг барча босқичларида қуйидагиларни ўрганиш аҳамиятга молик:

- асосий фаолият;

-инвестисион фаолият;

-бошқа операциялар.

Текширилаётган субъект фаолиятини ўрганиш назорат чора-тадбирини ўтказишнинг барча босқичларида ахборотни тўплаш ва уни қайта ишлашдан иборат бўлган узлуксиз жараёни ташкил етади. Бунда кейинги босқичларда олинган ахборот олдинги босқичларда олинган ахборотларни тўлдиради ва аниқлаштиради.

Текширилаётган субъект фаолиятини ўрганиш унинг хўжалик фаолиятига таъсир қиладиган омилларни, ҳоҳ у ташқи бўлсин - мамлакатдаги, ҳудуддаги ва тармоқдаги иқтисодий вазият, ҳоҳ у ўзининг индивидуал хусусиятлари билан ва у амал қиладиган муҳитнинг хусусиятларини, шунингдек, у қандай ҳаракат қилишини мукамал билиш билан боғлиқ бўлган омилларни ўз ичига олади. Бироқ бу тушуниб йэтиш назорат пайтида бошқариш учун зарур бўлганга нисбатан янада чуқурроқ бўлиши мумкин.

Ташиқи омилларга хусусан қуйидагилар киради:

Умумиқтисодий омиллар:

- Мамлакат иқтисодиётининг умумий аҳволи (масалан ишлаб чиқаришнинг ўсиши ёки пасайиши);

- молиялаштиришнинг фоизли ставкалари ва унинг имкониятлари;

- инфляция даражаси, пул (валюта) ревалвацияси;

- давлат сиёсати, шу жумладан:

- пул-кредит;

- молиявий-бюджет;

- фискал;

- молиявий рағбатлантириш;

- тарифлар;

- савдо соҳасидаги чекланишлар:

- хорижий валюталар курси ва валюта назорати.

Соҳага оид омиллар:

- бозор ва рақобат;

- фаолиятнинг сикллиги (мавсумийлиги):

- ишлаб чиқариш технологиясини ўзгартириш:

- тадбиркорлик хавф-хатари (масалан, рақобатчиларнинг кириб келишининг осонлиги);

- соҳа кўрсаткичларининг пасайиши ёки кўтарилиши;

- номақбул бўлган шароитлар (талабнинг пасайиб кетиши, ишлаб чиқариш қувватларининг йетишмаслиги, нарх борасидаги жиддий рақобатчилик);

- хўжалик операцияларини бухгалтерия ҳисоб-китобининг ўзига хос хусусиятлари;

- асосий иқтисодий кўрсаткичлар ва статистик маълумотлар;

- атроф муҳитни сақлаш билан боғлиқ бўлган асосий талаблар ва муаммолар;

- меъёрий-ҳуқуқий база;

- энергия билан таъминланиш ва сарф-харажатлар.

Ички омилларга хусусан қуйидагилар киради:

индивидуал омиллар:

- корпоратив тузилма - хусусий, жамоат, давлат ташкилоти (рўй бераётган ёки режалаштирилаётган ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда);

- акционерлар — бенефисиарлар ва учинчи томонлар (маҳаллий, хорижий иш соҳасидаги обру-еътибори ва тажриба);

- капитал тузилмаси (рўй бераётган ёки режалаштирилаётган ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда);

- ташкилий тузилма;

- фаолиятдан кўзланган мақсад, стратегик бошқариш режалари;

- сотиб олиш, қўшилиб кэтиш ёки қисқартирилиши билан боғлиқ бўлган хўжалик субъектининг фаолияти (сўнгги пайтда режалаштирилган ёки амалга оширилаётган);

- молиялаштириш манбалари ва усуллари (жорий, дастлабки);

- директорлар кенгаши, шу жумладан:

- кенгаш таркиби;

- кенгашга кирган раҳбарларнинг иш борасидаги обру-еътибори ва малакаси;

- ижро етувчи раҳбариятдан мустақиллик ва унинг фаолиятини назорат қилиш;

- мажлислар ўтказишнинг даврийлиги;

- корпоратив ҳаракатлар хусусида сиёсатнинг мавжудлиги.

- Хўжалик субъектни бошқаришнинг сифати, шу жумладан:

- раҳбариятнинг малакаси ва обру-еътибори, персоналнинг ротацияси;

- масъул бўлган молиявий персонал ва унинг ташкилотдаги мавқий;

- бухгалтериянинг кадрлар билан таъминланиши;

- меҳнатга ҳақ тўлашнинг бир кўриниши сифатидаги рағбатлантириш ва мукофотлаш тизими (масалан, даромад ҳисобига);

- прогнозлар ва сметалардан фойдаланиш;

- бошқарувчиларга таъсир кўрсатиш (масалан ҳаддан ташқари иш билан юклаш);

- битта шахснинг устунлик қилиши, аксия нархларини бир меъёрда ушлаб туриш, фаолият натажаларини ёшон қилишнинг қабул қилиб бўлмайдиган муддатлари, бошқарув ахборот тизимлари.

Иқтисодий фаолиятнинг хусусиятлари билан боғлиқ бўлган омиллар:

- хўжалик субъектининг тури (ишлаб чиқарувчи; кўтара савдо ташкилоти);
- молиявий хизмат кўрсатувчи ташкилот (импорт ёки экспорт операцияларини амалга оширувчи ташкилот);
- ишлаб чиқариш воситалари, омборлар, офисларнинг жойлашиши;
- ишга ёллаш бўйича олиб борилаётган фаолият (жойлашиши, ойлик маош миқдори, коллектив шартномалар, нафақавий мажбуриятлар, давлат бошқаруви);
- товарлар ёки хизматлар ва бозорлар (асосий миждозлар ва шартномалар, ҳақ тўлаш шарт- шароитлари, рентабеллик, бозорнинг салмоғи, рақобатчилар, экспорт, нарх борасидаги сиёсат, товарларнинг обрӯ-еътибори, кафолатлар, гарантия, буюртмалар китоби, тендрлар, бозор стратегияси ва унинг мақсадлари, ишлаб чиқариш жараёнлари);
- товарларни ва хизматларни йетказиб берувчиларнинг асосийлари (масалан, узоқ муддатли шартномалар, таъминлашнинг стабиллиги, ҳақ тўлаш шарт- шароитлари, импорт, йетказиб бериш усуллари);
- заҳиралар (уларнинг жойлашиши, миқдори);
- тижорат консессиялари, лисензиялар, патентлар;
- асосий сарф-харажатлар категориялари;
- илмий-тадқиқот ва тажрибавий-конструкторлик борасидаги ишлар;
- валюта фондлари, валюта бўйича мажбуриятлар ва операциялар (текширилаётган субъект молиявий аҳволини шакллантиришга курс орасидаги фарқнинг таъсир қилишини ҳисобга олган ҳолда), валюта алмашиш операцияларини хеджирлаштириш ;
- хўжалик субъектининг фаолиятига сезиларли таъсир кўрсатадиган қонунчилик ва юриқномалар;
- ахборот тизимлари — жорий пайтдаги аҳволи ва уларни ўзгартириш режалари;

- қарзларнинг тузилмаси (шарт-шароит ва чекланишларни ҳисобга олган ҳолда)

Молиявий омиллар:

- даромадлар ва молиявий оқимларни прогноз қилиш тизимлари;
- лизинг ва бошқа молиявий келишувлар (кредитлар, қарзлар);
- кредитларга еришиш мумкинлигининг аҳволи;
- бошқа молиявий манбалар;
- валюта операциялари ва фоизли ставкалар;
- қимматбаҳо қоғозлар билан операция қилиш;
- ишлаб чиқариш операцияларининг даромадлилиги билан таққослаш;

Меъёрий-ҳуқуқий омиллар:

- ҳисоб-китоб сиёсати, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботига қўйиладиган талаблар;
- қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар, солиққа тортиш;
- давлат бошқарувининг усуллари (воситалари, усуллари ва талаблари);
- ҳисоботни тақдим этишга қўйиладиган талаблар;
- молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар.

Хўжалик субъектининг фаолиятини таҳлил этиш назорат чора-тадбирида иштирок этаётган мутахассисларнинг малакасига боғлиқ бўлади. У иложи борица текширувни сифатли ўтказиш учун йетарли бўлиши лозим. Текширувни бошлашдан олдин текширилаётган субъектнинг фаолиятига ташқи омилларнинг таъсир қилишини яхшилаб тушуниб йэтиш лозимдир. Ички омилларнинг мукамал таҳлилини кейинроқ, назорат чора-тадбирини ўтказаетган пайтда ҳам амалга ошириш мумкин.

Текширишни ўтказишдан олдин хўжалик субъектга соҳанинг хусусиятлари, унинг егалик ҳуқуқларини, бошқарувнинг ва у томондан амалга оширилаётган операцияларнинг ўзига хос томонлари англаб йэтиш керак.

Хусусан, назорат қилувчилар қўйидагилар билан танишиб чиқишлари лозимдир:

- хўжалик субъектининг ташкилий-бошқарув тузилмаси;
- капиталнинг тузилмаси ва аксиялар курси (текширилаётган субъект аксиялари котировкага мойил бўлган ҳолатда);

- ишлаб чиқариш фаолиятининг турлари ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар номенклатураси;

- маҳсулотни ишлаб чиқаришнинг технологик хусусиятлари;
- рентабеллик даражаси;
- асосий харидорлар ва йетказиб берувчилар;
- хўжалик субъекти ихтиёрида қоладиган даромаднинг тақсимланиш тартиби;
- шуъба ва ўзига боғлиқ бўлган ташкилотлар;
- ички назорат тизими;
- персоналга ҳақ тўлашни шакллантириш тамойиллари.

Бундай ахборот манбаи бўлиб қуйидагилар бўлиши мумкин:

- хўжалик субъектининг низоми;
- уни қайд қилиш тўғрисидаги ҳужжатлар;
- директорлар кенгаши, акционерлар йиғилиши ёки бошқа бошқарув

органларининг йиғилишларининг баёнотлари

- ҳисоб-китоб сиёсатини белгилаб берувчи ҳужжатлар ва уларга киритиладиган

ўзгартиришлар;

- бухгалтерлик ҳисоботи;
- статистик ҳисобот;
- фаолиятни режалаштиришга оид ҳужжатлар (режалар, лойиҳалар);
- шартномалар, битимлар;
- ички аудиторларнинг, маслаҳатчиларнинг ҳисоботлари;
- ички юриқномалар;
- солиқ текширувлари материаллари;
- суд ва арбитраж даъволари;
- хўжалик субъектининг ишлаб чиқариш ва ташкилий тузилмасини
- белгилаб берувчи ҳужжатлар, унинг филиаллари ва шуъба компаниялари

рўйхати;

- раҳбарият ва ижрочи персонал билан бўлган суҳбатлардаги маълумотлар;
- асосий ишлаб чиқариш участкалари, омборларни кўриб чиқиш

натижалари тўғрисидага маълумотлар.

Текширилаётган субъект фаолиятини ўрганишнинг асосий усулларига қуйидагилар киради:

· текширилаётган субъект фаолиятининг умумиқтисодий шарт-шароитлари

Назорат қилувчилар қуйидагилар билан танишиб чиқиши лозим	
ХСнинг ташкилий бошқарув тузилмаси	
Капиталининг тузилмаси ва аксияларининг курси	
Ишлаб чиқариш фаолиятининг турлари ва ишлаб чиқариш номенклатураси	
Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг технологик хусусиятлари	
Рентабеллик даражаси	
Асосий ҳаридорлар ва йетказиб берувчилар	
ХС ихтиёрида қоладиган даромаднинг тақсимланиш тартиби	
Ички назорат тизими	
Персоналга ҳақ тўлашнинг шакллантириш тамойиллари	
ХСнинг хўжалик фаолиятиги тасир қиладигин омиллар	

15-расм. Назорат қилувчилар танишиши лозим бўлган жиҳатлар

(масалан, миллий иқтисодий сиёсат, солиқ тўлаш тизими ва божхона назорати, лимитларни ва квоталарни тадбиқ этиш);

· текширилаётган субъект фаолиятига таъсир қилувчи ҳудудий хусусиятларни таҳлил қилиш (масалан, географик жойлашуви, ҳудуднинг иқтисодий ва солиқ шароитлари);

- текширилаётган субъект фаолиятининг соҳага оид хусусиятлари;
- ишлаб чиқаришнинг ташкил этилиши ва унинг технологаяси билан танишиб чиқиш;
- текширилаётган субъектнинг персонали тўғрисида, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ассортименти тўғрисида, бухгалтерия ҳисобини олиб боришнинг қўлланилаётган усуллари (шакли, ҳисоб-китоб сиёсати, автоматлаштириш даражаси) тўғрисида маълумот тўплаш;
- шахсий капитал тузилмаси тўғрисида маълумот тўплаш, аксияларни жойлаштириш ва котировка қилишни таҳлил қилиш;
- ташкилий ва ишлаб чиқариш тузилмалари, маркетинг сиёсати, асосий йетказиб берувчилар ва харидорлар тўғрисида маълумот йиғиш;
- хўжалик субъектининг қимматбаҳо қоғозлар бозоридаги фаолиятини таҳлил қилиш (векселларни бериш, векселлар билан амалга ошадиган операциялар, аксияларни сотиш ва сотиб олиш);
- филиалла ва шуъба (боғлиқ бўлган ташкилотлар билан ўзаро
р
муносабатларнинг ўзига хос хусусиятларини, молиявий ҳисоботни консолидасия қилиш усуллари, субъект ихтиёрида қоладиган даромадни тақсимлаш тартибини ҳисобга олиш;
- текширилаётган субъектнинг юридик ва молиявий мажбуриятлари тўғрисида маълумот тўплаш (режалаштириш пайтида аҳамиятлилик даражасини ва ички хўжалик хавф-хатарини ҳисоб-китоб қилишни аниқлаш учун катта аҳамиятга эга бўлади);
- ички назорат тизимининг ташкил этилиши билан танишиб чиқиш.
- Текширилаётган субъект фаолиятининг маҳсус билимларни талаб қиладиган жиҳатларини аниқлаган пайтда текширув раҳбари унга мутахассис маслаҳати лозимлигини ёки мутахассисни эксперт сифатида таклиф қилиш зарурлигини ҳал қилади.
- Текширилаётган субъектнинг фаолияти тўғрисидаги ахборот манбалари сифатида қуйидагиларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

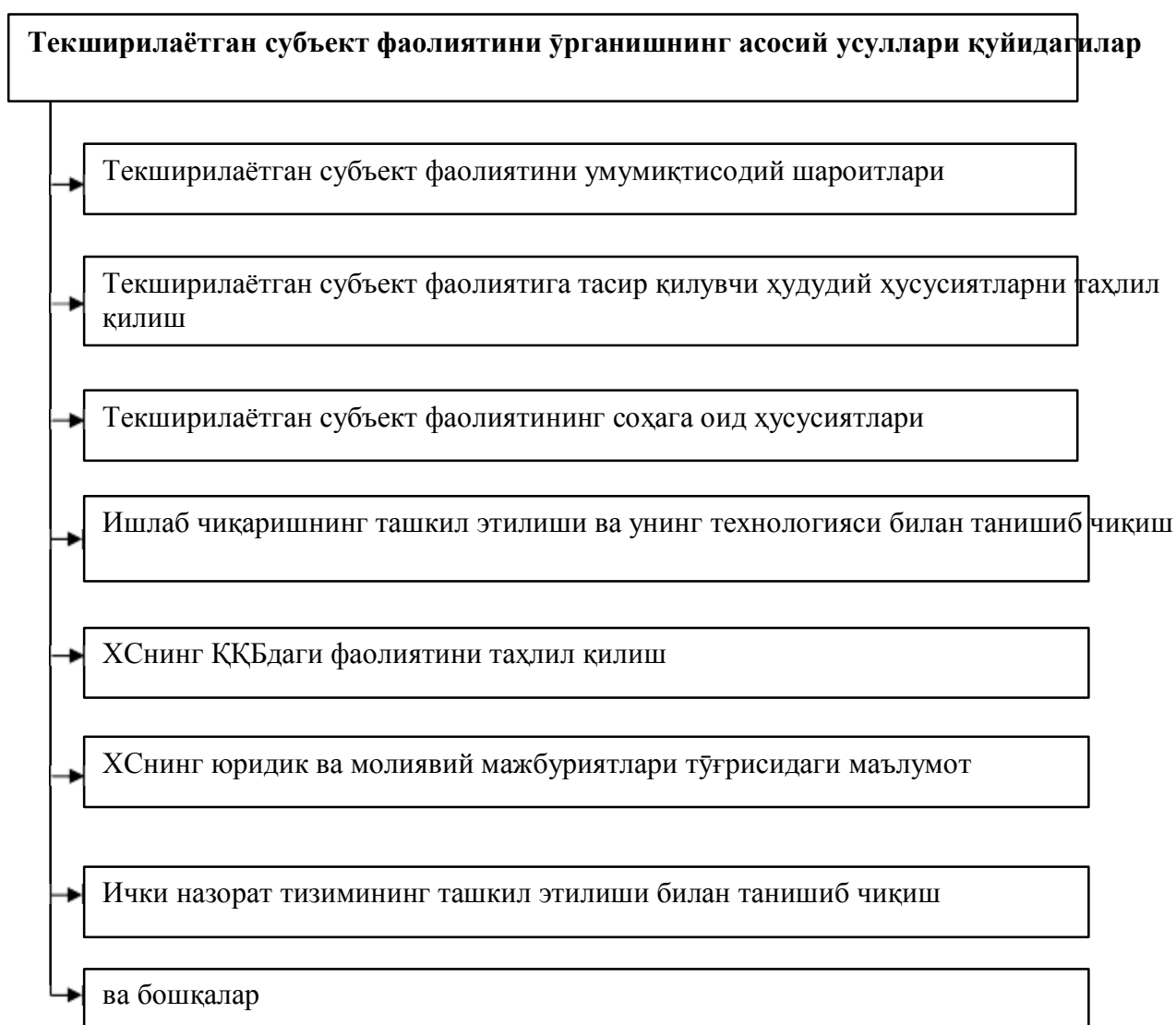
-текширилаётган субъект фаолиятини белгилаб берувчи қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлари;

-юридик нашрлар, профессионал, соҳага оид ва ҳудудий журналларда, монографияларда чоп етилган расмий нашрлар;

- хўжалик субъектларининг статистик маълумотлари, расмий ҳисоботлари, банк ҳисоботлари;

-махсус семинарлар, конференциялар, бошқа шунга ўхшаш чора-тадбирларнинг материаллари;

-текширилаётган субъект персонали томонидан олинган тушунтиришлар ва тасдиқланишлар, ички назоратчилар ва бошқа мутасадди шахслар билан бўлиб ўтган суҳбатлар;

16-расм. Текширилаётган субъект фаолиятини ўрганишнинг асосий усуллари

- учинчи томонга юборилган сўровномалар;
- ана шу хўжалик субъектини олдин текширган назорат органлари билан маслаҳат қилиш;
- таъсис этиш ҳужжатлари, директорлар кенгаши ва акционерлар йиғилишларининг баённомалари, шартномалар, олдинги даврларнинг бухгалтерия ҳисоботлари, режалар ва бюджетлар, бухгалтерия, ҳисоб-китоб сиёсати, ҳужжат алмашинуви тўғрисидаги қонунлар;
- счётлар ва проводкаларнинг ишчи режаси;
- ташкилий ва ишлаб чиқариш тузилмасининг чизмалари;
- текширилаётган субъектнинг сеҳларини, омборларини ва хизматчи хоналарини текшириш, шунингдек, бевосита ҳисоб-китоб билан боғлиқ бўлмаган персонал вакиллари орасида сўров ўтказиш;
- алоҳида балансга чиқиб кетган филиаллар ва тузилмавий бўлинмаларни, хўжалик операцияларини, улардаги ҳисоб-китоб усуллари;
- жалб етилган экспертлар билан ишлаш натижалари, акционерлар реестри билан танишиб чиқиш;
- назорат гуруҳи иштирокчиларининг аввалги тажрибасин ҳисобга олиш, г и солиқ, текширувлари ва суд жараёнлари материаллари.

Назорат чора-тадбиридан олдин ва уни ўтказиш мобайнида барча ишлаб чиқариш тадбирлари ва олинган маълумотлар назорат қатнашчиларининг ишчи ҳужжатларида акс еттирилади.

Текширилаётган субъект фаолиятининг моҳиятини тушуниб этиш умуман олганда назорат чора-тадбирини ўтказишнинг барча босқичларида қўлланилиши лозим:

- назорат чора-тадбирини ўтказиш учун малакали субъектни танлаб олиш;
- назорат чора-тадбирини рационал даражада режалаштириш;
- назорат чора-тадбирини самарали ўтказиш;
- назорат рискин ва уни ташкил етувчиларнинг рискин аниқлаш, шунингдек, аҳамиятлилик даражасини аниқлаш;

- текширилаётган субъект фаолиятининг ички назорат тизимини баҳолаш;
- таҳлилий тадбирларнинг турини ва усулларини танлаб олиш;
- олинаётган далил-исботларнинг асосланганлиги ва уларни баҳолаш;
- текширилаётган субъект фаолиятининг узлуксизлигига йул беришни баҳолаш;
- махсус билимлар зарур бўладиган соҳаларни аниқлаш;
- учинчи томонни ва у билан боғлиқ бўладиган операцияларни аниқлаш;
- бир-бирига зид келувчи ахборотни аниқлаш.

Назорат чора-тадбирини дастлабки режалаштириш босқичида текширилаётган субъектнинг назорат ўтказилаётган пайтдаги ва келгусидаги мулки ҳамда мажбуриятларининг аҳволи тўғрисидаги маълумотга эга бўлиш лозим.

Назорат чора-тадбирини режалаштириш вақтида бу ахборот тўлдириб борилиши керак. Хўжалик субъектининг фаолияти тўғрисидаги олинган маълумотлар таҳлилий тадбирларни танлаб олишда, текширув режаси ва дастурини тузиб чиқаётганда, назорат рискин ва унинг ташкил етувчиларини ҳисоб-китоб қилиш пайтида инобатга олиниши лозим.

Назорат чора-тадбири давомида юзага чиқадиган маълумотни бир хилликда талқин этиш учун кўпинча текширилаётган субъект тўғрисида янада тўлиқроқ маълумотга эга бўлиш муҳим ҳисобланади. Бунда текширув раҳбари текширилаётган субъектнинг айнан қайси ҳужжатларини қўлга киритиш лозимлигини аниқлайди.

Назорат чора-тадбирини ўтказиш давомида олдин олинган маълумотни, шу жумладан назорат қилинаётган даврга тааллуқли бўлган маълумотни аниқлаштириш лозим бўлади.

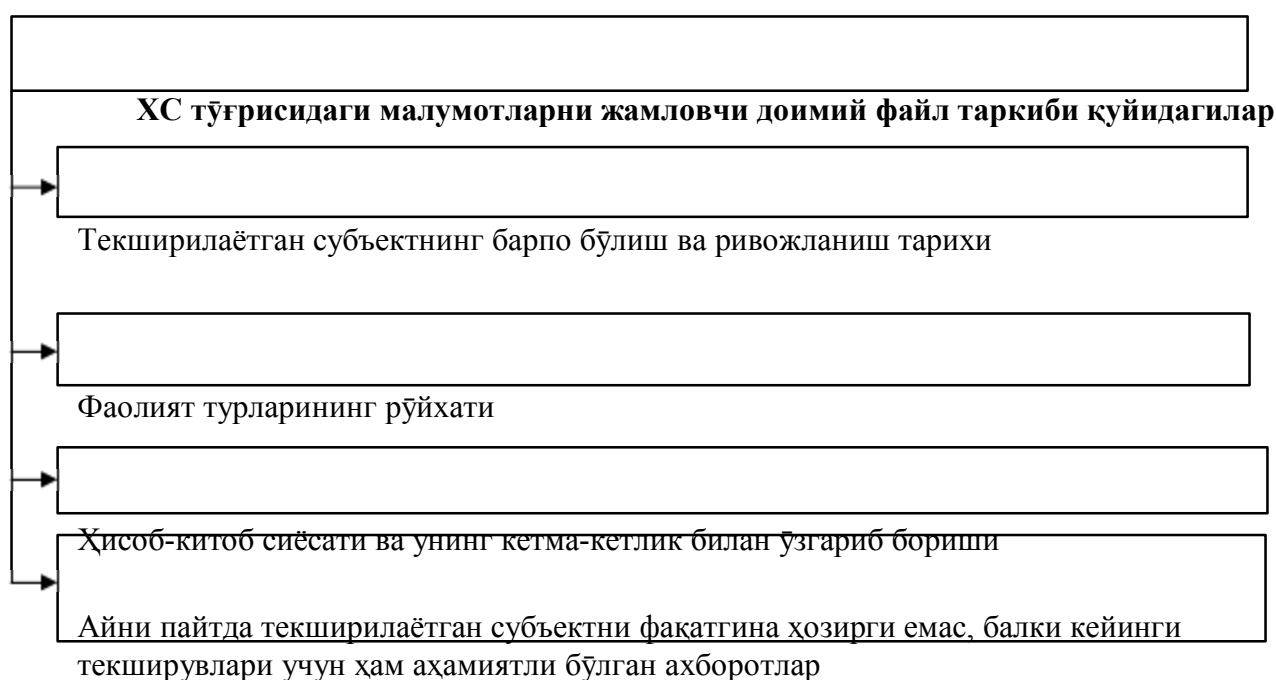
3.3. Назорат чора-тадбирининг якунловчи босқичи

Назорат чора-тадбирининг якунловчи босқичида текширилаётган субъект фаолиятини чуқурлашган ҳолда аниқлаш назорат таҳлилий тадбирларни амалга ошириш ва текширилаётган субъект молиявий-хўжалик фаолияти тўғрисидаги якуний хулосаларнинг тўғрилигини тасдиқлаш учун зарур бўлади.

Текширув раҳбарлари назорат гуруҳининг иштирокчилари текширилаётган субъект фаолиятининг моҳияти тўғрисида йетарлича маълумотга эга эканликларига ва зарур бўлган ишлар кўламини амалга оширишга кодир эканликларига амин бўлишлари лозим. Бундан ташқари текширув раҳбари янги маълумотларнинг келиб тушишини назорат қилиши ва назорат гуруҳи иштирокчилари орасида ахборот алмашинувини назорат қилиб турилишини таъминлаш зарур.

Тафтиш ва текширув натижалари маълумотнома ёки далолатнома ёрдамида расмийлаштирилади. Молия-хўжалик фаолиятида қоидабузарликлар бўлмаса,

якуний ҳужжат маълумотнома кўринишида гуруҳ раҳбари имзоси билан расмийлаштирилади. Бунда текширилаётган ташкилот раҳбари ва бош бухгалтери (бош бухгалтер ҳуқуқига эга катта бухгалтер) нинг имзоси қўйилади.

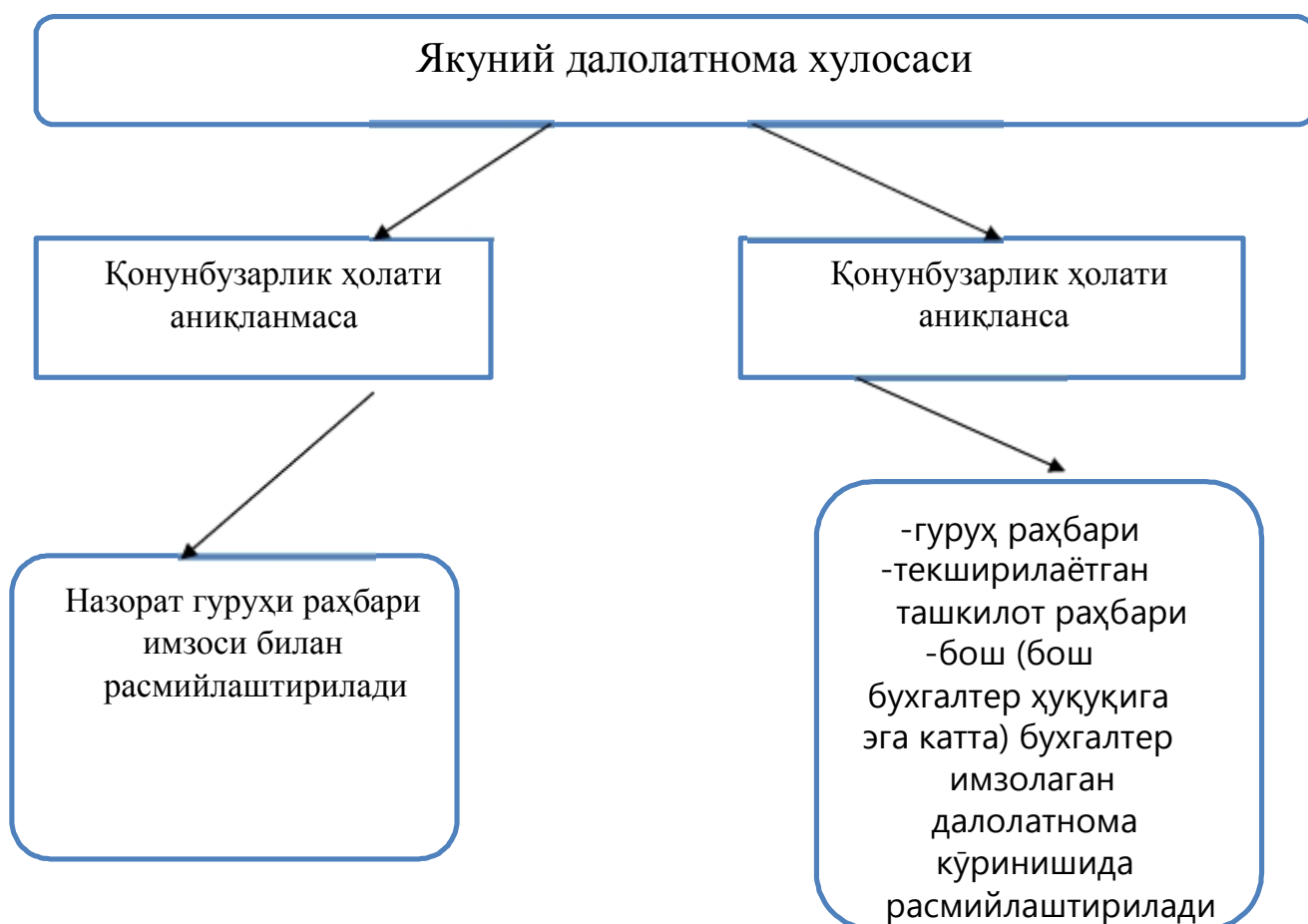

17-расм. ХС тўғрисидаги маълумотларни жамловчи доимий файл таркиби

Текширилаётган ташкилотнинг молия-хўжалик фаолиятида қоидабузарликлар ва камчиликлар аниқланганда якуний ҳужжат гуруҳ раҳбари, текширилаётган ташкилот раҳбари ва бош (бош бухгалтер ҳуқуқига эга катта) бухгалтер имзолаган далолатнома кўринишида расмийлаштирилади. Имзо чекишдан бош тортилса, далолатномада «имзо чекишдан бош тортилди» деган эслатма қўйилиб, гуруҳ раҳбари ва текширилаётган ташкилот вакили томонидан тасдиқланади.

Тафтиш, текшириш ўтказаятган ташкилот раҳбари ёки бош ҳисобчиси эътирозлар билан деб имзолаши ва далолатномага ўзининг эътирозлари бўйича тушунтириш хатини илова қилиши мумкин.

Далолатномага албатта текширилган ҳужжатлар рўйхати ва маълумотнома, раҳбарнинг тушунтириш хати илова қилинади.

18-расм.Якуний далолатнома хулосаси

Назорат тадбирини ўтказиш натижалари бўйича якуний ҳисобот тақдим етилади. У кўриб чиқилган муаммо бўйича тафтиш ёки текширишга юборган ваколатли органнинг якуний хулосаси намоён етади. Текширилаётган субъект тўғрисидаги маълумотларни тизимлаштириш ва доимий файллар кўринишида сақлаш тавсия етилади. Доимий файл таркибига қуйидагилар кириши мумкин:

- фаолият турларининг рўйхати;
- ҳисоб-китоб сиёсати ва унинг кетма-кетлик билан ўзгариб бориши;
- айти пайтда текширилаётган субъектни фақатгина ҳозирги емас, балки кейинги текширувлари учун ҳам аҳамиятли бўлган ахборотлар.

Ушбу хўжалик субъектининг текширилуви натижалари бўйича яратилган доимий файлнинг даврий равишда янгиланиб турилишини ва тўлдириб борилишини кузатиб бориш лозим.

Назорат учун саволлар:

- 1.Молиявий назорат ўтказиш босқичларини айтинг.
- 2.Назорат тадбирлари қандай режалаштирилади?
3. Назорат дастури қандай тузилади?
4. Назорат тадбирларига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тадбирлари қандай?
- 5.Назорат чора тадбирлари натижалари қандай хужжат асосида расмийлаштирилади?
6. Далолатнома кимлар томонидан имзоланади?
- 7.Назорат тадбирларининг чораклик режасида нималар акс еттирилади?
8. Доимий файл таркибини айтинг

П бўлим. МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

ИВ 606. УМУМДАВЛАТ НАЗОРАТ ОРГАНЛАРИ ТОМОНИДАН МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТНИ АМАЛГА ОШИРИЛИШИ

4.1. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг молиявий назоратни амалга оширишдаги аҳамияти

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамланган ҳокимиятнинг тақсимланиш принципи Президент ва ваколатли ҳукумат органлари томонидан ижро ҳокимияти органларининг молиявий фаолиятини назорат қилишни назарда тутди. Бундай назорат, авваламбор, республика ва маҳаллий бюджетларни, давлат мақсадли нобюджет фондларининг лойиҳаларини кўриб чиқиш ва қабул қилишда ҳамда уларнинг ижроси ҳақида ҳисоботларни тасдиқлашда амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 78-моддасининг 8-бандига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Вазирлар Маҳкамасининг тақдироти бўйича мамлакат бюджетини қабул қилади ва унинг ижроси устидан назорат ўрнатади. Халқ депутатлари Кенгашлари айрим минтақаларга ажратиладиган бюджет маблағларидан мақсадли фойдаланиш ҳамда маҳаллий бюджетларнинг ижро этилишини назорат қилади. Бундан ташқари, ваколатли органлар зиммасига айрим тармоқлар ва соҳаларда бюджет маблағларидан фойдаланиш устидан назоратни амалга ошириш юклатилиши мумкин¹⁷.

Парламент назорати ҳам Олий Мажлис фаолиятининг асосий юналишларидан бири ҳисобланади .

Парламент тарихи асрлар билан ўлчанади. Замонлар ўзгариши билан парламентларнинг роли ҳам изчил ўзгариб, унинг моҳияти янги ғоялар, тамойиллар билан, шаклланиш ва фаолият кўрсатиш тажрибаси билан бойиб бормоқда. Табиийки, ҳар бир давлат парламентнинг тузилиши ва фаолият кўрсатиш масалаларини ўзича ҳал этади.

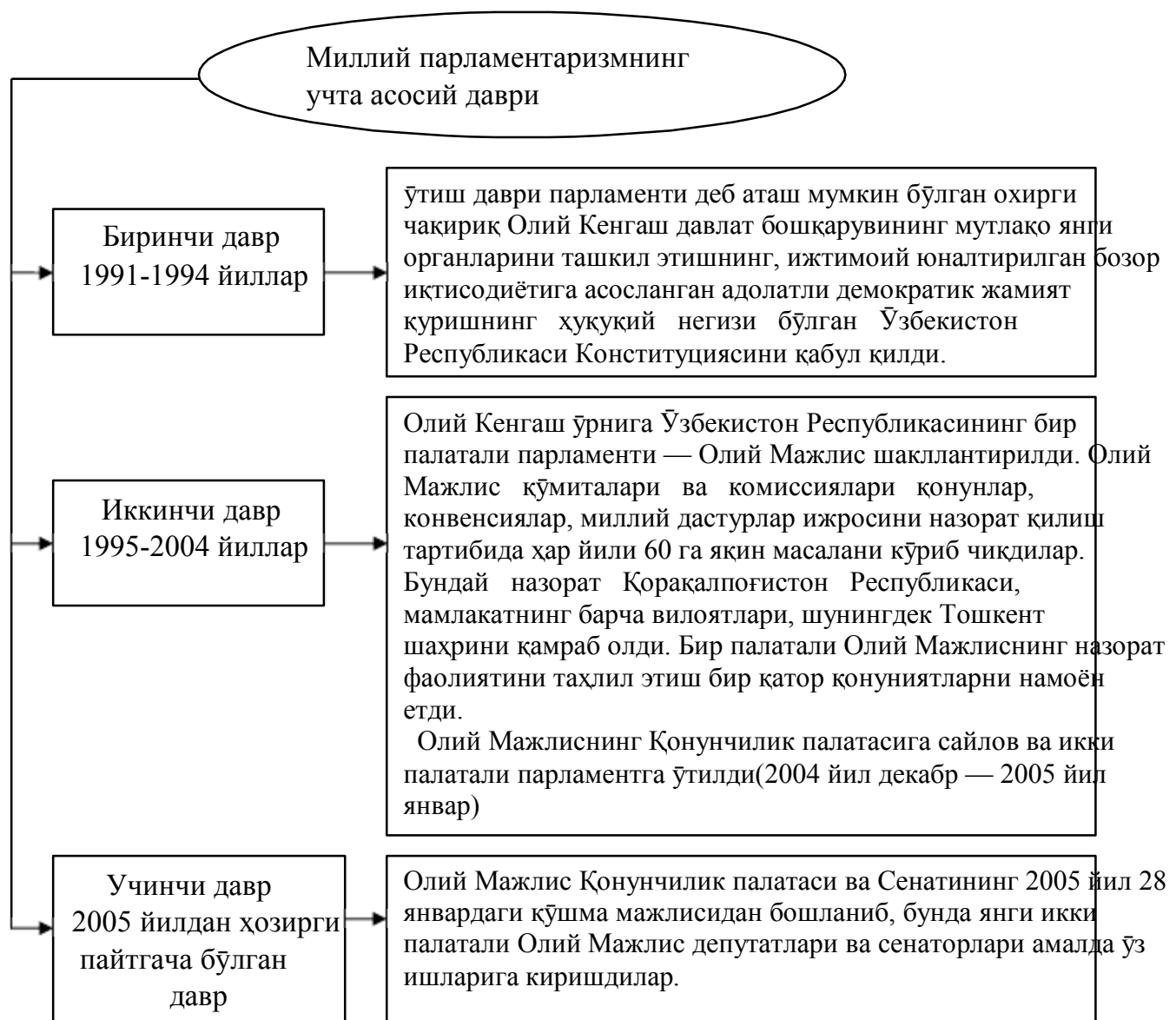
¹⁷ Ваҳобов А. В., Маликов Т.С., Молия. Дарслик. Тошкент Молия институти. – Тошкент: “Ношир”, 2012. – 712 бет.

Ўзбекистон 1991 йил 1 сентябрда давлат мустақиллигига еришгач, давлат ҳокимиятининг энг муҳим институтларидан бири сифатида миллий парламентни ривожлантиришнинг сифат жиҳатидан янги босқичи бошланди. Миллий г парламентаризмнинг энг янги тарихи умум еътироф етилган учта асосий даврга бўлинади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси мамлакатни ислоҳ этиш ва модернизация қилишнинг давлатимиз бошлиғи томонидан олға сурилган устувор юналишлари ҳамда аниқ мақсадли вазифалари асосида ишлаб чиқилган қонунчилик фаолияти дастурини қабул қилди ва ушбу дастурнинг назорати амалга оширмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати(юқори палатаси) ҳудудий вакиллик палатаси бўлиб, 100 та Сенат аъзосидан иборат. Сенат иши ялпи мажлисларга ва унинг қўмиталари мажлисларига тўпланадиган сенаторлар фаолиятига асосланади. Сенат аъзолари Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридан тенг миқдорда 6 кишидан сайланади. Сенатнинг 16 нафар аъзоси фан, санъат, адабиёт, ишлаб чиқариш соҳасида ҳамда давлат ва жамият фаолиятининг бошқа тармоқларида катта амалий тажрибага эга бўлган ҳамда алоҳида хизмат кўрсатган энг обрўли фуқаролар орасидан ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланади.

Сенат фаолиятини самарали ташкил этиш, палата қўмиталари ишини мувофиқлаштириб бориш, қонунларни дастлабки тарзда кўриб чиқишни ташкил этиш мақсадида Сенат Кенгаши тузилади. Сенат фаолияти мажлисларни биргаликда ва еркин муҳокама қилишга, ошкораликка, жамотачилик фикрини ҳисобга олишга асосланади.

19-расм. Миллий парламентаризмнинг учта асосий даври

Сенат томонидан назорат қилиш соҳасидаги ваколатларнинг амалга оширилиши қуйидагилар билан изоҳланади:

- Сенат, шунингдек сенаторлар давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг мансабдор шахсларига уларнинг ваколатларига кирган масалалар юзасидан асослантирилган тушунтириш бериш ёки нуқтаи назарини баён қилиш талаби билан парламент сўрови юборишга ҳақли;

- Парламент сўровига жавобни давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг мансабдор шахслари Сенат мажлисларида берадилар;

- Ўзбекистон Республикаси Олий судининг раиси, Олий ҳўжалик судининг раиси, Бош прокурори, суриштирув ва тергов органларининг раҳбарлари номига юлланган парламент сўрови уларнинг иш юритувидаги муайян ишлар ва материалларга таалукли бўлиши мумкин емас;

- Парламент сўровлари бўйича ахборот Сенат мажлисида муҳокама қилиниши мумкин. Сенат муҳокама якунлари бўйича қарор қабул қилади.

Сенат томонидан молиявий назоратни амалга ошириш соҳасидаги бошқа ваколатлари қўйидагилардан иборат:

- Сенат ҳар йили ўз мажлисида Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг ҳисоботини мазкур масала юзасидан Қонунчилик палатасининг қарори Сенатга келиб тушгандан кейин ешитади ва муҳокама қилади;

- Сенатнинг Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг ҳисоботлари юзасидан қарорлари мазкур қарорлар қабул қилингандан еътиборан 10 кун ичида Қонунчилик палатасига юборилади;

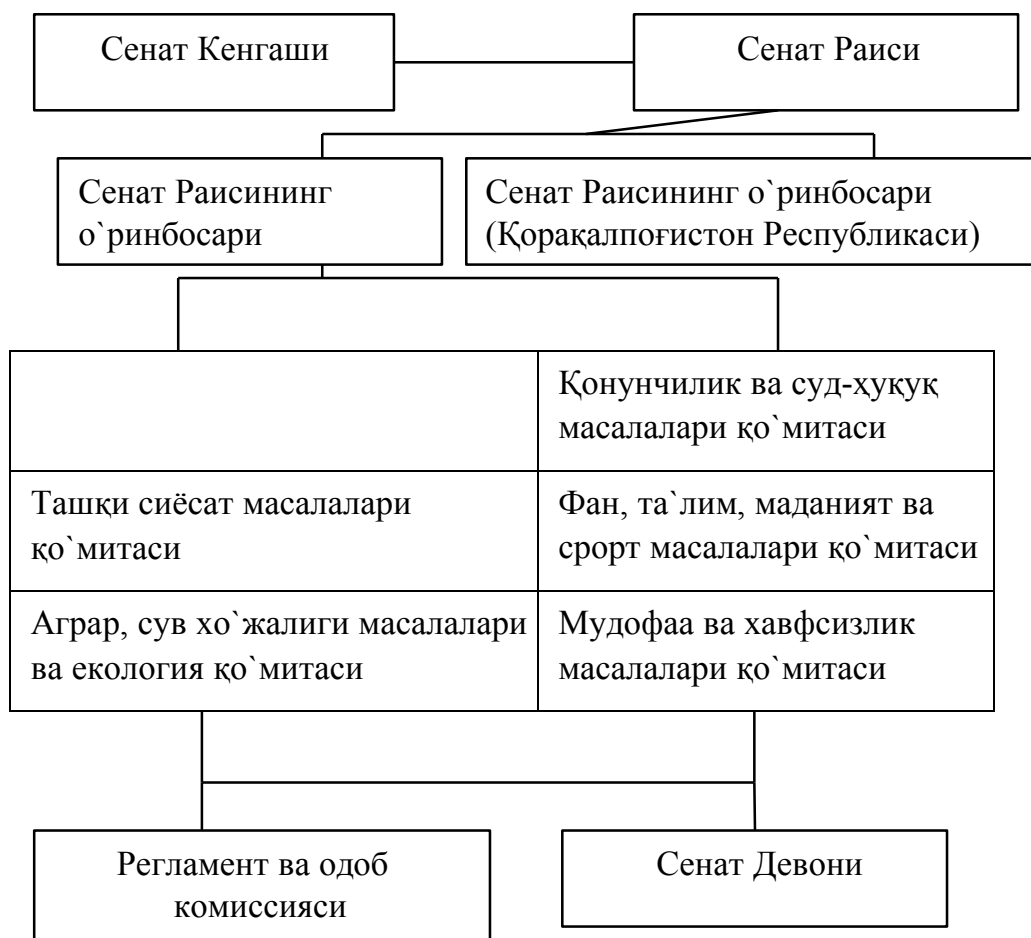
- Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки бошқаруви раисининг қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда Сенатга тақдим етган ҳар йилги ҳисоботлари Сенатнинг навбатдаги мажлисида кўриб чиқилади;

- Сенатнинг қўмиталари, шунингдек сенаторлар давлат органлари ва бошқа ташкилотлардан, мансабдор шахслардан ҳужжатлар, эксперт хулосалари, статистика маълумотлари ва бошқа маълумотларни талаб қилиб олишлари мумкин;

- Сенатнинг қўмиталари ёки сенаторлар талаб қилиб оладиган ахборотни тегишли давлат органи, бошқа ташкилот, мансабдор шахс мурожаат олинган кундан еътиборан 10 кундан кечиктирмай тақдим этиши керак;

- Сенат қўмиталарининг давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари раҳбарларининг улар томонидан қонунларга қандай риоя етаётгани, палата

қўмиталарининг қарорлари қандай бажарилаётгани тўғрисидаги ахборотларни ешитиши қўмиталарнинг иш режаларига мувофиқ ўтказилади.

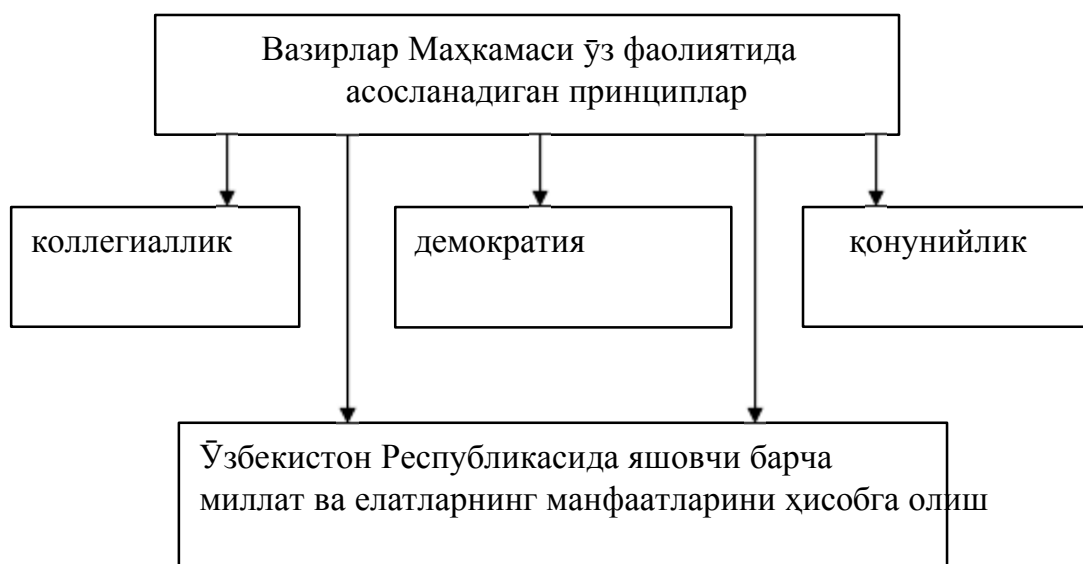
20-расм. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг тузилмаси

Икки палатадан (Сенат ва Қонунчилик) иборат бўлган Олий мажлис солиқлар, йиғимлар, носолиқли тўловларни белгилайди (ўрнатади), Давлат бюджетини кўриб чиқади ва тасдиқлайди, шунингдек, Давлат бюджетининг ижроси тўғрисидаги ҳисоботни ҳам тасдиқлайди, молиявий қонунларни (масалан, Солиқ кодекси ва бошқалар) қабул қилади. Бир вақтнинг ўзида давлат ички ва ташқи қарзининг тегишли (чегаравий) даражасини белгилаш (ўрнатиш) ҳам Олий Мажлис томонидан амалга оширилади.

4.2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг молиявий назоратни амалга оширишдаги аҳамияти

Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси Ҳукумати Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётнинг, ижтимоий ва маънавий соҳанинг самарали фаолиятига раҳбарликни, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари ижросини таъминловчи ижро етувчи ҳокимият органидир.

Вазирлар Маҳкамаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси олдида жавобгар бўлиб, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга.

21-расм. Вазирлар Маҳкамаси ўз фаолиятида асосланадиган принциплар

Вазирлар Маҳкамаси таркибига Ўзбекистон Республикаси Бош вазири, унинг ўринбосарлари, вазирлар, давлат қўмиталарининг раислари киради. Қорақалпоғистон Республикаси ҳукуматининг бошлиғи Вазирлар Маҳкамаси таркибига ўз лавозими бўйича киради.

Вазирлар Маҳкамасининг иқтисодий ва ижтимоий-маданий ривожлантириш соҳасидаги асосий ваколатлари:

- иқтисодий, ижтимоий-маданий жараёнларни бошқаради, мулкчиликнинг барча шакллари уйғунлаштириш ва уларнинг тенглиги, иқтисодиётни

монополиялаштиришдан чиқариш, бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий механизмини ишга солиш асосида еркин тадбиркорлик учун шарт-шароитлар яратади;

- хўжалик юритишнинг янги шакллари — консернлар, консорсиумлар, тармоқлараро бирлашмалар, турли уюшмалар ва бошқа шунга ўхшаш ташкилотларни барпо этишга ва мустаҳкамлашга ёрдамлашади, иқтисодиётни ривожлантириш ва аҳоли талаб-ёhtiёжларини қондириш заруриятидан келиб чиққан ҳолда улар фаолиятини юналтиради ва мувофиқлаштиради;

- Ўзбекистон Республикасида пул ва кредит тизимини мустаҳкамлаш чора-тадбирларини амалга оширишга кўмаклашади, ягона нарх сиёсатини ўтказиш, меҳнатга ҳақ тўлаш миқдорининг белгиланган кафолатларини ҳамда ижтимоий таъминот даражасини таъминлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқади ва амалга оширади;

- Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетини, шунингдек Ўзбекистон Республикасини иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш истиқбол кўрсаткичларини ва энг муҳим дастурларини ишлаб чиқишни ҳамда уларнинг ижросини ташкил этади;

- бошқарув тузилмасини такомиллаштириш тўғрисида, вазирликлар, давлат кўмиталари, идоралар ҳамда Ўзбекистон Республикаси давлат ва хўжалик бошқарувининг бошқа органларини тузиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш тўғрисида таклифлар ишлаб чиқади;

- фан ва техникани ривожлантириш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш чора-тадбирларини амалга оширади;

- фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, уларнинг меҳнат қилишга, ижтимоий ва ҳуқуқий ҳимояланишга бўлган ҳуқуқларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш чора-тадбирларини кўради, ижтимоий таъминот тизимини такомиллаштиради;

- соғлиқни сақлаш, халқ таълимини ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг асосий юналишларини белгилайди, маданиятни ривожлантиришга кўмаклашади;

- Ўзбекистон Республикасининг давлат хавфсизлиги ва муҳофаа қобилиятини, давлат чегаралари қўриқланишини таъминлаш, давлат манфаатларини ҳимоя қилиш, жамоат тартибини сақлаш чора-тадбирларини амалга оширишга ёрдамлашади;
- давлат бошқаруви органларининг табиатни муҳофаза қилиш тадбирларини биргаликда ўтказиш ҳамда республика ва халқаро аҳамиятга молик йирик экологик дастурларни амалга ошириш борасидаги ишларини мувофиқлаштиради, йирик авариялар ва фалокатларнинг, шунингдек, табиий офатларнинг оқибатларини тугатиш чора-тадбирларини кўради;
- Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотлардаги вакилликни таъминлайди, ҳукуматлараро шартнома ва битимлар тузади, уларни бажариш чора-тадбирларини кўради;
- ташқи иқтисодий фаолият, илмий-техникавий ва маданий ҳамкорлик соҳасида раҳбарликни амалга оширади.

Вазирлар Маҳкамаси вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар ва давлат бошқаруви бошқа органларининг фаолияти устидан назоратни амалга оширади. Шунингдек давлат молиявий назоратини амалга оширувчи органлар ваколати ва функциялари тартибини белгилайди.

Вазирлар Маҳкамаси вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар ҳамда давлат ва хўжалик бошқаруви бошқа органларининг ҳужжатлари амалдаги қонун ҳужжатларига зид бўлган ҳолларда уларни бекор қилиш ҳуқуқига эга.

Фақат Вазирлар Маҳкамасининг мажлисларида ҳал этиладиган масалалар қуйидагилардир:

- Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетини ишлаб чиқиш ва ижро этиш, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати тасарруфидаги аниқ мақсадли давлат фондларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш масалалари;
- бошқарув тузилмасини такомиллаштириш масалалари, Ўзбекистон Республикасини ва унинг айрим минтақаларини иқтисодий ва ижтимоий-маданий ривожлантириш дастурлари лойиҳалари;

- давлат қимматли қоғозларини чиқариш ҳажми ҳамда Ўзбекистон Республикасининг давлат ички ва ташқи қарзи кўламини ошириш тўғрисидаги таклифлар;
- солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар ставкаларини белгилаш ҳамда ўзгартириш тўғрисидаги таклифлар;
- давлат мулки объектларини хусусийлаштириш дастурларининг лойиҳалари ҳамда хусусийлаштиришдан олинган маблағлардан фойдаланишнинг асосий юналишлари тўғрисидаги таклифлар;
- белгилаб қўйилган давлат нархлари қўлланиладиган маҳсулотлар, товарлар ва хизматлар рўйхати;
- қонунчилик ташаббуси тартибида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиладиган қонунлар лойиҳалари;
- давлатлараро шартномалар ва битимларни имзолаш тўғрисидаги таклифлар.

22 -расм. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг бошқа орган ва ташкилотлар билан муносабатлари

Молиявий бошқарувнинг умумий бошқарув органи сифатида Вазирлар Маҳкамаси Давлат бюджетини кўриб чиқади, молиявий бошқарувнинг ягона умумий маркази сифатида майдонда гавдаланади.

23-расм. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг аппарати

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг бюджет тизимини бошқариш соҳасидаги ваколатлари қуйидагича белгиланган:

- Давлат бюджети лойиҳаси ишлаб чиқилишини ташкил этади ва уни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига тақдим этади;
- Давлат бюджетининг ижросини ташкил этади;
- Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва давлат бошқаруви бошқа органларининг Давлат бюджетини ижро этиш борасидаги ишларини мувофиқлаштиради ва назорат қилади;
- давлат мақсадли жамғармалари маблағларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш тартибини белгилайди;
- Давлат бюджети ижроси тўғрисидаги ҳисоботни белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси тасдиғига киритади;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси йилнинг ҳар чорагида Давлат бюджети ижросининг Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги тақдим этадиган яқунларини кўриб чиқади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Давлат бюджетининг ижроси тўғрисидаги ҳисоботни ҳисобот йилидан кейинги йилнинг биринчи апрелигача Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тақдим этади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Давлат бюджетининг ижроси тўғрисидаги ҳисоботни Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасига у ташқи аудит ва баҳолаш ўтказиши учун ҳисобот йилидан кейинги йилнинг бешинчи апрелигача юборади.

Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси Давлат бюджетининг ижроси тўғрисидаги ҳисоботга доир хулосасини ҳисобот йилидан кейинги йилнинг ўнинчи майидан кечиктирмай Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тақдим этади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Давлат бюджетининг ижроси тўғрисидаги ҳисоботни Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг тегишли хулосаси билан бирга ҳисобот йилидан кейинги йилнинг ўн бешинчи майидан кечиктирмай Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига тақдим этади.

4.3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги комиссиясиларнинг молиявий назоратни амалга оширишдаги аҳамияти

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Муддати ўтказиб юборилган дебиторлик ва кредиторлик қарзларини қисқартириш ва бюджетга тўловлар интизомини мустаҳкамлаш бўйича республика комиссияси ҳамда Республика пул-кредит сиёсати комиссияси ташкил етилган бўлиб, уларга давлат молиявий назорати соҳасида катта ваколатлар берилган.

Муддати ўтказиб юборилган дебиторлик ва кредиторлик қарзларини қисқартириш ва бюджетга тўловлар интизомини мустаҳкамлаш бўйича республика комиссияси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 9 февралдаги 61- сонли Қарорига асосан ташкил етилган .

Муддати ўтказиб юборилган дебиторлик ва кредиторлик қарзларини қисқартириш ва бюджетга тўловлар интизомини мустаҳкамлаш бўйича республика комиссияси Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида

ўзининг минтақавий комиссияларига эга. Мазкур Комиссия томонидан унинг ваколати доирасида қабул қилинган қарорлар вазирликлар, идоралар, маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органлари, тижорат банклари, мулкчилик шаклидан қатъий назар, хўжалик юритувчи субъектлар ҳамда уларнинг бирлашмалари (хўжалик уюшмалари), мансабдор шахслар ва фуқаролар ижро этиши учун мажбурий ҳисобланади.

“Муддати ўтказиб юборилган дебиторлик ва кредиторлик қарзларини қисқартириш ва бюджетга тўловлар интизомини мустаҳкамлаш бўйича республика комиссияси тўғрисида Низом”га мувофиқ қуйидагилар унинг асосий вазифалари деб белгиланган:

- иқтисодиёт тармоқлари ва секторларида ҳисоб-китоблар механизмининг такомиллаштириш ва барча хўжалик юритувчи субъектлар ва тижорат банклари томонидан тўлов интизомини мустаҳкамлаш ва ҳисоб-китобларни ўз вақтида амалга ошириш, солиқлар ва мажбурий тўловларни тўлиқ тўлаш бўйича амалдаги қонунчилик меъёрларига қатъий риоя этилиши устидан таъсирчан назоратни таъминлаш;

- корхоналарнинг дебиторлик қарзлари аҳволини таҳлил этиш, муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари, хўжалик юритувчи субъектларнинг бюджетга тўловлар бўйича боқимандаларини қисқартириш бўйича таъсирчан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, шунингдек амалдаги қонунчиликка мувофиқ равишда тегишли солиқлар ва мажбурий тўловларнинг тўлиқ ундириб олинишини таъминлаш;

- корхоналар ва ташкилотлар айланма маблағларининг ажратиб олиниши, шу жумладан тайёр маҳсулот захираларига ва тугалланмаган қурилишга ажратилиши сабаблари ва юналишларини аниқлаш ҳамда уларни қисқартириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Комиссияга кенг ваколатлар берилган бўлиб, у хусусан, қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- вазирликлар, кўмиталар, идоралар, тижорат банклари, солиқ органлари, хўжалик уюшмалари, корхоналар ва бирлашмалар, давлат бошқарув органлари раҳбарларининг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари, солиқ ва тўлов интизомининг аҳволи тўғрисидаги масалалар бўйича ҳисоботларини ешитиб бориш;

- боқимандаларни тўлаш, пеня ҳисобланишини тугатиш бўйича муддатларни кечиктириш ёки узайтириш, бюджетга ва нобюджет фондларга солиқлар ва тўловлар бўйича пеняларни ҳисобдан чиқариш;

- белгиланган тартибда молия, солиқ ва божхона органлари фаолиятини текширишни ташкил этиш, Комиссия зиммасига юклатилган вазифаларнинг бажарилишини таъминлаш учун зарур бўлган ахборот, маълумотларни вазирликлар, кўмиталар, идоралар, уюшмалар, давлат бошқаруви маҳаллий органларидан олиш;

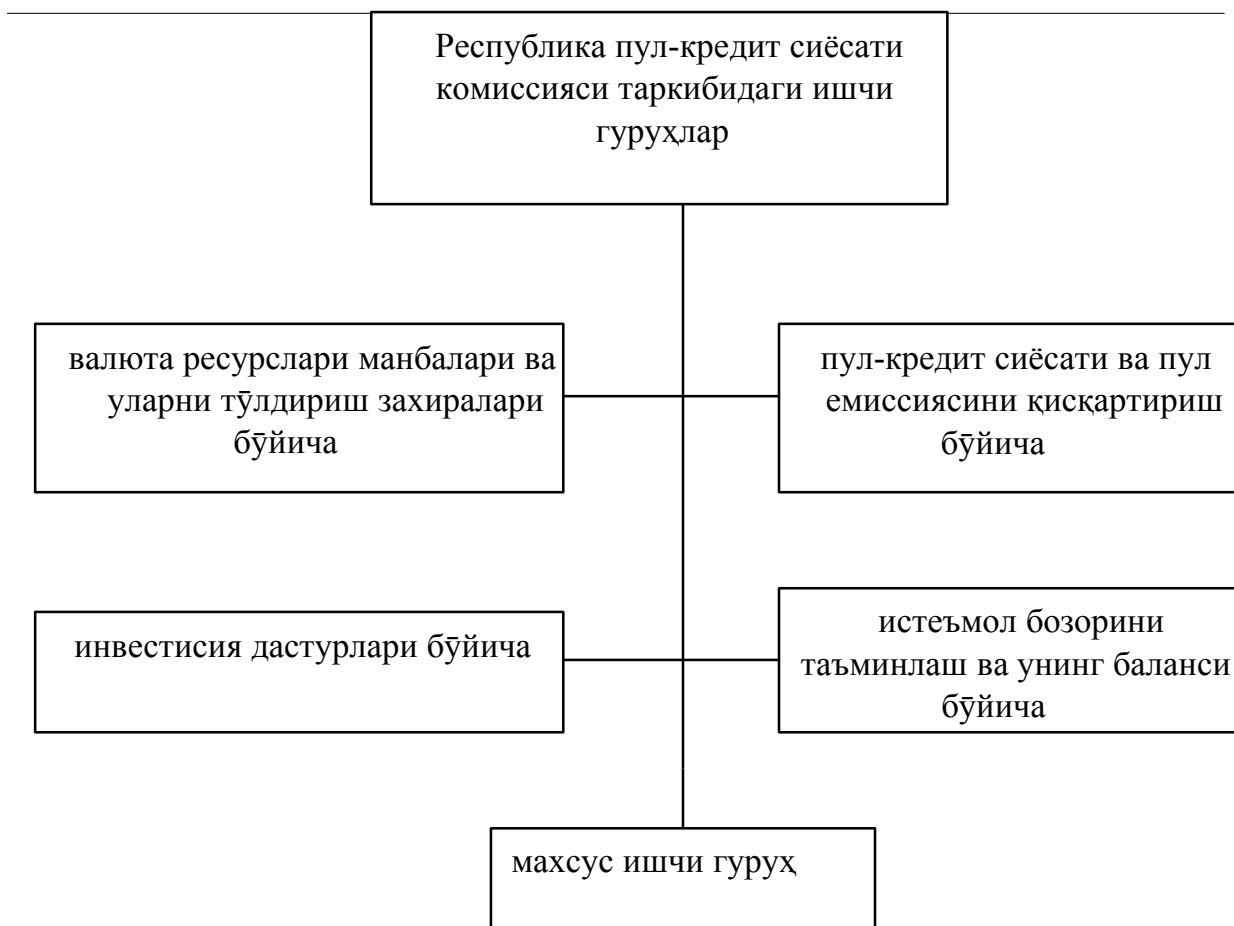
- банкротлик ва корхоналарни санасиялаш масалалари бўйича Ҳукумат комиссиясига корхоналарни санасиялаш ёки мунтазам равишда дебиторлик ва кредиторлик қарзларига йул қўювчи корхоналар ва ташкилотларни банкрот деб еълон қилиш учун материалларни хўжалик судига бериш тўғрисида қарорлар қабул қилиш юзасидан таклифлар бериш;

- солиқ солиш тизими ва халқ хўжалигида ҳисоб-китобларни яхшилаш учун юналтирилган республика қонунчилигини такомиллаштириш юзасидан Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритиш ва ҳ.к.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 1 августдаги ПФ-1827-сонли Фармонида мувофиқ “Республика пул-кредит сиёсати комиссияси тўғрисида Низом” қабул қилиниб, мазкур Низом Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 11 июлдаги ПФ — 1492-сонли Фармонининг 5-бандига мувофиқ ишлаб чиқилган ва у Республика пул-кредит сиёсати комиссиясининг мақсад ва вазифалари ҳамда ишни ташкил этиш шартларини белгилаб беради.

Республика пул-кредит сиёсати комиссияси зиммасига республикада нақд пул муомаласи ва халқ хўжалигида ҳисоб-китобларнинг аҳволи устидан назоратни кучайтириш бўйича чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва уларни амалга

ошириш, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан валюта операцияларини амалга ошириш ва Ўзбекистон иқтисодиёти устувор тармоқларини ривожлантириш учун ажратиладиган кредитлардан мақсадли фойдаланиш тартибига қат'ий риоя этилишини таъминлаш вазифаси юклатилган¹⁸.

24-расм. Республика пул-кредит сиёсати комиссияси таркибидаги ишчи гуруҳлар

Комиссия ўз зиммасига юклатилган вазифалар ва функцияларни амалга ошириш учун қуйидагиларни бажаради:

— ишчи гуруҳлар ҳамда ҳудудий комиссиялар зиммасига юклатилган вазифалар ва функцияларга мувофиқ ҳолда, улар фаолиятини назорат қилади ва мувофиқлаштиради;

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республика Пул-кредит сиёсати комиссияси таркиби тўғрисида» 1996 йил №УП-1492 – сонли Фармони.

— ўз мажлисларида ишчи гуруҳлар, ҳудудий комиссиялар ҳисоботини ва Комиссия қарорларининг бажарилиши ҳақидаги ахборотни, шунингдек, ҳокимликлар, вазирликлар, идоралар, тижорат банклари ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ўз фаолияти натижалари ва Комиссия қарорларини бажариш тўғрисидаги ҳисоботларини тинглайди.

Пул-кредит сиёсати комиссиясининг асосий вазифалари:

— Республикада олиб борилаётган пул-кредит, молия ва валюта сиёсатини мувофиқлаштириш;

— пул муомаласи ва халқ хўжалигидаги ҳисоб-китоблар аҳволи, валюта операцияларини бажариш тартибига риоя қилиш ҳамда Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг устувор тармоқларини ривожлантири учун ажратилаётган

ш

кредитлардан, шунингдек бюджет ва бюджетдан ташқари жамғармалар маблағларидан мақсадли фойдаланилиши устидан ваколатли идоралар томонидан самарали назорат ўрнатиш;

— барча хўжалик юритувчи субъектлар, банклар ва ташкилотларнинг пул муомаласи, кредитлаш ва ҳисоб-китоблар, ташқи иқтисодий фаолият ва валютани тартибга солиш, инвестицияларни жалб этиш ва улардан фойдаланиш ҳамда истеъмол бозорини муҳофаза қилиш борасида амалда бўлган қонунлар ва меъёрий ҳужжатларга қатъий риоя қилиши;

— валюта тушумларининг ўсиши, шунингдек ташқи иқтисодий алоқалар иштирокчиларининг валюта ресурсларидан самарали фойдаланишлари;

— мамлакат иқтисодиётига чет ел инвестицияларини жалб этиш ва улардан самарали фойдаланиш;

— ички истеъмол бозорини ривожлантириш, унинг юқори сифатли товарлар ва хизматлар билан тўлдирилишини таъминлашга юналтирилган чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдан иборатдир.

Комиссия ўз зиммасига юклатилган вазифаларга мувофиқ ҳолда қуйидаги функцияларни бажаради:

- Валюта ресурслари манбалари ва уларни тўлдириш захиралари бўйича:

— вазирликлар ва идораларнинг валюта сиёсатини шакллантириш ва уни амалга ошириш, ташқи иқтисодий мажмуанинг самарадорлигини ошириш, экспорт салоҳиятини кенгайтириш, экспорт-импорт таркибини яхшилаш ҳамда Ўзбекистон Республикасига валюта ресурслари оқимини кўпайтиришга доир ишларини мувофиқлаштиради;

— Республикада, валюта ресурсларининг янги манбаларини шакллантириш ва мавжудларини кенгайтириш юзасидан таклифлар тайёрлайди ҳамда Ҳукуматга тақдим этади;

— вазирликлар ва идораларнинг келишилган ҳолда валюта назоратини амалга оширишларини кўзда тутувчи чора-тадбирлар мажмуини тасдиқлайди ва уларнинг бажарилишини назорат қилади;

— ички валюта бозори аҳволини таҳлил қилиш, валютани тартибга солишга доир қонунлар ва меъёрий ҳужжатларнинг тегишли вазирликлар ва идоралар томонидан амалда қўлланилиши тажрибасини ўрганиш асосида уларни такомиллаштириш юзасидан таклифлар тайёрлайди;

— республиканинг биржа ва биржадан ташқари валюта бозорларида операцияларни самарали равишда амалга ошириш билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқади;

— айрим хўжалик юритувчи субъектларга уларга ажратилган мақсадли валюта маблағларидан бошқа шартномалар бўйича тўлов учун фойдаланиш, шунингдек, уларни айнан шу мақсадлар учун ўз хорижий валютаси ҳисобидан илгари сарфлаган миқдорда жорий валюта ҳисоб рақамларига ўтказишга рухсат беришга доир илтимосномаларини кўриб чиқади ва қарорлар қабул қилади;

— Ўзбекистон Республикаси Валюта биржасининг ҳисоб-китоб муддатлари белгиланмаган операцияларини ниҳоясига етказиш тўғрисида қарор қабул қилади;

— зарурият туғилганида ҳокимликлар, вазирликлар, идоралар ва ваколатли банкларнинг ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш ва валюта операцияларини

амалга ошириш соҳасидаги фаолиятлари натижалари тўғрисидаги ҳисоботларини тинглайди, улар юзасидан тегишли хулоса ва таклифлар тайёрлайди.

- Пул-кредит сиёсати ва пул эмиссиясини қисқартириш соҳасида:

- «Пул-кредит сиёсатининг асосий юналишлари» бажарилишини таъминлашга қаратилган таклифларни кўриб чиқади ва улар бўйича тегишли қарорлар қабул қилади;

- ягона давлат пул-кредит ва молия сиёсатининг асосий юналишларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширилишини мувофиқлаштиради;

- пул муомаласини барқарорлаштириш, кредитлаш ва ҳисоб-китоблар тизимини такомиллаштириш, молиявий тизимлар фаолиятини ривожлантири юзасидан

Ш

Ҳукуматга таклифлар киритади;

- пул кадрсизланиши жараёнларининг пасайишини таъминлаш, банк ссудалари бўйича қарзлар ўсишини чеклашга доир таклифларни кўриб чиқади ва улар бўйича қарорлар қабул қилади;

- марказлаштирилган молия маблағлари, шу жумладан иқтисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантиришга юналтириладиган марказлашган кредитларни ажратиш шартлари ва қайтариш муддатларига тааллуқли масалаларни кўриб чиқади ҳамда улар бўйича тезкор қарорлар қабул қилади;

- пул бозори ва қимматли қоғозлар бозорининг жорий аҳволи тўғрисидаги ахборот, уларни ривожлантиришга доир таклифларни кўриб чиқади ва ўз ваколати доирасида тегишли қарорлар қабул қилади;

- тўлов интизоми аҳволини яхшилаш, ҳисоб-китоблар тизимини такомиллаштиришга юналтирилган тезкор қарорларни қабул қилишга доир таклифларни кўриб чиқади ва Ҳукуматга таклиф киритади;

- нақд пул массаси муомаласини тартибга солиш ва нақд пулдаги, шунингдек майда улгуржи операциялар бўйича ҳисоб-китобларни амалга оширишга доир масалаларни кўриб чиқади ҳамда қарорлар қабул қилади;

— пул муомаласини таҳлил қилиш, пул-кредит сиёсати ва ҳисоб-китоблар соҳасидаги қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни амалда қўллаш тажрибасини ўрганиб чиқиш асосида уларни такомиллаштириш юзасидан таклифлар тайёрлайди;

— зарурат туғилганида тўлов ва касса интизомининг белгиланган қоидаларига риоя қилиш, ажратилаётган банк кредитлари ва бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш юзасидан ҳокимликлар, вазирликлар, идоралар, уюшмалар ва консернлар раҳбарларининг ҳисоботларини тинглайди;

— заруратга қараб тижорат банклари ва бошқа молия-кредит муассасалари раҳбарларининг самарали кредит ва депозит сиёсати ўтказиш, қонунлар ва меъёрий ҳужжатларда белгилаб қўйилган кредит, депозит, суғурта операцияларини бажариш қоидаларига риоя қилишнинг аҳволига доир ҳисоботларини тинглайди ва улар бўйича тегишли қарорлар қабул қилади.

- Инвестиция дастурлари соҳасида:

— қулай инвестициявий иқлимнинг таъминланишига, ички инвестициявий фаолликнинг ўсишига ва хорижий сармояларнинг жалб қилинишига юналтирилган қарорларни қабул қилади;

— давлатнинг мақсадли ва инвестициявий дастурларини амалга оширишга жалб қилинувчи тижорат банклари рўйхатини тузади ва тасдиқлайди;

— устувор инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш, хорижий сармояларни жалб этиш ва улардан самарали фойдаланиш, биргаликда молиялаш ва кредитлаш учун тегишли шарт-шароитлар яратишни давлат томонидан қўллаб-қувватлашга доир таклифларни кўриб чиқади ва улар бўйича тегишли хулосалар тайёрлайди;

— қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш юли билан сармояларнинг иқтисодиётга тўғридан-тўғри жалб қилинишини оширишга доир таклифларни кўриб чиқади ва қарорлар қабул қилади;

— хорижий технологиялар, «ноу-хау», асбоб-ускуналар, ва махсус материаллар қўлланиладиган инвестиция лойиҳаларини амалга ошираётган буюртмачилар ва бош пудратчиларнинг шахсий ва қарзга олинган

маблағларини айирбошлаб бериш механизмини яхшилаш юзасидан таҳлил ўтказди ва тавсияномалар ишлаб чиқади;

— ички нодавлат ва хорижий инвестициялар ҳажмини ошириш, сармоя солиғига дотациялар, субсидиялар, имтиёзли кредитлар беришни қисқартиришга юналтирилган таклифларни кўриб чиқади, тегишли хулосалар ва тавсияномалар тайёрлайди;

— жалб етилаётган хорижий кредитларнинг самарадорлиги ва ўзини-ўзи қоплаши масалаларини кўриб чиқади;

— хорижий сармояларни республика иқтисодиётига жалб қилиш ва улардан фойдаланишга доир таклифларни кўриб чиқади;

— сармояларни жалб қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги мавжуд вазиятни таҳлил қилиш, инвестиция сиёсатида оид қонунлар ва меъёрий ҳужжатларнинг тегишли вазирликлар ва идоралар томонидан амалда қўлланилишини ўрганиб чиқиш асосида уларни такомиллаштириш юзасидан таклифлар тайёрлайди;

— заруратга қараб ҳокимликлар, вазирликлар, идоралар ҳамда ваколатли банкларнинг инвестиция сиёсатини ривожлантириш соҳасидаги фаолияти натижалари тўғрисидаги ҳисоботларини тинглайди, улар юзасидан тегишли хулосалар ва тавсияномалар тайёрлайди.

• Истеъмол бозорини таъминлаш ва унинг баланси соҳасида:

— халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқарувчи ҳамда аҳолига хизмат кўрсатувчи кичик ва ўрта корхоналар секторини ривожлантириш учун қулай шарт-шароитларни таъминлашга ёрдам беради;

— истеъмол моллари импорти таркибини таҳлил қилиш, улар ҳажми ва сифатининг ички бозор талабларига мос келиши асосида, шунингдек, истеъмолчилар ва ички товар ишлаб чиқарувчилар манфаатларини ҳимоя қилишни ҳисобга олган ҳолда халқ истеъмоли молларини импорт қилишни тартибга солиш тўғрисида таклифлар тайёрлайди;

— тегишли идоралар ва ҳокимликларнинг минтақавий товар бозорларини барпо этиш ва ривожлантириш, савдо ва маиший хизмат кўрсатиш соҳаларини янада

такомиллаштириш, савдо корхоналари фаолиятининг самарадорлигини оширишга доир таклифларини кўриб чиқади;

— Марказий банкнинг сўмларни марказлаштирилган валюта ресурслари ҳисобидан еркин айирбошланадиган валютага имтиёзли айирбошлаш ҳуқуқини берувчи лицензиялари берилишининг мақсадга мувофиқлиги тўғрисида Комиссиянинг махсус ишчи гуруҳи хулосалари бўйича қарорлар қабул қилади;

— истеъмол бозоридаги мавжуд вазиятни таҳлил қилиш, унинг фаолият юритиши ва ривожланишига доир қонунлар ва меъёрий ҳужжатларнинг амалда қўлланилишини ўрганиб чиқиш асосида уларни такомиллаштириш юзасидан таклифлар тайёрлайди;

— янгидан барпо этилаётган ёки қайта ташкил қилинаётган супермаркетларнинг белгиланган низомлар ва талабларга мувофиқлиги тўғрисидаги илтимосномаларни кўриб чиқади ва улар бўйича тегишли хулосалар тайёрлайди;

— заруратга қараб ҳокимликлар, вазирликлар ва идораларнинг жойларда истеъмол бозорларини тўлдириш, халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқаришни ошириш, пуллик хизмат кўрсатиш турларини кенгайтириш, кичик ва ўрта корхоналар барпо этиш ва уларни ривожлантириш соҳасидаги фаолиятлари натижалари тўғрисидаги ҳисоботларини кўриб чиқади.

Ўз зиммасига юклатилган вазифаларни бажариш борасида тегишли натижаларга еришиш мақсадида Комиссия қуйидаги ҳуқуқларга эга:

— ўз фаолияти доирасига кирувчи масалаларга доир қонунлари ва меъёрий ҳужжатларни такомиллаштириш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритиш;

— амалдаги қонунлар ва меъёрий ҳужжатларга риоя қилиш, ҳукумат қарорларининг бажарилиши соҳасида Комиссия томонидан аниқланган камчилик ва тартиббузарликлар ҳақида тегишли қарорлар қабул қилиш учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига, шунингдек ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига материаллар тақдим этиш;

— амалдаги қонунчиликка мувофиқ Давлат ҳокимияти ва бошқа давлат ва нодавлат муассасалардан унинг ваколатига кирувчи масалаларга оид зарур маълумотларни талаб қилиш.

Комиссия ҳар чоракда республика Ҳукуматига ўз фаолияти тўғрисидаги ҳисоботни тақдим этади.

Комиссиянинг ўз ваколатлари доирасида қабул қилган қарорлари вазирликлар, идоралар, консернлар, корпорасиялар, ассосиасиялар, компаниялар, бошқа хўжалик бирлашмалари, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар, шаҳарлар ва туманлар ҳокимликлари, мулкчилик шаклларида қатъий назар, барча корхоналар, ташкилотлар ва банклар томонидан бажариш учун мажбурийдир.

4.4.Республика назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш кенгашнинг молиявий назоратни амалга оширишдаги аҳамияти

Мулкчилик шаклларида қатъий назар, хўжалик юритувчи субъектларни текширишни тартибга солиш, назорат органлари томонидан уларнинг фаолиятига асоссиз равишда аралашувга йул қўймаслик мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Текширувларни тартибга солиш ва назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш тўғрисида» 1996 йил 8 августдаги 1503-сон Фармони билан Республика назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш Кенгаши фаолият кўрсатмоқда.

Мазкур Кенгаш хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш соҳасидаги марказий мувофиқлаштирувчи орган ҳисобланади. Кенгаш қарорлари хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини текшириш бўйича давлат назоратини амалга оширишга ваколат берилган барча органлар учун мажбурий ҳисобланади.

Кенгаш таркиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади. Кенгаш ўз фаолиятини “Республика назорат органларининг

фаолиятини мувофиқлаштириш кенгаши тўғрисида Низом”га асосан амалга оширади¹⁹.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, шаҳарлар ва туманларда тегишли ҳудудий комиссиялар тузилган бўлиб, уларнинг таркиби Республика назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш Кенгаши томонидан тасдиқланади.

Кенгаш фаолиятининг мақсади, мулкчилик шаклларида кат`ий назар, хўжалик юритувчи субъектларни текширишни тартибга солиш ва мувофиқлаштириш, уларнинг иш-фаолиятига назорат органлари томонидан асоссиз равишда аралашшишга йул қўймасликдан иборат.

Қуйидагилар Кенгашнинг асосий вазифалари қилиб белгиланган:

1) назорат органларининг хўжалик юритувчи субъектлар иш-фаолиятини текшириш масалалари бўйича фаолиятини мувофиқлаштириш;

2) хўжалик юритувчи субъектларнинг иш-фаолияти бўйича ўтказиладиган текширувларнинг умумий сонини қисқартириш;

3) текширувлар, шунингдек назорат органларининг фаолиятини қайтаришга йул қўювчи комплекс текширувларнинг мувофиқлаштирувчи режаларини ишлаб чиқиш;

4) текширувлар ўтказиш бўйича мувофиқлаштирувчи режаларга риоя этилган ҳолда назорат органларининг фаолияти устидан назорат ўрнатиш ва Кенгаш билан келишилмай туриб, режадан ташқари, қарши текширув ва назорат тартибида текширувлар ўтказилишига йул қўймаслик;

5) текширувларни қисқартириш ва такомиллаштириш мақсадида уларни ташкил этиш тизимини тартибга солиш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш.

Кенгаш ҳудудий комиссияларининг асосий функцияларига:

- хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини текшириш бўйича ҳудудий мувофиқлаштирувчи режа-графиклар ишлаб чиқиш;

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 19 ноябрдаги УП № 2114–сонли Фармони

- мувофиқлаштирувчи режа-графиклар бажарилишига риоя этилиши устидан мониторинг ўрнатиш каби вазифалар киради.

Кенгаш ўз зиммасига юклатилган вазифаларни бажариши учун ҳамда ўз мақомига мувофиқ равишда қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- республика барча вазирликлари ва идораларидан яқинлашиб келаётган давр учун мўлжалланган хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини текширув режаларини сўраш ва олиш;

- текширувларни мувофиқлаштириш бўйича қонунчиликда белгиланган тартибга риоя этилишини таъминлаш талаб қилинган кўрсатмаларни, Кенгаш Раиси имзоси қўйилган ҳолда, назорат органларига жўнатиш;

- текширувларни мувофиқлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш ёки Кенгаш қарорларини бузишда айбдор бўлган назорат органлари раҳбарлари ва мансабдор шахсларга маъмурий чоралар белгиланганлиги тўғрисидаги тақдимномаларни, Кенгаш Раиси имзоси қўйилган ҳолда, жўнатиш;

- назорат органларининг режадан ташқари текширувлар ўтказиш тўғрисидаги қарорларини, агар уларни ўтказиш учун йетарлича асослар бўлмаса, бекор қилиш.

Кенгаш назорат органлари томонидан назоратни тартибга солиш соҳасидаги қонунчиликка қатъий риоя этиши, хўжалик юритувчи субъектларнинг назорат органларининг ноқонуний ҳаракатлари устидан тушган аризаларини ўз вақтида кўриб чиқиши, улар юзасидан қарорлар қабул қилиши ҳамда олиб борилаётган ишларнинг натижалари тўғрисида ҳукуматга мунтазам равишда ахборот бериб туриши шарт.

Назорат учун саволлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси молиявий назоратни амалга оширишда қандай рол ўйнайди?

2. Парламент назорати қандай назорат?

3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенати назорат қилиш соҳасида қандай ваколатларга эга?

4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенатининг молиявий назоратни амалга ошириш соҳасидаги ваколатлари нималардан иборат?

5. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенати таркибида қандай қўмиталар фаолият юритади?

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси молиявий назоратни амалга оширишда қандай рол ўйнайди?

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ўз фаолиятида қайси орган ва ташкилотлар билан муносабатда бўлади?

8. Фақат Вазирлар Маҳкамасининг мажлисларида ҳал этиладиган масалалар нималрдан иборат?

9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида қандай комиссиясилар молиявий назорат соҳасида фаолият юритади?

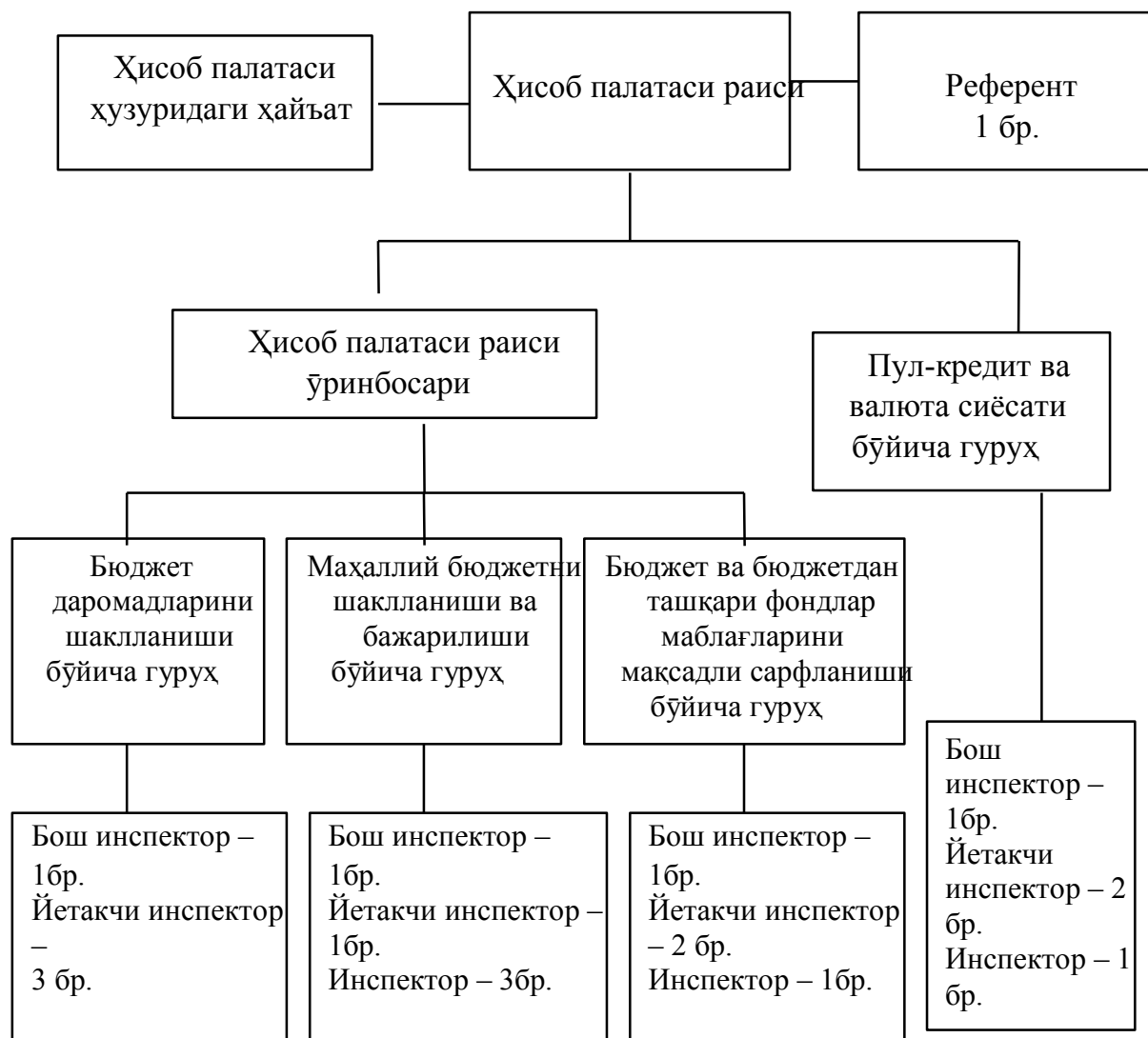
10. Республика назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш Кенгаши молиявий назоратни амалга оширишда қандай аҳамият касб этади?

В 606. Ўзбекистон РЕСПУБЛИКАСИ ҲИСОБ ПАЛАТАСИ ВА УНИНГ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТНИ ТАШКИЛ ЭТИШДАГИ ўРНИ

5.1.Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб Палатасининг мақсади ва таркибий тузилмаси

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 4 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг фаолиятини ташкил қилишни такомиллаштириш тўғрисида” ПФ-3592-сон Фармониға мувофиқ Ҳисоб палатаси Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети ва бюджетдан ташқари мақсадли жамғармаларнинг мақсадли ва самарали ижро этилиши, давлат активлари ва пасивларининг ҳолати ва ҳаракати, олтин валюта захиралари ҳамда ташқаридан қарз олишларни амалга ошириш, бошқариш ва тасарруф этиш устидан давлат назоратини амалга оширадиган молия назоратининг юқори органи ҳисобланади.

Ҳисоб палатаси ўз зиммасига юклатилган вазифаларни қонунийлик, холислик, мустақиллик ва ошкоралик қоидалари асосида амалга оширади.

25-расм. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг таркибий тузилмаси

Давлат молиявий назорати тизимида Ҳисоб палатасига катта рол ажратилган бўли, у мустақил ва объектив орган сифатида Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ҳисоб беради.

Ҳисоб палатасининг назорат фаолияти Ўзбекистон Республикаси Президентининг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий масалалри ва ташкилий-назорат масаллари бўйича давлат маслаҳатчилари билан келишилган ярим йиллик ва йиллик Назорат ишлари дастурлари асосида амалга оширилади.

Белгиланган тартибда Ҳисоб палатасининг Назорат ишлари дастурига киритилган юридик шахслар (бюджет ташкилотларидан ташқари) рўйхати назорат қилиш органлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи Республика Кенгаши билан келишилади.

Назорат тадбирларининг ярим йиллик ва йиллик дастурлари асосида текширишларни амалга ошираётганда Ҳисоб палатаси вазирликлар ва идораларнинг маъсул ходимларини, шунингдек малакали мустақил экспертларни жалб етган ҳолда ҳуқуқбузарликларнинг тури ва хусусиятини, ҳуқуқбузарликларни сабабларини аниқлайди ва уларни бир тизимга солади.

5.2. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг вазифа ва функциялари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 2 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг фаолиятини ташкил қилишни такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ 3592 фармонида мувофиқ қуйидагилар Ҳисоб палатасининг асосий вазифалари етиб белгиланган:

- Давлат бюджети лойиҳасининг макроиқтисодий кўрсаткичлари ва параметрларини шакллантириш жараёнини чуқур ва пухта ўрганиш, уларни бозор ислохотларин чуқурлаштириш ва иқтисодиётни эркинлаштириш борасида

и
ўтказилаётган сиёсатнинг ғоят муҳим устувор юналишларига, республикани иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш соҳасида қабул қилинган мақсадли комплекс дастурларга тўла-тўқис мос келиши нуқтаи назаридан танқидий баҳолаш;

- тармоқлар ва ҳудудлар бўйича Давлат бюджетининг даромад қисми шакллантирилиши ва ижросини моддама-модда, ҳар томонлама чуқур таҳлил этиш, бюджет даромадларининг асосий моддалари бўйича прогноз кўрсаткичларининг реаллиги ва тифизлигига баҳо бериш, бунда ёқилғи-энергетика комплекси, қазиб чиқариш саноати, истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ва савдо, иқтисодиётнинг даромад ҳосил қилувчи бошқа тармоқ ва соҳаларидаги захираларни аниқлашга алоҳида ётибор қаратиш;

- агросаноат комплексидаги хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳолати мониторингини амалга ошириш, қишлоқ ва сув хўжалигини ривожлантиришга ажратиладиган бюджет маблағлари ҳамда бюджетдан ташқари жамғармаларнинг маблағларидан мақсадли, оқилона ва самарали фойдаланилишини назорат қилиш;

- маҳаллий бюджетлар шакллантирилиши ва амалга оширилишини, уларнинг балансланишини мунтазам таҳлил этиш ва назорат қилиш, маҳаллий бошқарув ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари зиммасига юклатилган вазифалар ҳамда функцияларни бажариш учун уларга реал молиявий маблағлар ажратиб бериш вазифасини ҳал этиш зарурлигидан келиб чиққан ҳолда республика ва маҳаллий бюджетлар ўртасидаги нисбатни мақбуллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

- республика даражасида ҳам, маҳаллий даражада ҳам давлат бюджетининг ижроси ва давлат маблағларининг сарфланиши устидан назоратни ташкил қилиш ва таъминлаш. Давлат харажатларини камайтириш резервларини аниқлаш. Марказда ва жойларда бюджет маблағларидан қонуний, мақсадли ва самарали фойдаланилишини, улардан фойдаланишда қонунбузарликлар ва суиистеъмолчиликларнинг олдини олиш чораларини амалга ошириш;

- бюджетдан ташқари жамғармалар - Республика йул жамғармаси, Пенсия жамғармаси, Мактаб таълимини ривожлантириш жамғармаси, Иш билан таъминлашга кўмаклашиш жамғармаси, Қишлоқ хўжалигини аванслаш жамғармасининг давлат бюджети таркибида йиғиладиган маблағлари тўлиқ тушиши, улардан мақсадли, оқилона ва самарали фойдаланилиши устидан қаттиқ назоратни амалга ошириш;

- ўтказилаётган пул-кредит сиёсатини, миллий валютани мустаҳкамлаш, унинг харид қобилиятини ошириш, пул массаси ва пул агрегатларини мақбул ҳолга келтириш, банкдан ташқари пул айланишини кескин қисқартириш бўйича кўрилаётган чора-тадбирларни чуқур таҳлил қилиш ва баҳолаш;

- республика ташқи савдо оборотининг аҳволини чуқур таҳлил қилиш, республика тўлов балансини шакллантириш ва ундан фойдаланишни баҳолаш. Товарлар (ишлар, хизматлар) экспорта прогнози бажарилиши, маҳсулот импорти

мақбуллаштирилишининг таъминланиши, экспорт тушумлари ва хорижий валютани сотиш тўла-тўқис ва ўз вақтида бўлиши мониторингини амалга ошириш. Ички валюта бозорида валютага бўлган талаб ва таклифни ўрганиш, айирбошлаш курси динамикаси бўйича таклифлар ишлаб чиқиш, миллий валютанинг еркин алмаштирилиши устидан назоратни амалга ошириш;

- ташқаридан олинадиган қарзларнинг ҳажмлари ва мақсадга мувофиқлигини танқидий баҳолаш, олинадиган хорижий кредит ва грант маблағларидан самарали ва оқилона фойдаланилишини, шунингдек Ҳукумат томонидан ёки Ҳукуматнинг кафолати билан олинган ташқи кредитларга ўз вақтида хизмат кўрсатилишини қаттиқ назорат қилиш;

- олтин-валюта захираларининг ҳолати ва унинг ҳаракати устидан назоратни амалга ошириш, ташқи активларни бошқариш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларни таҳлил қилиш ва уларни хорижий банкларда самарали жойлаштириш ва қайта жойлаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш, олтин-валюта захиралари, шу жумладан қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошлар билан ўтказиладиган операциялар устидан назоратни таъминлаш.

Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси назорат-тафтиш, эксперт- таҳлил ва ахборот бериш функцияларини бажаради.

Кўрсатилган функцияларни амалга ошириш учун Ҳисоб палатасига қуйидаги ҳуқуқлар берилган:

- 1) давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, кўмиталар, идоралар, корхоналар ва ташкилотлар, банклардан ўз ваколатига кирувчи масалалар бўйича ахборот, маълумотлар ва ҳужжатларни белгиланган тартибда сўраш ва олиш;

- 2) зарур бўлган ҳолларда ўз зиммасига юклатилган вазифаларни амалга ошириш учун текширувлар ташкил этиш ва уларнинг натижалари бўйича ижро этилиши мажбурий бўлган кўрсатмаларни жўнатиш;

3) ўз ваколати доирасида текширувлар ўтказиш вақтида давлат органлари ва уларнинг вакиллари, нодавлат аудиторлик хизмати ва айрим мутахассисларни уларда иштирок этиш учун жалб этиш;

4) Ҳисоб палатаси билан олдиндан келишилиши зарур бўлган барча масалалар юзасидан тегишли хулосалар бериш;

5) қонунчиликни такомиллаштириш, давлат органлари, корхоналар ва ташкилотлар фаолиятини яхшилаш мақсадида назорат тадбирлари натижалари бўйича таклифлар киритиш.

Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси Давлат молиявий назоратининг юқори органи сифатида Давлат бюджети ижроси ва Давлат мақсадли жамғармалари назоратини амалга оширишда қуйидаги вазифаларни бажаради:

-Давлат бюджети, давлатнинг мақсадли жамғармалари лойиҳаларини кўриб чиқади, маъқулланганда у бўйича тегишли хулоса беради;

-Давлат бюджети, давлатнинг мақсадли жамғармалари ижроси натижалари бўйича ҳисоботни кўриб чиқади, маъқулланганда у бўйича тегишли хулоса беради;

-Давлат бюджети, давлатнинг мақсадли жамғармаларини бажарилишини, шу билан бирга, солиқ ва божхона органларини, давлат мақсадли фондларини тақсимловчи органлар фаолиятининг мониторингини амалга оширади;

-Бюджет маблағларининг ҳаракати тўғрисида қонунчилик доирасида банкдан маълумот олади;

-Молия органлари, ғазначилик бўлимлари, бюджетдан маблағ олувчилар ва хўжалик субъектлари молия-хўжалик фаолиятини текширади ҳамда тафтиш ўтказади;

-Қонунчиликда кўзда тутилган бошқа ваколати доирасида фаолият кўрсатади.

Назорат- тафтиш функцияси	• Давлат бйуджетининг даромад ва харажатлари қисмлари, асосий рапарметрлари ва модаларининг ижроси устидан назорат ўрнатиш
	• Минтақалар, тармоқлар ва корхоналар бўйича тасдиқланган рапарметрлар ҳисобидан давлат маблаг'ларини харажат қилиш бўйича четга чиқишлар аниқланган ҳолларда текширувлар
	• Бйуджет даромад қисмининг ижроси устидан ҳамда минтақалар бўйича манбалар солиқ ва боғхона органларидан тўловларнинг келиб тушиши тўлиқлиги йўзацидан
	• Давлат ташқи қарзларини бошқариш устидан мониторинг ўрнатиш ва қафолат остида олинган кредитлар бўйича ўз вақтида хизмат кўрсатилишини назорат етиш
Ексеррт- тахлил функцияси:	• Макроиктисодий кўрсаткичлар бйуджет-солиқ ва рул-кредит рапарметрларининг шаклланиш жараёнларини тизимли ўрганиб бориш ҳамда қонунчилиқ талабларига
	• Давлат бйуджетини ижро етиш ҳамда солиқ тушумлари бўйича тасдиқланган рапарметрларни
	• Бйуджет жараёнида четга чиқишларни тахлил қлиш ва ўрганиш, уларни бартараф етиш ва
	• Миллий валйутани мустаҳкамлаш, инфлясияни расайтириш ҳамда иқтисодий ўсиш ва нархлар барқарорлиги кўрсаткичларининг ортимал бирлигига ериш бўйича
	• Ексерртни ривожлантириш, товарлар ексеррти ррогнозларинми бажариш ҳамда ташқи савдо ва тшлов балансилари ижобий қолдиг'ини та'минлаш бўйича чора-тадбирлар ишлаб
	• ўзбекистон Республикаси ҳукумати ёки унинг қафолати остида чет ел кредитларини жалб
Ахборот бериш функцияси	• Ҳисоб ралатаси зиммасига йуклатилган вазифалардан келиб чиқадиған масалалар бўйича тахлили ишланмаларни ташкил етиш ва ўтказиш , уларнинг асосида ҳисобот ва таклифлар тайёрлаш ҳамда уларни кўриб чиқиш учун ўзбекистон Республикаси Президенти ва

26-расм. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг функциялари²⁰

5.3. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси томонидан текширишларни ташкил этиш ва ўтказиш тартиби

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 4 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси Низоми”и асосида тайёрланди

Ҳисоб палатасининг текширишлари Ҳисоб палатасининг раиси, у бўлмаган тақдирда Ҳисоб палатаси раисининг ўринбосари имзоси қўйилган Ҳисоб палатасининг фармойишига мувофиқ амалга оширилади.

Назорат тадбири ўтказилаётганда Ҳисоб палатаси томонидан Молия вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси ҳамда бошқа вазирликлар ва идораларнинг мутахассислари жалб этилиши мумкин.

Ҳисоб палатасининг текширишлари давомида давлатнинг иқтисодий манфаатларига етказилган зарар суммалари аниқланади ва бюджетга қайтарилади.

Ҳисоб палатасининг текширишлари натижалари бўйича текширишнинг йиғма далолатномаси тузилади, унда тасдиқланган дастурга кўра изчил, ҳужжатлар билан тасдиқланган далилларнинг тизимлаштирилган баёни берилиши керак.

Текширишнинг йиғма далолатномасида давлатнинг иқтисодий манфаатларига етказилган зарар суммалари акс еттирилиб, бирламчи бухгалтерия ҳужжатларига ва кўрсатилган далилларнинг мавжудлигини тасдиқлайдиган бошқа исбот-далилларга ҳавола қилган ҳолда ҳуқуқбузарликлар тури, уларни содир этиш усули ва ҳолатлари аниқ баён етилади.

Ҳисоб палатасининг текшириш йиғма далолатномаси Ҳисоб палатаси инспекторлар гуруҳининг раҳбари ва гуруҳ аъзолари томонидан имзоланади ҳамда танишиш ва имзолаш учун текшириш объектининг раҳбари ва бош бухгалтерига тақдим етилади.

Ўтказилган текшириш натижаларига қўшилмаган тақдирда текшириш объектининг раҳбари ва бош бухгалтери мулоҳазаларини қайд етган ҳолда текширишнинг йиғма далолатномасини имзолайди. Текшириш объектининг йиғма далолатномага доир мулоҳазалари имзоланган текшириш далолатномаси олинган кундан бошлаб ўн кун мобайнида тақдим этилиши керак.

Йиғма далолатнома бўйича текшириш объектидан олинган мулоҳазаларга жавобан текширувчи шахслар томонидан беш кун ичида текшириш объектининг эътироз билдирган важдари асослилиги хусусида хулоса тузилади.

Текшириш объекти томонидан билдирилган мулоҳазаларни қўшимча кўриб чиқиш учун Ҳисоб палатаси ваколатли органларнинг малакали мутахассисларини жалб этиши ва улардан тегишли хулосани талаб қилиши мумкин.

27-расм. Ҳисоб палатасининг томонидан аниқланган давлатнинг иқтисодий манфаатларига етказилган зарар суммалари²¹

²¹ ўзР МВ, ДСҚ ва Ҳисоб палатасининг 2006 йил 11 декабрдаги 101, 2006-52, 11-133-сон қарори билан тасдиқланган Низомга асосан тайёрланди

5.4. Ҳисоб палатаси томонидан текшириш материалларининг топшириш ва текшириш натижалари бўйича давлат органлари томонидан чора кўриш тартиби

Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг топшириқлари бўйича текширишларни амалга ошириш чоғида Ҳисоб палатаси томонидан текшириш натижалари бўйича таҳлилий ёзувлар тайёрланиб, уларда аниқланган далиллар ва давлатнинг иқтисодий манфаатларига етказилган зарар суммалари кўрсатилади, мазкур ёзувлар текширишни тайинлаган органга тақдим етилади.

Ҳисоб палатаси йиғма далолатнома имзоланган кундан бошлаб йигирма кун мобайнида текшириш объекти ёки унинг тегишли давлат ҳокимияти ва бошқарувидаги юқори органига кўрсатма юборади, у назорат тадбири давомида аниқланган қонунбузарликларни бартараф этиш бўйича аниқ ҳаракатлар ва тадбирлар рўйхатини ўз ичига олади.

Ҳисоб палатаси текширишларининг жиноят таркиби аломатларини ўз ичига олган материаллари текшириш объектлари мансабдор шахсларининг ҳаракатларига ҳуқуқий баҳо берилиши учун ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига топширилади.

Ҳисоб палатаси материаллари бўйича аниқланган етказилган зарарнинг ихтиёрий тартибда қопланган, белгиланган тартибда ёки суднинг ҳал қилув қарори бўйича ундирилган суммалари тегишли бюджет ҳисобварақларига ёки бюджетдан ташқари мақсадли жамғармаларнинг ҳисобварақларига қайд етилади ҳамда Давлат бюджети ва бюджетдан ташқари мақсадли жамғармаларнинг даромад ва харажатларини таснифлашнинг алоҳида параграфи сифатида ҳисобга олинади.

Ҳисоб палатасининг ўтказилган назорат тадбирлари натижалари бўйича аниқланган маблағларни қайд этиш учун Молия вазирлиги Давлат бюджети ва бюджетдан ташқари мақсадли жамғармаларнинг даромад ва харажатлари таснифида қўшимча параграфлар очади.

**28-расм. Давлатнинг иқтисодий манфаатларига етказилган зарар
суммасини ундирувчи давлат органлари²²**

Давлат органлари ҳар ойда, ҳисобот ойдан кейинги ойнинг 5-кунигача Ҳисоб палатасини қабул қилинган чораларнинг натижаларидан хабардор қилиб, зарар суммасини ундириш тўғрисида тасдиқловчи ҳужжатларни илова қилади.

Давлат органлари юллаган кўрсатмалар, Ҳисоб палатаси текширишларининг материаллари билан аниқланган иқтисодий зарар суммасини ундириш бўйича кўрилган чоралар устидан назоратни амалга ошириш мақсадида ҳар чоракда, ҳисобот чорагидан кейинги ойнинг 5-кунигача 1иловада келтирилган шакл бўйича кўриш натижаларини ўзаро солиштириш амалга оширилади.

¹ ўзР МВ, ДСҚ ва Ҳисоб палатасининг 2006 йил 11 декабрдаги 101, 2006-52, 11-133-сон қарори билан тасдиқланган Низомга асосан тайёрланди

29-расм. Давлатнинг иқтисодий манфаатларига етказилган зарар суммасини ундириш тартиби ва юллари²³

Уларнинг айбига кўра Ҳисоб палатаси кўрсатмаларининг ўз вақтида ва тўлиқ бажарилиши таъминланмаётган текшириш объеклари ҳамда Молия вазирлиги, Давлат Солиқ қўмитаси ҳамда Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари мақсадли жамғармаларнинг ижрочи дирексияларининг мансабдор шахсларига нисбатан маъмурий жазо чоралари қўлланади, жиноят таркиби аломатлари мавжуд бўлганида эса - тегишли материаллар кўрсатилган мансабдор

²³ ўзР МВ, ДСҚ ва Ҳисоб палатасининг 2006 йил 11 декабрдаги 101, 2006-52, 11-133-сон қарори билан тасдиқланган Низомга асосан тайёрланди

шахсларни тегишли жавобгарликка тортиш масаласини кўриш учун Ўзбекистон Республикасининг Бош прокуратурасига топширилади

Назорат учун саволлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасини ташкил этишнинг мақсади нималардан иборат?
2. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси қандай орган ҳисобланади?
3. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг назорат фаолияти нима асосида амалга оширилади?
4. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг таркибида қандай бўлимлар фаолият юритади?
5. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг вазифлари нималардан иборат?
6. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси қандай функцияларни бажаради?
7. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси қандай ҳуқуқларга эга?
8. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси томонидан текширишлар қандай тартибда ташкил этилади?
9. Ҳисоб палатасининг текширишлари давомида аниқланган давлатнинг иқтисодий манфаатларига етказилган зарар суммаларига нималар киради?
10. Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси томонидан олиб борилган текшириш натижалари бўйича давлат органлари томонидан қандай тартибда чора кўрилади?

ВИ 606. МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТ ОЛИБ БОРУВЧИ ОРГАНЛАР ВА УЛАРНИНГ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШДАГИ ЎРНИ

6.1.Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, унинг молиявий назоратни ташкил этиши

Давлат молиявий назорати тизимида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Марказий банк, Давлат солиқ қўмитаси ва уларнинг қуйи ташкилотлари алоҳида ўрин тутadi. Молия-кредит тизими муассасалари томонидан амалга ошириладиган назоратларнинг мазмуни ва мақсади белгиланган ваколат доирасидаги амалий еҳтиёжлар билан белгиланади.

Молия органларининг кўп қиррали назорат фаолияти бюджетни режалаштириш, молиявий режалар ва сметалар лойиҳаларини кўриб чиқиш, бюджет барча даромадларини тўплаш, давлат бюджети билан тегишли молия йили учун назарда тутилган чора-тадбирларни молиялаштириш жараёнида амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 23.11.1992 йилги Н 553 Қарорига кўра “Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳақида» Низом тасдиқланди. Унга кўра Молия вазирлиги Ўзбекистон Республикаси давлат бошқаруви органи ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги республиканинг марказий молия-иқсодий органи сифатида Ўзбекистон Республикасининг молиявий нарх сиёсатини ҳаётга татбиқ этади ва унинг бутун ҳудудида молия, нарх-навони ташкил этиш фаолиятига умумий раҳбарликни амалга оширади.

Молия вазирлиги Ўзбекистон Республикасининг вазифалари ва функцияларини амалга ошириш учун зарур молиявий негиз яратишни, республика бюджетини ишлаб чиқиш ва ижро этишни, унинг даромад қисми барқарорлигини таъминлашни, валюта режасини тузиш ва ижро этишни, пул ресурсларидан оқилона ва тежаб сарфлашни таъминлайди.

Молия вазирлиги республика бюджети ҳам даромадлар, ҳам харажатлар бўйича ижро этилиши учун, молиявий ресурсларни умумреспублика еҳтиёжларига сафарбар этиш ишларини ташкил этиш учун жавоб беради.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Қорақалпоғистон Республикаси Молия вазирлиги, вилоятлар, Тошкент шаҳар ҳокимликлари молия бошқармалари ва туман(шаҳар)лар ҳокимликлари молия бўлимлари, давлат суғурта идоралари, шунингдек, уларга қарашли давлат корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг ягона тизимини ташкил этади.

Молия вазирлиги ўз тизимига кирувчи корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар фаолиятини тўғридан-тўғри ёки ўзи ташкил етадиган органлар орқали мувофиқлаштиради ва юналтиради.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг зиммасига давлат молиявий назоратини амалга ошириш бўйича қўйидаги асосий вазифалар ва функциялар юкланган: 24

-Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ягона молия, солиқ ва нарх қўйиш сиёсатини шакллантириш ва ўтказиш, бозор иқтисодиётига ўтиш шароитларида республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг барқарор молиявий негизини барпо этиш бўйича ишларни мувофиқлаштириш;

-молия органлари, уларнинг тасарруфидаги ташкилотлар ва муассасалар фаолиятига умумий раҳбарлик қилиш, уларга ўз вазифаларини амалга оширишда методик ва амалий ёрдам кўрсатиш;

-республика бюджетини тузиш ва бажариш, даромадларни сафарбар қилиш, халқ хўжалиги тармоқлари ва ижтимоий-маданий соҳанинг республика ва минтақавий мақсадли комплекс дастурларини молиявий таъминлаш, республиканинг йиғма молиявий балансини тузиш ишларини ташкил этиш;

-давлатнинг молияни бошқаришини, молия-кредит механизмини, молия ва бюджетни режалаштириш усуллари, солиқ олиш ва нарх белгилаш тизимларини такомиллаштириш, узоқ муддатли молиявий нормалар ва нормативлардан кенг

²⁴ “Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳақида» Низом. ўзР ВМ 23.05.2012 й. 143-сон Қарори асосидаги ўзгартиришлар билан.

фойдаланиш, бюджет ресурслари ва бошқа молиявий ресурслардан фойдаланишнинг харажатларнинг ўсишига қарши қаратилганлигин ошириш
и

юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш;

- молия тизимининг, солиқ ва нарх-наво сиёсатининг Ўзбекистон

Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига фаол таъсир кўрсатишини, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишини, миллий даромаднинг, корхоналар ва ташкилотлар даромадларининг ва бошқа молиявий ресурсларнинг ўсишини таъминлаш;

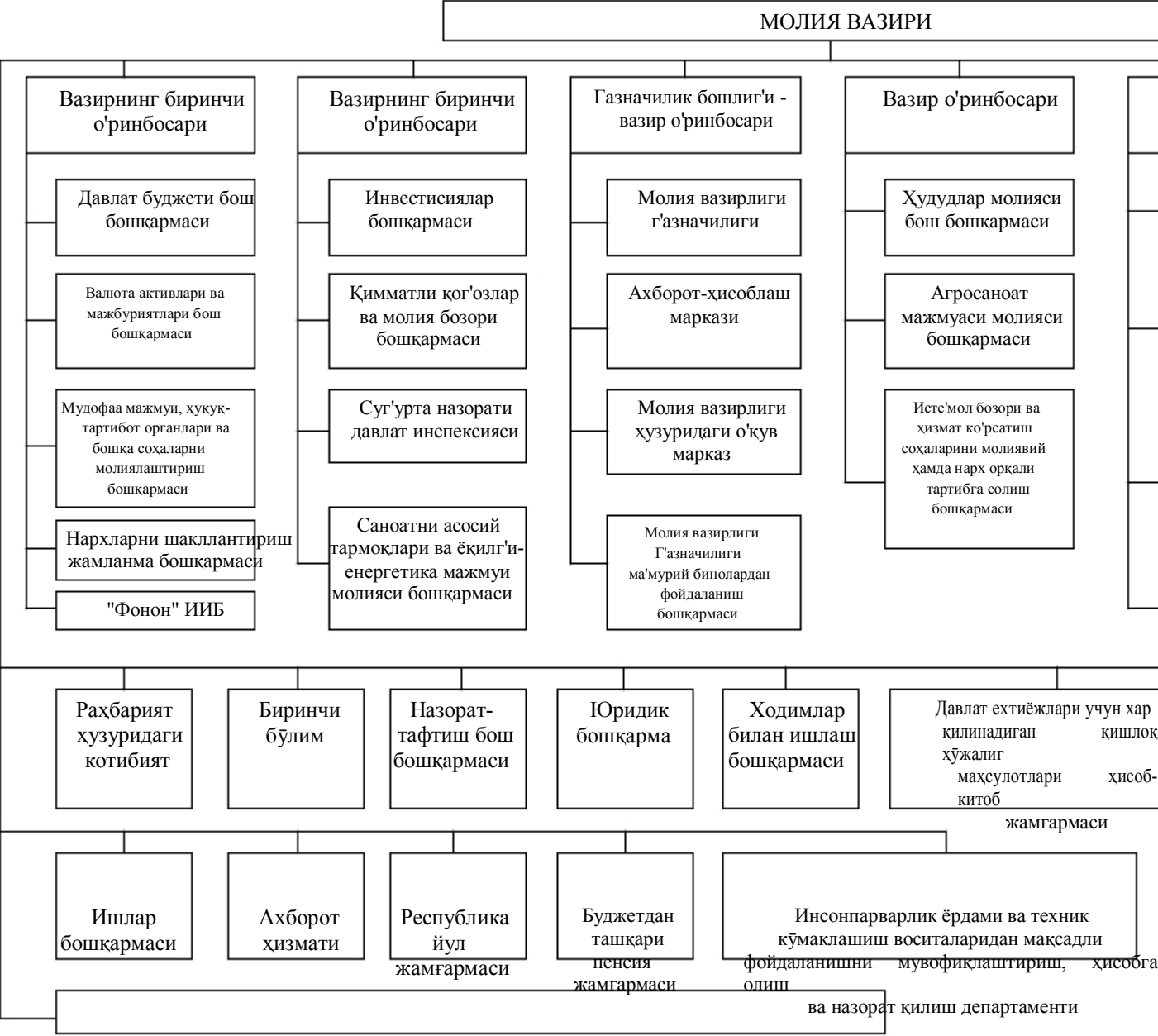
- молия-кредит воситаларининг хўжалик механизмининг бошқа элементлари билан алоқаларини мустаҳкамлаш;

- республиканинг молиявий ресурсларини ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва фан-техника тараққиётининг устивор юналишларига жамлаш, ижтимоий ривожланишни жадаллаштириш, маълум мақсадга юналтирилган яхлит халқ хўжалиги дастурларини маблағ билан таъминлаш, зарур молия, валюта резервларини ташкил этиш;

- раҳбарликнинг иқтисодий усуллари, узоқ муддатли меъёрлар ва нормативлардан кенг фойдаланиш, ишлаб чиқариш ва ижтимоий ривожланиш, молиявий ресурсларни режалаштириш ва улардан фойдаланиш масалаларини ҳал этишда марказлаштирилган асосларни минтақаларнинг ўзини ўзи бошқаруви, корхоналар, бирлашмалар, ташкилотларнинг мустақиллиги билан қўшиб олиб бориш асосида молия, суғурта, нарх белгилашнинг давлат томонидан бошқарилишини такомиллаштириш;

-молия ва нарх механизмининг аксилхаражат юналишини ошириш, уни ресурсларнинг барча турларидан оқилона фойдаланишни рағбатлантириш томон юналтириш, нобудгарчиликларни бартараф этиш, ишлаб чиқариш ва муомала чиқимларини камайтириш, фойда (даромад)ни кўпайтириш;

-молия, бюджет, валюта ва солиқни режалаштириш ва маблағ билан таъминлаш усуллари такомиллаштириш;

Суғориладиган йерларни мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси

-аудиторлик ташкилотлари томонидан лисензия битимларида назарда тутилган лисензия талаблари ва шартларига риоя қилинишини назорат қилиш;

-корхоналар, вазирликлар, идоралар, банклар ва давлат суғурта ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини ташкил этиш ва такомиллаштириш ишларини мувофиқлаштириш, хўжалик юритишнинг янги шакллари жорий этиш соҳасида маҳаллий молия органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш;

-солиқ солиш, нарх белгилаш, суғурта, валюта-молия аудиторлик ва ташқи иқтисодий фаолият соҳасида, шунингдек, солиқ маслаҳати бўйича фаолиятни қонунчилик ва меъёрий актларни ишлаб чиқишда қатнашиш;

-молия, солиқ нарх белгилаш, суғурта, валюта аудиторлик ва ташқи иқтисодий фаолият соҳасида, шунингдек, солиқ маслаҳати бўйича фаолиятни илмий-тадқиқот ишларини амалга ошириш.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги зиммасига юкланган вазифаларга мувофиқ қуйидаги ишларни амалга оширади:

- республика йиғма молия балансининг молиявий ресурсларини шакллантиришнинг узоқ муддатли ва қисқа муддатли истиқболни белгилашларини тузиш ишида, шунингдек, умумреспублика мақсадли бюджетдан ташқари пул жамғармаларини шакллантиришда қатнашади, уларни ташкил этиш, фойдаланиш ва миқдорлари тартиби, Ўзбекистон Республикаси минтақалари томонидан мазкур пул жамғармаларига маблағ ажратиш квоталари тўғрисидаги таклифларни тайёрлайди;
- республика ва маҳаллий бюджетларни шакллантиришнинг янги усуллари асосида ҳудудий молия-бюджетни, солиқни режалаштиришни такомиллаштиради;
- молия-бюджетни ва солиқни режалаштириш, нарх белгилаш, халқ хўжалиги ва ижтимоий-маданий соҳани маблағ билан таъминлаш соҳасида услубий раҳбарликни амалга оширади, республика ва маҳаллий бюджетлардан сарфланаётган харажатлар сметасини тузиш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва ижро этишнинг умумий қоидаларини белгилайди;
- амалдаги қонунчиликка мувофиқ бюджетни тузиш ва ижро этиш ишларини ташкил этади;

- республика вазирликлари, идоралари ва корхоналари томонидан республика бюджетининг ижро этилишини, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва республиканинг бошқа банклари томонидан бюджетнинг касса ижроси қоидаларига риоя қилинишини, шунингдек, банклар томонидан капитал сармояларни маблағ билан таъминлашни ва бюджет маблағлари ҳисобидан рўёбга чиқариладиган бошқа тадбирларни назорат қилишни амалга оширади, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки билан келишган ҳолда республика бюджети ижросига тегишли масалаларни ҳал қилади;

- молия-валюта сиёсатининг асосий қоидаларини шакллантириш, республиканинг валюта режасини (тўлов балансини) тузиш ва ижро қилиш, валюта ресурсларини кўпайтириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш, уларни оқилона тақсимлаш ва улардан самарали фойдаланиш устидан назорат ўрнатиш;

- жорий йилда республика бюджети ва валюта режасининг бажарилиши юзасидан ҳисобот тайёрлайди ва уни Вазирлар Маҳкамасига тақдим этади;

- маҳсулотлар, товарлар, ишлар ва хизматларнинг Молия вазирлигига бириктирилган номенклатураси бўйича чегаравий нархлари ва тарифларини тасдиқлайди; халқ хўжалиги тармоқларида нархлар ва тарифларнинг тўғри белгиланиши ва қўлланилиши устидан назоратни амалга оширади ҳамда нархлар устидан давлат, идоравий ва жамоатчилик назорати даражасини ошириш чораларини кўради;

- қимматбаҳо қоғозлар бозорини шакллантириш ҳамда қимматбаҳо қоғозлар эмиссияси ва ҳаракати устидан назоратни амалга оширади, молиявий бозорни шакллантириш ишларини мувофиқлаштиради;

- аудиторлик фаолиятини тартибга солувчи меъёрий ҳужжатларни, шунингдек, аудиторлик фаолиятининг миллий стандартларини ўз ваколатлари доирасида ишлаб чиқади ва тасдиқлайди;

- аудиторлик ташкилотлари томонидан лицензия битимларида назарда тутилган лицензия талаблари ва шартларига риоя қилинишини назорат қилади;

- даъвогарларга аудитор малака сертификатини олишлари учун малака талабларини белгилайди;
- солиқ маслаҳатчиси ва актуарий малака сертификатларини олиш учун малака имтиҳонини ташкил этиш ва ўтказиш тартибини, шунингдек, республика аудиторлар бирлашмаси билан келишган ҳолда - аудитор малака сертификатини олиш учун ўқитиш дастурини ва малака имтиҳонларини топшириш тартибини тасдиқлайди;
- солиқ маслаҳатчиси ва актуарий малака сертификатларини олиш ҳукуқи учун малака имтиҳонларини, шунингдек, республика аудиторлар бирлашмаси иштирокида аудитор малака сертификатини олиш ҳукуқи учун малака имтиҳонини ўтказди;
- аудиторлик фаолиятини лицензиялашни белгиланган тартибда амалга оширади;
- аудитор, актуарий ва солиқ маслаҳатчиси малака сертификатларини беради, уларнинг амал қилишини тўхтатиб қўяди ва уларни бекор қилади;
- тегишли малака сертификатларига эга бўлган аудиторлар, актуарийлар ва солиқ маслаҳатчилари реестрлари ва аудиторлик фаолиятини амалга ошириш учун берилган лицензияга эга бўлган аудиторлик ташкилотлари ҳисобини юритади;
- акционерлик жамиятлари ва чекланган масъулиятли жамиятларнинг ягона реестрини юритади, корхоналарнинг қимматбаҳо қоғозларини рўйхатга олади;
- республика молия-валюта сиёсатининг асосий принципларини, шакллантиришда қатнашади, республиканинг валюта режасини (тўлов балансини) тузади ва ижро этади, валюта ресурсларини кўпайтириш бўйича таклифларни ишлаб чиқади, уларни оқилона тақсимлашни ҳамда ажратилган валюта маблағларидан самарали ва мақсадга мувофиқ фойдаланишни назорат қилишни таъминлайди;
- Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги хорижий инвесторларнинг инвестиция фаолиятини молиявий ва солиқлар билан тартибга солишини амалга оширади, республика иқтисодиётига хорижий сармоя келиши учун қулай молиявий шарт-шароитларни яратиш чора-тадбирларини ишлаб чиқади;
- республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини маблағ билан таъминлаш учун республика Ҳукумати томонидан хорижий кредитлар жалб қилиш

зарурати бўйича экспертиза ўтказди, ҳужжатларни расмийлаштиришда иштирок этади, республика Ҳукумати томонидан олинган хорижий кредитларнинг келиб тушишини ҳисобга олиш ва назорат қилишни амалга оширади; Ўзбекистон Республикасининг ташқи қарзи ўз вақтида тўланиши ва ташқи қарз билан боғлиқ ишлар амалга оширилишини назорат қилади;

- турли даражадаги бюджетларнинг ижроси, бюджетдаги муассасалар харажатлар сметасининг ижроси бўйича бухгалтерлик ҳисобини юритиш тартибини белгилайди;

- Ўзбекистон Республикаси Марказий банки билан биргаликда бюджетларнинг касса ижроси бўйича ҳисоб-китоб ва ҳисоботлар шакллари белгилайди;

- баланснинг ҳисоб-китоб моддалари, қимматбаҳо нарсаларни қайта рўйхатдан ўтказиш ва натижаларини расмийлаштириш тартибини белгилайди, счётларнинг намунавий режаларини, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг намунавий шакллари, уларни қўллаш ва тўлдириш тартиби тўғрисидаги юриқномаларни тасдиқлайди;

- республика ва маҳаллий бюджетлардан маблағ билан таъминланадиган корхоналар, бирлашмалар, ташкилотлар ва муассасаларнинг молия-хўжалик фаолиятини тафтиш қилади ва текширади, республика бюджетини тузиш ва ижро этиш бўйича молия идоралари ишини яхлит тафтиш қилади, зарурат бўлганда вазирликлар идоралар молиявий-хўжалик фаолиятини тафтиш қилади ва текширади;

- тугалланган тафтиш ва текшириш натижалар бўйича аниқланган

и

камчиликларни бартараф этиш юзасидан зарур кўрсатмалар беради;

- фуқароларнинг Вазирлик ваколатига тегишли хат, таклиф, мулоҳаза ва шикоятларининг ўз вақтида ва диққат билан кўриб чиқилишини таъминлайди, шунингдек, фуқаролар томонидан маълум қилинган камчиликларни бартараф этиш чораларини кўради;

- Ўзбекистон Республикаси Марказий банки билан биргаликда қимматбаҳо металллар бозорининг аҳволини таҳлил қилади;

- қимматбаҳо металлларни ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, ички истеъмол қилиш ва экспорт қилиш прогнозлари ҳамда балансларини ишлаб чиқишда қатнашади

- Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ҳузуридаги Қимматбаҳо металллар агентлиги томонидан мамлакатимиз ишлаб чиқарувчиларидан ҳарид қилинадиган маҳсулотлар нархларини белгилаш ҳамда давлат томонидан ҳарид қилинадиган қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошлар учун ҳисоб-китоб қилиш тартиби бўйича таклифлар ишлаб чиқади

Молия вазирлиги қўйидаги ҳуқуқларга егадир:

- республика вазирликлари ва идораларидан, бошқа бошқарув органларидан, корхоналар, бирлашмалар, муассасалар, ташкилотлардан республика бюджети истиқболини белгилаш, валюта режасини тузиш ва уларнинг ижросини назорат қилишни амалга ошириш учун материалларни, бухгалтерия ҳисоб-китоблари ва балансларни, молия-бюджет, валюта ва солиқ режалаштириши, бюджетдан ва валюта жамғармасидан сарфланадиган харажатларни маблағ билан таъминлаш учун бошқа материаллар ва ҳисоботларни, нарх белгилашга оид материалларни олиш;

- маблағларни қонунсиз равишда сарф қилганликлари ёки илгари берилган маблағларни сарфлаганлик тўғрисидаги ҳисоботларни ва бошқа ҳисоботларни тақдим етмаганлиги учун тегишли вазирликлар ва идоралар, корхоналар, ташкилотлар, муассасаларнинг раҳбарларини хабардор қилган ҳолда корхоналар, бирлашмалар, муассасалар, ташкилотларни бюджетдан ва валюта жамғармасидан маблағ билан таъминлашни чеклаб қўйиш, зарур ҳолларда умуман тўхтатиш ҳамда вазирлик ҳуқуқи доирасида амалдаги қонунчиликда белгиланган бошқа жазоларни қўллаш;

- халқ хўжалиги тармоқларини ва ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг бюджетни ижро этиш давомида пайдо бўлувчи айрим масалаларини ҳал қилиш учун республика бюджетида захира ташкил этиш;

- бюджетдан ташқари жамғармаларни ташкил қилиш;

- амалдаги қонунчиликка мувофиқ корхоналар, бирлашмалар, муассасалар ва ташкилотлар учун қимматбаҳо металллар ва қимматли тошларни олиш ва улардан фойдаланиш тартибини белгилаш;

- қимматбаҳо металллар ва қимматли тошларни уларнинг барча турлари бўйича ва ҳар қандай мақсадда (экспорт ҳам шу жумлага киради) қазиб олувчи, излаб топувчи, қайта ишловчи ва улардан фойдаланувчи истисносиз барча корхоналар, бирлашмалар, муассасалар ва ташкилотларда тафтиш ва текширишлар ўтказиш, шунингдек, амалдаги қонунчиликка мувофиқ металл ва тошлар билан шуғулланувчи шахслар ана шу металл ва тошлардан қандай фойдаланаётганликларини назорат қилишни амалга ошириш;

- тафтиш ва текширишлар давомида нақд пулларни, қиммат-баҳо қоғозларни, бухгалтерия ҳисоби реестрларини, ҳисоботлар, сметалар ва режаларни кўрсатишни талаб қилиш; соҳталиклар ва бошқа суистеъмолликлар аниқланган ҳолларда ҳужжатлар йиғма жилдида ҳужжатни олганлик тўғрисидаги қайднома ёки ана шу ҳужжатнинг нусхасини, олиб қўйилган ҳужжатларнинг реестрини қолдирган ҳолда зарур ҳужжатларни олиб қўйиш; бошқа муассасалар, корхоналар ва ташкилотлардан текширилаётган объектларнинг аъзоллари билан боғлиқ маълумотларни ва ҳужжатларнинг нусхаларини олиш, молиявий фаолиятнинг аниқланган бузилишларини бартараф этиш тўғрисида уларнинг раҳбарларига бажарилиши мажбурий бўлган кўрсатмалар бериш;

- вазирликлар ва идоралар, корхоналар, бирлашмалар, муассасалар, ташкилотларнинг ҳисоботлари ва балансларига зарур тузатишлар киритиш юзасидан таклифлар бериш, шунингдек, ана шу таклифларни бажариш учун кўрилган чора-тадбирларни текшириш;

- махсулотларни сотиш ҳажмлари ва солиқ ставкаларининг ўзгариши билан боғлиқ даромадлар ва даромад манбалари бўйича вилоятлар бўйича ўзгаришлар киритиш;

- аудиторлик ташкилотларида лицензия битимларида назарда тутилган лицензия талаблари ва шартларига риоя қилинишини текшириш;

- ҳудудлар бўйича ундирилиши лозим бўлган барча солиқлар ва тўловларнинг тўлиқ тушумидан, шунингдек, Давлат бюджетининг биринчи навбатдаги харажатларини (ҳисобланган қўшимчалар билан бирга иш ҳақи, стипендиялар, нафақалар ва уларга тенглаштирилган тўловларни) сўзсиз молиялаштириш зарурлигидан келиб чиққан ҳолда, даромадлар ва харажатлар ўртасидаги вақтинчалик касса узилишларини қоплаш учун тегишли бюджетларга ажратиладиган дотациялар, мақсадли субвенциялар ва бюджет ссудалари миқдорларини аниқлаш;

- республика бюджетидан Қорақалпоғистон Республикаси бюджетига ҳамда Андижон, Самарқанд ва Хоразм вилоятлари маҳаллий бюджетларига бериладиган даромадларнинг тасдиқланган миқдорларига ушбу минтақаларда шаклланадиган солиқ тушумларини ҳисобга олган ҳолда, ўзаро ҳисоб-китоблар орқали даромадлар ва харажатлар ўртасида юзага келадиган касса узилишларини тартибга солган ҳолда аниқликлар киритиш.

- Молия вазирлиги ҳайъати мунтазам ўтказиладиган ўз мажлисларида молиявий механизмни такомиллаштириш бўйича ишларни ташкил этишнинг, республика бюджетни лойиҳаси ва ижросини тузишнинг асосий масалаларини ҳамда Вазирлик фаолиятининг бошқа масалаларини, Вазирлик тизимидаги муассасалар, корхоналар ва ташкилотларга амалий раҳбарлик қилиш масалаларини, муҳим буйруқлар, қоидалар, юрикномалар ва бошқа меъёрий актларни кўриб чиқади.

Ҳайъат қарори, одатда, Вазирнинг буйруғи билан ҳаётга татбиқ этилади. Вазир билан ҳайъат ўртасида келишмовчиликлар келиб чиққан ҳолда Вазир ўз қарорини ҳаётга татбиқ этади, пайдо бўлган келишмовчиликлар ҳақида Вазирлар Маҳкамасига ахборот беради, ўз навбатида ҳайъат аъзолари ҳам ўз фикр-мулоҳазаларини Вазирлар Маҳкамасига билдиришлари мумкин.

Молия-бюджетни режалаштириш ва республика халқ хўжалигини маблағ билан таъминлаш методикасини, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи, назорат-тафтиш ишлари, солиқ маслаҳати нарх белгилаш масалалари методологиясини такомиллаштириш борасидаги таклифларни кўриб чиқиш учун тегишли масалалар бўйича юқори

малакали мутахассислар, илмий муассасаларнинг ходимлари, бошқа ташкилотларнинг вакилларидан иборат методологик ва бошқа кенгашлар тузилиши мумкин. Бу кенгашларнинг таркиби ва улар ҳақидаги низом Вазир томонидан тасдиқланади.

Молия вазирлиги молия, нарх, кредит, пул муомаласи, товар-пул муносабатларининг бутун жами соҳасидаги илмий тадқиқотларнинг назарий даражасини, сифатини ва амалий аҳамиятини ошириш чора-тадбирларини кўради, халқ хўжалигини бошқариш амалиётида иқтисодий воситалар ва рағбатларнинг бутун мажмуидан самаралироқ фойдаланишга қаратилган аниқ таклифларни ишлаб чиқиш учун иқтисодий ихтисосдаги илмий-тадқиқот институтлари билан ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлайди.

Молия вазирлигининг марказий аппарати тузилмаси, ходимлари сони, меҳнатга ҳақ тўлаш фонди миқдори Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Молия вазирлиги марказий аппаратининг штат жадвали, шунингдек, унинг мустақил таркибий бўлинмалари ҳақидаги низом Молия вазири томонидан тасдиқланади.

Молия вазирлиги юридик шахс ҳисобланади, Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби тасвирланган ва ўз номи ёзилган муҳрга эга.

6.2.Молия вазирлиги ҳузуридаги Бош назорат – тафтиш бошқармаси ва унинг ҳудудий бошқармалари таркибий тузилиши, вазифалари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари

Молия вазирлиги ҳузурида Бош назорат-тафтиш бошқармаси мавжуд бўлиб, у Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Бош назорат-тафтиш бошқармаси

ва унинг ҳудудий назорат-тафтиш бошқармалари тўғрисида низом²⁵га асосан фаолият юритади.

Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар назорат-тафтиш бошқармаларининг асосий вазифаси бюджет жараёнининг барча босқичларида бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилишдир.

Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар назорат-тафтиш бошқармаларининг бошқа вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланган:

- молия органлари ва бюджет муассасалари томонидан бюджет ва молия қонунчилигига риоя этилишини, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг бошқа ҳужжатлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва фармойишлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишлари, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг буйруқлари ва юриқнома кўрсатмалари, бюджет мажбуриятлари ижроси билан боғлиқ бошқа қонунчилик ҳужжатлари бажарилиши таъминланишини назорат қилиш;
- республика бюджети ва маҳаллий бюджетларнинг қатъий бажарилиши устидан доимий назоратни таъминлаш;
- молия органлари ва тижорат банкларининг биринчи навбатдаги сарф-харажатлар навбатига, маблағ билан таъминлаш ҳамда бюджет муассасалари ходимларига иш ҳақи, ижтимоий нафақалар, стипендияларни тўлаш муддатларига ва тўлиқлигига риоя қилиш, шунингдек, бюджет муассасаларига кўрсатиб ўтилган мақсадлар учун нақд пул бериш бўйича фаолияти устидан назорат ва мониторингни амалга ошириш;

²⁵ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 15 ноябрдаги 393-сонли қарори, ўзР ВМ 01.04.2011 й. 100-сон, 11.11.2010 й. 250-сон, 03.02.2012 й. 30-сон Қарорларига мувофиқ ўзгартиришлар киритилган

- ижтимоий нафақаларнинг ўз вақтида маблағ билан таъминланишини ва уларни кам таъминланган оилаларга фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари орқали берилишини назорат қилиш;
- пахта хом ашёсини тайёрлаш, сақлаш, қайта ишлаш, пахта маҳсулоти ишлаб чиқариш ва уни сотиш бўйича статистика ҳамда бухгалтерия ҳисобот маълумотларининг тўғрилиги устидан назоратни амалга ошириш;
- пахта тозалаш корхоналари томонидан қабул қилинадиган, сақланадиган ва қайта ишланадиган пахта хом ашёсининг миқдори ва сифати бўйича маълумотлар назорат ва тафтиш қилинишини, хом ашёни қайта ишлаш чоғида олинадиган пахта толаси, пайдо бўладиган куйиндилар ҳамда бошқа чиқиндиларнинг белгиланган меъёрларига риоя этилишини таъминлаш;
- навларни жойлаштиришнинг белгиланган тартибига риоя этилиши, белгиланган стандартларга ва селекция навлари жойлаштирилишига мувофиқ уруғлик чигитлар тайёрланиши ҳамда пахтакор хўжаликларнинг улар билан таъминланиши мониторингини амалга ошириш;
- пахта хом ашёси ҳамда ундан ишлаб чиқариладиган пахта маҳсулотларининг миқдори ва сифатини ҳамда уларнинг ҳисоботда акс эттирилишини баҳолаш бўйича текширишларни ташкил қилиш ва ўтказиш методологиясини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш;
- инвестиция дастурларини амалга оширишга ажратиладиган марказлаштирилган бюджет маблағларидан белгиланган мақсадда фойдаланилишини назорат қилиш;
- бюджет маблағларини коммунал хизматлар ва электр энергиясига сарфлаш лимитларига риоя этилишини мунтазам равишда текшириб бориш;
- бюджет муассасалари томонидан штат-смета интизомига риоя этиш таъминланишини назорат қилиш;
- ҳокимият ва бошқарув органлари раҳбарлари ва мансабдор шахслари томонидан бюджет жараёнига ноқонуний аралashiш ҳолларининг олдини олиш;

- давлат валюта маблағларининг тўғри ва белгиланган мақсадда сарфланишини назорат қилиш;
 - фуқароларнинг молия ва бюджет интизомининг бузилиши ҳоллари тўғрисидаги хатлари, шикоятлари ва аризаларини кўриб чиқиш;
 - янгидан тайинланган пенсия ва нафақаларни ҳисоблаб чиқишнинг, шунингдек, қонун ҳужжатларида назарда тутилган имтиёزلарни қўллашнинг тўғрилигини, шу жумладан, фуқароларнинг пенсия йиғмажилдларидаги бошланғич ҳужжатларнинг тўлиқлиги ва ишончлилигини текшириш юли билан ялпи текширишларни амалга ошириш;
 - мулкчилик шаклларида қатъий назар, корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар томонидан ишлаётган пенсионерларга пенсия ва нафақаларнинг тўғри ҳисобланиши ва тўланишини режали равишда текшириш;
 - фуқароларга пенсия ва нафақалар, шу жумладан, банк ва почта муассасалари томонидан ўз вақтида ва тўлиқ тўланишининг тизимли мониторингини олиб бориш, қонун бузилишлари аниқланган тақдирда қонун ҳужжатларида назарда тутилган чоралар кўриш;
 - тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари томонидан берилган кўрикдан ўтказиш далолатномаларини ва хулосаларни, зарурат бўлганда, мустақил экспертларни жалб етган ҳолда қайта экспертизадан ўтказиш;
 - тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги тизими мутахассисларини жалб етган ҳолда доимий равишда текшириш;
 - ўтказилган тиббий-эксперт текшириш комиссияларнинг тўғрилиги ва асосланганлигини, шу жумладан, даволаш-профилактика муассасалари томонидан берилган бошланғич тиббий ҳужжатларнинг тўлиқлиги ва
- Г
- ишончлилигини ўрганиш юли билан текшириш;

- бюджетдан ташқари Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармаси маблағларидан мақсадли фойдаланилишини назорат қилиш;
- давлат харидлари бўйича тендер (танлов) савдолари ўтказилишининг тўғрилигини назорат қилиш.

Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва унинг ҳудудий бошқармалари зиммасига юклатилган вазифалар ва функцияларни бажариш учун уларга қуйидаги ҳуқуқлар берилган²⁶:

- маҳаллий бюджетлар ижроси бўйича ҳудудий молиявий органлар фаолиятини тафтиш қилиш ва текшириш (мониторинг);
- барча даражалардаги бюджет муассасаларини харажатлар сметаси бажарилиши ва бюджет интизомига риоя қилиниши бўйича тафтиш қилиш ва текшириш;
- барча даражалардаги ҳудудий молия органлари ва бюджет муассасаларида пул ва бухгалтерия ҳужжатларини, ҳисоботлар, сметалар ва бошқа ҳужжатларни, моддий бойликлар мавжудлигини текшириш;
- бюджет ссудаларидан, Ҳукумат томонидан ёки унинг кафолати остида жалб этилган маблағлар ва кредитлардан ҳўжалик юритувчи субъектларнинг мақсадли фойдаланишини текшириш;
- тижорат банк муассасаларидан, солиқ органларидан, бошқа идоралардан тафтишлар ва текширишларни ўтказиш пайтида пайдо бўлувчи масалалар бўйича зарур маълумотлар ва ахборотларни олиш;
- қурилиш, монтаж, тузатиш ишларини, бошқа ишларни назорат тартибида ўлчаш ва бошқа текширишлар учун мутахассисларни белгиланган тартибда жалб қилиш;

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 15 ноябрдаги 393-сонли қарори, ўзР ВМ 10.11.2006 й. 235-сон , ўзР ВМ 24.03.2010 й. 52-сон Қарорларига мувофиқ ўзгартиришлар киритилган

- барча даражалардаги ҳудудий молиявий органлар ва банк муассасалари, шунингдек, хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарлари ва мансабдор шахсларидан тафтишлар ва текшириш давомида пайдо бўлувчи масалалар, молия ва бюджет интизоми бузилиши ҳоллари бўйича тушунтиришлар беришни, шунингдек маълумотномалар, тафтишлар ва текширишлар далолатномаларини имзолашни талаб қилиш;
- зарур ҳолларда касса ва касса бинолари, омборлар, архивлар муҳрланишини, қалбаки, сохталаштирилган ҳужжатла ва бошқа
р
суистеъмолликлар аниқланган тақдирда эса ҳужжатларни олиб қўйиш, текшириладиган объектлар раҳбарларидан асосий воситалар, товар-моддий бойликлар, пул маблағлари ва ҳисоб-китоблар хатланишини талаб қилиш;
- пахта хом ашёсини тайёрлаш ва қайта ишлашнинг бутун даври мобайнида Молия вазирининг топшириғи ва у тасдиқлаган жадвал бўйича пахта тозалаш корхоналарини тайёрланаётган, қайта ишланаётган ва сақланаётган пахта хом ашёси миқдори ва сифати масалалари юзасидан текшириш ва тафтиш қилишни ўтказиш;
- стандартлар ва норматив ҳужжатларнинг бажарилишини таъминламаётган, қўшиб ёзишлар, суистеъмолликлар ва ҳисоботлар бузилиши учун шарт-шароитлар вужудга келтираётган пахта тозалаш корхоналари ва уларга қарашли бўлинмалар ишини тўхтатиб қўйиш;
- "ўзпахтасаноат" уюшмаси, пахта тозалаш корхоналари ва ҳудудий бирлашмалар мансабдор шахсларига камомат фактларини ҳужжатлар бўйича аниқлаган текширишлар ва тафтишлар асосида пахта хом ашёси ва унинг маҳсулотлари миқдорини ҳисоботдан чиқариб ташлаш тўғрисида ёзма буйруқлар бериш;
- тафтишлар ва текширишлар материаллари бўйича молиявий ва бюджет интизоми бузилишларини бартараф этиш, моддий зарарни ундириш, айбдор шахсларни жавобгарликка тортиш юзасидан тегишли таклифлар киритиш;

- молия ва бюджет интизоми бузилиши аниқланган тақдирда тафтишлар ва текшириш материалларини ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига бериш;
- тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари томонидан берилган кўриқдан ўтказиш далолатномаларини ва хулосаларни қайта экспертизадан ўтказиш учун мустақил экспертларни жалб этиш.

Бош назорат-тафтиш бошқармаси қуйидаги ташкилий тузилмага егадир²⁷:

1. Бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилиш бошқармаси, унинг таркибига:

- ҳудудий молия органлари томонидан бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилиш бўлими;
- республика бюджет муассасалари томонидан бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилиш бўлими киради;
- Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг ғазна ижросини назорат қилиш бўлими;
- инвестиция дастурларига ажратиладиган марказлаштирилган маблағлардан ва Ҳукумат томонидан кафолатланган кредитлардан мақсадли фойдаланилишини назорат қилиш бўлими;
- давлат харидлари бўйича тендер (танлов) ўтказилишини назорат қилиш бўлими;
- бюджетдан ташқари Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармаси маблағларидан мақсадли фойдаланилишини назорат қилиш шўбаси.

2. Пахта тозалаш саноати корхоналарида ҳисоб ва ҳисоботнинг тўғрилигини назорат қилиш бошқармаси, унинг таркибига:

- пахта тозалаш саноати корхоналарини тафтиш қилиш бўлими;
- ахборот-таҳлил шўбаси.

²⁷ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 15 ноябрдаги 393-сонли қарори, ўзР ВМ 11.11.2010 й. 250-сон, 01.04.2011 й. 100-сон, 03.02.2012 й. 30-сон Қарорлари билан ўзгартиришлар киритилган

3. Молия вазирлиги ҳузуридаги Жамғармалар маблағларидан фойдаланилишини назорат қилиш бошқармаси.

4. Қуйидаги таркибдаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси маблағларидан мақсадли фойдаланилишини назорат қилиш бошқармаси:

- пенсиялар, нафақалар ва компенсацияларнинг тайинланиши ва тўланишини тафтиш қилиш бўлими;
- ТМЕК хизмати фаолиятини назорат қилиш бўлими;
- ахборот-таҳлил шўбаси.

5. Ташкилий-услубий ишлар бўлими.

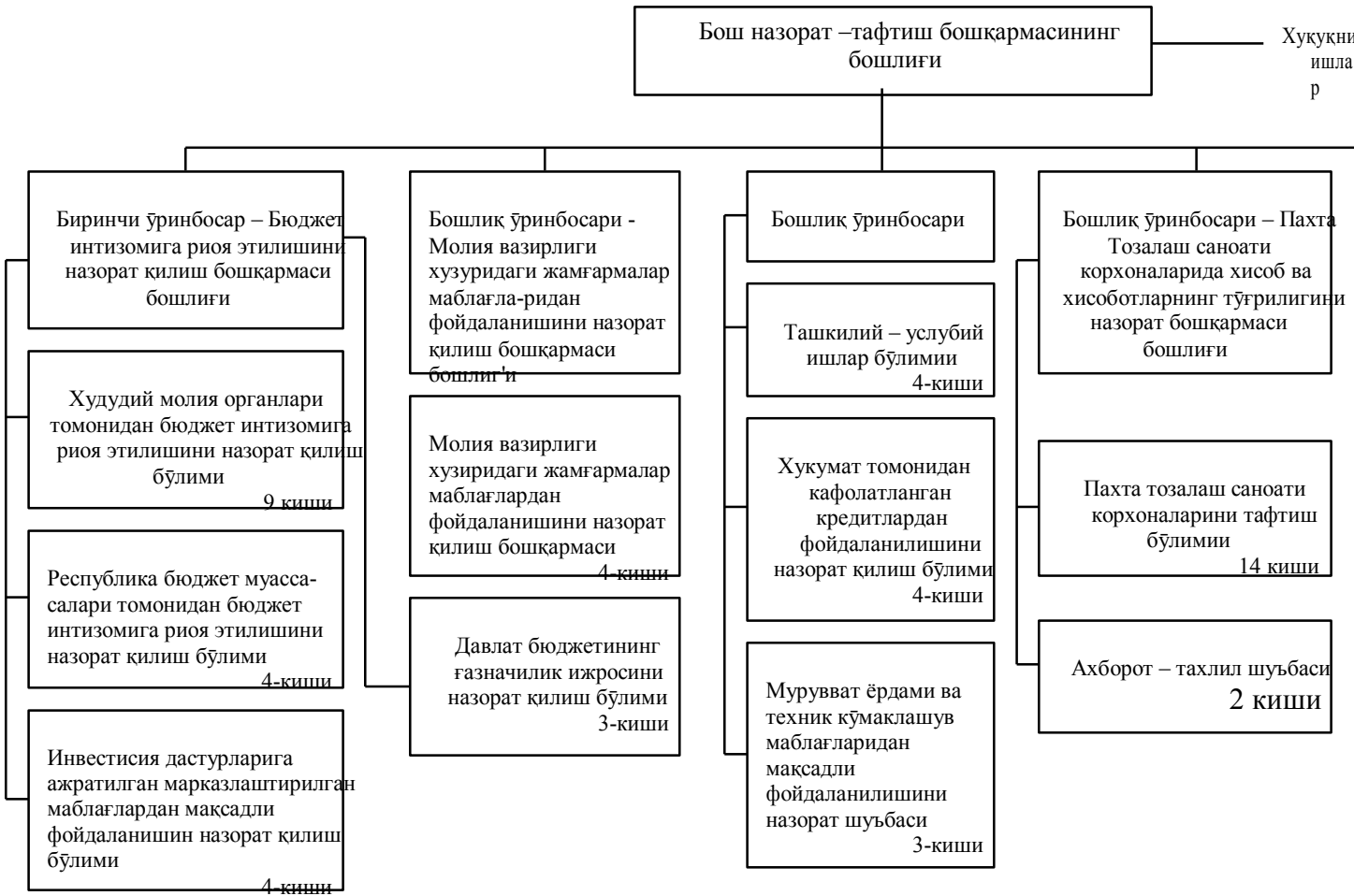
6. Мурувват ёрдамидан ва техникавий кўмаклашиш маблағларидан мақсадли фойдаланилишини назорат қилиш шўбаси.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар назорат-тафтиш бошқармалари қуйидаги ташкилий тузилмага егадирлар²⁸:

- Бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилиш бўлимлари.
- Ташкилий-услубий ишлар бўлимлари.
- Инвестиция дастурларига ажратиладиган марказлаштирилган маблағлардан ва Ҳукумат томонидан кафолатланган кредитлардан мақсадли фойдаланилишини назорат қилиш бўлими.
- Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси маблағларидан фойдаланилишини назорат қилиш бўлими.
- Давлат харидлари бўйича тендер (танлов) ўтказилишини назорат қилиш ва Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг ғазна ижросини назорат қилиш бўлими.
- Молия вазирлиги ҳузуридаги Жамғармалар маблағларидан фойдаланилишини назорат қилиш бўлими.

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 15 ноябрдаги 393-сонли қарори, ўзР ВМ 11.11.2010 й. 250-сон, 01.04.2011 й. 100-сон Қарорлари билан ўзгартиришлар киритилган

**Ўбекистон Республикаси Молия вазирлиги Бош нозорат – тафтиш
бошкармасининг ташкилий ТУЗИЛМАСИ**

Бош назорат –тафтиш бошқармасида Ўзбекистон Республикаси Молия вазири томонидан тайинланадиган бошлиқ бошчилик қилади.

Бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилиш бошқармасига Ўзбекистон Республикаси Молия вазири томонидан тайинланадиган бошлиқ бошчилик қилади. Бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилиш бошқармаси бошлиғи айни вақтда Бош назорат –тафтиш бошқармаси бошлиғининг биринчи ўринбосари ҳисобланади.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар назорат-тафтиш бошқармаларига Ўзбекистон Республикаси Молия вазири томонидан тайинланадиган бошлиқлар бошчилик қилади.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар назорат-тафтиш бошқармаларининг бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилиш бўлимларига Ўзбекистон Республикаси Молия вазири томонидан тайинланадиган бошлиқлар бошчилик қилади. Бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилиш бўлимлари бошлиқлари айни вақтда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар назорат-тафтиш бошқармалари бошлиқларининг биринчи ўринбосарлари ҳисобланади.

Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар назорат-тафтиш бошқармалари ўз иш-фаолиятини Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган йиллик иш режаларига асосан амалга оширади. Улар, зарур бўлган ҳолларда, молия органлари ва бюджет муасасалари фаолиятини режадан ташқари тафтиш ва текширувдан ўтказишади, махсус ваколатли орган рухсати билан эса, хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини тафтиш ва назорат қилишади.

30-расм. Бош назорат –тафтиш бошқармасининг асосий вазифалари

6.3. Молия вазирлиги Ғазначилигининг бюджет ижросини назорат қилишдаги фаолиятининг хусусиятлари

Молия органлари орасида ғазначилик тизими молиявий назоратни амалга оширишда муҳим ўрин егаллайди.

Ғазначилик тизимини мониторинг, пул маблағларини бошқаришни такомиллаштириш ва бюджет операциялари самарадорлигига еришишга юналтирилган тамойилларидан бири – бюджет ижросини назорат қилишни кучайтириш бўйича ягона ғазна ҳисоб варағини ташкил этиш ҳисобланади.

Ўзбекистонда ғазначиликнинг асосий вазифалари ва функциялари Ўзбекистон Республикасининг “Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида”ги Қонунида аниқланган. Ушбу Қонунда Давлат бюджетининг ғазна ижросининг асосий принциплари белгиланган: бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини ва кассани ташкил этишнинг ягона тизими белгиланган (Қонун 1 январ 2006 йилда кучга кирган).

Ғазначилик тизими тўлиқ ҳажмда (Молия вазирлиги Ғазначилик ва унинг ҳудудий бўлинмалари) Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бюджетининг ғазна ижроси тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2007 йил 28 февралдаги ПҚ-594 – сон қарори қабул қилингандан кейин ривожланди.

Мазкур Низом “Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида”ги Қонунга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бюджетининг ғазна ижроси тизимини янада ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида” 2007 йил 28 февралдаги ПҚ-594–сон қарорига мувофиқ ишлаб чиқилган ҳамда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Ғазначилигининг асосий вазифалари, функциялари, ваколатлари ва жавобгарлигини белгилайди.

Бу тизимда бюджетлар ижросини ташкил қилиш, бюджетларнинг счётларини ва бюджет маблағларини бошқариш мамлакатнинг Молия вазирлигининг махсус ғазначилик органларига юклатилади. Махсус ғазначилик органлари барча бюджет маблағларини тасарруф қилувчилар ва бюджет маблағлари олувчилар учун кассир вазифасини бажаради ва уларнинг топшириқлари бўйича улар номидан тегишли тўловларни амалга оширади.

Ғазначилик ўзининг ҳудудий бўлинмалари билан биргаликда Давлат бюджетининг ғазна ижросини амалга оширадиган махсус ваколатли молия органи ҳисобланади.

Ғазначилик ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис палаталарининг қарорларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва

фармойишларига, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишларига, мазкур Низомга ҳамда ўз фаолиятига тегишли бўлган бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга амал қилади.

Ғазначилик ўз фаолиятини давлат бошқарувининг бошқа органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, тижорат банклари, бошқа ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликда бевосита ва ўзининг ҳудудий бўлинмалари орқали амалга оширади.

Давлат бюджетининг ғазначилик тизими жорий этилиши қуйидаги ижобий натижаларга еришишга имконият беради:

- давлат молиявий ресурсларининг реал ҳажмини ва унинг истиқбол кўрсаткичларини доимий назорат қилиш;

- давлат молиясининг ҳолати тўғрисидаги тезкор ва мунтазам равишда ахборотларни йиғиш, ишлов бериш ва таҳлил қилиш;

- давлат бюджетининг даромад ва харажат қисмларини касса ижросини ҳар кунги аниқлаштирилган мониторингини ўтказиш;

тасдиқланган бюджет маблағлари доирасида бюджет ташкилотларининг товарлар ва хизматлар йетказиб берувчилар олдидаги мажбуриятларини қабул қилиш босқичида дастлабки назоратни амалга ошириш;

- молия органлари томонидан бюджет харажатларини ўз вақтида ва адресли молиялаштириш билан бюджет маблағларини бош тақсимловчилари томонидан суистеъмол қилиш ва нотўғри ишлатишнинг олдини олиш мақсадида жорий назорат олиб бориш;

- бюджет ташкилотлари мажбуриятларни олгандан кейин пул маблағларини ғазначилик ҳисоб рақамидан тўғридан-тўғри товар йетказиб берувчилар ҳисоб рақамига ўтказиш орқали пул оқимлари ҳаракатини тезлаштириш ва ўз вақтида тўловни амалга ошириш орқали таъминотчиларни молиявий имкониятларини яхшилаш;

- ғазначилик тизимининг бир поғонасидан иккинчи поғонасига пул маблағлари ўтказишни тезлаштириш орқали бюджет маблағларини тезкор ҳаракат

қилинишини таъминлаш ва бошқалар.

Демак, ғазначиликни жорий этишдан асосий мақсад, давлатнинг молиявий ресурсларини самарали бошқаришга таъсир кўрсатишдир.

Ғазначилик органлари давлат молиясини бошқаришга тааллуқли турли вазифаларни бажарадилар.

Ғазначилик тизимини жорий қилиш билан боғлиқ бўлган асосий ишлар қуйидагилардан ташкил топади:

- келгусида бюджет даромадлари ва харажатлари бўйича барча операциялар турли банкларда очилган кўплаб бюджет ҳисоб рақамлари ўрнига Марказий банкда очиладиган Молия вазирлиги ғазнасининг Ягона ҳисоб-варақасига жамлантирилади;

- бюджет ташкилотлари харажатларини ҳисобга олиш ва бюджет маблағларидан фойдаланишни назорат қилиш ҳамда ҳисоботлар тайёрлаш учун уларнинг шахсий ҳисоб-варақалари ғазначиликда очилади;

- банк ўрнига ғазна томонидан бюджет касса ижросини амалга оширилиши ва бюджет жараёни барча босқичлари яъни даромад тушими, бюджет маблағлари ажратишдан тортиб бюджет ижроси ҳисоботини тайёрлашгача бўлган ишлар бирлаштирилади;

- замонавий ахборот технологиялари ва дастурий маҳсулотларни қўллаган ҳолда ғазначиликнинг ягона ахборот тизими яратилади ҳамда у банкларнинг электрон тўлов тизимига уланади. Бу эса Давлат бюджети даромадлари ва харажатлари касса ижросини кунлик мониторингини таъминлайди ҳамда барча даражадаги бюджетлар аҳволи ҳақида маълумотларни тезкор йиғиш, қайта ишлаш ва таҳлил қилишни таъминлайди.²⁹

Ғазначилик тизимида бюджетлар ижросини ташкил қилиш, бюджетларнинг счётларини ва бюджет маблағларини бошқариш мамлакатнинг Молия вазирлиги махсус ғазначилик органларига юклатилади. Махсус ғазначилик органлари

²⁹ Ибрагимов А.К., Сугирбаев Б.Б., Бюджет назорати ва аудити: ўқув қўлланма . – Тошкент, 2009 – 56 бет.

барча бюджет маблағларини тасарруф қилувчилар ва бюджет маблағлари олувчилар учун кассир вазифасини бажаради ҳамда уларнинг топшириқлари бўйича улар номидан тегишли тўловларни амалга оширади.

1. Молия органи бюджет ташкилотларининг харажатлар сметаларини рўйхатга олади. Бунда қандайдир даражада дастлабки назорат амалга оширилади.

2. Молия органи бюджет ташкилотларининг харажатлар сметаларини бир нусхасига имзо чекиб ва муҳр босиб тегишли ғазначилик органига беради.

3. Бюджет маблағларини сарфланиши устидан жорий назоратни ғазначилик органлари олиб боради.

4. Журнал, сметага мувофиқ тўлаш, юридик мажбурият, молиявий мажбурият, харажатларни тўлаш, нарх мониторинги, тендер ва танлов, харажатларни тўлашга рухсатнома, юрист имзоси ёки ёзма хулосаси, нақд пул бериш, чекларни расмийлаштириш, тўлов топшириқномаларини расмийлаштириш ва бошқалар.

Ғазначиликнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- Давлат бюджетининг касса ижроси;
- Давлат бюджети маблағларининг тушуми ва сарфи устидан назоратни амалга ошириш;
- Давлат бюджети маблағларини бошқариш;
- Давлат бюджетида маблағлар назарда тутилган юридик ёки жисмоний шахслар номидан ва уларнинг топшириғига биноан тўловларни амалга ошириш;
- бюджет ташкилотларининг товарлар йеткизиб бериш (ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш) учун тузадиган шартномаларини, шунингдек, буюртмачиларнинг Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан капитал қурилиш учун тузадиган шартномаларини рўйхатга олиш;
- Давлат бюджети ғазна ижросининг бухгалтерия ҳисобини юритиш;
- Давлат бюджети ижросининг қандай бораётганлиги тўғрисидаги ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш ва тақлил қилиш;
- Ўзбекистон Республикаси давлат ички ва ташқи қарзларига хизмат

кўрсатиш, Ўзбекистон Республикаси кафолатларини бажариш.

Мавжуд ғазначиликда тўловлар уч босқичда амалга оширилади:

1. Юридик мажбуриятлар: шартномалар, битимлар, қарорлар (суд органлари, имтиёзлар), бир тарафлама қарорлар.

2. Молиявий мажбуриятлар: ҳисоб-фактуралар, иш ҳақи ведомостлари, бошқалар.

3. Тўловни амалга ошириш.

Ғазначиликда тўловларни амалга ошириш бюджет маблағлари олувчиларнинг юридик мажбуриятларни олиши асосида молиявий мажбуриятларни бажариш деб тушунилади.

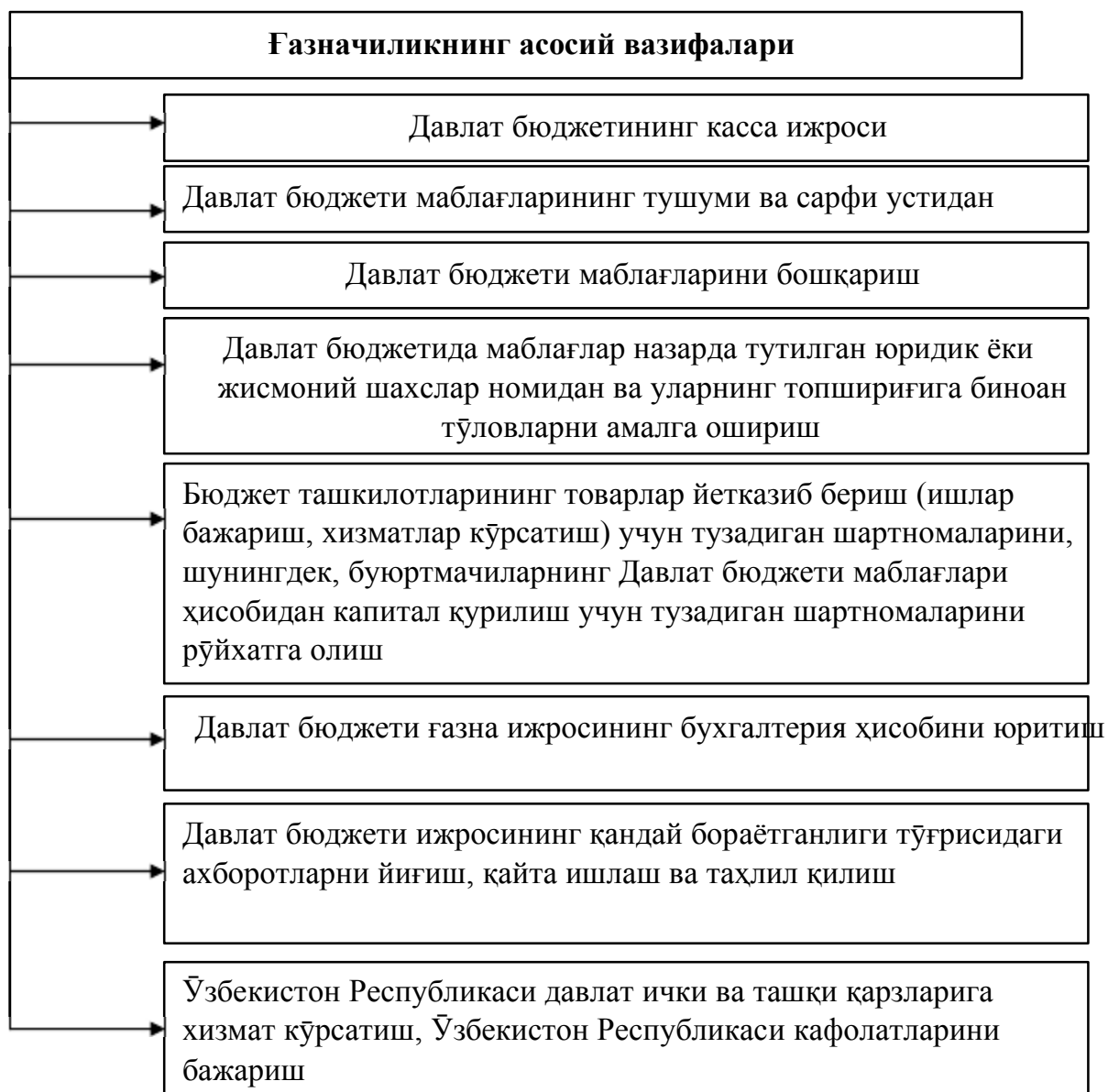
Ғазначилик амалдаги харажатлар бўйича дастлабки ва жорий назоратни ўрнатиши лозим. Битимга еришилгандан кейин эса назоратни амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг Назорат-тафтиш бошқармаси ва бошқа органлар вазифасига киритилади. Ғазначиликнинг назорат вазифаси эса айнан дастлабки назоратдан иборат бўлади. Тузилган шартномалар тақдим этилганда ва уларнинг тасдиқланган сметаларига мослиги аниқлангандан сўнг ғазначилик органлари томонидан ушбу ҳужжатларнинг бюджетга қатъий мослиги синчиклаб текширилади.

Жорий назоратни олиб бориш учун ишнинг ҳақиқатда бажарилганлиги ва унга ҳақ тўлаш бюджетда кўзда тутилганлиги ҳақида тақдим этилиши керак. ҳужжатлар

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида давлат бюджети ижросини ғазначилик тизимини амалиётга жорий этиш масалаларини қараб чиқадиган бўлсак, маълум натижаларга еришилганлигини кўриш мумкин.

Булар жумласига:

- шартномаларни рўйхатга олиш,
- счё-фактуралар,
- бюджет ташкилотларининг тўлов топшириқлари ҳисоби кабилар ғазначилик тизимини амалиётга жорий этишнинг элементлари ҳисобланади.

31-расм. Ғазначиликнинг асосий вазифалари

Ушбу қадам бюджет маблағларидан самарали ва мақсадли фойдаланиш билан боғлиқ муаммоларнинг бир қисми жорий етилганлигидан далолат беради. Ғазначиликда шартномаларни рўйхатга олиш амалга оширилиши учун уларнинг суммаси тегишли харажатлар смета моддасидан ошиб кетмайди ва мақсадли фойдаланишга мос келса, рўйхатга олинади.

Рўйхатга олингандан кейин ушбу шартнома бўйича счё-фактура ва тўлов топшириқномалари ҳам амалга оширилади.

Бюджет ташкилотлари билан товар (иш ва хизматлар) бўйича мол йеткизиб берувчиларни шартномаларининг ғазначиликда рўйхатга олиниши ушбу бюджет ташкилоти бўйича тўловга қобилиятли еканлигини аниқлатади ва шартнома шартлари бажарилганда мол йеткизиб берувчи учун тўлов қамқовланганлигини билдиради .

Энг муҳими бюджет ташкилотларининг банк ҳисётлари ёпилиб, улар ҳудудлар бўйича ғазначилик ҳисётларида жамланади (республика бюджети учун республика ғазначилик ҳисётлари). Бу тадбир натижасида бюджет маблағларини турли банк ҳисётларида бўлишининг олди олинади ва бюджет даромадлари ва харажатларини касса ижросидаги бўшлиқни тугатиш имкониятини беради.

6.4. Давлат молиявий назоратни амалга оширишда солиқ органлари роли

Давлат молиявий назоратни амалга оширишда *солиқ органлари* муҳим рол ўйнайди. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат солиқ хизмати тўғрисида» ги 1997 йил 29 августдаги қонуни³⁰ солиқ назоратининг асослари, уни амалга ошириш бўйича солиқ органларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб беради.

Солиқ назорати солиқ солиш субъектлари ва объектлари ҳисобини юритиш ҳамда солиқ қонунчилигига риоя этилишини назорат қилишнинг ягона тизимидир. У давлат солиқ хизмати органлари томонидан солиққа тортиладиган субъектлар ва объектлар ҳисобини юритиш, солиқ текширувларини ўтказиш, солиқ тўловчилар, бошқа шахсларни сўроқ қилиш ва қонунчилик билан назарда тутилган бошқа шаклларда амалга оширилади.

Давлат солиқ хизмати органларининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- солиқ қонунчилиги, солиқлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий тўловларнинг ўз вақтида ҳисоблаб ёзилиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланишини назорат этиш;
- солиқ қонунчилигига риоя этилишининг зарурий шартларини таъминлаш, солиқ

³⁰ Ўзбекистон Республикасининг «Давлат солиқ хизмати тўғрисида»ги қонуни. ўР ОМА, 1997 й., №9,

тўловчиларга солиқ мажбуриятларини бажаришда ёрдам кўрсатиш, солиқ бўйича қоидабузарликларни аниқлаш, огоҳлантириш ва тўхтатиб қўйиш.

32-расм. Ўзбекистон Республикаси Давлат Солиқ Қўмитаси тузилиши

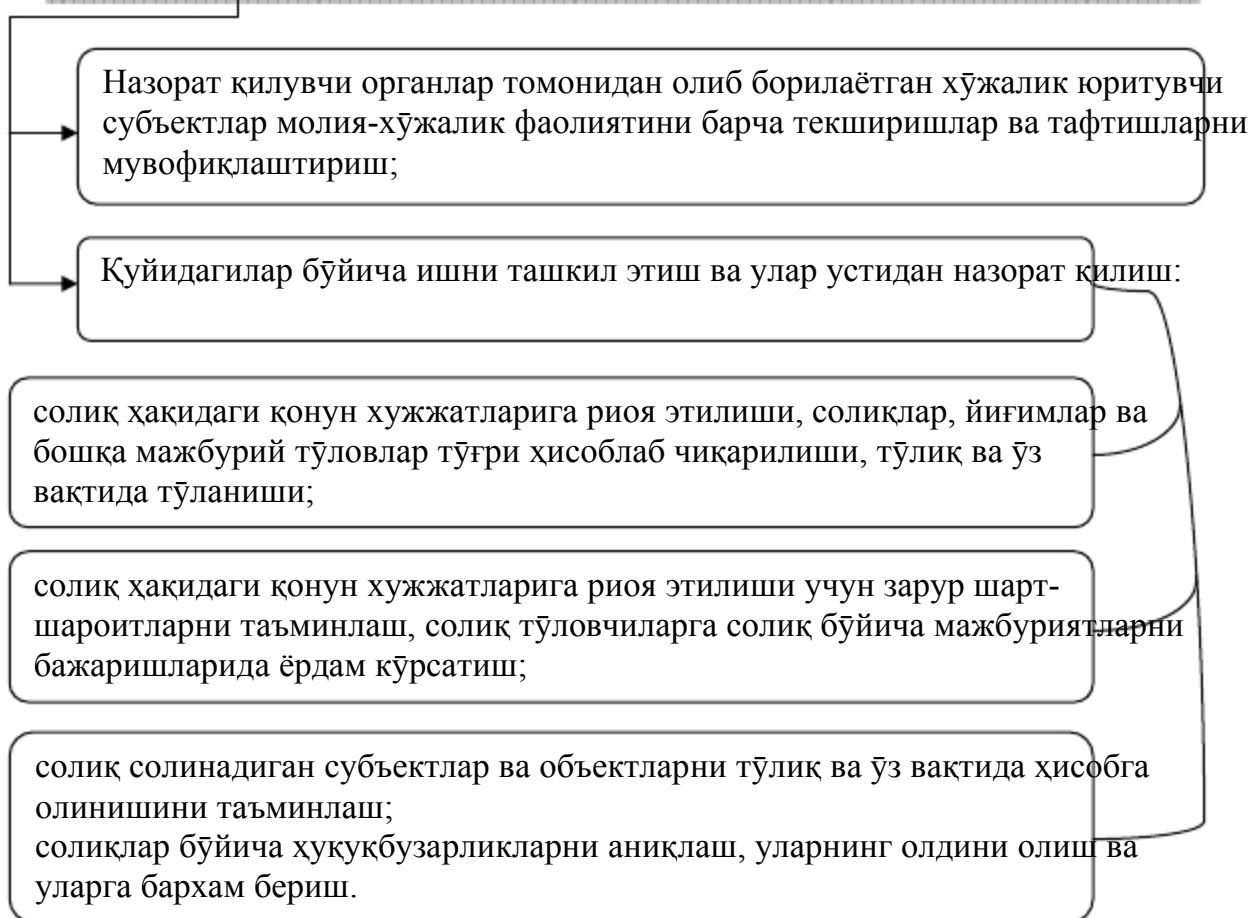
Давлат солиқ хизмати органлари ўз ваколати доирасида қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- солиқ тўловчиларда (жумладан, солиқ тўловчилар билан боғланган қарши субъектларда) Ўзбекистон Республикаси бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий тўловларнинг ўз вақтида ҳисоблаб ёзилиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланиши билан боғлиқ бўлган молиявий ҳужжатларни, шунингдек, экспорт-импорт операциялари билан боғлиқ бўлган ҳужжатларни текшириш,

текширув вақтида юзага келадиган масалалар бўйича зарур бўлган тушунтириш, маълумотнома ва маълумотларни олиш;

- қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда юридик шахслар ҳамда жисмоний шахсларнинг банклардаги ва бошқа молия-кредит ташкилотларидаги ҳисобварақлари бўйича операцияларни тўхтатиб қўйиш.

Қуйидагилар Давлат солиқ қўмитасининг солиқ назоратини олиб боришдаги вазифалари ҳисобланади:

33-расм. Давлат солиқ қўмитасининг солиқ назоратини олиб боришдаги вазифалари

Давлат солиқ хизмати органлари ўз зиммаларига юклатилган вазифаларни бошқа давлат бошқарув органлари, жойлардаги давлат ҳокимияти органлари,

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқарув органлари, статистика ва молия органлари, банклар ва бошқа ташкилотлар билан ўзаро биргаликда бажарадилар. Кўрсатилган органлар ва ташкилотлар солиқ хизмати органларига солиқ қонунчилигига риоя этилиши устидан давлат назоратини амалга ошириш ва солиқ қонунбузарлигига қарши курашда ёрдам беришлари шарт.

Кўрсатилган қонунчилик ҳужжатида назарда тутилган солиқ назоратини ташкил этиш *Давлат солиқ қўмитаси* ва унинг органлари томонидан амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси тўғрисида низомзига мувофиқ у давлат солиқ хизматининг солиқ қонунчилигига риоя этилиши, давлат иқтисодий манфаатлари ва мулкий ҳуқуқларини ҳимоялашнинг таъминланиши соҳасидаги назорат бўйича марказий органи ҳисобланади.

Давлат солиқ қўмитаси ўз ваколатлари доирасида қуйидагиларга ҳақлидир:

1) Республика назорат органлари фаолиятини мувофиқлаштириш кенгаши томонидан тасдиқланган иш режасига мувофиқ бошқа текширув ва назорат органларини жалб етган ҳолда, мулкчиликнинг барча шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини текшириш;

2) солиқ тўловчиларда (жумладан, солиқ тўловчилар билан боғланган қарши субъектларда) молиявий ҳужжатлар, шартномалар, сметалар, солиқларни ҳисоблаб ёзиш ва тўлаш ҳамда экспорт-импорт билан боғлиқ бўлган ҳужжатларни ҳужжатлар асосида текшириш, текширув вақтида юзага келадиган масалалар бўйича зарур бўлган тушунтириш, маълумотнома ва маълумотларни олиш;

3) савдо, товарларни сотиш ва хизмат кўрсатиш, аксиз спиртли ичимлик ва тамаки маҳсулотларини реализация қилиш ва маркалаш қоидаларига риоя этилиши, нақд пул маблағларининг тўлиқ кирим қилиниши, назорат-касса аппаратларини қўллаш қонунчилигига риоя этилиши ва бошқаларни назорат қилиш.

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 5 майдаги 180-сонли қарори билан тасдиқланган

Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси тизимида *Бош назорат-тафтиш бошқармаси*³² тузилган бўлиб, унинг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар бўлинмалари мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг Бош назорат-тафтиш бошқармасининг солиқ назоратини амалга оширишдаги вазифалари қуйидагилардан иборат:

Хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолиятини солиққа оид қонун ҳужжатларига риоя қилиниши юзасидан ҳужжатлар асосида текшириш (тафтиш)ларни ҳамда Ҳукумат қарорлари билан назорат солиқ органларига юкланган масалалар бўйича назорат тартибдаги текширишлари белгиланган тартибда ташкил этиш ва ўтказиш;

Хўжалик юритувчи субъектлардан ундириладиган солиқлар ва йигимларни ҳисоблаб чиқаришда, ундиришда қонунийликка риоя қилиниши, тўловларнинг тўғри ҳисоблаб чиқарилиши ва бюджетга ўз вақтида тўланиши устидан назоратни амалга ошириш;

солиққа доир ҳуқуқ бузишларни аниқлаш, уларнинг олдини олиш, уларга барҳам бериш;

Давлат солиқ қўмитасининг бошқа бўлинмалари билан биргаликда хўжалик юритувчи субъектларни комплекс текширишларнинг истиқболи режаларини тайёрлаш, текширишлар ўтказиладиган объектларни аниқлаш ва уларни амалга ошириш;

давлат солиқ хизмати органлари томонидан текширишлар материаллари бўйича қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қарорлар қабул қилниши ва молиявий санксиялар қўлланилиши устидан назорат ўрнатиш;

хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ҳужжатлар асосида ва назорат тартибдаги текширишлар якунлари бўйича бюджет олдидаги мажбуриятларнинг бажарилиши (қўшимча ҳисобланган суммалар, молиявий санксиялар, маъмурий жарималар ва шу кабиларнинг ундирилиши) устидан назорат ўрнатиш;

34-расм. Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг Бош назорат-тафтиш бошқармасининг солиқ назоратини амалга оширишдаги вазифалари

³² Ҳукуматнинг «Давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида» 2000 йил 13 мартдаги 87-сонли қарори билан тузилган. Ушбу орган тўғрисидаги Низом Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2000 йил 5 майдаги 180-сонли қарор билан тасдиқланган.

Давлат солиқ қўмитасининг Бош назорат-тафтиш бошқармаси ўз зиммасига юклатилган вазифаларни ҳал этиш ва функцияларини бажариши учун қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- юридик ва жисмоний шахслардан ҳўжалик юритувчи субъектлар (солиқ тўловчилар) фаолиятига тегишли маълумот, ахборот, маълумотнома, ҳужжатлар ва уларнинг нусхаларини олиш;

- банклар ва бошқа кредит-молия муассасаларидан ҳўжалик юритувчи субъектлар (солиқ тўловчилар)нинг ҳисоб-китоб ва бошқа ҳисобварақларида амалга оширилган операциялари тўғрисидаги маълумотларни белгиланган тартибда олиш.

Давлат молиявий назорат бўйича функцияларни *банк тизими* ҳам бажаради. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида» 1995 йил 21 декабрдаги қонунига мувофиқ у банк тизими барқарорлигини қўллаб-қувватлаш, омонатчилар ва кредиторларнинг манфаатлари ҳимояланишини таъминлаш мақсадида банк назоратини ва банклар фаолиятини тартибга солишни амалга оширади.

Марказий банк назорат функцияларини бажариш бўйича ўз ваколатларини амалга ошириш юзасидан банк операцияларини амалга ошириш, бухгалтерия ҳисобини юритиш ва банк статистик ҳисоботини юритиш, йиллик ҳисоботларни тузиш учун банклар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қоидаларни белгилайди.

Марказий банкка қуйидаги ҳуқуқлар берилган:

1) Банклардан ҳисоботлар ва бошқа ҳужжатларни олиш ва текшириш, уларнинг фаолияти, жумладан операциялари тўғрисида ахборот, маълумотларни сўраш ва олиш;

2) Олинган ахборот, маълумотлар бўйича тушунтиришлар талаб қилиш;

3) Банкларнинг ички аудити бўйича талаблар белгилаш;

4) Банк активларини сифат бўйича тасниф қилиш ва активлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарларни қоплаш учун шундай захиралар тузишни талаб қилиш;

5) Банкларга улар фаолиятида аниқланган тартиббузарликларни бартараф этиш бўйича бажарилиши мажбурий бўлган ёзма буйруқлар, кўрсатмалар жўнатиш.

Текширувлар Марказий банк томонидан белгиланадиган ваколатли вакиллари ва аудиторлар томонидан ўтказилади. Давлат молиявий назоратнинг айрим функцияларини бошқа органлар ҳам бажаради. Бу, хусусан, *Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитаси ҳузуридаги Қимматли қўғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат этиш маркази*га тааллуқли бўлиб, унинг зиммасига барча давлат органлари ва хўжалик юритувчи субъектлар томонидан қимматли қўғозлар тўғрисидаги қонунчиликка риоя этилишини назорат қилиш вазифаси юклатилган.

Назорат учун саволлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг функция ва вазифалари нималардан иборат?

2. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги қандай ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга?

3. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги марказий аппаратининг таркиби ва тузилишини айтиб беринг.

4. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг молия тизимида назоратни ташкил қилишдаги роли ва аҳамияти қандай?

5. Маҳаллий молия органларининг ҳудудий молияни бошқаришдаги ўрнини изоҳланг.

6. Маҳаллий молия органлари томонидан молиявий назоратни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари нимада?

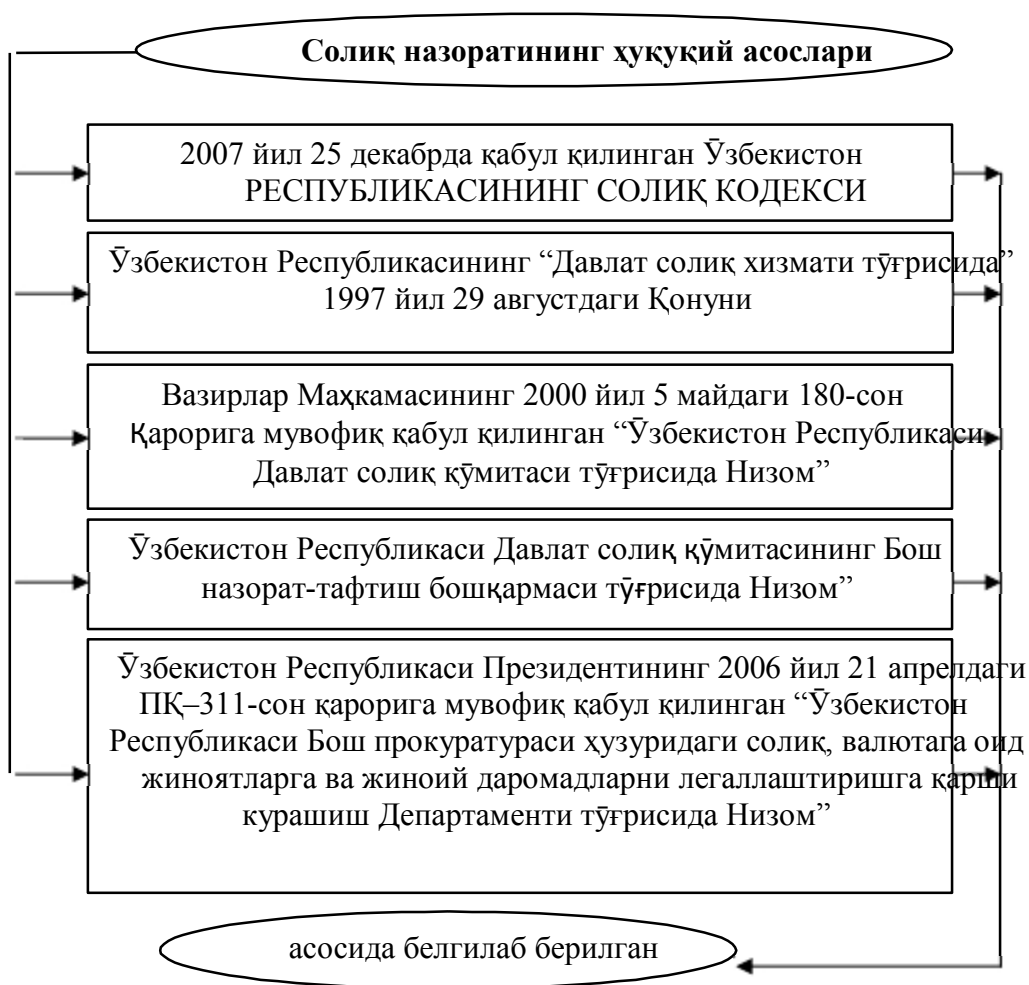
¹³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 26 мартдаги №УП-1414-сонли фармони билан тузилган.

III бўлим. ДАВЛАТ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТИ ТУРЛАРИ

VI боб. СОЛИҚ НАЗОРАТИ

7. 1. Солиқ назоратининг асослари ва амалга ошириш шакллари

Солиқ назорати солиқ солиш субъектлари ва объектлари ҳисобини юритиш ҳамда солиқ қонунчилигига риоя этилишини назорат қилишнинг ягона тизимидир.

35-расм. Солиқ назоратининг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикасининг “Давлат солиқ хизмати тўғрисида” 1997 йил 29 августдаги қонуни, Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 5 майдаги 180-сон Қарорига мувофиқ қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси тўғрисида

Низом” ҳамда “Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг Бош назорат-тафтиш бошқармаси тўғрисида Низом”, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 21 апрелдаги ПҚ–311-сон қарорига мувофиқ қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги солиқ, валютага оид жиноятларга ва жиноий даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш Департаменти тўғрисида Низом” солиқ назоратининг асосларини ва уни амалга ошириш бўйича солиқ органларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб беради.

Товарларни Ўзбекистон Республикасининг божхона чегарасидан олиб ўтилиши муносабати билан тўланиши лозим бўлган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ундириш бўйича солиқ назоратини божхона органлари ўз ваколатлари доирасида Солиқ Кодексга ва божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширади.

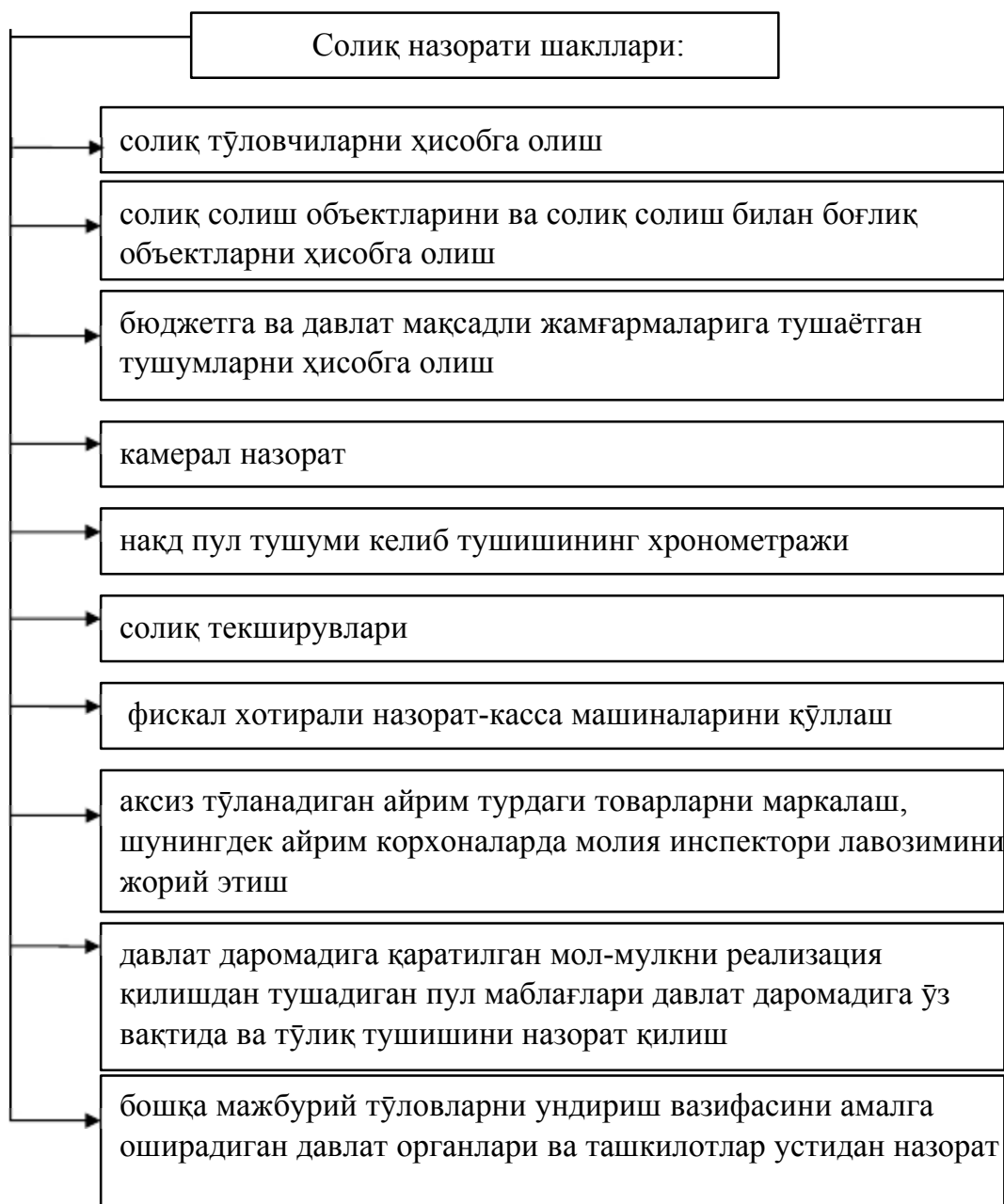
Қуйида солиқ назоратининг шакллари кўриб чиқамиз.

Давлат солиқ хизмати органлари *солиқ тўловчиларнинг ҳисобини* юритади. Солиқ тўловчиларнинг ҳисобини юритиш уларни ҳисобга қўйиш ва улар тўғрисидаги ҳисоб маълумотларини юритиш орқали амалга оширилади.

Солиқ тўловчи ҳисобга қўйилаётганда унга солиқ тўловчининг идентификация рақами берилади ҳамда солиқ тўловчи тўғрисидаги ҳисобга қўйиш маълумотлари Ўзбекистон Республикаси солиқ тўловчиларининг ягона реестрига киритилади.

Ўзбекистон Республикаси солиқ тўловчиларининг ягона реестри Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси томонидан юритилади.

Давлат солиқ хизмати органи томонидан солиқ тўловчига берилган идентификация рақами берилганлиги тўғрисидаги гувоҳнома ёки солиқ тўловчи бир вақтнинг ўзида давлат солиқ хизмати органларида ва давлат статистикаси органларида ҳисобга қўйилган ҳолда давлат рўйхатидан ўтказилган тақдирда, давлат рўйхатидан ўтказилганлик тўғрисидаги гувоҳнома солиқ тўловчининг ҳисобга қўйилганлигини тасдиқловчи ҳужжатдир.

36- расм. Солиқ нозорати шакллари³⁴

Солиқ солиш объектларини ва солиқ солиш билан боғлиқ объектларни ҳисобга олиш давлат солиқ хизмати органи томонидан ҳар бир солиқ тўловчи бўйича ҳамда у тўлаётган барча солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича, солиқ солиш объектлари ҳамда солиқ солиш билан боғлиқ объектлар тўғрисидаги

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси, 2008 йил, 12-боб, 67-модда

маълумотлар базасини шакллантириш ва юритиш, шу жумладан электрон шаклда шакллантириш ва юритиш орқали амалга оширилади³⁵.

Солиқ солиш объектлари ва солиқ солиш билан боғлиқ объектлар тўғрисидаги маълумотлар базаси солиқ тўловчи томонидан тақдим етилган молиявий ва солиқ ҳисоботларининг маълумотлари, тегишли органлар, ташкилотлар томонидан тақдим етиладиган маълумотлар, шунингдек давлат солиқ хизмати органлари бошқа манбалардан тўплаган, шу жумладан солиқ текширувлари вақтида тўплаган ахборотлар асосида шакллантирилади.

Давлат солиқ хизмати органлари, божхона органлари ҳамда зиммасига солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ундириш вазифаси юклатилган бошқа давлат органлари ҳамда ташкилотлари *бюджетга ва давлат мақсадли жамғармаларига тушумлар ҳисобини* юритиши керак.

Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тушумини ҳисобга олиш бюджет классификациясига мувофиқ юритилади.

Давлат солиқ хизмати органлари бюджетга ва давлат мақсадли жамғармаларига тушумлар ҳисобини солиқ тўловчининг шахсий карточкасида солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг, шунингдек пеня ва жарималарнинг ҳисобланган ҳамда тўланган суммаларини акс еттириш орқали юритади.

Солиқ тўловчининг шахсий карточкаси солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг ҳар бир тури бўйича очилади.

Камерал назорат солиқ тўловчи томонидан белгиланган тартибда тақдим етилган молиявий ва солиқ ҳисоботини, шунингдек солиқ тўловчининг фаолияти тўғрисида давлат солиқ хизмати органидаги мавжуд бошқа ҳужжатларни ўрганиш ҳамда таҳлил этиш асосида амалга ошириладиган назоратдир³⁶.

Камерал назорат солиқ тўловчининг ҳузурига бормасдан давлат солиқ хизмати органи жойлашган ерда амалга оширилади.

³⁵ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси, 2007 йил 25 декабр, 68-модда
³⁶ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси, 2007 йил 25 декабр, 70-модда

Агар давлат солиқ хизмати органи томонидан камерал назорат жараёнида солиқ ҳисоботини тўлдиришда хатоликларга йул қўйилганлиги ёки тақдим етилган солиқ ҳисоботидаги ва давлат солиқ хизмати органларидаги маълумотлар ўртасида зиддиятлар борлиги аниқланса, бу ҳақда солиқ тўловчига тегишли тузатишлар киритиш талаб қилинган ҳолда ёзма шаклда хабар қилинади.

Солиқ тўловчи аниқлаштирилган солиқ ҳисоботини тақдим этиш учун назарда тутилган тартибда тегишли солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича тузатилган солиқ ҳисоботини ёхуд аниқланган тафовутларнинг асосини талабнома олинган кундан еътиборан ўн кунлик муддатда тақдим этиши шарт.

Солиқ тўловчининг *нақд пул тушуми келиб тушишининг хронометражи* хронометраж ўтказилган даврда ҳақиқатда келиб тушган нақд пул тушумини аниқлаш мақсадида ўтказилади.

Нақд пул тушуми келиб тушишининг хронометражи нақд ҳисоб-китоб асосида товарлар реализация қиладиган ёки хизматлар кўрсатадиган солиқ тўловчи ҳузурида бевосита товарлар реализация қилинадиган, хизматлар кўрсатиладиган жойда давлат солиқ хизмати органи томонидан ўтказилади.

Нақд пул тушуми келиб тушишининг хронометражини ўтказиш тўғрисидаги буйруқ солиқ солиш объектларини ва солиқ солиш билан боғлиқ объектларни ҳисобга олиш жараёнида солиқ тўловчи томонидан тушум миқдори камайтирилганлигини тахмин қилиш имконини берадиган тафовутлар аниқланган тақдирда, давлат солиқ хизмати органининг раҳбари ёки раҳбар ўринбосари томонидан қабул қилинади.

Нақд пул тушуми келиб тушишининг хронометражини ўтказиш тўғрисидаги буйруқда хронометраж ўтказиладиган солиқ тўловчи, хронометражни ўтказиш жойи ва муддати, хронометраж ўтказиладиган давр, хронометраж ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилинишига сабаб бўлган тафовут, шунингдек давлат солиқ хизмати органининг хронометраж ўтказадиган мансабдор шахслари албатта кўрсатилади.

Нақд пул тушуми келиб тушишининг хронометражи келиб тушаётган пул тушумини давлат солиқ хизмати органининг мансабдор шахслари томонидан

кузатиш ва қайд этиш орқали ўтказилади. Хронометражни ўтказишга бошқа шахсларни, шу жумладан экспертларни жалб этишга йул қўйилмайди.

Нақд пул тушуми келиб тушишининг хронометражини амалга ошириш жараёнида текширув ўтказишга, солиқ тўловчидан бирон бир ахборот ёки тушунтиришлар талаб қилишга, солиқ тўловчига нисбатан талаблар тақдим этишга ёки унинг фаолиятига бошқача тарзда аралashiшга йул қўйилмайди, бундан фискал хотирали назорат-касса машинасида сақланаётган хронометраж ўтказилаётган вақтга доир маълумотларни олиш мустасно.

Нақд пул тушуми келиб тушишининг хронометражи натижаларидан фақат тақдим етилаётган солиқ ҳисоботи тўғрилигини таҳлил этиш учун, шунингдек солиқ солиш объектлари ва солиқ солиш билан боғлиқ объектлар тўғрисидаги маълумотлар базасини юритиш учун фойдаланилади. Хронометраж натижаси солиқ тўловчини жавобгарликка тортиш учун асос бўла олмайди.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида нақд пулда ҳисоб-китоб қилиш билан товарларни реализация қилиш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш Назорат-касса машиналарининг давлат реестрига киритилган *фискал хотирали назорат-касса машиналари* мажбурий қўлланилган ҳолда амалга оширилади, бундан нақд пул билан ҳисоб-китоб қилишни, фаолиятининг ўзига хос хусусияти сабабли назорат-касса машиналарини қўлламасдан амалга ошириши мумкин бўлган айрим тоифадаги юридик ва жисмоний шахслар мустасно.

Фаолиятининг ўзига хос хусусияти сабабли нақд пул билан ҳисоб-китоб қилишни назорат-касса машиналарини қўлламасдан амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлган айрим тоифадаги юридик ва жисмоний шахсларнинг рўйхати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Фискал хотирали назорат-касса машиналарини қўллашда қуйидагилар мажбурий ҳисобланади:

- 1) фискал хотирали назорат-касса машинасини фаолият амалга оширилаётган жойдаги давлат солиқ хизмати органларида фискал хотирали назорат-касса

машинасининг рўйхатдан ўтказиш карточкаси берилган ҳолда рўйхатдан ўтказиш;

2) фискал хотирали назорат-касса машиналарига техник хизмат кўрсатишни юлга қўйиш;

3) фискал хотирали назорат-касса машиналарининг чекини истеъмолчига бериш;

4) давлат солиқ хизмати органлари мансабдор шахсларининг фискал хотирали назорат-касса машинасини текширишига рухсат этиш.

Фискал хотирали назорат-касса машиналарининг қўлланилиш тартибига риоя этилиши устидан назорат давлат солиқ хизмати органлари томонидан амалга оширилади.

Солиқ текширувлари ўтказилаётганда давлат солиқ хизмати органлари фискал хотирали назорат-касса машиналарида сақланаётган маълумотлардан фойдаланишга ҳақли.

Тамаки ва алкогольли маҳсулотлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган тартибда ҳамда шартларда аксиз маркаси билан тамғаланиши керак, пиво бундан мустасно.

Аксиз тўланадиган айрим турдаги товарларни *тамғалаш қоидаларига риоя этилиши устидан назоратни* давлат солиқ хизмати органлари ва давлат божхона хизмати органлари амалга оширади.

Аксиз солиғини тўловчи корхоналарда ва бошқа айрим корхоналарда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг молия инспектори лавозими жорий этилиши мумкин. Молия инспектори лавозими жорий этиладиган корхоналар рўйхати ва унинг фаолиятини амалга ошириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Давлат солиқ хизмати органлари *давлат даромадига қаратилган мол-мулкни реализация қилишдан тушадиган пул маблағларининг давлат даромадига ўз вақтида ва тўлиқ тушиши устидан назоратни* амалга оширади.

Давлат солиқ хизмати органлари бошқа мажбурий тўловларни ундириш вазифасини амалга ошираётган давлат органлари ва ташкилотлари устидан бошқа мажбурий тўловларнинг тўғри ҳисоблаб чиқарилиши, тўлиқ ундириб олиниши ҳамда бюджетга ва *давлат мақсадли жамғармаларига ўз вақтида ўтказилиши бўйича назоратни* амалга оширади.

7. 2. Солиқ текширувларининг моҳияти ва турлари

Солиқ текшируви давлат солиқ хизмати органлари томонидан, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда эса, прокуратура органлари томонидан амалга ошириладиган солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг бажарилишини текширишдир.

Солиқ текшируви солиқ тўловчининг молия-хўжалик фаолияти текшируви (тафтиши) ва қисқа муддатли текширув шаклида амалга оширилади.

Солиқ тўловчининг молия-хўжалик фаолияти текшируви (тафтиши) солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш мақсадида солиқ тўловчининг бухгалтерия, молия, статистика, банк ҳужжатлари ҳамда бошқа ҳужжатларини ўрганиш ва таққослашдир.

Қисқа муддатли текширув солиқ тўловчининг молия-хўжалик фаолиятини текшириш билан боғлиқ бўлмаган, унинг айрим операцияларини солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқлиги текширувидир.

Солиқ текширувлари қуйидаги турларга бўлинади³⁷:

режали солиқ текшируви;

режадан ташқари солиқ текшируви;

муқобил текширув.

³⁷ ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси, 2008 йил ,14-боб, 86-модда.

37-расм. Солиқ текширувининг турлари

Муқобил текширув учинчи шахсларга нисбатан, агар солиқ текширувлари ўтказилаётганда давлат солиқ хизмати органида мазкур шахслар билан боғлиқ бўлган, солиқ тўловчи ўтказган операциялар солиқ бўйича ҳисобга олишда тўғри акс еттирилганлиги ҳақида қўшимча маълумот олиш зарурияти келиб чиқса, ўтказилади.

Қисқа муддатли текширувлар режадан ташқари солиқ текшируви тарзида ўтказилади.

Давлат солиқ хизмати органларининг мансабдор шахслари ва солиқ тўловчи солиқ текширувларининг иштирокчиларидир. Солиқ текширувларида солиқ тўловчининг вакили иштирок этиши мумкин.

Солиқ кодексида назарда тутилган ҳолларда солиқ текширувига солиқ текшируви натижасидан манфаатдор бўлмаган эксперт, таржимон ва холислар жалб этилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатасининг аъзоси бўлган солиқ тўловчиларнинг солиқ текширувида унинг вакиллари иштирок этишга ҳақли.

Режали солиқ текширувини ўтказиш учун қуйидагилар асос бўлади:

- текширувларни амалга оширишнинг мувофиқлаштириш режасидан олинган, назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ваколатли орган ёки унинг тегишли ҳудудий бўлинмаси томонидан берилган кўчирма. Бунда кўчирма унинг аслига тўғри еканлиги кўрсатилган ҳолда тегишли имзо ва муҳр билан тасдиқланган бўлиши лозим;

- текширувларни амалга оширишнинг мувофиқлаштириш режаси асосида давлат солиқ хизмати органининг текширувни мақсадлари, текширувчи мансабдор шахслар таркиби, текшириладиган давр ва текширув ўтказиш муддатлари кўрсатилган буйруғи.

Режадан ташқари солиқ текширувини ўтказиш учун қуйидагилар асос бўлади:

- назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ваколатли органнинг текшириладиган объектнинг номи, текширувнинг мақсадлари, текшириладиган давр (тафтиш учун), текширув ўтказиш муддатлари ва уни асословчи сабаблар кўрсатилган текширув ўтказиш тўғрисидаги қарори;

- давлат солиқ хизмати органининг назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ваколатли орган қарори асосида чиқарган текширувни ўтказиш мақсадлари, муддатлари ва текширувчи мансабдор шахслар таркиби, текшириладиган давр кўрсатилган ҳолдаги буйруғи.

Муқобил текширув ўтказиш учун қуйидагилар асос бўлади:

- назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ваколатли органнинг текшириладиган объектнинг номи, текширув ўтказиш мақсадлари, муддатлари, шунингдек ўзаро муносабатларнинг текширилиши лозим бўлган предмети кўрсатилган ҳолдаги муқобил текширув ўтказиш тўғрисидаги қарори;

- давлат солиқ хизмати органининг назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ваколатли орган қарори асосида чиқарган

текширувни ўтказиш мақсадлари, муддатлари ва текширувчи мансабдор шахслар таркиби кўрсатилган ҳолдаги буйруғи.

Мукобил текширув текширилаётган солиқ тўловчи билан фақат ўзаро муносабатларга тааллуқли қисм юзасидан амалга оширилиши мумкин.

Мукобил текширувлар ўтказилаётганда солиқ тўловчиларнинг ҳузурига кириш ва улардан текширув предметиға тааллуқли бўлмаган молия-бухгалтерия ҳужжатларини ёки бошқа ҳужжатларни талаб қилиб олиш тақиқланади.

Тугатилаётган юридик шахсни режадан ташқари солиқ текширувидан ўтказиш учун қуйидагилар асос бўлади:

- тугатилаётган юридик шахснинг аризаци ёки юридик шахсларни давлат рўйхатидан ўтказишни амалга оширувчи органнинг юридик шахснинг тугатилиши тўғрисидаги билдириши;
- давлат солиқ хизмати органининг текширув мақсадлари, текширув ўтказиладиган муддатлар ва текширувчи мансабдор шахслар таркиби кўрсатилган буйруғи.

Солиқ текширувини ўтказиш муддати ўттиз календар кунидан ошмаслиги керак. Алоҳида ҳолларда бу муддат назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ваколатли органнинг қарори билан узайтирилиши мумкин.

Солиқ текшируви муддатларини узайтириш давлат солиқ хизмати органининг қўшимча буйруғи билан расмийлаштирилиб, унда олдинги буйруқнинг рўйхатдан ўтказиш рақами ҳамда санаси, текширув ўтказишга илгари жалб қилинган мансабдор шахсларнинг фамилияси, исми, отасининг исми кўрсатилади.

Қисқа муддатли текширув ўтказиш муддати бир иш кунидан ошмаслиги керак ва муддатини узайтиришга йул қўйилмайди.

Солиқ тўловчилар молия-хўжалик фаолиятининг режали солиқ текширувлари (тафтишлари) бир йилда кўпи билан бир марта, белгиланган нормалар ва қоидаларга ўз вақтида ҳамда тўлиқ ҳажмда риюя етаётган солиқ тўловчилар молия-

хўжалик фаолиятининг режали солиқ текширувлари эса, икки йилда кўпи билан бир марта амалга оширилади.

Микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликлари молия-хўжалик фаолиятининг режали солиқ текширувлари (тафтишлари) тўрт йилда кўпи билан эса, бир марта, бошқа тадбиркорлик субъектларининг молия-хўжалик фаолиятининг режали солиқ текширувлари (тафтишлари) эса, уч йилда кўпи билан бир марта амалга оширилади.

Шу даврга қадар янги ташкил етилган микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликларининг молия-хўжалик фаолияти улар давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан еътиборан дастлабки икки йилда режали солиқ текширувларидан ўтказилмас еди, бу муддат 2012 йилдан 3 йилга узайтирилди.

Солиқ текшируви ўтказилиши солиқ тўловчининг фаолиятини тўхтатиб қўймаслиги керак, қонун ҳужжатларида белгиланган ҳоллар бундан мустасно.

Давлат солиқ хизмати органлари томонидан бошқа туманларда (шаҳарларда) давлат рўйхатидан ўтган тадбиркорлик субъектларида солиқ текширувлари ўтказиш, уларнинг ишлаб чиқариш бинолари, савдо нуқталари ва хизматлар кўрсатиш (ишлар бажариш) жойи қаерда жойлашганлигидан қатъий назар, такрорлашга йул қўйилмаган ҳолда, тадбиркорлик субъекти давлат рўйхатидан ўтказилган жойдаги тегишли давлат солиқ хизмати органлари билан бир вақтда амалга оширилади.

Солиқ текшируви давлат солиқ хизмати органи раҳбари ёки раҳбар ўринбосари томонидан тасдиқланган солиқ текшируви ўтказиш дастурига мувофиқ амалга оширилади.

Солиқ текширувини ўтказиш дастурини тузиш қоидалари назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ваколатли орган билан келишилган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси томонидан белгиланади.

Солиқ текшируви солиқ тўловчининг текширув ўтказилаётган йилдан бевосита олдинги кўпи билан беш календар йилдаги фаолиятини қамраб олиши мумкин.

38-расм. Солиқ текширувини ўтказиш дастурида кўрсатилиши керак бўлган маълумотлар

Солиқ текширувлари ўтказилаётганда давлат солиқ хизмати органлари Солиқ кодексида белгиланган тартибда солиқ тўловчининг ҳудуди ва жойларини текширишга, мол-мулкни инвентаризация қилишга, ҳужжатларни талаб қилиб олишга, ҳужжатлар ва предметларни олиб қўйишга, солиқ тўловчидан, шунингдек солиқ тўловчининг раҳбарлик вазифаларини ёки бухгалтерия ҳисоби ва молиявий бошқарувини амалга ошираётган шахслардан, бошқа моддий жавобгар ходимларидан тушунтиришлар олишга, банкдаги ҳисобварақлари бўйича операцияларни тўхтатиб туриш чораларини кўришга, экспертни жалб этиш ва экспертиза тайинлашга, солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг аниқланган бузилишлари бартараф этилишини талаб қилишга, Солиқ кодексида ва бошқа қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа ҳаракатларни амалга оширишга ҳақлидир.

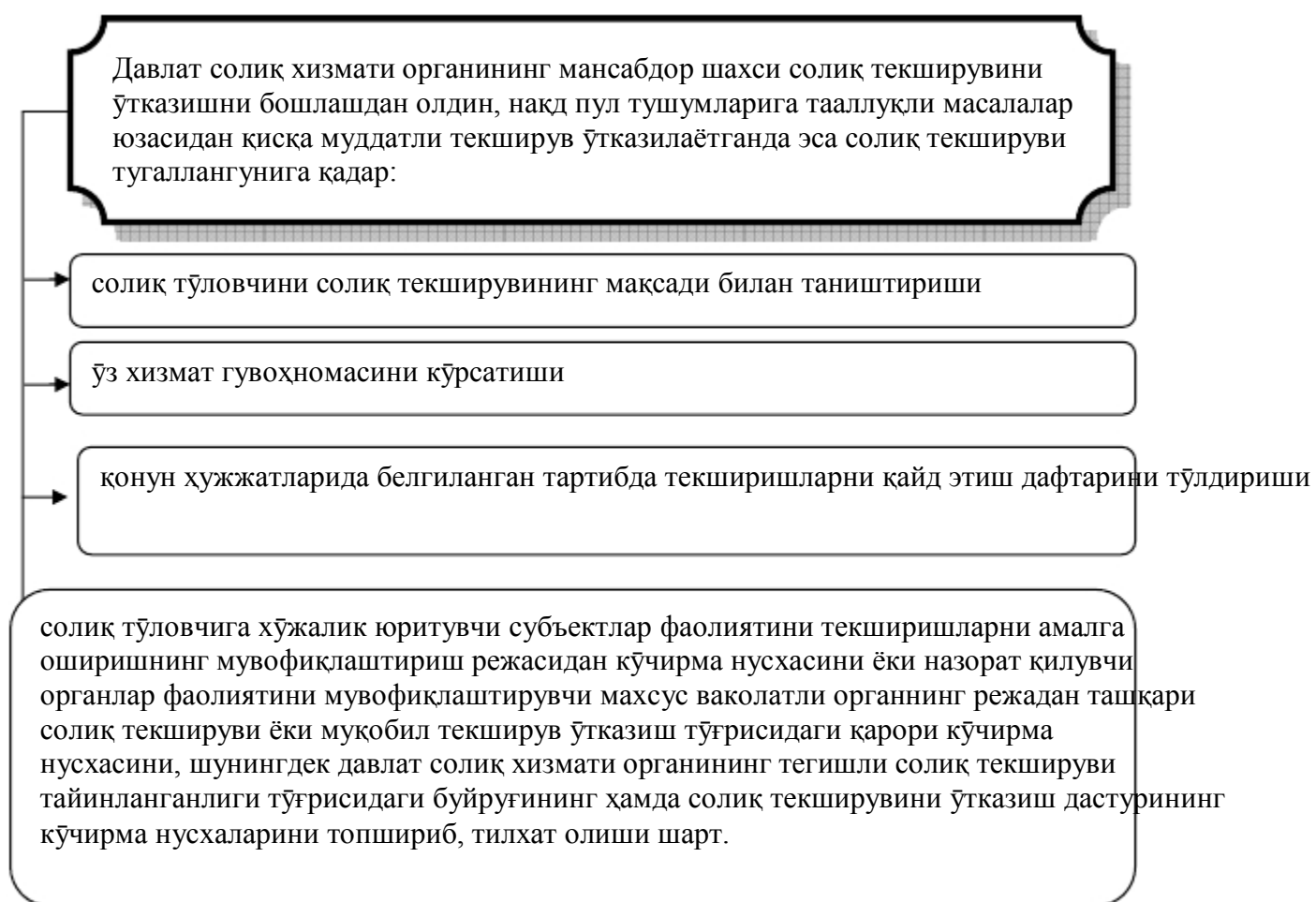
Солиқ текширувлари ўтказилаётган даврда текширилаётган даврнинг солиқ ҳисоботида солиқ тўловчи томонидан ўзгартишлар ва қўшимчалар киритилишига йул қўйилмайди.

7.3. Солиқ текширувларини ўтказиш тартиби

Давлат солиқ хизмати органининг солиқ текширувини ўтказиётган мансабдор шахсларига солиқ тўловчининг ҳудудига ва жойига (турар жой бинолари бундан

мустанно) киришига тўсқинлик қилганлик, худди шунингдек давлат солиқ хизмати органи мансабдор шахсларининг ўз хизмат вазифаларини бажаришига тўсқинлик қилганлик қонунда назарда тутилган жавобгарликка сабаб бўлади.

Давлат солиқ хизмати органи мансабдор шахсларининг ўз хизмат вазифаларини бажаришига тўсқинлик қилганлик учун жавобгарликка тортилганлик солиқ текширувини бекор қилиш учун асос бўлмайди.

39-расм. Давлат солиқ хизмати органининг мансабдор шахси солиқ текшируви тугаллангунига қадар бажариши лозим бўлган вазифалар

Солиқ текширувини ўтказаетган давлат солиқ хизмати органининг мансабдор шахслари, зарурат бўлганда, солиқ тўловчи томонидан даромадлар олиш учун фойдаланилаётган ёки солиқ солиш объектлари билан боғлиқ ҳудудларни, ишлаб чиқариш, омборхона, савдо биноларини ҳамда бошқа бинолар, шу жумладан

жойларни кўздан кечириши, шунингдек солиқ тўловчининг мол-мулкни инвентаризациядан ўтказиши мумкин. Кўздан кечириш ўтказилаётганда солиқ текшируви қайси шахсга нисбатан амалга оширилаётган бўлса, ўша шахс ёки унинг вакили қатнашишга ҳақли. Кўздан кечириш ўтказилаётганда зарур ҳолларда фото ва киносуратга олиниши, видеоёзувга туширилиши, ҳужжатлардан кўчирма нусхалар олиниши мумкин, бу ҳақда баённомада кўрсатилади.

Солиқ текширувларини ўтказиш вақтида мол-мулкни инвентаризациядан ўтказиш бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Давлат солиқ хизмати органининг солиқ текширувини ўтказётган мансабдор шахслари текширилаётган солиқ тўловчидан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаб чиқиш ҳамда тўлаш билан боғлиқ ҳужжатларни талаб қилиб олишга ҳақли.

Солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилганлигидан далолат берувчи ҳужжатлар ва ҳуқуқбузарлик предметлари солиқ текширувини ўтказётган давлат солиқ хизмати органи мансабдор шахсининг асослантирилган қарори асосида олиб қўйилиши мумкин, ушбу модданинг иккинчи қисмида назарда тутилган ҳужжатлар ва предметлар бундан мустасно.

Солиқ тўловчининг фаолиятини тўхтатиб қўйишга олиб келадиган ҳужжатлар ва предметларни олиб қўйиш фақат суд қарори асосида амалга оширилади.

Ҳужжатлар ва предметларни тунги вақтда — соат 23-00 дан 6-00 гача — олиб қўйиш ма'н етилади.

Солиқ тўловчининг банклардаги ҳисобварақлари бўйича операцияларни тўхтатиб туриш фақат суд қарори асосида амалга оширилади, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш ва терроризмни молиялаштириш аниқланган ҳоллар бундан мустасно.

Солиқ текширувини ўтказишга солиқ тўловчи томонидан тўсқинлик қилинган ёхуд давлат солиқ хизмати органи мансабдор шахсларининг солиқ тўловчи

томонидан даромадлар олиш учун фойдаланилаётган ёки солиқ солиш объектини сақлаш билан боғлиқ ҳудудлар, бинолар, шу жумладан жойларни кўздан кечириш учун кириши рад етилган, шунингдек солиқ ҳисоботи тақдим етилмаган ҳолларда давлат солиқ хизмати органи солиқ тўловчининг банклардаги ҳисобварақлари бўйича операцияларни тўхтатиб туриш тўғрисидаги ариза билан судга мурожаат қилишга ҳақли.

Зарур ҳолларда, солиқ текширувларини ўтказишда иштирок этиш учун эксперт жалб этилиши ва экспертиза тайинланиши мумкин.

Юзага келган масалаларни тушунтириш учун фан, санъат, техника ва бошқа соҳалар бўйича махсус билим талаб етилган тақдирда экспертиза тайинланади. Шахсни эксперт сифатида жалб этиш давлат солиқ хизмати органи ва эксперт ўртасида экспертиза ўтказиш тўғрисида шартнома тузиш асосида амалга оширилади. Эксперт экспертиза предметида тааллуқли солиқ текшируви материаллари билан танишишга, ўзига қўшимча материаллар тақдим этилиши тўғрисида илтимосномалар беришга ҳақли. Эксперт, агар унга берилган материаллар етарли бўлмаса, хулоса беришни рад этиши мумкин.

Эксперт хулосани ўз номидан ёзма шаклда беради. Эксперт хулосасида унинг ўзи ўтказган текширишлар, шу текширишлар натижасида қилинган хулосалар ҳамда ўртага қўйилган масалаларга асослантирилган жавоблар баён этилади.

Қўшимча экспертиза хулоса етарлича аниқ ёки тўлиқ бўлмаган тақдирда тайинланади ва ўша экспертнинг ўзига ёки бошқасига топширилади.

Такрорий экспертиза экспертнинг хулосаси асосланмаган ёки унинг тўғрилигига шубҳа бўлган тақдирда тайинланади ва бошқа экспертга топширилади.

Зарур ҳолларда солиқ текширувида иштирок этиш учун таржимон жалб этилиши мумкин. Ишнинг натижасидан манфаатдор бўлмаган, таржима қилиш учун зарур даражада тил биладиган ёхуд кар ёки соқов жисмоний шахснинг имо-ишораларини тушунадиган шахс таржимондир.

Солиқ текшируви доирасидаги ҳаракатлар амалга оширилаётганда холислар жалб этилади. Солиқ текширувининг натижасидан манфаатдор бўлмаган ҳар қандай вояга етган жисмоний шахслар холислар сифатида жалб этилиши мумкин.

Давлат солиқ хизмати органлари ходимларининг холислар сифатида иштирок этишига йул қўйилмайди. Холислар ўз иштирокида амалга оширилган ҳаракатларнинг ҳолати, мазмуни ва натижаларини баённомада тасдиқлашлари шарт. Улар содир етилган ҳаракатлар юзасидан ўз фикр-мулоҳазаларини баён этишга ҳақли, бу фикр-мулоҳаза баённомага киритиб қўйилиши керак.

Ҳаракатларнинг амалга оширилишида иштирок етган ва (ёки) ҳозир бўлган барча шахслар баённомани ўқиб чиқадилар. Мазкур шахслар ўз фикр-мулоҳазаларини баён этишга ҳақли ва бу фикр-мулоҳазалар баённомага киритилиши ёки солиқ текшируви материалларига қўшиб қўйилиши лозим. Баённома давлат солиқ хизмати органининг баённомани тузган мансабдор шахси, шунингдек ҳаракатларни амалга оширишда иштирок етган ва (ёки) ҳозир бўлган шахслар томонидан имзоланади. Баённомага фотосуратлар ва негативлар, киноленталар, видеоёзувлар ҳамда ҳаракатлар амалга оширилганда бажарилган бошқа материаллар илова қилиниши мумкин.

Агар солиқ текшируви тугалланганида солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилганлиги аниқланган бўлмаса, бу ҳақда солиқ текшируви далолатномасида қайд этилади.

Солиқ текшируви далолатномаси камида уч нусхада тузилади.

Солиқ текшируви далолатномасининг барча нусхалари давлат солиқ хизмати органларининг солиқ текширувини ўтказаетган мансабдор шахслари томонидан имзоланади. Солиқ текшируви далолатномасининг бир нусхаси солиқ тўловчига топширилади. Солиқ тўловчи солиқ текшируви далолатномасини олганда далолатноманинг барча нусхаларига уни олган санани кўрсатган ҳолда имзо қўйиши шарт. Солиқ текшируви далолатномасининг давлат солиқ хизмати органида қолган нусхалари солиқ текшируви материалларига қўшиб қўйилади.

40-расм. Далолатномада акс этиши лозим бўлган маълумотлар³⁸

Солиқ тўловчининг солиқ текшируви далолатномасидаги имзоси унинг солиқ текшируви натижаларидан рози эканлигини англатмайди.

³⁸ ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси, 2008 йил ,14-боб, 101-модда.

Солиқ тўловчи солиқ текшируви далолатномасини олишдан бош тортган тақдирда давлат солиқ хизмати органининг мансабдор шахси бу ҳақда солиқ текшируви далолатномасига тегишли ёзув киритади. Мазкур ҳолда солиқ текшируви далолатномасининг бир нусхаси солиқ тўловчига почта орқали буюртма хат билан юборилади ва у жўнатилган кундан ётиборан уч кун ўтгач, солиқ тўловчига топширилган ҳисобланади.

Солиқ текшируви далолатномаси солиқ тўловчига топширилган кун солиқ текшируви тугалланган кун ҳисобланади.

Солиқ текшируви материаллари Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси белгилаган тартибга биноан солиқ тўловчи давлат рўйхатидан ўтказилган жойдаги давлат солиқ хизмати органида солиқ текшируви тугалланган кундан ётиборан кейинги иш кунидан кечиктирмасдан рўйхатдан ўтказилиши лозим.

Солиқ текшируви материаллари давлат солиқ хизмати органининг раҳбари ёки раҳбар ўринбосари томонидан солиқ текшируви тугаган кундан ётиборан ўн иш куни ўтгач, бироқ ўн беш иш кунидан кечиктирмасдан кўриб чиқилади.

Солиқ текшируви материаллари кўриб чиқиляётганда ҳисобланган ёки ортиқча тўланган солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар миқдори, солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилганлиги аломатлари мавжудлиги, қўлланиляётган молиявий санкцияларнинг миқдори ва хусусияти, содир етилган солиққа оид ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни енгиллаштирувчи ёки оғирлаштирувчи ҳолатлар, маъмурий ҳуқуқбузарлик ёки жиноят аломатларининг мавжудлиги, шунингдек солиқ текшируви материалларини кўриб чиқиш учун аҳамиятга молик бошқа ҳолатлар аниқланади.

Солиқ текшируви материалларини кўриб чиқиш баённомаси солиқ текшируви материалларини кўриб чиққан мансабдор шахс, шунингдек уларни кўриб чиқишда иштирок етган бошқа шахслар томонидан имзоланади.

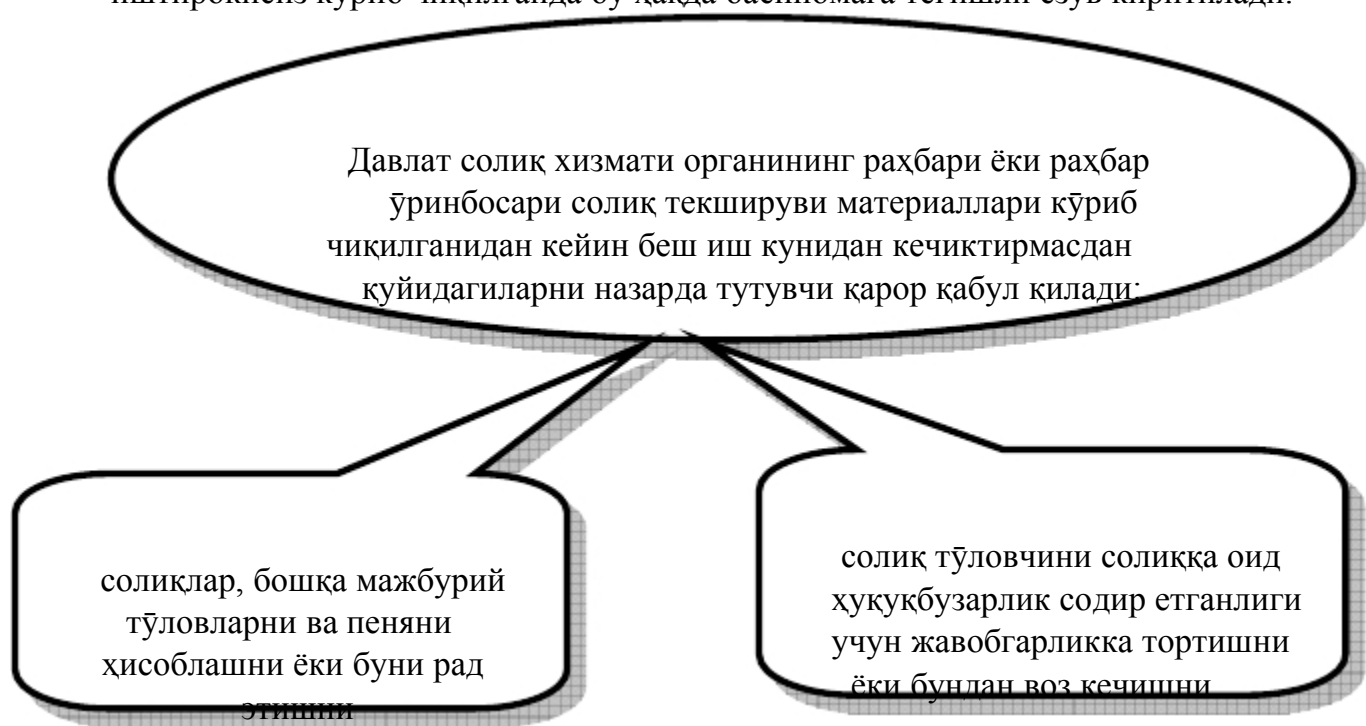
41-расм. Солиқ текшируви материаллари кўриб чиқиладиганда баённома акс этилиш лозим бўлган маълумотлар³⁹

Солиқ тўловчи солиқ текшируви далолатномаси бўйича ўзининг ёзма тушунтиришларини ёки эътирозларини солиқ текшируви тугаган кундан еътиборан 10 иш куни ичида тақдим этишга ҳақли. Мазкур ҳолда солиқ текшируви материаллари солиқ тўловчининг мансабдор шахслари иштирокида кўриб чиқилади. Давлат солиқ хизмати органи текширув материалларини кўриб чиқиш санаси, вақти ва жойи тўғрисида солиқ тўловчини кўриб чиқишдан камида икки иш куни олдин хабардор қилади.

³⁹ ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси, 2008 йил ,14-боб, 102-модда.

Агар солиқ тўловчи солиқ текшируви материалларини кўриб чиқишга узрли сабабларга кўра кела олмаслиги тўғрисида давлат солиқ хизмати органини хабардор қилган бўлса, давлат солиқ хизмати органининг раҳбари ёки раҳбар ўринбосари солиқ текшируви материалларини кўриб чиқишни уч иш кунидан кўп бўлмаган муддатга кечиктириш тўғрисида қарор қабул қилади, бу ҳақда солиқ тўловчи хабардор қилинади. Агар солиқ тўловчи такрорий хабарномага қарамасдан солиқ текшируви материалларини кўриб чиқишга келмаса, мазкур материаллар, шу жумладан солиқ тўловчи томонидан тақдим етилган тушунтиришлар ва эътирозлар унинг иштирокисиз кўриб чиқилади.

Солиқ текшируви материаллари солиқ тўловчининг иштирокида кўриб чиқилганда баённома солиқ текшируви материалларин кўриб чиққан и мансабдор шахс, солиқ тўловчи, шунингдек уларни кўриб чиқишда иштирок етган бошқа шахслар томонидан имзоланади. Солиқ тўловчи баённомани имзолашдан бош тортганда ёхуд солиқ текшируви материаллари унинг иштирокисиз кўриб чиқилганда бу ҳақда баённомага тегишли ёзув киритилади.

42-расм. Давлат солиқ хизмати органининг раҳбари томонидан қарор қабул қилиш тартиби

Давлат солиқ хизмати органининг солиқ текшируви материалларини кўриб чиқиш натижалари бўйича қарорида қуйидагилар кўрсатилади:

- ҳисобланган солиқлар, бошқа мажбурий тўловлар, пеня, шунингдек қўлланилган жарима суммаси;
- ўтказилган текширувда аниқланган солиқ тўловчи томонидан солиққа оид ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги ҳолатлари, мазкур ҳолатларни тасдиқловчи ҳужжатлар ва бошқа маълумотлар;
- солиқ тўловчини солиққа оид муайян ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликка тортиш тўғрисидаги, ушбу Кодекснинг муайян ҳуқуқбузарликни ва қўлланиладиган жавобгарлик чораларини назарда тутувчи моддалари кўрсатилган қарор;
- солиққа оид ҳуқуқбузарликни бартараф этиш ҳамда ҳисобланган солиқлар, бошқа мажбурий тўловлар ва пеняни тўлаш муддати;
- солиқ тўловчи белгиланган муддатларда солиққа оид ҳуқуқбузарликни бартараф этган ҳамда ҳисобланган солиқлар, бошқа мажбурий тўловлар ва пеняни тўлаган тақдирда, унинг жарима тўлашдан озод этилиш ҳуқуқи.

Солиқ текшируви материалларини кўриб чиқиш натижалари бўйича давлат солиқ хизмати органининг қарори қабул қилинган кундан еътиборан икки иш кунидан ошмайдиган муддатда қарорнинг нусхаси тилхат олиш орқали ёки солиқ тўловчи томонидан олинган санани тасдиқловчи бошқа усул орқали солиқ тўловчига топширилади. Агар солиқ тўловчига қарор нусхасини топширишнинг имкони бўлмаса, у почта орқали буюртма хат билан жўнатилади ва жўнатилганидан еътиборан уч кун ўтгач, топширилган ҳисобланади.

Солиқ тўловчи давлат солиқ хизмати органи қарорининг нусхаси олинган кундан еътиборан ўттиз кун ичида қарорда кўрсатилган солиққа оид ҳуқуқбузарликларни бартараф этиши ҳамда ҳисобланган солиқлар, бошқа мажбурий тўловлар ва пеня суммасини тўлаши шарт.

Агар давлат солиқ хизмати органининг қарори бюджетга ҳамда давлат мақсадли жамғармаларига солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг

тушмаслигига олиб келмаган солиққа оид ҳуқуқбузарликларни содир етганлик учун солиқ тўловчига нисбатан жарима қўлланилишини назарда туца, солиқ тўловчи қарор нусхасини олган кундан еътиборан беш иш кунидан кечиктирмасдан давлат солиқ хизмати органига мазкур ҳуқуқбузарликлардаги айбини тан олганлиги ва ихтиёрий равишда жарима тўлаши тўғрисида ёки уни рад этиши тўғрисида ёзма билдириш тақдим этиши (юбориши) шарт.

Солиқ тўловчи солиққа оид ҳуқуқбузарликларни содир етганликдаги айбини тан олган тақдирда, давлат солиқ хизмати органига жаримани (аниқ муддатни кўрсатган ҳолда) ихтиёрий равишда тўлаш учун зарур бўлган муддат бериш тўғрисида мурожаат қилади. Жарима қўллаш тўғрисида қарор қабул қилган давлат солиқ хизмати органининг раҳбари ёки раҳбар ўринбосари аризани олган кундан еътиборан икки иш кунидан кечиктирмасдан солиқ тўловчи томонидан сўралган муддатни бериш тўғрисида қарор қабул қилади. Муддат жаримани ихтиёрий равишда тўлаш учун муддат бериш тўғрисидаги қарор қабул қилинган кундан еътиборан ўттиз кундан ошмаслиги шарт. Мазкур қарорнинг нусхаси солиқ тўловчига тилхат олиш орқали ёки солиқ тўловчи қарор нусхасини олган санани тасдиқловчи бошқа усул орқали топширилади. Агар солиқ тўловчига қарорнинг нусхасини бундай усуллар орқали топшириш имкони бўлмаса, у почта орқали буюртма хат билан жўнатилади ва жўнатилганидан уч кун ўтгач, топширилган ҳисобланади.

Ушбу модданинг тўртинчи қисмига мувофиқ солиқ тўловчи содир етилган солиққа оид ҳуқуқбузарликлардаги айбини тан олганлиги ва жаримани ихтиёрий равишда тўлаш тўғрисидаги ёки уни рад етганлиги тўғрисидаги ёзма билдиришни тақдим етмаган тақдирда, шунингдек ушбу модданинг бешинчи қисмига мувофиқ берилган муддат ичида жарима тўланмаган тақдирда, давлат солиқ хизмати органи солиқ тўловчига нисбатан жарима қўллаш тўғрисидаги даъво аризаци билан судга мурожаат қилади.

Давлат солиқ хизмати органларининг мансабдор шахслари томонидан ушбу боб қоидаларига риоя етилмаганлиги давлат солиқ хизмати органининг қарори давлат

солиқ хизматининг юқори турувчи органи ёки суд томонидан бекор қилиниши учун асос бўлиши мумкин.

Солиқ текшируви жараёнида аниқланган маъмурий ҳукукбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва маъмурий жазо чорасини қўллаш Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига мувофиқ амалга оширилади.

Солиқ текширувини ўтказишда давлат солиқ хизмати органлари ёки улар мансабдор шахсларининг ғайриқонуний ҳаракатлари орқали етказилган зарарларнинг, шу жумладан бой берилган фойданинг ўрни давлат солиқ хизмати органлари томонидан тўлиқ ҳажмда қопланиши керак. Суд қарорига биноан зарарларнинг ўрнини қоплаш давлат солиқ хизмати органлари қайси мансабдор шахсларининг айби билан зарар етказилган бўлса, ўша мансабдор шахслар зиммасига юкланиши мумкин.

Давлат солиқ хизмати органлари ва уларнинг мансабдор шахслари ғайриқонуний ҳаракатлар содир етганлиги натижасида солиқ тўловчига етказилган зарар учун қонунда назарда тутилган тартибда жавобгарликка тортилади.

7.4. Давлат органларининг солиқ назоратини олиб боришдаги вазифа ва функциялари

Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 5 майдаги 180-сон Қарорига мувофиқ қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси тўғрисида Низом”⁴⁰ да белгиланишича Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси солиқ ҳақидаги қонун ҳужжатларига риоя қилинишини таъминлаш, давлатнинг иқтисодий манфаатлари ва мулкӣ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида назоратни амалга оширувчи давлат солиқ хизматининг марказий органи ҳисобланади.

Давлат солиқ қўмитасининг солиқ назоратини олиб боришдаги вазифалари қуйидагилардан иборат:

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 27 январдаги . 32-сон Қарори билан ўзгартиришлар киритилган

- Назорат қилувчи органлар томонидан олиб борилаётган хўжалик юритувчи субъектлар молия-хўжалик фаолиятини барча текширишлар ва тафтишларни мувофиқлаштириш

- солиқ ҳақидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши, солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўғри ҳисоблаб чиқарилиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланишини назорат қилиш;

- солиқлар бўйича ҳукукбузарликларни аниқлаш, уларнинг олдини олиш ва уларга барҳам бериш.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида" 2000 йил 13 мартдаги 87-сон қарори билан Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ кўмитасининг Бош назорат-тафтиш бошқармаси ташкил етилган. Бош бошқарма Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ кўмитаси раисининг биринчи ўринбосарига бўйсунди.

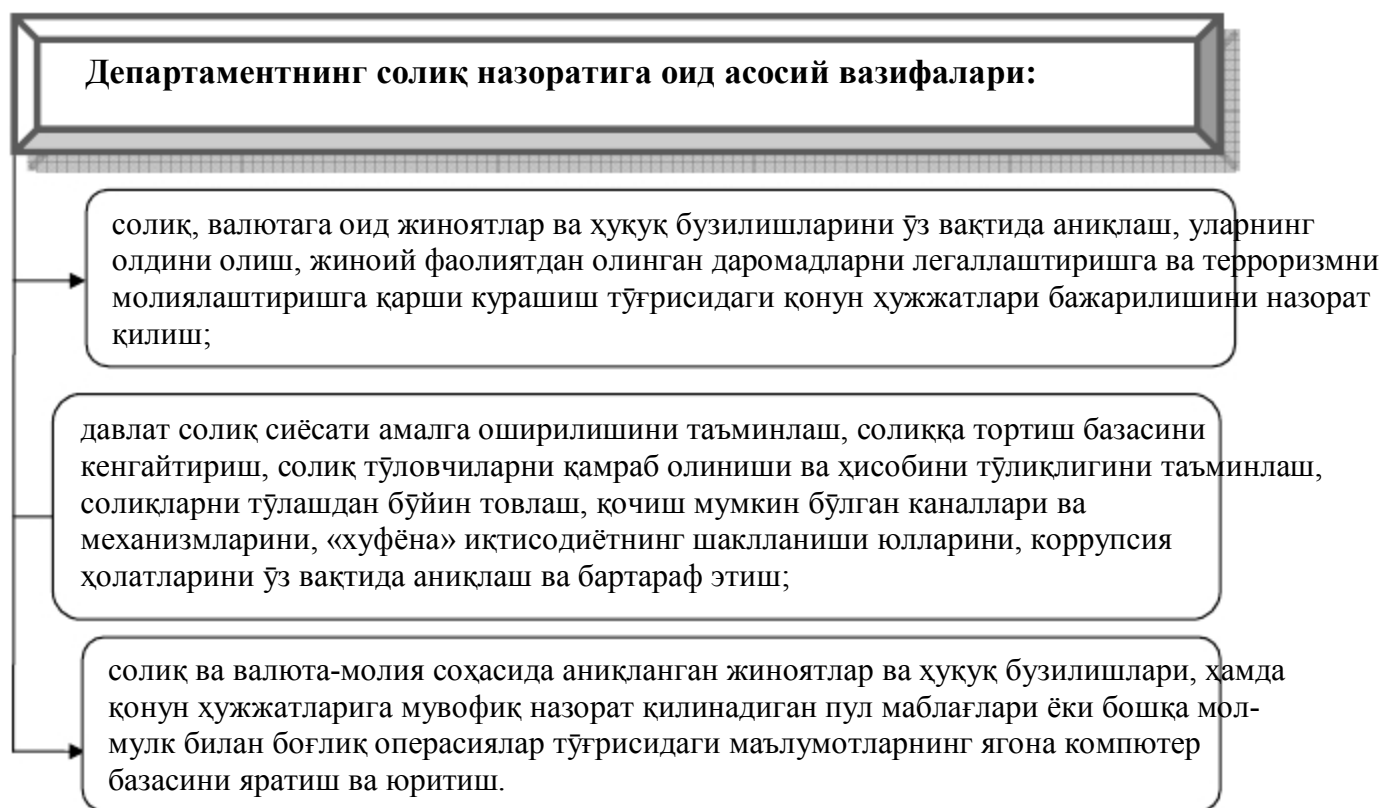
Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 5 майдаги 180-сон Қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ кўмитасининг Бош назорат-тафтиш бошқармаси тўғрисида Низомига⁴¹ мувофиқ ушбу бошқарма солиқ назоратини амалга оширишдаги вазифалари белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 21 апрелдаги ПҚ-331-сонли "Молия-иқтисодий, солиқ соҳасидаги жиноятларга, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга қарши курашишни кучайтириш чоратадбирлари тўғрисида"ги қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Солиқ ва валютага оид жиноятларга қарши курашиш департаменти Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Солиқ, валютага оид жиноятларга ва жиноий даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш департаментига айлантирилди. Ушбу орган Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги мустақил ихтисослаштирилган ҳукукни муҳофаза

⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 10 ноябрдаги 235-сон Қарори билан ўзгартиришлар киритилган.

қилиш органи ҳисобланиб, солиқ, валютага оид жиноятлар ва ҳуқуқ бузилишлари ҳамда жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш, террористик фаолиятни молиялаштиришга қарши курашиш соҳасида тезкор-тахлилий, қидирув ишларини ташкил этиш ва амалга ошириш, шунингдек, давлатга етказилган иқтисодий зарарни ундириб олиш унинг асосий мақсади ҳисобланади.

Солиқ ва валютага оид жиноятларни аниқлаш ва олдини олиш бўйича жиноий иш кўзғашдан бошлаб уни судда кўриб чиқишгача бўлган процессуал ҳаракатларнинг узвийлиги ва изчиллиги Департамент ва унинг ҳудудий бўлинмаларининг иқтисодиёт, солиқ ва валютага оид, шунингдек, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ҳамда терроризмни молиялаштириш билан боғлиқ жиноий ишларни кўриб чиқувчи, судда улар бўйича давлат айбномасини қувватловчи барча даражадаги прокуратура органлари билан ўзаро узвий ҳамкорлиги ва ҳаракатларининг мувофиқлаштирилиши натижасида таъминланади.

43-расм. Департаментнинг солиқ назоратига оид асосий вазифалари

Департамент ўзига юкланган вазифаларга мувофиқ қуйидаги функцияларни бажаради:

1. Солиқ соҳасидаги жиноятлар ва ҳуқуқ бузилишларига қарши курашиш соҳасида:

- ишлаб чиқариш, фойда (даромад) ҳажмларини яшириш, сотилган маҳсулот, товарлар (ишлар, хизматлар) ҳажмларини пасайтириш механизмларини ўрганиш ва аниқлаш, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ҳисобга олинмаган

- (тасдиқловчи ҳужжатларга эга бўлмаган) маҳсулотлар (товарлар) сотилиши, тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи юридик ва жисмоний шахсларнинг давлат солиқ инспекцияларида ҳисобга туришдан бўйин товлаши механизмларини ўрганиш ва аниқлаш;

- хўжалик юритувчи субъектлар томонидан бюджетга солиқлар ва тўловларнинг тўғри ҳисобланиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланишини текшириш.

2. Суриштирув олиб бориш соҳасида:

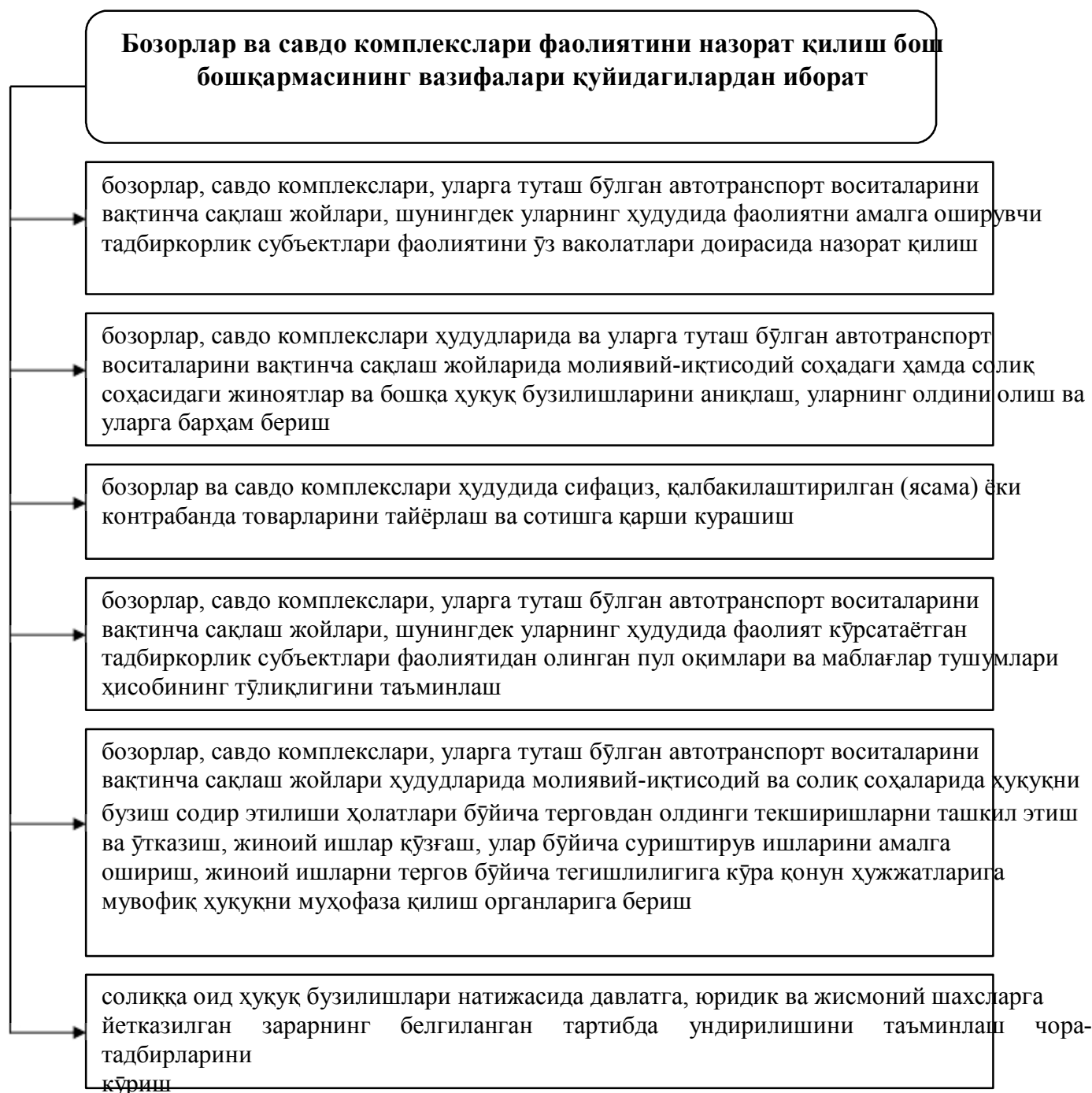
- жиноий ишлар қўзғатиш, молия-иқтисодиёт, солиқ соҳасида жиноятлар ва ҳуқуқ бузилишларини содир этиш ҳоллари, шунингдек жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш ҳолатлари бўйича терговолди текширув ва суриштирув ишларини ташкил қилиш ва олиб бориш.

3. Фаолиятни ташкилий-назорат жиҳатдан таъминлаш ва мувофиқлаштириш соҳасида:

- солиқ ва иқтисодиёт соҳасидаги, шу жумладан, хорижий валютадаги операцияларни амалга оширишдаги ҳуқуқ бузилишларининг, шунингдек, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш ҳолатларини аниқлаш, олдини олиш ва пайини қирқишга юналтирилган режали, режадан ташқари ва бошқа тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга оширилишига доир ташкилий чора-тадбирларни бажариш.

Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 21 майдаги 98-сон қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг “Бозорлар ва савдо комплекслари фаолиятини назорат қилиш бош бошқармаси тўғрисида” Низоми қабул қилинган бўлиб, унда Давлат солиқ қўмитаси Бозорлар ва савдо

комплекслари фаолиятини назорат қилиш бош бошқармасининг вазифалари ва ҳуқуқлари белгиланган.

44-расм. Давлат солиқ қўмитаси Бозорлар ва савдо комплекслари фаолиятини назорат қилиш бош бошқармасининг вазифалари

Бош бошқарма ўз ваколатлари доирасида қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- банклар ва бошқа кредит-молия ташкилотларидан бозорлар, савдо комплекслари, уларга туташ бўлган автотранспорт воситаларини вақтинча сақлаш жойлари, шунингдек уларнинг ҳудудида фаолиятни амалга оширувчи бошқа тадбиркорлик субъектларининг банк ҳисоб-рақамларидан амалга оширилган операциялар тўғрисидаги маълумотларни белгиланган тартибда олиш;
- текширилаётган, солиқ ҳақидаги қонун ҳужжатларининг бузилишига йул қўйган хўжалик юритувчи субъектлардан солиқ ҳақидаги қонун ҳужжатларининг содир этилган бузилишлари тўғрисида далолат берадиган ҳужжатларни, шунингдек ҳуқуқ бузилишлари предметларини белгиланган тартибда олиб қўйиш;
- бозорлар, савдо комплекслари, уларга туташ бўлган автотранспорт воситаларини вақтинча сақлаш жойлари, шунингдек уларнинг ҳудудида фаолиятни амалга оширувчи тадбиркорлик субъектларининг кассалари ва касса хоналари, омборлари, архивларини зарур ҳолларда муҳрлаб қўйиш;
- текширилаётган хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарларидан асосий воситалар, товар-моддий бойликлар, пул маблағлари ва ҳисоб-китобларни хатловдан ўтказишни талаб қилиш;
- таҳлиллар, текширишлар ва экспертизалар ўтказиш учун товарлар, буюмлар, хом ашёлар, материаллар ва ярим тайёр маҳсулотлар намуналарини, шунингдек ҳужжатларни олиб қўйиш;
- бозорлар, савдо комплекслари, уларга туташ бўлган автотранспорт воситаларини вақтинча сақлаш жойлари ҳудудларида аниқланган молиявий-иқтисодий ва солиқ соҳаларида ҳуқуқ бузилишлари содир этилиши ҳолатлари бўйича терговгача бўлган текширувларни ўтказиш, улар бўйича жиноий ишлар қўзғаш ва суриштирув ўтказиш;
- текширувларда қатнашишга ички ишлар органлари, санитария-эпидемиология хизмати органлари ҳамда бошқа вазирликлар ва идоралар ходимларини белгиланган тартибда жалб этиш;

- Бош бошқармага юкланган вазифаларни амалга ошириш учун давлат солиқ хизмати органлари ходимларини белгиланган тартибда жалб этиш;
- бозорлар, савдо комплекслари, уларга туташ бўлган автотранспорт воситаларини вақтинча сақлаш жойларидан, шунингдек уларнинг ҳудудида фаолиятни амалга оширувчи тадбиркорлик субъектларидан қонун ҳужжатларининг аниқланган бузилишларини бартараф этишни талаб қилиш;
- Бош бошқарма ваколатига кирадиган масалаларни Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси раисига ва ҳайъатига кўриб чиқиш учун киритиш;
- Бош бошқарма ваколатига кирадиган материалларни умумлаштириш ва Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси раҳбариятига унинг фаолиятини янада яхшилаш бўйича таклифлар киритиш.

Бош бошқарма ўз ишларини Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси раҳбарияти томонидан тасдиқланадиган йиллик ва жорий иш режалари асосида олиб боради. Бош бошқарма ва унинг ҳудудий бўлимларининг текширувларни ташкил этиш, ходимларнинг функционал вазифаларини тақсимлаш, ишларни юритиш тартиби, текширувларни тайёрлаш ва ўтказиш бўйича ички масалалари Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси раиси томонидан тасдиқланадиган Бош бошқарма регламентида белгиланади.

Бозорлар, савдо комплекслари, уларга туташ бўлган автотранспорт воситаларини вақтинча сақлаш жойлари, шунингдек уларнинг ҳудудида фаолиятни амалга оширувчи тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини қисқа муддатли текширишлар Бош бошқарма ва унинг ҳудудий бўлимлари бошлиқларининг буйруқлари асосида ўтказилади, кейинчалик бу ҳақда Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича Республика кенгаши ёки унинг ҳудудий комиссиялари қисқа муддатли текшириш ўтказилган кундан бошлаб бир иш куни мобайнида хабардор қилинади.

45-расм. Бош бошқарма ва унинг ҳудудий бўлимлари ходимларининг жавобгарлиги

Бозорлар, савдо комплекслари, уларга туташ бўлган автотранспорт воситаларини вақтинча сақлаш жойлари, шунингдек уларнинг ҳудудида фаолиятни амалга оширувчи тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини солиқ бўйича текширувларнинг бошқа турлари белгиланган тартибда Бош бошқарма ва унинг ҳудудий органлари томонидан амалга оширилади.

Бош бошқарма чораклик, ярим йиллик, 9 ойлик ва йиллик иш якунлари бўйича амалга оширилган ишлар тўғрисида таҳлилий ҳисобот тузади ҳамда уни Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси раҳбариятига тақдим этади.

Назорат учун саволлар:

1. Солиқ назорати деганда қандай назоратни тушунасиш?
2. Солиқ назорати қандай меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга асосан амалга оширилади?
3. Солиқ назорати қандай шаклларда амалга оширилади?
4. Солиқ текшируви қандай текширув ва у қандай шаклларда амалга оширилади?
5. Солиқ текширувининг қандай турлари мавжуд?
6. Солиқ текширувини ўтказиш дастурида қандай маълумотлар кўрсатилиши керак?
7. Солиқ текширувлари қандай тартибда ўтказилади?
8. Солиқ текшируви бўйича далолатнома қандай тартибда расмийлаштирилади?
9. Давлат органлари солиқ назоратини олиб боришда қандай вазифа ва функцияларини амалга оширадилар?
10. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Солиқ, валютага оид жиноятларга ва жиноий даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш департаментининг солиқ назоратини амалга оширишдаги вазифа ва функциялари нималардан иборат?

VIII боб. БАНК НАЗОРАТИ

8.1. Банк назоратининг моҳияти ва зарурлиги

Банк назорати - бу ҳукуматнинг молиявий тизимни барқарорлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлари йиғиндисидан иборат тизимли бошқарув воситаси ҳисобланади.

Мазкур тизим олдида иккита асосий вазифа мавжуд бўлиб, биринчиси, назорат жараёнларини амалга ошираётган пайтда банклар манфаатини, иккинчиси, мазкур банкларга ўз омонатларини жойлаштирган миждозлар манфаатдорлигини кўзлаб иш юритишдан иборат.

Бундан ташқари назорат қилинаётган банклар жорий фаолияти билан боғлиқ рисклар даражасини аниқ баҳолаб бериш талаб қилинади. Зеро, банк миждозлари банкларнинг оммавий чоп етиладиган йиллик молиявий ҳисоботлари ахборотлари асосида молиявий коэффициентлардан фойдаланган ҳолда банк фаолиятига мустақил баҳо беришлари мумкин. Бунда банк тизимидаги бирон-бир банк фаолиятига салбий баҳо берилиши банк тизими миждозларида бошқа банкларга бўлган ишончга ҳам путур етказиши мумкин. Шунинг учун ҳам банк тизимини тўла-тўқис соғлом ишлашини таъминлаш мақсадида тегишли назоратлар ўтказиб туриш жуда муҳим ҳисобланади.

Банк назоратининг яна бир вазифаларидан бири банк секторида ички рақобатни ривожлантириш ва шу асосда миждозларга уларнинг банк хизматларига бўлган еҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда мутаносиб равишда хизмат кўрсатишни таъминлаш ҳисобланади.

Банк назорати 100 йилдан ортиқ муддат давомида АҚШда ва Ғарбий Европа давлатларида шаклланиб ва ривожланиб келган. Сўнгги 15-20 йил атрофида ривожланаётган мамлакатлар ҳам банк назоратини банк-молия тизимини барқарорлигини таъминловчи асосий омиллардан бири эканлигини англаб йетдилар ва ўз миллий банк тизимларига жорий қила бошладилар.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, ривожланган давлатларда, хусусан Европа Иттифоқи давлатларида, АҚШ, Канада, Япония каби давлатларда банк назоратининг зарурлиги 1975 йилга келиб ўз аксини топди, яъни ривожланган давлатлар банк назоратини фақат молиявий секторда емас, балки, умуман иқтисодиётда асосий рол ўйнашини тан олдилар. Натижада банк назорати бўйича халқаро ташкилот “Базел қўмитаси” ташкил етилди. Банкларнинг тизимли рискни келтириб чиқариши, бир-бири билан иқтисодий алоқада бўлган давлатларни ҳам иқтисодий инқироз ёқасига олиб келиши мумкин (“капалак эффекти” назарияси, Бразилияда қанот қоққана капалклар Техасда тарнадони вужудга келтириш мумкин).

Базел қўмитаси бутун дунё мамлакатлари учун банк назорати тамойилларини ишлаб чиқади ва минтақавий банк назоратида банклар фаолияти, уларнинг назорат қилиш тамойиллари ишлаб чиқилиб, давлатлар уни ўзларининг иқтисодий ҳолатидан келиб чиққан ҳолда банк назорати бўйича стандартларига мувофиқлаштиради.

Қўмита томонидан белгиланган халқаро банк назоратининг тамойиллари:

- Чет мамлактлар банклари томонидан бошқа давлатларда ташкил қилинган банк муассаслари фаолиятини назорат қилиш иккала давлат назорат органларига юклатилди.

- Ликвидлик бўйича назорат хорижий банк муассасаси очилган давлат назорат органларининг вазифаси ҳисобланганлиги сабабли, ликвидликни бошқаришда хорижий банклар маҳаллий меъёрларга риоя қилишлари лозим.

- Хорижий банкларнинг тўловга лаёқатлилигини назорат қилиш ушбу банк жойлашган давлатнинг назорат органларига юклатилади.

Амалий ҳамкорлик хорижий банк жойлашган ва унинг муассасаси очилган давлатларнинг назорат органлари ўртасида маълумот алмашиш ҳисобидан таъминланади.

Банк назоратини амалга ошириш учун банк тизимидаги мавжуд муаммоларни йечими сифатида қуйидаги чора-тадбирларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

-мамлакат банк тизимини барқарорлигини таъминлаш учун турли хил иқтисодий сиёсатлар ишлаб чиқишни талаб этади (масалан, ҳисоб сиёсати, кредит сиёсати, инвестиция сиёсати ва ҳ.к.);

-банк тизимини нобарқарорлиги банкларни банкрот бўлишига ва шу тарзда банк мижозларида банкларга бўлган ишончни сусайишига олиб келиш муаммосини бартараф этиш учун даврий текширув назоратларини ўтказиб туриш талаб қилинади.

Юқорида таъкидлаб ўтилган чора-тадбирларни ўз вақтида амалга оширилмаслиги қуйидаги макроиқтисодий муаммоларни келтириб чиқаради:

-пул массасини қисқариши;
-пул тизимини бузилиши ва натижада ҳукуматнинг йирик ҳажмдаги кўзда тутилмаган мажбуриятларини ўз вақтида бажарилмай қолиши.

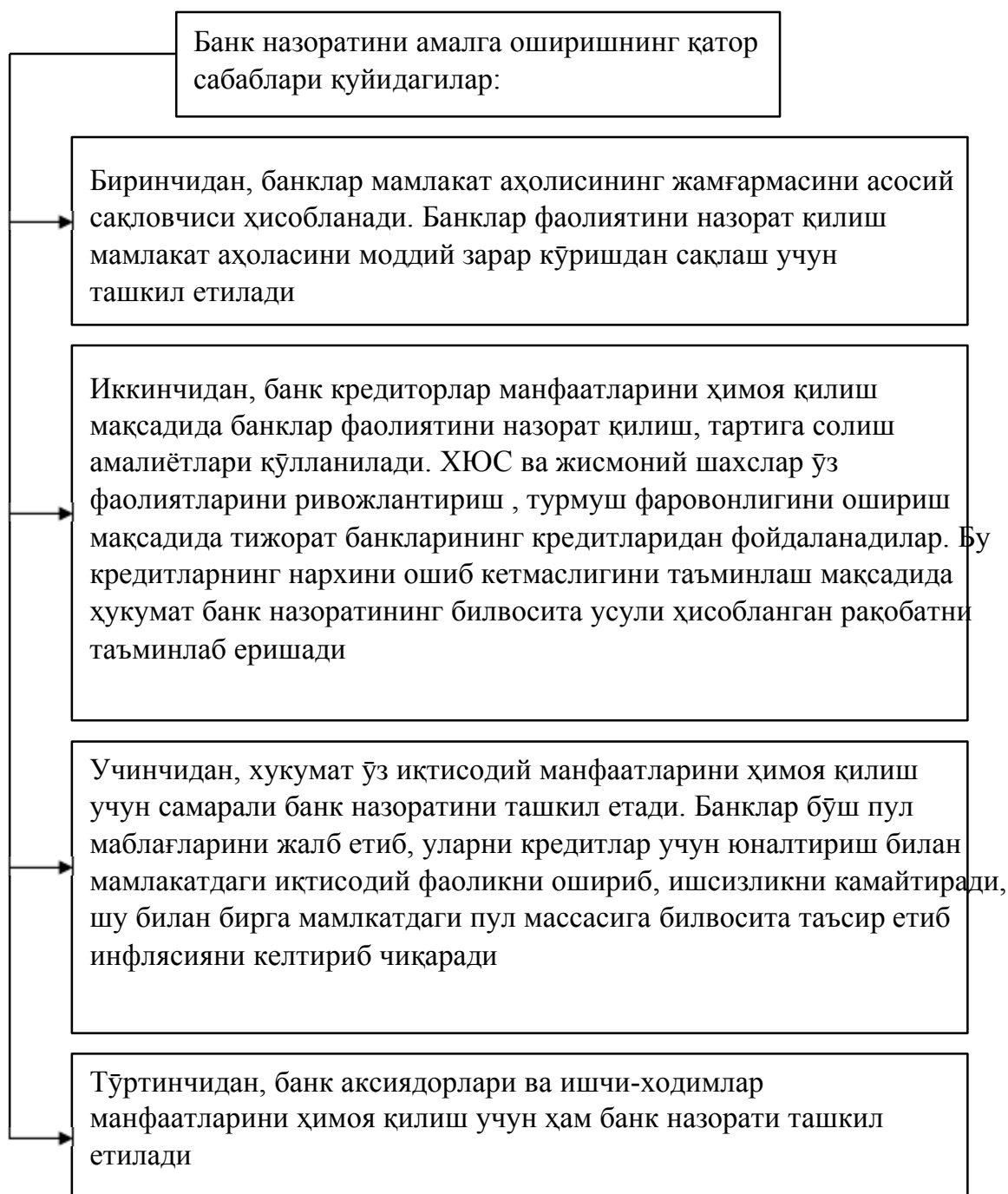
Амалиётда жаҳонда 2 поғонали банк тизими мавжуд бўлиб, Марказий банк биринчи поғонаси ҳисобланиб у мамлакатнинг пул муомаласини ва барча кредит муассасаларининг фаолиятини тартибга солиб туради. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, эмиссия банки ва тижорат банклари тармоғини ўз ичига олган икки поғонали банк тизими самарли фаолият кўрсатишини юлга қўймасдан туриб, давлат иқтисодиётини юқори даражага кўтариш мумкин эмас. Банк фаолияти барча мамлакатларда қатъий равишда тартибга солинади ва назорат қилинади, ва албатта назоратнинг мақсади аҳолини, қолаверса, мамлакат манфаатларини ҳимоя қилишдир.

Бозор иқтисодиёти қарор топган ривожланган давлатларда давлатнинг банк назорати соҳасидаги асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- пул таклифи устидан назорат ўрнатиш;
- иқтисодиётдаги молиявий нобарқарорликка барҳам бериш;
- банкларнинг фойда асосида фаолият юритишини таъминлаш;

- банк тизимига нисбатан ишончсизлик туйғуларини юзага келишига йул қўймаслик.

Қуйида банк назоратини амалга ошириш сабаблари келтирилган.

46-расм. Банк назоратини амалга ошириш сабаблари

Банклар томонидан ўз капиталининг йетарлилигини таъминланиши Марказий банк томонидан ўрнатилган иқтисодий меъёрларга риоя этилиши, рискларнинг

оқилона диверсификацияланишини таъминланиши, банк-кредит портфелининг ҳолатини аксиядорлар ва омонатчилар манфаатларини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда назорат қилишдир.

Банк назоратининг асосини банкларнинг ўзлари томонидан тайёрланган молиявий ҳисобот шакли ёки аудиторлик фирмалари тасдиқлаган иш фаолиятининг молиявий аҳволи ва рентабеллиги ҳақидаги ахборотлар ташкил этади. Кўпгина халқаро меъёрий ҳужжатларда банк активлари ва пасивларини тўғри баҳолаш, улар фаолиятининг молиявий натижалари ҳаққоний баҳоланиши зарурлиги таъкидланади.

Ҳозирги кунда банк назорати тизимини қуйидаги турларга бўлиш мумкин⁴²:

47-расм. Банк назорати тизими

Барча давлатлардаги банк назорати тизимлари олдида 2 та муҳим вазифа туради:

- Банк тизимини мустаҳкамлаш ҳамда иқтисодий ўсишга ҳамкорлик қилиш;
- Барча омонатчилар ва кредиторлар манфаатларини ҳимоя қилиш.

Банк назорати олдида турган асосий вазифа бутун банк тизими барқарорлигини таъминлаш бўлсада, лекин алоҳида олинган банк дуч келиши мумкин бўлган

⁴² Норқобилов С., Дадабоева Ҳ., Жўраев ў. Халқаро амалиётда банк назорати, Т. "Иқтисод-молия" 2007 йил.

жиддий муаммоларни ва инқирозларни олдини олиш мақсадга еришишдаги энг яхши юлдир. Омонотчилар ва кредиторлар манфаатини ҳимоя қилишдан мақсад, улар ўз маблағларидан фойдалаланаётган банклар томонидан қандай хавф-хатарли операциялар бажарилаётганлиги тўғрисида маълумотга эга емаслар.

Бу борада мамлакамизда амалга оширилган ишлардан бири 1997 йил мартдан бошлаб жаҳон андозаларига мос келадиган ва банклар фаолиятини ойдинлаштириш имконини берадиган тижорат банклари ҳисобварақлари янги режаси амалга оширилиши жорий қилинганлиги бўлди. Янги ҳисобварақлар режасини жорий қилиниши банклар фаолияти “ошкоралигини”(шаффофлик, очиқ-ойдинлик) сармоядорла, банк миждозлари ва бошқа манфаатдор фойдаланувчилар учун очиқлигини таъминлаш имконини берди.

Республикамизда тижорат банклари фаолиятини назорат қилишининг асосий мақсади тижорат банкларига бирон бир иқтисодий чора кўриш емас, балки банк фаолиятида мавжуд бўлган камчиликларни бартараф етиб, банк тизимининг барқарорлигини ошириш натижасида банк омонатчилари ва кредиторларининг манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат.

1995 йил 9 ноябрдаги Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси банк тизимини ривожлантиришнинг комплекс дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 427 қарорида аҳоли омонотларини ҳимоя қилиш кўзда тутилган ва 1998 йилда “Омонот-ҳимоя” суғурта фонди ташкил етилган еди.Аммо, фондга аъзо бўлиш ихтиёрий бўлганлиги унга айрим банклар аъзо бўлмаслигига олиб келди. Бу эса ўзининг самарали натижасини бермади.

Ўзбекистон Репспубликаси Президентининг 2000 йил 21 мартдаги Банк тизимиини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ 2002 йил апрел ойида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг “Фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида”ги қонуни қабул қилиниши билан республикамизда аҳоли омонатларини кафолатлаш тизими ташкил етилди. Қонун ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Репспубликаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 19 сентябрдаги

326 сонли қарори билан Фуқароларнинг банклардаги омонатларини кафолатлаш фонди ташкил етилди.

Ушбу Фонд барча тижорат банклари ва хорижий банкларнинг шўба банклари томонидан жалб етилган омонатлар суғурталанади. Бунда банклар Фонд билан ёзма битим тузишлари керак бўлади ва мажбурий бадал тўловларини амалга ошириб борадилар.

Мажбурий бадаллар 2 хил бўлади:

- бир юла тўланадиган бадални банклар Фондга аъзо бўлиб кирганда тўлайди ва у банк устав капиталининг 0,1 % миқдорида бўлади.
- календар тартибда тўланадиган бадални банклар йилнинг ҳар чорагида тўлаб боришади. Бу бадал банкдаги омонатларнинг йил чорагидаги ўртача миқдорининг 0,5% миқдорида бўлади. Бу иккала бадалларнинг умумий суммаи омонатлар қолдиғининг 5%га етганда календар тартибда тўланадиган бадалларни тўлаш тўхтатилади.

Фонд фаолиятининг мақсади банк операцияларини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензияси Марказий банк томонидан чақириб олинганда, тижорат банклари ўз мажбуриятларини бажара олмай қолганда омонатчининг омонати:

- минимал иш ҳақининг 100 баробаригача бўлса 100% ини;
 - минимал иш ҳақининг 100 баробаридан 250 баробаригача бўлса 90% ини
- тўлаб беришдан иборат.

Умуман олганда барча давлатларда омонатларнинг суғурталаш тизимида омонатларни тўлаш бўйича лимитлар мавжуд.

Масалан, АҚШда омонатларнинг 100 минг АҚШ доллари, Канадада 60 минг Канада доллари, Японияда 10 млн иенаси, Европа Иттифоқида 20 минг еврога тенг бўлган қисмини суғурталаш тавсия етилса, Буюк Британияда эса 70%ини тўлаш назарда тутилган.

Фонд ўз олдига қўйган мақсадларини амалга ошириш учун тижорат банкларидан маълум даражада ҳисоботлар талаб қилади ва бугунги кунда ушбу

ҳисоботларни тижорат банкларига лицензия бериш ва улар фаолиятини тартибга солиш департаменти орқали олмоқда.

8.2. Банк назоратини амалга ошириш усуллари

*Банк назоратининг усуллари*⁴³:

1. Марказий банк томонидан тижорат банклар фаолиятини масофадан туриб назорат қилиш (молиявий ҳисоботларни таҳлил қилиш орқали).

2. Банкларни жойларга чиқиб инспексия қилиш (барча молиявий ҳисоботлар ва уларга тегишли қўшимча маълумотлар тижорат банкларининг ўзида текшириш ўтказиш жараёни орқали аялага оширилади.

3. Масофадан туриб ва жойларда текшириш усулларида бир вақтда фойдаланилади.

Масофадан туриб банкларни назорат қилиш усули Европа мамлакатларида кенг қўлланилган. Бунда Марказий банкнинг назорат департаментлари ташқи аудит фирмалари билан яқин муносабатда бўлади. Ҳар йили тугашидан олдин сификатланган ташқи аудит фирмаларига аудит текширишларида фаолиятнинг қайси томонларига ётибор бериш кераклиги кўрсатилади. Айрим ҳолларда ташқи аудит фирмаларининг ишчи материалларига, гарчи уларнинг хусусий мулки бўлсада, ушбу материаллардан фойдаланиш талаб қилинади.

Тижорат банкларини жойларга бориб текшириш АҚШда кенг қўлланилади. АҚШ банкларнинг сони 11 мингтадан ортиқ бўлиб, банк назорати департаментида кўп сонли инспекторлар ишлашади. Улар жойга чиқиб, тижорат банклари ҳужжатларини бевосита текшириб, банк бошқарувига баҳо берадилар. Кейинги йилларда АҚШ ва Европа банк назорати амалиётида учунчи, яъни аралаш усулдан фойдаланилмоқда.

Масофадан туриб назорат қилиш банк фаолиятига оид молиявий ва бошқа ҳисоботларни таҳлил қилиш ҳамда текширувдан ўтказишни кўзда тутди. Ҳисоботлар баланс, фойда ва зарарлар ҳақидаги ҳисобот, фаолият тури, кредитлар, қўйилмалар,

⁴³ Норқобилов С., Дадабоева Ҳ., Жўраев ў. Халқаро амалиётда банк назорати, Т. "Иқтисод-молия" 2007 йил.

мажбуриятлар, капитал, ликвидлик, ссудалар бўйича юқотишларга қарши захиралар ҳақидаги маълумотларни ўз ичига олиши мумкин.

Демак, масофадан назорат қилиш ёки узоқлаштирилган мониторинг банк ҳолатини сўнгги маълумотлар асосида баҳолаш имконини беради. Яъни масофадан назорат этиш банк фаолияти самрадорлигига ҳалал бериши мумкин бўлган омилларни аниқлаб, келгусида улар билан боғлиқ харажатларнинг олдини олади.

Бундан ташқари, йил якуни бўйича тижорат банклари чет ел ташқи аудиторлар хизматидан фойдаланадики, унинг асосида банкнинг молиявий ҳолати тўғрисида ҳамда еҳтимолӣ тўловга лаёқатизлиги ёки ноликвидлилиги ҳақида масофадан назорат қилиш тизимига ахборот берилади.

Масофадан назорат қилишда қуйидагилар текширилади:

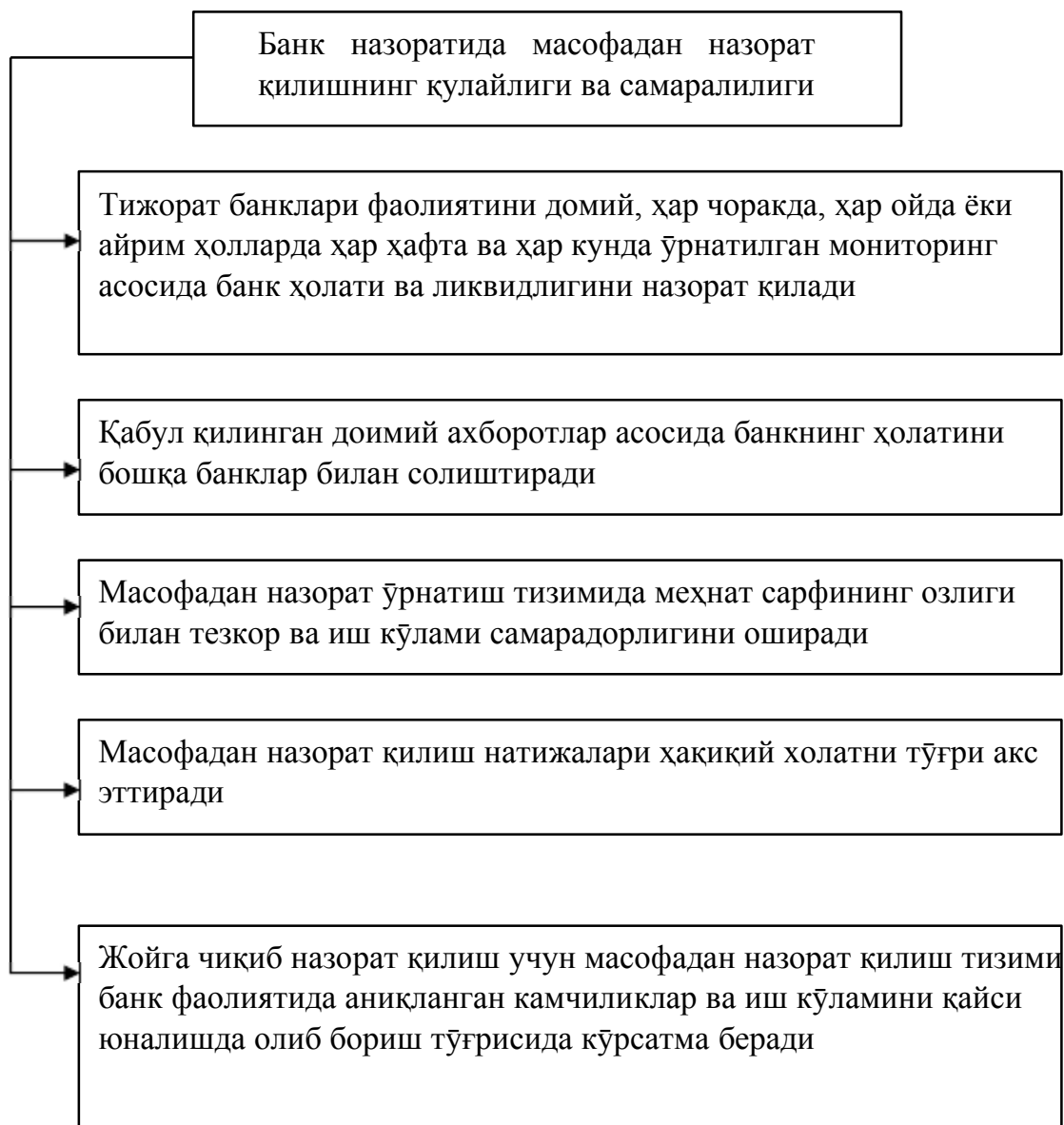
Банк активлари ва пасивлари ҳолатини, банк капитали ликвидлилиги, фойда ва зарарлар ҳисоботи, банк тушумлари тўлиқ таҳлил қилиб чиқилади;

Таҳлил жараёнида аниқланган хато ва камчиликлар тўғрисида банклар фаолиятини таҳлил қилиш Бошқармаси ходимлари томонидан раҳбариятга маълумотнома жўнатилади;

Такрорланган камчилик юзасидан банкка нисбатан жарима чорлаари кўрилади.

Масофадан назорат қилиш қуйидаги вазифаларни бажаради:

- банклар фаолияти устидан мониторинг ўрнатиш;
- мониторинг натижасида банк фаолиятидаги кескин ўзгаришларни аниқлаш;
- банк фаолиятидаги кескин ўзгаришлар шубҳа уйғотган тақдирда инспексия ва тематик текширишлар тайинлаш;
- «тартиббузар» банкларга нисбатан Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Марказий банк тўғрисида»ги қонунида белигиланган чораларни қўллаш.

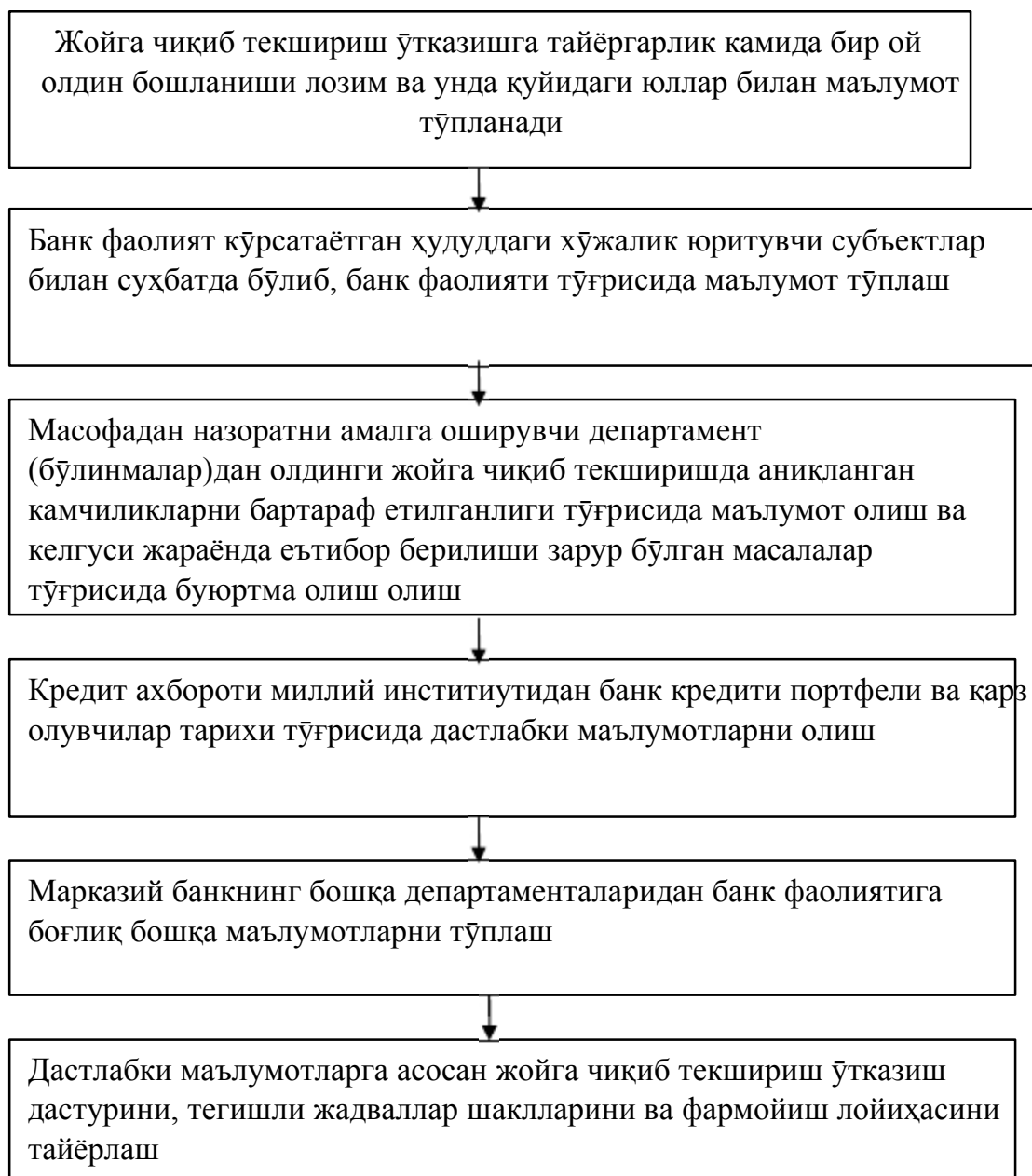

48-расм. Масофадан назорат қилишнинг қулайлиги ва самаралилиги

Жойга чиқиб текширишларни ташкил қилишдан қуйидаги мақсадлар кўзланади:

- масофадан назорат қилиш жараёнида аниқланган ҳолатларни бевосита жойида ўрганиш;
- масофадан назорат учун тақдим етилган ҳисоботларни бирламчи ҳужжатлар билан таққослаш орқали уларни ҳаққонийлигини аниқлаш;
- банк активлари сифатини таснифлаш ва шу йул билан таваккалчилик даражасини аниқлаш ва баҳолаш;

- таваккалчилик даражасидан келиб чиқиб капиталнинг етарлилигини аниқлаш ва баҳолаш;
- банкнинг жорий ликвидлилик даражсини аниқлаш ва баҳолаш;
- банкнинг корпоратив бошқариш қобилииятини аниқлаш ва баҳолаш.

49-расм. Жойга чиқиб назорат ўтказиш жараёнига тайёргарлик босқичлари

Жойга чиқиб (инспексия қилиш) текшириш жараёнида қуйидагиларга алоҳида еътибор берилади:

- Устав капиталидаги аксиядорлар улушининг динамикада ўзгариш сабаблари;
- Аксиядорлар улушидаги ўзгаришларга МБ тасдиғи талаб қилинган бўлса, унинг мавжуд ёки мавжуд эмаслиги;
- Банк капиталини Марказий банк томонидан белгиланган минимал талабларга жавоб бериши;
- Банк тушумининг капитал ўсишига таъсири;
- Капитални ўстириш режасининг таҳлили;
- Юқоридагилар қаторида активларнинг сифати, тушумларнинг ўзгариши ва фойданинг сифатига алоҳида еътибор берилиши керак.

Жойга чиқиб текширишда натижаларни солиштириш ва маълумотлардан халқаро амалиётда кенг фойдаланиш мақсадида қуйидаги ко`рсаткичлардан фойдаланилади:

Рейтинг тизими бўйича *КАПИТАЛ* назорат жараёнининг биринчи компоненти бўлиб, бунда банк капиталининг етарлилик даражаси, капиталнинг кўпайтириш борасида олиб борилаётган фаолият ва дивидентларни тўлаш сиёсати таҳлил қилинади.

Тижорат банклари *АКТИВЛАРИ*нинг *СИФАТИ*ни тавсифловчи асосий кўрсаткичлардан бири - активларнинг даромадлилиги кўрсаткичи ҳисобланади. Активлар даромадлилигига таъсир қилувчи асосий омиллардан бири активлар таркибида даромад келтирмайдиган активлар салмоғининг ўзгариши ҳисобланади.

Инспектор *БОШҚАРИШ ҚОБИЛИЯТИ* пунктида банк раҳбариятининг таркиби, банк кенгаши ва бошқарувининг банк тўловига қобиллиги ва ишончли фаолият кўрсатишини таъминлаш борасидаги иш тажрибасини баҳолайди.

Банк фаолиятининг асосий мақсади *ДАРОМАД* олишдир. Инспекторлар даромад ва харажатларни текшириш жараёнига оқилона ёндошиши лозим. Бунда

молиявий ҳисоботларни шу жумладан, баланс ҳисоботи, фойда ва зарарлар ҳисоботи, пул маблағлари оқими ҳисоботларини текширилиши талаб қилинади.

Банк томонидан *ЛИКВИДЛИКНИ БОШҚАРИШ* орқали уни етарли даражада сақлаб туриш фойда олишга қаратилган ҳаракат билан мувозанатлашган ҳолда амалга оширилиши даркор, яъни кўпроқ фойда олиш мақсадида активларнинг самарасиз жойлаштирилиши ликвидлик ҳолатини ёмонлашувига олиб келади.

Жойларда назорат ўтказишнинг афзалликлари

- Жойларда назорат ўтказишнинг афзалликлари шундан иборатки, инспексия ходими нафақат камчиликни топади, балки уни бартараф этиш юлларини кўрсатиб беради ва айрим ҳолларда бу жараёнда ўзи ҳам иштирок этади. Назорат объекти фаолияти қониқарсиз деб топилганда МБ ўз оталиғига олган ҳолда кузатувчисин банк фаолиятини жойида доимий назорат қилиб борилишини маъқул топади.

Шуни хулоса қилиш мумкинки,

- Инспексион-жойида назорат қилиш банк фаолиятини ойдинлаштиради;
- Банк ҳисоботлари тўғрилиги тасдиқлайди;
- Объектни халқаро аудитнинг киритилишига тайёрлайди.

8.3. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг банк назоратини амалга оширишдаги роли ва аҳамияти

Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида» 1995 йил 21 декабрдаги қонунига мувофиқ у банк тизими барқарорлигини қўллаб-қувватлаш, омонатчилар ва кредиторларнинг манфаатлари ҳимояланишини таъминлаш мақсадида банк назоратини ва банклар фаолиятини тартибга солишни амалга оширади. 1995 йил 25 апрелда “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси қонуни қабул қилинди. Ушбу қонуннинг 44-моддасида “Марказий банк қонун ҳужжатларига мувофиқ банклар фаолиятини назорат қилиб боради” деб белгилаб қўйилган.

Марказий банк назорат функцияларини бажариш бўйича ўз ваколатларини амалга ошириш юзасидан банк операцияларини амалга ошириш, бухгалтерия ҳисобини юритиш ва банк статистик ҳисоботини юритиш, йиллик ҳисоботларни тузиш учун банклар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қоидаларни белгилайди.

1995 йил 21 декабрда қабул қилинган⁴⁴ Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисидаги Қонунининг VIII боби “Банклар, кредит уюшмалари ва гаровхоналар фаолиятини, шунингдек қимматбаҳо қоғозлар бланкаларини ишлаб чиқаришни тартибга солиш ҳамда назорат қилиш” деб номланиб, 50- моддасида Марказий банкнинг тартибга солиш ҳамда назорат қилиш борасидаги вазифалари келтирилган.

Марказий банк молия-банк тизими барқарорлигини сақлаб туриш, омонатчилар ва кредиторларнинг манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида банклар, микрокредит ташкилотлари ва гаровхоналар фаолиятини тартибга солади ҳамда назорат қилади.

50-расм. Марказий банкнинг назорат қилиш объектлари

Марказий банк банкларни рўйхатга олади, шунингдек банк операцияларини амалга ошириш ҳукукини берувчи лицензиялар беради, банклар фаолиятини ва қимматбаҳо қоғозлар бланкалари ишлаб чиқаришни лицензиялайди.

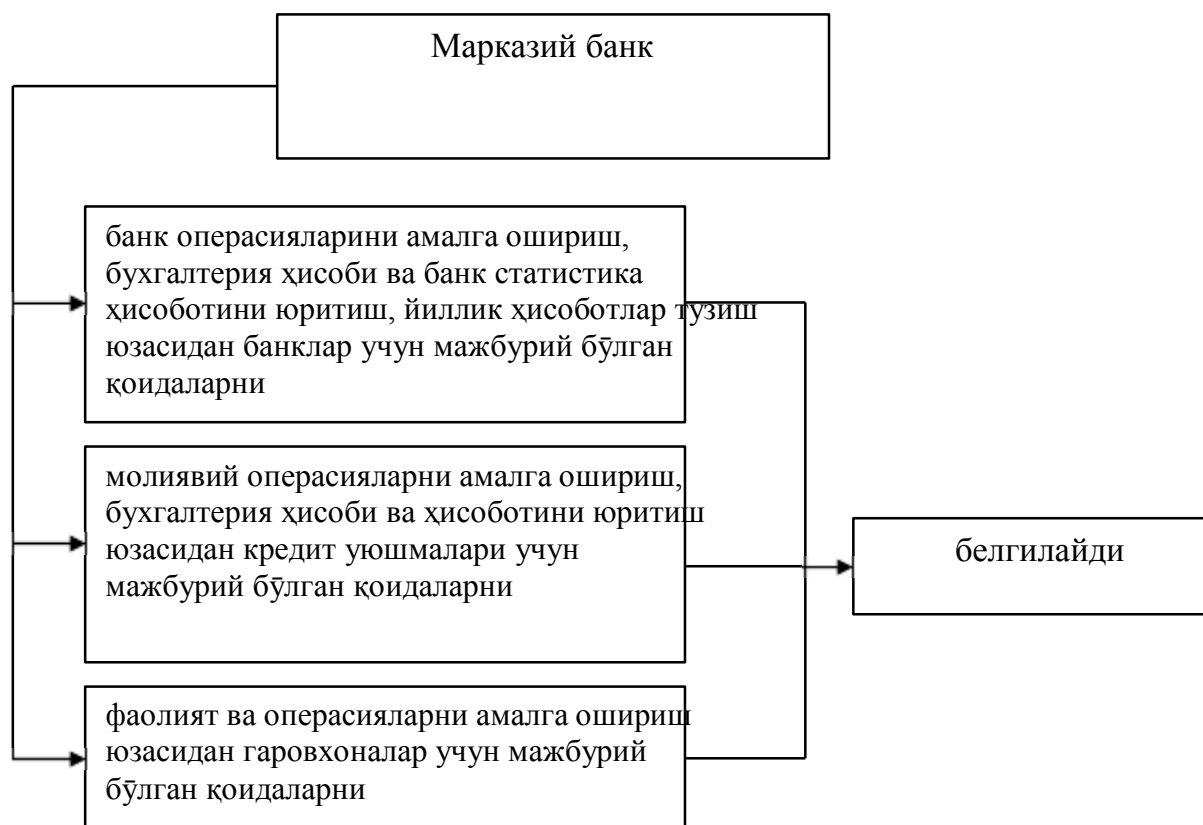
⁴⁴ ўзР 03.12.2004 й. 714-ИИ-сон Қонуни билан ўзгартиришлар киритилган.

Банкларни рўйхатга олиш, шунингдек банкларга ҳамда қимматбаҳо қоғозлар бланкалари ишлаб чиқаришга лицензиялар бериш ҳақ евазига амалга оширилади.

Марказий банкнинг назорат вазифаларини бажаришга доир ваколатлари қуйидагилардан иборат⁴⁵:

- банклар, кредит уюшмалари ва гаровхоналарнинг ҳисоботи ва бошқа ҳужжатларини олиш ва текшириш, уларнинг фаолияти, шу жумладан операциялари тўғрисида ахборот сўраш ҳамда олиш;
- олинган ахборот юзасидан изох талаб қилиш;
- банклар ва кредит уюшмаларининг, уларнинг филиаллари ва улар билан узвий боғланган шахсларнинг, шунингдек гаровхоналарнинг фаолиятини текшириш, қоидабузарларга нисбатан санксиялар қўллаш;
- банкларнинг ички аудитига доир талабларни белгилаш;
- банк активлари сифатини тасниф қилиш ва активлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарлар ўрнини қоплаш учун шунга монанд резервлар яратишга доир талабларни белгилаш;
- ишончсиз активларни ҳисобдан чиқариш шартлари ва таомилини аниқлаш;
- банклар, кредит уюшмалари ва гаровхоналарга уларнинг фаолиятида аниқланган қоидабузарликларни бартараф қилиш тўғрисида ижро этилиши мажбурий бўлган кўрсатмалар юбориш;
- банк аксиядорлари устав капиталининг қонун ҳужжатларида белгиланган миқдордан ортиқроқ қисмини сотиб олган тақдирда уларнинг молиявий аҳволи ҳамда обрў-еътибори ҳақида ахборот сўраш ва олиш;
- банкларнинг ва улар филиалларининг раҳбарлари, бошқарув аъзолари ҳамда бош бухгалтерларига, кредит уюшмалари ижро органларининг раҳбарларига нисбатан малака талабларини қўйиш.

⁴⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Марказий банки тўғрисида”ги Қонунининг VIII боби 51-моддаси.

51-расм. Марказий банк томонидан белгиланадиган қоидалар

Текширишлар Марказий банкнинг ваколатли вакиллари ва Марказий банк белгилайдиган аудиторлар томонидан амалга оширилади.

Қонун ҳужжатларида белгиланган ҳолларда банк аксияларини сотиб олиш учун олдиндан Марказий банкнинг розилигини олиш талаб қилинади. Марказий банк аксия сотиб олувчиларнинг молиявий аҳволи қониқарсизлиги аниқланган тақдирда банк аксиялари харид қилиниши ва сотилишига розилик бермаслик ҳуқуқига эга. Марказий банк ўз қарори тўғрисида ариза берувчига илтимоснома олинган кундан бошлаб ўттиз кундан кечиктирмай ёзма равишда хабар беради.

Марказий банк аудиторлардан Марказий банкнинг норматив ҳужжатларига, шу жумладан тартиб ва услубиётларига риоя этишларини талаб қилишга, шунингдек улардан банк аудити билан боғлиқ ҳар қандай маълумотларни бевосита олишга ҳақли.

Марказий банк банклар учун мажбурий бўлган иқтисодий нормативларни белгилайди ва бу нормативларнинг ўзгариши тўғрисида камида бир ой олдин ёълон

қилади.

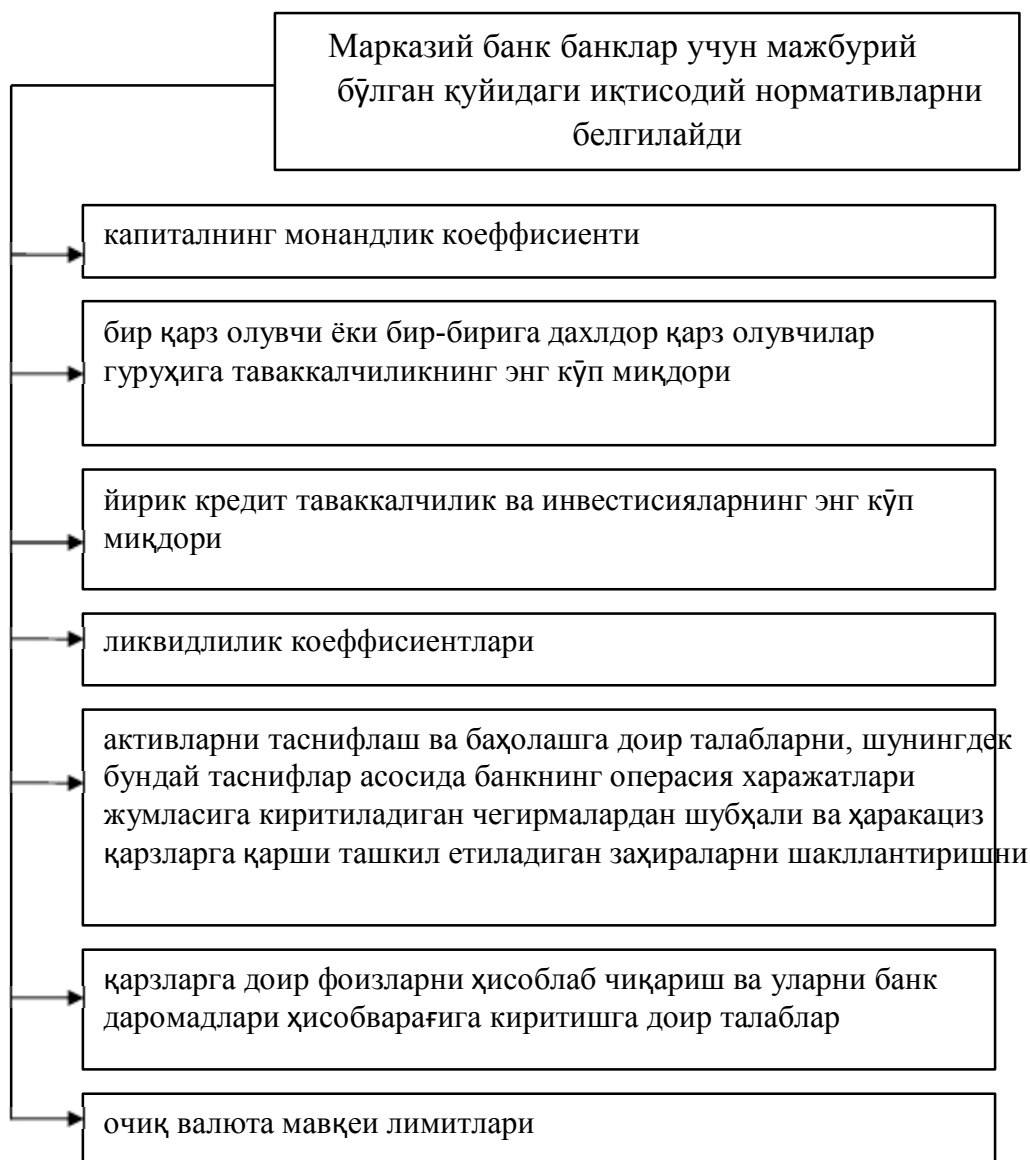
Банклар ва уларнинг филиаллари иқтисодий нормативларни белгиловчи банкларга оид қонун ҳужжатларини бузган тақдирда, Марказий банк устав капиталининг энг кам миқдоридан 0,1 фоизгача жарима ундириш ёхуд айрим операцияларни ўтказишни олти ойгача бўлган муддатга чеклаб қўйиш ҳуқуқига эга.

Банк филиаллари тўловларни ўз вақтида ўтказмаган ва уларнинг вакиллик ҳисобварақлари қоникарсиз аҳволда бўлган ҳолларда Марказий банк банк филиали ушбу ҳаракат натижасида олган даромадини қатъий тартибда ундириб олади, шунингдек шундай миқдорда жарима солади.

Агар йул қўйилган тартиб бузилишлар ёки банк ўтказаетган операциялар омонатчилар ва кредиторларнинг манфаатларига аниқ хавф туғдирган бўлса, Марказий банк қуйидагиларга ҳақли:

- банклардан устав капитали энг кам миқдорининг бир фоизидан ошмаган суммада жарима ундиришга;
- банкдан банкни молиявий соғломлаштириш, шу жумладан активлар тузилмасини ўзгартириш, банк харажатларини камайтириш ва аксиядорларга дивидендлар тўлашни тўхтатиш тадбирларини кўришни, банк ёки унинг филиали раҳбарларини шу жумладан банк кенгаши раҳбарлари ва аъзоларини алмаштиришни, банкни қайта ташкил этишни, филиални тугатишни талаб қилишга;
- банк учун иқтисодий нормативларни олти ойлик муддатгача ўзгартиришга;
- банкнинг айрим банк операцияларини амалга оширишини бир йилгача бўлган муддатга, шунингдек филиаллар очишни ҳам шунча муддатга тақиқлаб қўйишга;
- банкни молиявий соғломлаштириш ёки Марказий банк кўрсатмаларини бажариш учун зарур бўлган даврда мансабдор шахслар ва аксиядорлар эга бўлган барча ваколатларни васийга бериб, банкка васийлик қилиш тартибини белгилаш тўғрисида қарор қабул қилишга;
- банк операцияларини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензияни

қайтариб олиш.

52-расм. Марказий банк белгилайдиган банклар учун мажбурий бўлган иқтисодий нормативлар

8.4. Тижорат банкларини лицензиялаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш орқали назорат қилиш

Банк назоратининг асосий мақсади ва вазифалари тижорат банкларини назорат қилиш таркибини яратади. Унга мувофиқ, мамлакатимизда тижорат банклари

фаолиятини назорат қилиш Марказий банкда ташкил қилинган уч департамент томонидан олиб борилади.

53-расм. Ўзбекистон Республикасида банк назоратини ташкил этиш тизими

Тижорат банкларига лицензия бериш ва улар фаолиятини тартибга солиш департаменти масофадан туриб назоратни амалга оширса, тижорат банкларини назорат қилиш департаменти банклар фаолиятини жойида текшириш билан

шуғулланади. Тижорат банклари устав фондини ташкил этишни назорат этиш департаменти эса банкларнинг устав фондини ташкил этишда банк капитали адекватлигини назорат қилади.

Банк фаолиятини лицензиялаш назоратнинг дастлабки босқичи бўлиб, у банк тизимининг барқарорлигини сақлаш, бозорга янги, молиявий барқарор банклар кириб келишини назорат қилиш воситаларидан бири ҳисобланади.

Банклар, шу жумладан чет ел банклари, Ўзбекистон Республикасида ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки томонидан бериладиган лицензия асосида амалга оширади. Лицензияда банк бажарадиган операциялар рўйхати кўрсатилади. Лицензиясиз амалга ошириладиган банк фаолияти гайриконуний деб ҳисобланади ва бундай фаолият натижасида олинган даромад давлат бюджетига олиб кўйилиши лозим⁴⁶.

Марказий банкнинг 1998 йил 2 ноябрдаги “Банкларни рўйхатга олиш ва уларга лицензиялар бериш тартиби тўғрисида”ги Низомига мувофиқ янгитдан ташкил етилаётган банклар фаолиятини лицензиялаш 2 босқични ўз ичига олади: банк очиш учун рухсатнома бериш ва асосий лицензия бериш, яъни банкни давлат рўйхатидан ўтказиш.

Биринчи босқичда банк фаолияти учун дастлабки рухсатнома берилиб, банк муассисларига банкни яхши ташкил этиш учун маълум муддат берилади ва шу даврда Марказий банк томонидан тўлиқ кузатиш ишлари амалга оширилади. Дастлабки рухсатномани берилиши асосий лицензияни кафолатламайди ва унинг амал қилиш муддати олинган кундан бошлаб 6 ой муддатгача юридик кучга эга.

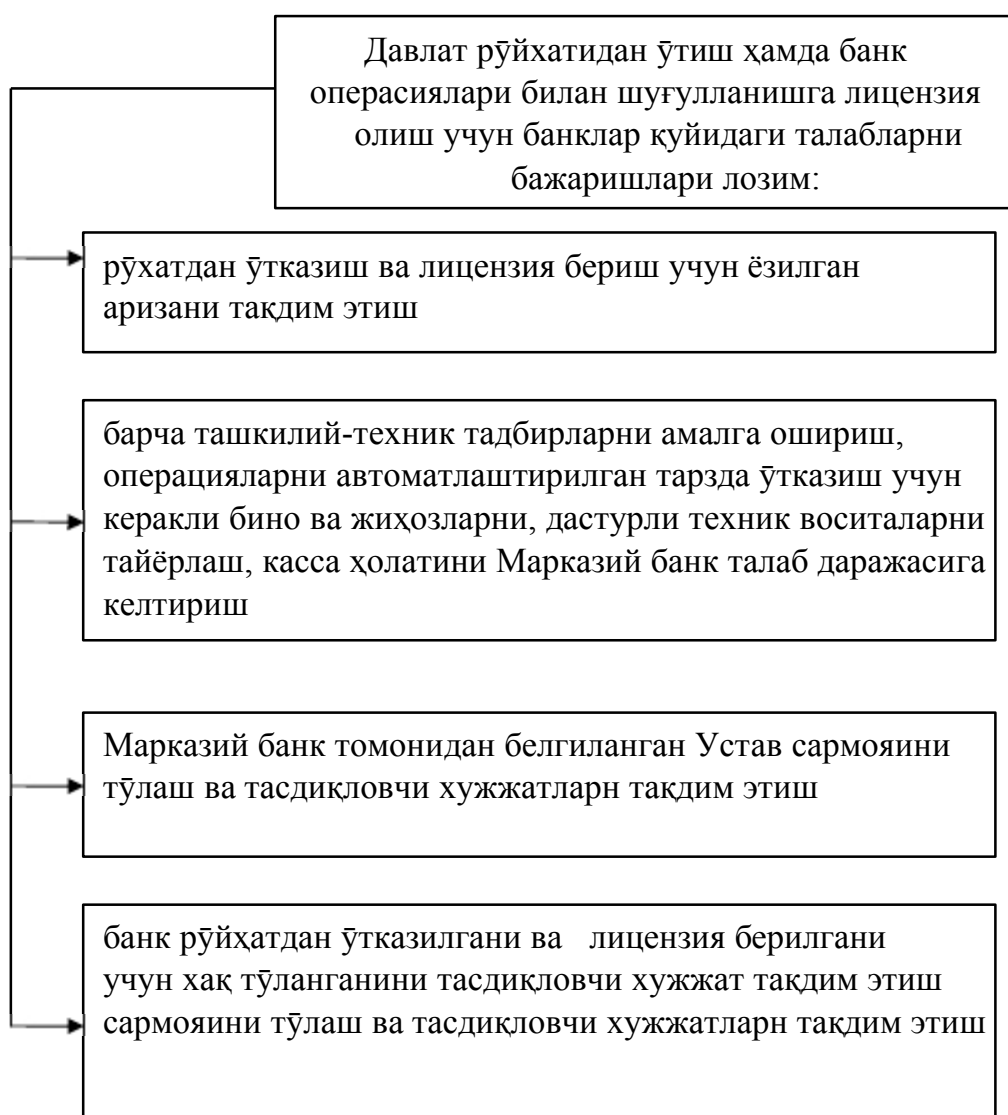
Дастлабки рухсатнома олингандан сўнг муассислар асосий лицензияни олиш ва банкни рўйхатдан ўтказиш учун керакли ташкилий техник тадбирларни амалга оширадилар.

Лицензиялаш – банк операцияларини амалга оширишни чегаралаш мақсадида фақат ваколатли банклар томонидан юридик шахсларга уларни амалга

⁴⁶ Ўзбекистон Республикасининг Банклар ва банк фаолияти тўғрисидаги Қонуни, 1996 йил, 5 -модда

ошириш учун рухсат беришдир. Банклар Марказий банкда давлат рўйхатидан ўтказилгандан сўнг юридик шахс мақомини олади.

Марказий банк томонидан 1 ой муддат ичида қарор қабул қилинади. Лицензия бериш бўйича масалани кўришда назорат органлари томонидан янги банк филиалларини ташкил этиш шароити, рақобат туфайли уларнинг молия-кредит секторига таъсир этиши каби масалаларга ҳам алоҳида ётибор берилади.

54-расм. Лицензия олиш учун банклар қўйилган талаблар

Марказий банк қуйидагиларга асосланиб банкни рўйхатга олишни ва унга лицензия беришни рад этиши мумкин:

- банкни рўйхатга олиш учун зарур бўлган ҳужжатлар топширилмаганлиги;
- таъсис ҳужжатларининг қонун ҳужжатларига номувофиқлиги;
- бир ёки бир неча муассиснинг молиявий ахволи қониқарсизлиги;
- муассислар молиявий маблағларининг манбалари еълон қилинмаганлиги;
- банкни рўйхатга олиш пайтигача энг кам устав капиталининг

тўланмаганлиги;

• банк раҳбари ва бош бухгалтери лавозимларига номзодларнинг бу касбга номувофиқлиги.

Марказий банк қуйидаги ҳолларда банк операцияларини амалга ошириш учун берилган лицензияни чақириб олиши мумкин:

- банк тўловга қобилияти бўлиб қолганида, пасивлар активлардан кўпайиб кетганида;
- лицензия беришга асос бўлган маълумотларнинг нотўғрилиги аниқланганда;
- банк ўз омонатчилари ва бошқа кредиторлари олдидаги мажбуриятларини бажаришга қодир бўлмаганида;
- ҳисобот маълумотлари мунтазам равишда бузиб кўрсатилганда;
- қонун ҳужжатларига ва лицензия шартларига зид келадиган банк операциялари амалга оширилганда;
- лицензия берилган пайтдан еътиборан банк операцияларини амалга ошириш бир йилдан ортиқ муддатга кечикканда;
- Ўзбекистон Республикасида ўз шўба банкни ташкил етган чет ел банкидан лицензия чақириб олинганда;
- банкнинг банкрот деб еълон қилинганда.

Назорат учун саволлар:

1. Банк назоратининг моҳияти нималарда намоён бўлади?
2. Банк назоратини вужудга келиш сабабларини айтинг.

3. Банк назоратининг асосий вазифалари нималардан иборат?
4. Банк фаолиятини ривожланишида банк назорати қандай аамиятга эга?
5. Банк назоратини амалга ошириш усуллари айтинг.
6. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг молиявий назоратни амалга оширишдаги вазифалари нималардан иборат?
7. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки банк назоратини амалга оширишда қандай функцияларни бажаради?
8. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки банк назоратини амалга оширишда қандай ҳуқуқларга эга?
9. Банк назорати қандай усулларда амалга оширилади?
10. Банк назорати усуллари афзаллик ва камчиликларини айтинг.

ИХ 606. СУҒУРТА НАЗОРАТИ

9.1. Суғурта фаолиятининг назарий-ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон мустақилликка еришгач молия тизимининг ажралмас бўғини сифатида миллий суғурта бозорини ривожлантиришга аҳамият қарата бошлади. Дастлаб 1993 йилнинг 6 майида “Суғурта тўғрисида”ги Қонун қабул қилинган бўлса, бугунги кунда суғурта фаолиятини тартибга солиш мақсадида ҳуқуқий базани мустаҳкамлашга еришилмоқда.

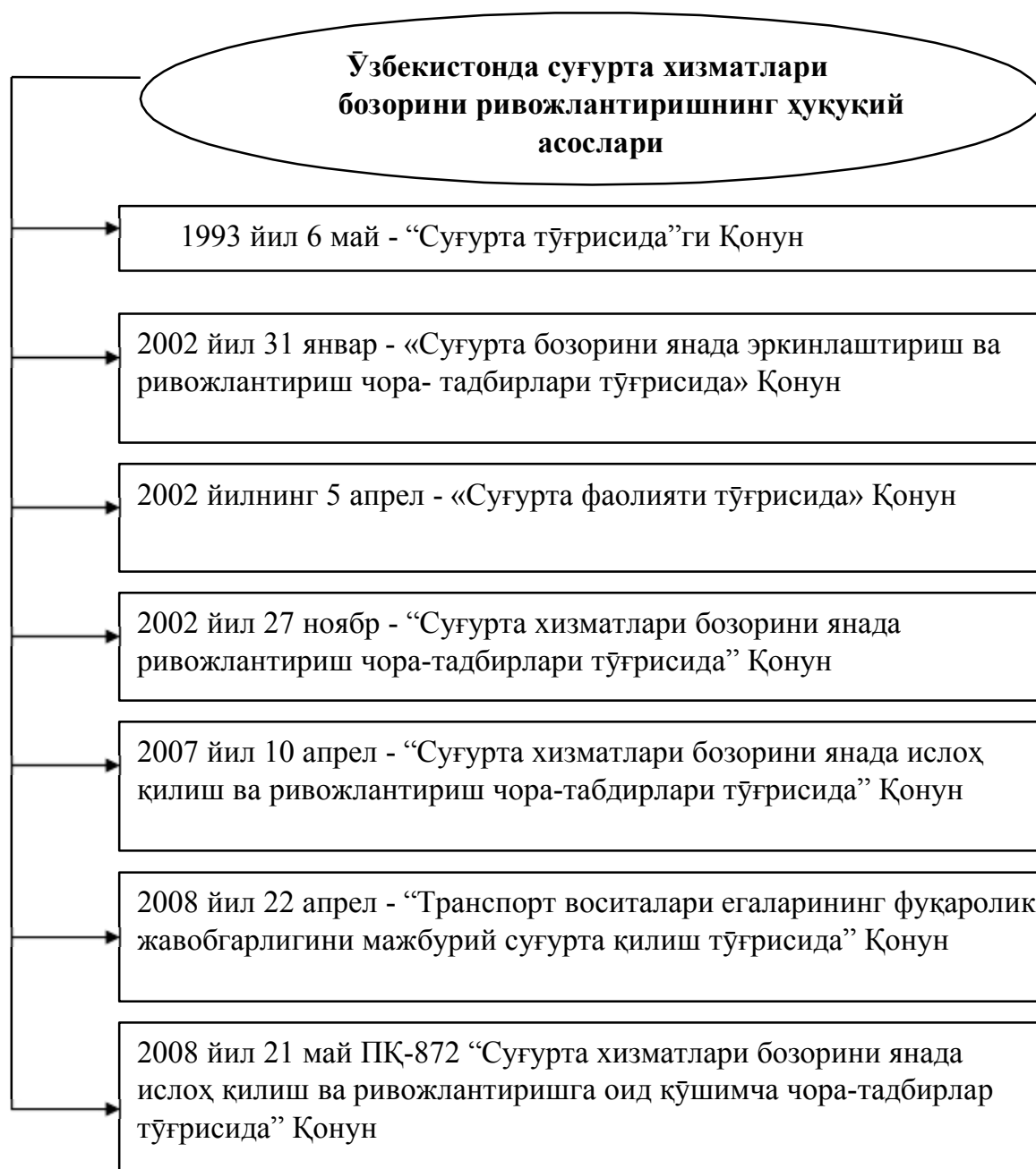
Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 5 апрелдаги “Суғурта фаолияти тўғрисида” қонунининг 3-моддасида кўрсатилишича “Суғурта деганда юридик ёки жисмоний шахслар тўлайдиган суғурта мукофотларидан шакллантириладиган пул фондлари ҳисобидан муайян воқеа (суғурта ҳодисаси) юз берганда ушбу шахсларга суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш юли билан уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш тушунилади”.

Суғурта фаолияти деганда эса суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг суғуртани амалга ошириш билан боғлиқ фаолият тушунилади.

Суғурта қуйидаги соҳаларга бўлинади:

ҳаётни суғурта қилиш (жисмоний шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, меҳнат қобилияти ва пул таъминоти билан боғлиқ манфаатларини суғурта қилиш, бунда шартнома бўйича суғуртанинг энг кам муддати бир йилни ташкил этади ҳамда суғурта пулларининг суғурта шартномасида кўрсатиб ўтилган оширилган фоизни ўз ичига олувчи бир марталик ёки даврий тўловларини қамраб олади);

умумий суғурта (шахсий, мулкӣ суғурта, жавобгарликни суғурта қилиш ҳамда ҳаётни суғурта қилиш соҳасига тааллуқли бўлмаган бошқа суғурта турлари).

**55-расм. Ўзбекистонда суғурта хизматлари бозорини ривожлантиришнинг
ҳуқуқий асослари**

Суғурта бозори бу суғурта ҳолатлари рўй берганда жисмоний ва юридик шахсларни мулкӣ мафаатларини суғурталанувчиларнинг пул маблағлари ҳисобидан ҳимоя қилишда акс етувчи суғурта хизматлари олди-сотдиси бўйича иқтисодий муносабатлар йиғиндисидир.

Суғурта бозорини амал қилишининг асосий шarti суғурта хизматларига еҳтиёж (талаб) ва бу еҳтиёжларни кондиритшга лаёқатли суғурталовчиларнинг мавжудлигидир.

Суғурта бозори таркибий жиҳатдан ташкилий-хуқуқий ва ҳудудий аспектлари бўйича бўлиниши мумкин.

Ташкилий-хуқуқий жиҳатдан акционер, биргаликдаги, хусусий ва давлат суғурта ташкилотларидан иборат бўлади.

Ҳудудий жиҳатдан эса миллий, минтақавий ва халқаро суғурта бозорларига бўлинади.

Суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари *суғурта фаолиятининг субъектлари* ҳисобланади.

Суғурталовчилар, суғурта воситачилари ҳамда бошқа юридик ва жисмоний шахслар қонун ҳужжатлариг мувофиқ суғурта бозорининг профессионал а

иштирокчилари ҳисобланадилар.

Суғурта брокери, қайта суғурта брокери ва суғурта агенти *суғурта воситачилари* ҳисобланадилар.

Суғурта қилдирувчининг номидан ва топшириғига биноан суғурта шартномаси тузилиши ва ижро этилишини ташкил қилиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи юридик шахс *суғурта брокери ҳисобланади*.

Суғурталовчининг номидан ва топшириғига биноан суғурта шартномасининг тузилиши ва ижро этилишини ташкил қилиш бўйича фаолият юритувчи юридик ёки жисмоний шахс *суғурта агенти* ҳисобланади.

Суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товони (суғурта пули) тўловини амалга ошириш мажбуриятини олувчи юридик шахс *суғурталовчи* деб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Қонунда суғурталовчига қуйидагича таъриф берилган: “Тегишли турдаги суғуртани амалга ошириш учун лицензияга эга бўлган ва суғурта шартномасига мувофиқ

суғурта товони (суғурта пули) тўловини амалга ошириш мажбуриятини оловчи тижорат ташкилоти бўлган юридик шахс суғурталовчи деб эътироф этилади”.⁴⁷

Ушбу қонунда келтирилишига кўра, суғурталовчи қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- қонун ҳужжатларида белгиланадиган тартибда ва шартларда суғурта (қайта суғурта қилиш) шартномалари тузиш;
- ўз мажбуриятларини белгиланган тартибда қайта суғурта қилиш, шу жумладан Ўзбекистон Республикасидан ташқарида қайта суғурта қилиш;
- махсус ваколатли давлат органи белгилайдиган тартибда ва шартларда инвестиция фаолиятини амалга ошириш;
- суғурта (қайта суғурта қилиш) соҳасидаги мутахассислар малакасини ошириш билан боғлиқ фаолиятни, шунингдек суғурта агенти сифатида суғурта воситачилигини амалга ошириш;
- суғурта ҳодисалари юз беришининг олдини олиш ва огоҳлантириш чоратадбирларини махсус ваколатли давлат органи белгилайдиган тартибда ва шартларда молиялаштириш;
- суғурталовчи томонидан амалга ошириладиган суғурта турларига доир қоидаларни (шартларни) қонун ҳужжатларига мувофиқ белгилаш;
- суғурта товони миқдорини белгилаш учун зарур бўлган тегишли ахборот ва ҳужжатларни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардан, судлар, тиббиёт, сейсмология, ветеринария, гидрометеорология ташкилотлари ҳамда бошқа ташкилотлардан белгиланган тартибда сўраш ва олиш;
- суғурта агентлари, суғурта ва қайта суғурта брокерлари, суғурта бозорининг бошқа профессионал иштирокчилари билан тегишли шартномалар тузиш;
- суғурта товони тўлашни қонун ҳужжатларида ва (ёки) суғурта (қайта суғурта қилиш) шартномасида белгиланган ҳолларда ҳамда тартибда рад этиш, суғурта (қайта суғурта қилиш) шартномасини муддатидан илгари бекор қилиш;

⁴⁷ Ўзбекистон Республикаси “Суғурта фаолияти тўғрисида” ги Қонун. 6-модда.

- суғурта қилдирувчи томонидан тақдим етилган ахборотни текширишни, суғурта қилдирувчининг суғурта шартномаси талаблари ва шартларини бажариши устидан назоратни суғурта (қайта суғурта қилиш) шартномасида назарда тутилган тартибда амалга ошириш;

- чет ел суғурталовчиларига сюрвейер ва аджастер хизматлари кўрсатиш;
- илгари суғурталовчи томонидан ўз еҳтиёжлари учун олинган ёки суғурта шартномасини амалга ошириш натижасида унинг ихтиёрига ўтган мол-мулкни реализация қилиш ёки ижарага бериш;

- Ўзбекистон Республикасининг рейтинг ташкилотлари ва чет ел рейтинг ташкилотлари рейтингларини олиш;

- ўзининг алоҳида бўлинмаларини ташкил этиш.

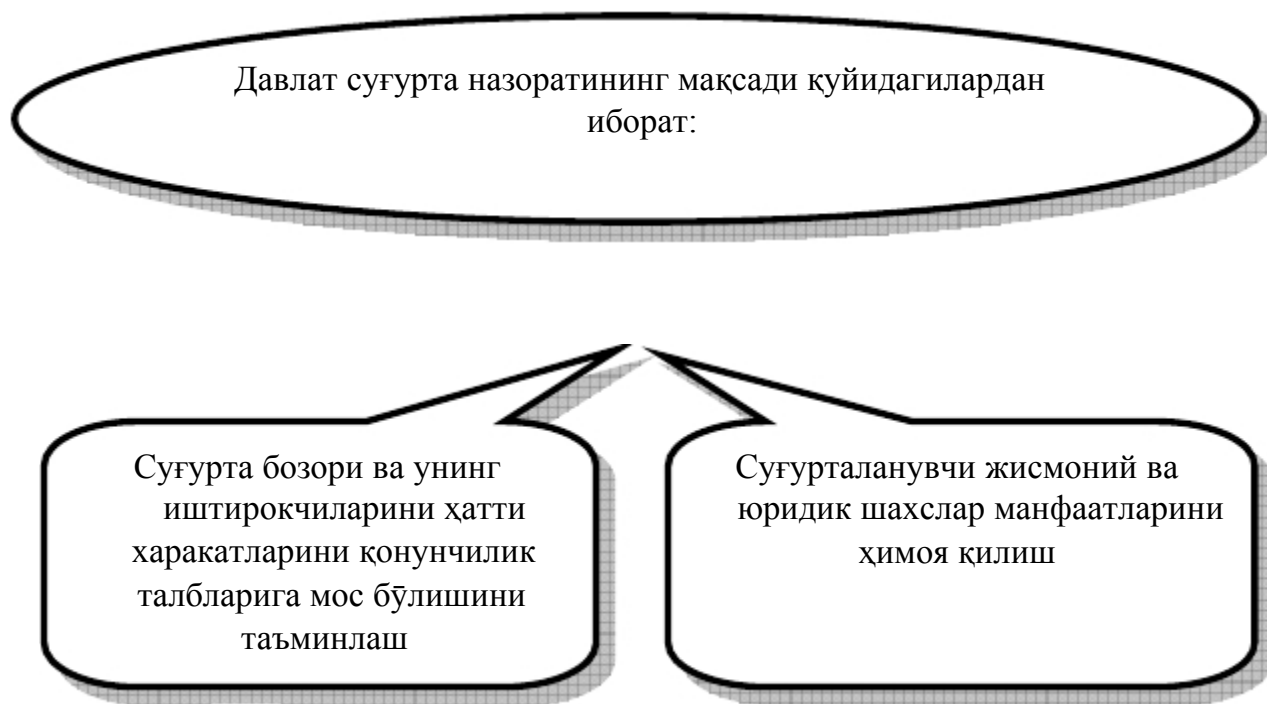
9.2. Суғурта фаолиятини давлат томонидан назорат қилишнинг мақсад ва вазифалари

Суғурта ташкилотларининг фаолияти бошқа турдаги хўжалик субъєктлари фаолиятидан кескин фарқ қилади. Чунки, улар ишлаб чиқариш узлуксизлигини таъминлашда ва суғурта ҳодисалари рўй берганда йетказилган зарарни қоплаш учун хизмат қиладилар. Бу ҳолат, суғуртачилар зиммасига алоҳида масъулият юклайди ва шунинг учун, улар давлат томонидан назорат остига олинмоғи зарурдир.

Хорижий мамлакатлар тажрибасининг кўрсатишича, иқтисодий жиҳатдан
Г
ривожланган мамлакатларнинг барчасида суғурта бозори давлатнинг ваколатли идоралари томонидан тартибга солиб борилади.

Масалан, Буюк Британияда суғурта ишини Савдо ва саноат департаменти, Японияда Молия вазирлигининг суғурта бо`лими, АҚШда эса махсус суғурта комиссариатлари назорат қилиб боради. Давлат, бундай назорат ишини олиб борар экан, аввало, мамлакатнинг суғурта соҳасига тааллуқли қонунларига ҳамда бошқа меъёрий ҳужжатларига асосланади. Суғурта ва қайта суғурталаш

компаниялари, суғуртага ихтисослашган воситачилар давлат суғурта назоратининг объектлари ҳисобланади.

56-расм. Давлат суғурта назоратининг мақсади

Давлат суғурта назоратининг асосий вазифалари эса қуйидагилардан иборат:

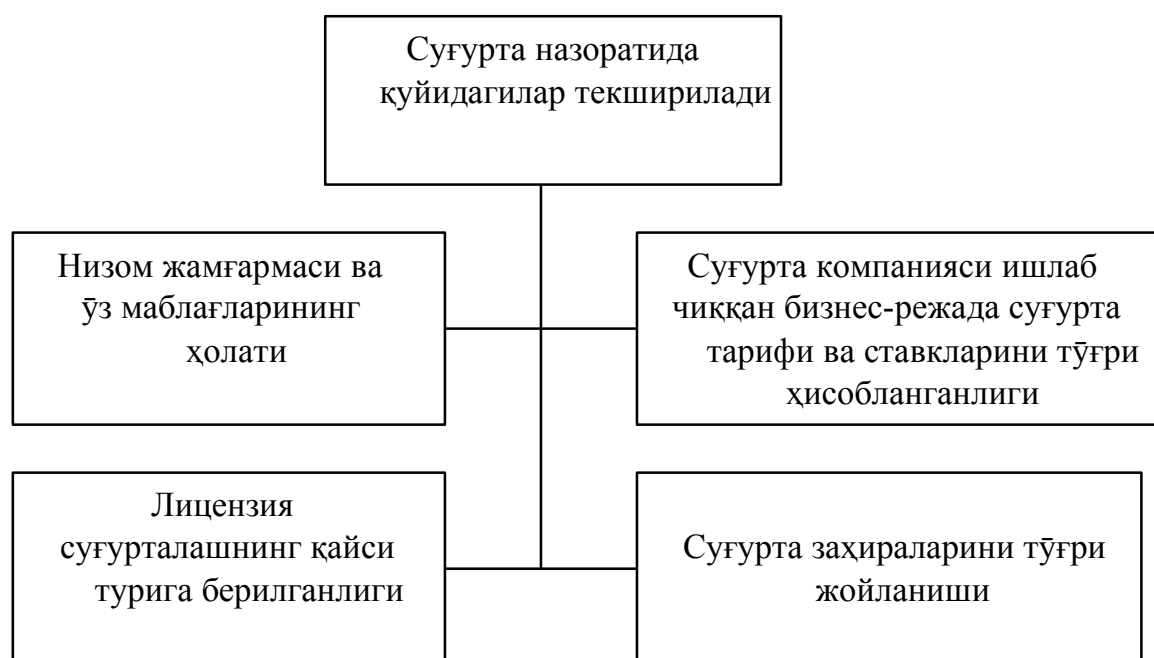
- Суғуртачиларни молиявий барқарорлигини таъминлаш;
- Суғурта бозорида тенглик ва рақобатбардошликни таъминлаш;
- Суғурта хизматларидан фойдаланувчиларни ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш;

- Суғурта бозорини ривожланишида кўмаклашиш.

Суғурта назорати орқали қуйидаги функциялар амалга охирилади:

- Ўзбекистон Республикаси суғурта фаолиятини юритишда тўлай олиш қобилияти кўрсаткичлар ва бошқа молиявий барқарорликларни мавжудлиги, фаолият давомида қонун ҳужжатларига риоя қилишни текшириш;

- Суғурта фаолияти ва суғарта брокерларини лицензиялаш;
- ўзининг компоненти доирасида, суғурта ишчиларини иш билан таъминлаш;
- Республика суғурта фаолияти ривожланиши тенденциясини таҳлил қилиш;
- Матбуот орқали суғурта фаолияти ҳақида тушунтириш маълумотлари олиб бориш;
- Ўзбекистон ваколатлари доирасида фуқароларнинг мурожаатлари ва талифларини кўриб чиқиш.

57-расм. Суғурта назоратининг қамраб олиш доираси

Суғурта ташкилоти фаолияти устидан амалга ошириладиган давлат назоратининг самарадорлиги қуйидагиларга боғлиқ:

- аниқ ва тўғри молиявий, бухгалтерлик ва бошқа маълумотлардан фойдаланиш;
- назоратни ўз вақтида ва тўлиқ амалга ошириш;

- давлат томонидан қўлланиладиган санксияларни ўз вақтида ва тез бажарилиши.

Суғурта бозорини давлат томонидан тартибга солиш турли шаклларда, хусусан, махсус қонунлар қабул қилиш, солиқ солиш, алоҳида ҳукумат қарорлари билан мажбурий суғурталашни жорий қилиш ва ваколатли суғурта назорати хизматини ташкил этиш юли билан амалга оширилади.

9.3. Махсус ваколатли давлат органи томонидан суғурта фаолиятини назорат қилиш тартиби

Суғурта билан шуғулланувчи ташкилотларга лицензиялар (рухсатномалар) бериш суғурта назорати хизматининг энг асосий вазифаларидан биридир. Суғурта фаолиятига лицензия (рухсатнома) беришнинг зарурияти суғуртанинг ўз моҳиятидан келиб чиқишини унутмаслик керак. Чунки, суғурта ташкилоти суғурта ҳодисаси юз берган вақтда суғурталанувчига шартномада кўрсатилган маблағни ўз вақтида тўлаши лозим. Суғурта фаолиятини назорат қилувчи органнинг бу борадаги ишлари нафақат суғурталанувчилар манфаатига мос тушади, балки бутун давлатнинг манфаатлари юлида ҳам хизмат қилади.

Суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолияти Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган тартибда махсус ваколатли давлат органи берадиган лицензиялар асосида амалга оширилади.

Лицензия суғурталовчига ҳаётни суғурта қилиш соҳасида ёхуд умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошириш учун берилади. Ҳаётни суғурта қилиш соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошираётган суғурталовчи умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга оширишга ҳақли эмас, умумий суғурта соҳасининг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайдиган айрим турлари (класслари) бундан мустаснодир. Умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошираётган суғурталовчи ҳаётни суғурта қилиш соҳасида суғурта фаолиятини амалга оширишга ҳақли эмас.

Соҳалар	Класслар	
Ҳаёт суг'уртаси	И класс	Ҳаёт ва аннуитетлар суг'уртаси;
	ИИ класс	Никоҳ ва туг'илиш суг'уртаси
	ИИИ класс	Ҳаётни узоқ муддатли суг'урта қилиш;
	ИВ класс	Соғ'лиқни суг'урта қилиш
Умумий суг'урта	1 класс	Бахтсиз ҳодисалардан суг'урта қилиш;
	2 класс	Касалликдан суг'урта қилиш;
	3 класс	Ер усти транспорт воситаларини суг'урта
	4 класс–	Ҳаракатланадиган темир йқл таркибини суг'урта
	5-класс	Авиасия суг'уртаси;
	6-класс	Денгиз суг'уртаси;
	7-класс	ЙУлдаги мол-мулкни суг'урта қилиш;
	8-класс	Мол-мулкни оловдан ва табиий офатлардан суг'урта қилиш;
	9-класс	Мол-мулкни зарардан суг'урта қилиш;
	10-класс	Автофуқаролик жавобгарлигини суг'урта
	11-класс	Авиасия суг'уртаси доирасидаги жавобгарликни
	12-класс	Денгиз суг'уртаси доирасидаги жавобгарликни
	13-класс	Умумий фуқаролик жавобгарлигини суг'урта қилиш;
	14-класс	Кредитларни суг'урта қилиш;
	15-класс	Кафилликни (кафолатларни) суг'урта қилиш;
	16-класс	Бошқа молиявий таваккалчиликлардан суг'урта қилиш;
	17-класс	Ҳукуқий ҳимоя билан бог'лиқ харажатларни суг'урта қилиш.

57-расм. Суғурта фаолиятининг классификатори

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 27 ноябрдаги 413-сонли «Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари то`ғрисида»ги қарорга мувофиқ суғурта фаолиятининг классификатори берилган бўлиб, унга мувофиқ ҳаётни суғурта қилиш соҳаси 4 та классга ва умумий суғурта соҳаси 17 та классга ажратилган.

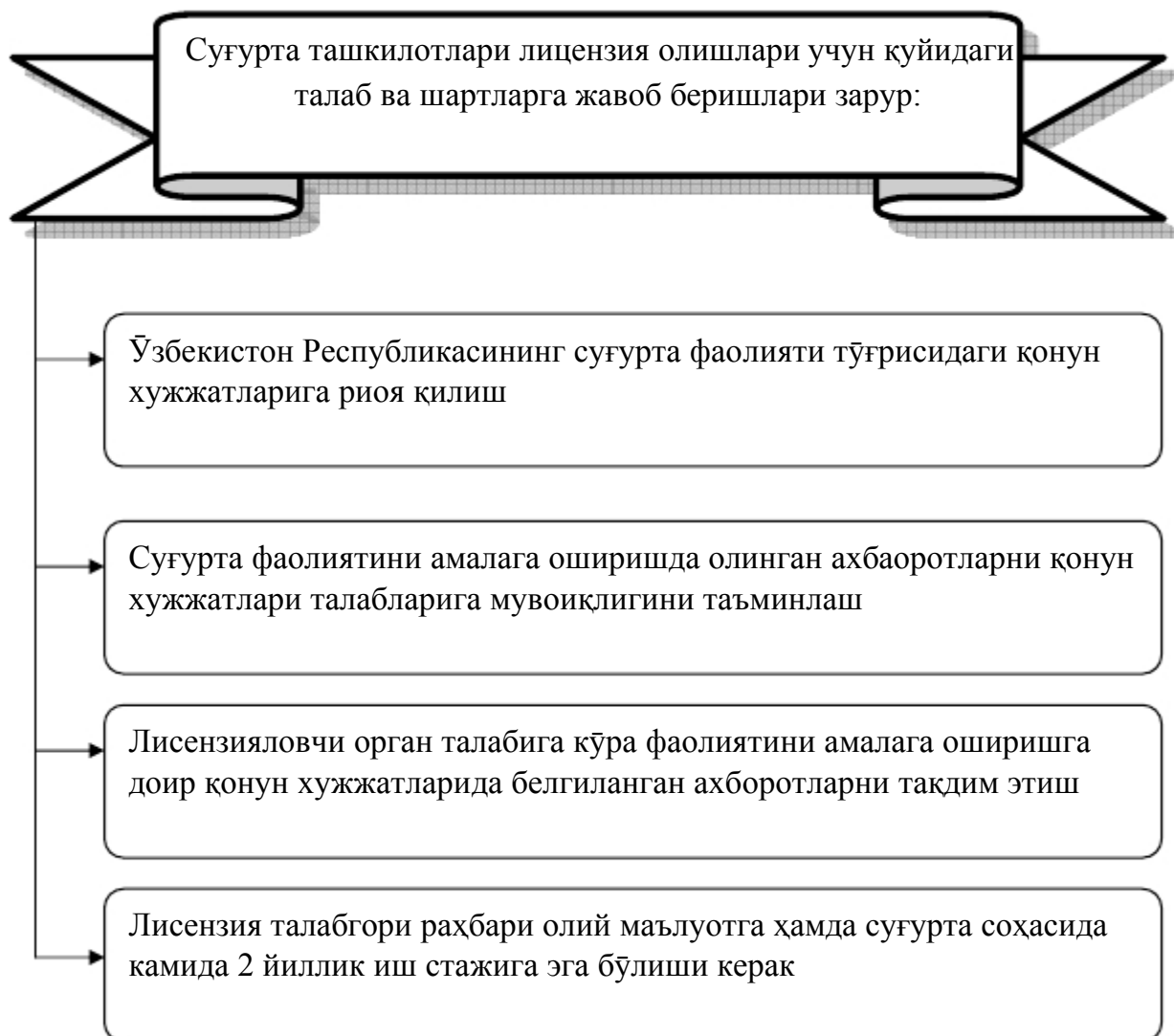
Суғурта таваккалчиликлари ёки улар гуруҳларининг ва улар билан боғлиқ мажбуриятларнинг умумий хусусиятларига мувофиқ суғурта соҳалари суғурта турларига (классларига) бўлинади. Суғурта турлари (класслари) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Ўзбекистон Республикасининг қонунларига мувофиқ мажбурий суғурта амалга оширилади. Мажбурий суғуртани амалга ошириш ҳуқуқига давлат суғурта ташкилотлари эга бўлиб келганлар, бироқ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 27 ноябрдаги 413-сонли «Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари то`ғрисида»ги қарорига мувофиқ устав капитали ҳажмини 500 минг АҚШ долларига тенг миқдорга етказган ҳар қандай суғурта компанияси лицензия асосида мажбурий суғурта билан шуғулланиш имкониятига эга бўлганлар.

Суғурталовчининг лицензияси амал қилишининг тўхтатиб турилиши унинг янги суғурта шартномалари тузиши тақиқланишига, шу жумладан амалдаги суғурта шартномалари узайтирилишининг тақиқланишига сабаб бўлади. Бунда суғурталовчи илгари тузилган суғурта шартномалари бўйича ўз зиммасига олган мажбуриятларини белгиланган тартибда бажаришга мажбурдир.

Лицензиянинг амал қилиши тугатилган кундан еътиборан 5 кун ичида махсус ваколатли давлат органи суғурталовчини тугатиш тўғрисидаги ариза билан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда судга мурожаат этиши шарт.

Суғурталовчининг илгари амал қилган бошқарув органларининг ваколатлари тўхтатиб турилади ва махсус ваколатли давлат органи томонидан тайинлаган суғурталовчининг муваққат маъмуриятига ўтади.

58-расм. Суғурта ташкилотлари лицензия олишлари қўйилган талаб ва шартлар

Муваққат маъмурият суд қарор чиқаргунга қадар бўлган даврда ўз фаолиятини амалга оширади.

Суғурталовчи муваққат маъмуриятининг ҳисоботи махсус ваколатли давлат органига ҳамда суғурталовчини тугатиш тўғрисида махсус ваколатли давлат органининг аризаци юлланган судга тақдим етилади.

Суғурталовчининг муваққат маъмурияти ўз фаолияти даврида харажат операцияларини амалга оширишга ҳақли емас, суғурталовчининг бошқарув харажатлари (маъмурий харажатлари), суғурталовчига тушаётган пулларни ҳисобга

ёзиш ва илгари тузилган суғурта шартномалари бўйича суғурта ҳодисалари юз берганда суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш билан боғлиқ ҳоллар бундан мустаснодир.

Суғурталовчи муваккат маъмуриятининг ишлаш тартиби махсус ваколатли давлат органи томонидан белгиланади.

Суғурталовчиларни қўшиб юбориш, қўшиб олиш, бўлиш, ажратиб чиқариш, ўзгартириш шаклида қайта ташкил этиш махсус ваколатли давлат органининг рухсатномаси билан амалга оширилиши мумкин.

Суғурталовчи қайта ташкил этишга рухсатнома олиш учун махсус ваколатли давлат органига тегишли ариза билан бирга қуйидаги ҳужжатларни тақдим этади:

- муассисларининг (иштирокчиларининг) ёки таъсис ҳужжатларида шундай ваколат берилган суғурталовчи бошқарув органининг қайта ташкил этиш тўғрисидаги қарори;

- тузилаётган суғурталовчининг баланси ва фаолиятининг тахминий молиявий натижалари;

- қўшиб юбориш ёки қўшиб олиш шартномасининг лойиҳаси (қўшиб юбориш ёки қўшиб олиш шаклида қайта ташкил этилаётганда).

Суғурталовчиларни қайта ташкил этишни ўтказиш учун берилган ариза зарур ҳужжатлар тақдим этилган кундан еътиборан ўн беш кун ичида махсус ваколатли давлат органи томонидан кўриб чиқилиши керак.

Махсус ваколатли давлат органи қабул қилинган қарор тўғрисида суғурталовчини ёзма равишда хабардор қилиши шарт.

Махсус ваколатли давлат органи қуйидаги ҳолларда суғурталовчиларни қайта ташкил этишга рухсатнома беришни рад қилишга ҳақли, агар:

- суғурталовчини қайта ташкил этиш натижасида янгитдан ташкил қилинадиган суғурталовчиларнинг молиявий барқарорлигига доир талаблар бузилиши мумкин бўлса;

- суғурталовчиларнинг қайта ташкил этилиши суғурта бозорида рақобатнинг чекланишига ёки бартараф этилишига олиб келиши мумкин бўлса;

- суғурталовчиларни қайта ташкил этишга рухсатнома берилиши сўраб тақдим қилинган ҳужжатларда ишончсиз маълумотлар бўлса ёхуд бу ҳужжатлар қонун ҳужжатларига номувофиқ бўлса;

- суғурталовчиларни қайта ташкил этиш қонун ҳужжатларига зид бўлса.

Қўшиб юбориш, бўлиш, ажратиб чиқариш ва ўзгартириш шаклида қайта ташкил етилганда суғурталовчи (суғурталовчилар) лицензиясининг амал қилиши тугатилади. Қайта ташкил этиш натижасида янгитдан тузилган суғурталовчиларга лицензияларни бериш соддалаштирилган тартибда амалга оширилади. Қўшиб юбориш, бўлиш, ажратиб чиқариш ва ўзгартириш шаклида қайта ташкил етилаётган даври учун ҳамда янгитдан тузилган суғурталовчилар лицензия олгунга қадар бўлган даврда улар янги суғурта шартномаларини тузишга, амалдаги суғурта шартномаларини узайтиришга ҳақли емаслар, илгари тузилган суғурта шартномалари бўйича ўз зиммаларига олинган, ҳуқуқий ворислик тартибида ўзларига ўтган мажбуриятларни бажариш ҳоллари бундан мустаснодир.

Қўшиб олиш шаклида қайта ташкил етилаётганда ўзига бошқа суғурталовчи қўшилаётган суғурталовчи, агар қўшиб олиш натижасида лицензиянинг шартлари ўзгармаса, амалдаги лицензияни сақлаб қолади.

Суғурталовчи ўзининг муассислари (иштирокчилари) ёки суғурталовчининг таъсис ҳужжатларида шундай ваколат берилган бошқарув органи қарорига биноан тугатилаётганда махсус ваколатли давлат органининг рухсатномаси талаб қилинади.

Муассислар (иштирокчилар) ёхуд суғурталовчининг таъсис ҳужжатларида шундай ваколат берилган бошқарув органи томонидан тугатиш тўғрисидаги қарор қабул қилинганидан кейин суғурталовчи махсус ваколатли давлат органига тугатишга рухсатнома олиш учун ариза билан ёзма равишда мурожаат етган ҳолда қуйидаги ҳужжатларни илова қилади:

- суғурталовчини тугатиш тўғрисидаги қарор;

- мажбуриятлар тўғрисидаги маълумотлар;
- суғурталовчини тугатиш тўғрисидаги қарор қабул қилинган санагача бўлган, аудиторлик хулосаси билан тасдиқланган баланс ҳисоботи;
- суғурталовчини тугатиш муддатлари ва шартлари кўрсатилган ҳолдаги тугатиш режаси.

Суғурталовчини тугатишга рухсатнома олиш учун берилган ариза зарур ҳужжатлар олинган кундан еътиборан 10 кун ичида махсус ваколатли давлат органи томонидан кўриб чиқилиши керак.

Махсус ваколатли давлат органи қабул қилинган қарор тўғрисида суғурталовчини ёзма равишда хабардор қилиши шарт.

Махсус ваколатли давлат органи суғурталовчини тугатиш учун рухсатнома бериш билан бир вақтда суғурталовчининг такдим етилган тугатиш режасига ўзгартишлар киритишга ҳақли.

Тугатилаётган суғурталовчи кредиторларининг талаблари тугатишни амалга ошириш билан боғлиқ харажатлар, шунингдек тугатиладиган суғурталовчининг асосий вазифаларини таъминлаш заруратидан келиб чиқадиган харажатлар тўланганидан сўнг қуйидаги тартибда қаноатлантирилади:

биринчи навбатда - ҳаётни суғурта қилиш соҳасида мажбурий суғурта шартномалари бўйича суғурта қилдирувчиларнинг талаблари;

иккинчи навбатда - суғурта қилдирувчиларнинг бошқа мажбурий суғурта шартномалари бўйича талаблари;

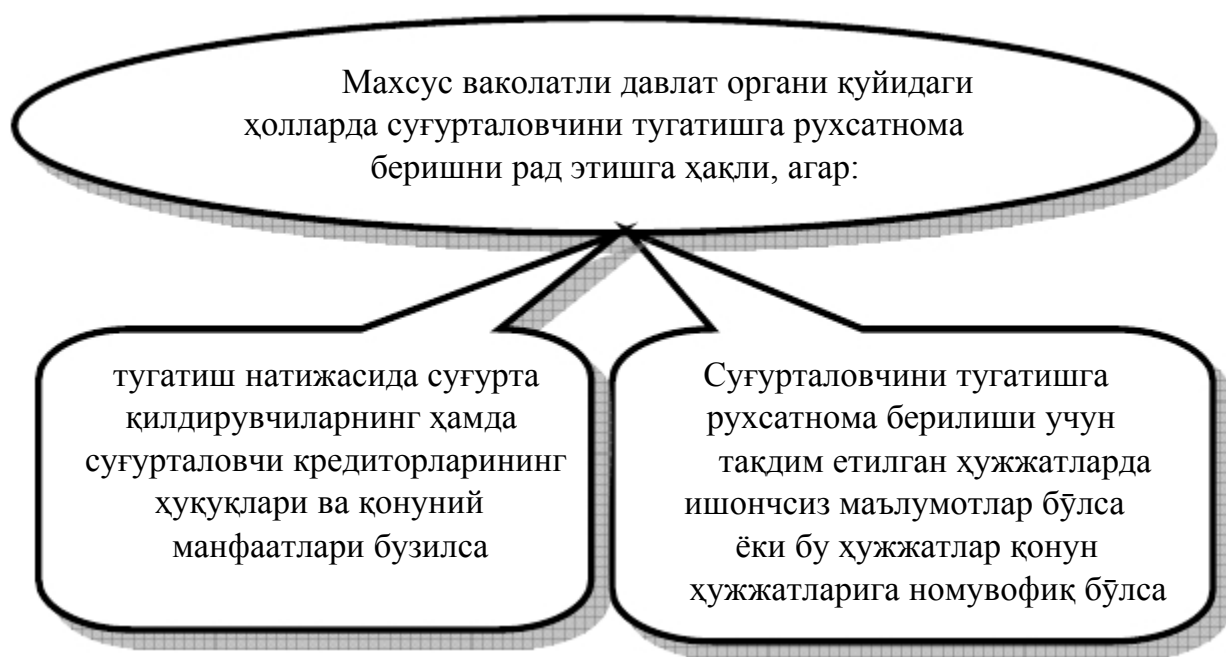
учинчи навбатда - бошқа суғурта қилдирувчиларнинг (наф олувчиларнинг) талаблари;

тўртинчи навбатда - бюджетга, бюджетдан ташқари фондларга тўловларни назарда тутувчи тўлов (ижро) ҳужжатлари бўйича талаблар. Кўрсатилган талаблар тўлиқ қаноатлантирилгандан кейин ижтимоий суғурта бўйича талаблар ҳамда жиноят ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик туфайли фуқароларнинг мол-мулкига етказилган зарарни қоплаш бўйича талаблари қаноатлантирилади;

бешинчи навбатда - суғурталовчининг бошқа кредиторлари талаблари.

Лицензия (рухсатнома) бериш жараёнида суғурта назорати суғуртачининг бўлажак фаолиятини дастлабки текширувдан ўтказди. Яъни, низом жамғармаси ва ўз маблағларининг ҳолати ҳамда бу маблағларнинг ташкилот зиммасидаги мажбуриятларига ўзаро муносабати кўриб чиқилади.

Суғурталовчининг устав фондини шакллантириш учун кредитга, гаровга олинган маблағлардан ва бошқа жалб қилинган маблағлардан фойдаланишга йул қўйилмайди.

59-расм. Суғурталовчини тугатишга рухсатнома беришни рад этиш ҳолатлари

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 2008 йил 20 ноябрдаги 107-сонли «Суғурталовчиларнинг суғурта захиралари тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида»ги буйруғи ҳамда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 2008 йил 22 апрелдаги 41-сонли «Суғурталовчилар ва қайта суғурталовчиларнинг тўлов қобилияти тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида»ги буйруғи билан суғурта компаниялари томонидан суғурта резервларини ташкил қилиш ва инвестициялашнинг тартиблари белгилангандир.

Суғурталовчи суғурта захиралари маблағлари қийматига эквивалент бўлган суммадаги активларни ажратиши шарт. Ажратилган активлар, уларни ажратиш вақтида суғурталовчининг ҳисоб ва ҳисобот регистрларида аниқ белгиланган бўлиши шарт.

Ажратилган активларнинг умумий қиймати суғурта захиралари маблағларининг жами миқдоридан кам бўлмаслиги лозим. Ажратилган активлар қиймати сифатида уларнинг баланс қиймати тушунилади.

Ажратилган активлар диверсификация, қайтарилиш, фойдалилик ва ликвидлик талабларига жавоб бериши лозим.

Ажратилган активлар маблағлари суғурталовчи томонидан фақат тегишли суғурта захираларининг шакллантириш мақсадига мувофиқ ҳолда ишлатилиши мумкин. Ажратилган активлар гаров предмети ёки кредиторга кафилнинг мажбуриятлари бўйича пул маблағларини тўлаш манбаи сифатида хизмат қила олмайди.

Суғурта захиралари хорижий валютада белгиланган ҳолатларда, активлар суғурта захиралари белгиланган валютага эквивалент валютада ёки еркин конвертасия қилинадиган валютада ажратилади.

Ажратилган активлар қуйидаги активлардан иборат бўлиши мумкин эмас:

- суғурталовчининг таъсисчилари, аксиядорлари ва ходимларига берилган қарзлар, шунингдек улар бўйича жамғарилган фоизлар;
- дебитор — боғлиқ шахсларнинг қарзлари;
- суғурта (қайта суғурта қилиш) шартномасида белгиланган тўлов санасидан уч ойдан кўп муддат мобайнида суғурта қилдирувчилар (қайта суғурта қилдирувчилар) томонидан тўланмаган суғурта мукофотлари;
- солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича дебиторлик қарзлар;
- кафолат бўйича суммалар;
- мажбурият предмети бўлган активлар (қабул қилинган мажбуриятлар доирасида).

Суғурта захираларини жойлаштириш тартибига қуйидаги талаблар қўйилган.

Ажратилган активларнинг 70% дан кам бўлмаган қисми қуйидагилардан (ёки уларнинг баъзиларидан) таркиб топиши лозим:

- Ўзбекистон Республикасининг давлат қимматли қоғозлари;
- банк омонатлари (депозитлар);
- кассадаги ёки ҳисоб (валюта) рақамлардаги ва ўзга банк рақамлардаги пул маблағлари, шунингдек уларга тенглаштирилган маблағлар;
- хорижий давлатларнинг давлат қимматли қоғозлари (Давсуғуртаназорат билан келишган ҳолда);
- Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чиқариш ва муомалага киритишга рухсат берилган, ёки тегишли ваколатли орган томонидан берилган қимматли қоғозлар бозорида савдони ташкил этиш бўйича фаолиятни амалга ошириш учун лицензияга (рухсатномага) эга бўлган хорижий эмитентлар томонидан чиқарилган, ҳамда қимматли қоғозлар бозорида муомалага қўйилган қимматли қоғозлар.

Суғурталовчининг бошқарув органлари Низомга асосан ажратилган активларнинг ҳисобот санасига мавжудлигини ва қийматини текшириб кўриши, шунингдек активлар ажратилган суғурта захиралари суммаси билан уларни таққослаб кўриши шарт ва бундай ҳуқуққа ҳар қандай бошқа вақтда ҳам эга.

Ажратилган активлар қиймати суғурта захиралари суммасидан кам бўлган ҳолатда, суғурталовчи ажратилган активлар қийматини суғурта захиралари суммасидан кам бўлмаган қийматга ошириш ва суғурта захиралари ҳажмининг 105 фоизидан кўп бўлмаган миқдорда кўпайтириш учун етарли миқдордаги қўшимча активларни ажратиши шарт.

Ажратилган активлар суммаси суғурта захиралари суммасининг 105 фоизидан ортиқ бўлган ҳолатда, суғурталовчи ажратилган активлар қиймати суғурта захиралари миқдоридан кам бўлмаган ва суғурта захиралари миқдорининг 105% идан кўп бўлмаган суммагача қисқаргунга қадар, ажратилган активларнинг ортиқча бўлган қисмини ажратилмаган активларга ўтказиши шарт.

Суғурталовчилар устав фондининг энг кам миқдори қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 10 апрелдаги ПҚ-618-сон қарори билан тасдиқланган «Суғурта бозорининг профессионал қатнашчилари тўғрисида»ги Низомнинг 10-банди ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 21 майдаги ПҚ-872-сонли «Суғурта хизматлари бозорини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорининг 1-бандига мувофиқ суғурталовчи устав фондининг камида тўқсон фоизи муассисларнинг (иштирокчиларнинг) пул маблағларидан шакллантирилади.

Суғурталовчининг устав фондини шакллантириш учун кредитга, гаровга олинган маблағлардан ва бошқа жалб қилинган маблағлардан фойдаланишга йул қўйилмайди.

Суғурталовчининг бошланғич устав фонди лицензия олинadиган пайтга қадар муассислар томонидан шакллантирилган бўлиши ва қонун ҳужжатларида белгиланган устав фондининг энг кам миқдоридан кам бўлмаслиги керак.

	2012 йил 1 июлдан	2014 йил 1 июлдан
Умумий суг'урта соҳаси	1 125,0	1 500,0
Ҳаётни ҳаётни суг'урталаш соҳаси	1 500,0	2 000,0
Мажбурий суг'урталаш соҳаси	2 250,0	3 000,0
Фақат қайта суг'урталаш соҳаси	5 000,0	6 000,0

60-расм. Суғурта компаниялари устав фондининг минимал миқдорига қўйилган талаблар⁴⁸ (минг йевро эквивалентида)

2008 йил 21 май ПҚ-872 сон Ўзбекистон Республикасининг Президентининг “Суғурта хизматлари бозорини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантиришга оид

⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 31 майдаги ПҚ 1544-сонли қарорига илова

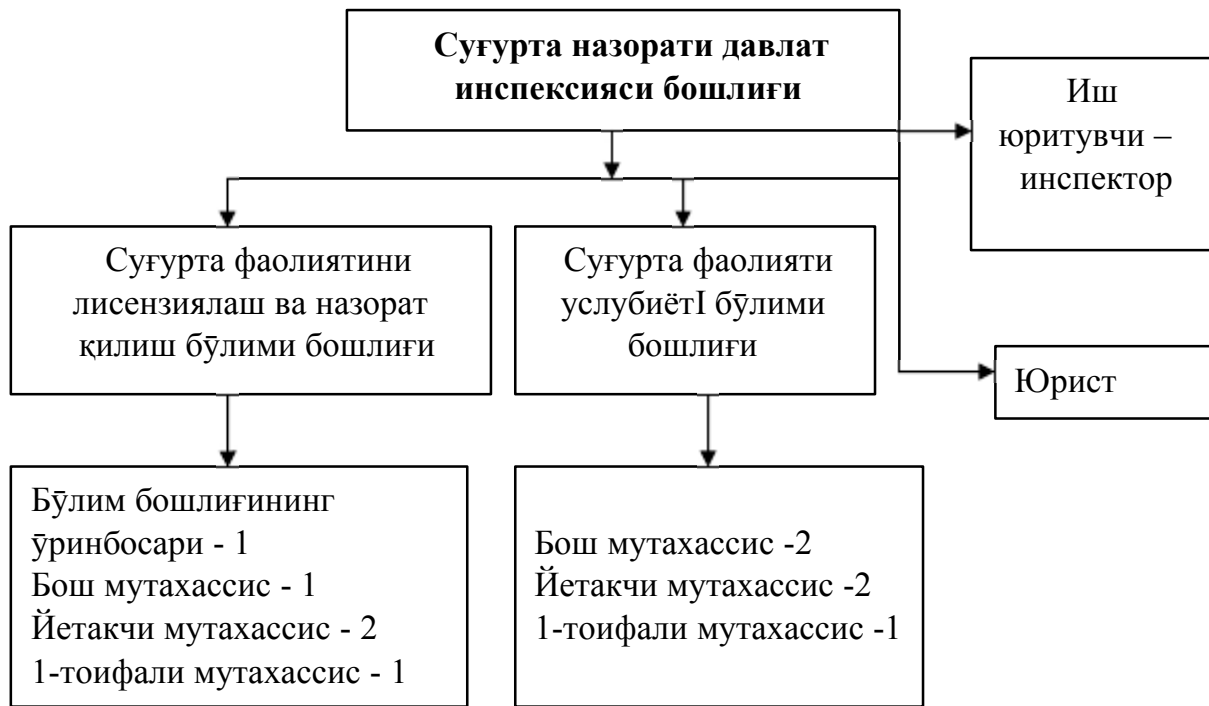
қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Қарори еълон қилинди. Ушбу қарорда суғурта фаолиятини янада такомиллаштириш, суғурталовчиларнинг капиталлашуви ва молиявий барқарорлигини ошириш, уларнинг ҳудудий тармоқларини кенгайтириш ва суғурта компанияларининг инвестицион жараёнлардаги иштирокини рағбатлантириш, шунингдек, суғурта хизматлари истеъмолчиларининг ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилишни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Иқтисодиёт вазирлигининг қуйидаги соҳаларда фаолиятни амалга оширадиган суғурталовчилар учун устав капиталининг энг кам миқдорларини белгилаш тўғрисидаги таклифи қабул қилинди.

9.4. Суғурта назорати давлат инспекциясининг вазифалари, функциялар, ҳуқуқлари

Суғурта назорати олиб боровчи ташкилот Суғурта назорати давлат инспекцияси ҳисобланади.

Суғурта назорати давлат инспекцияси Молия вазирлиги ҳузурида бўлиб, суғурта муносабатлари барча қатнашчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида суғурта ташкилотлари фаолияти устидан назоратни амалга оширувчи давлат органи ҳисобланади. Ҳуқуқ фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, Қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қарорларига, Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва фармойишларига, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги қарорларига, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 8 июлдаги 286-сон қарорининг 2-илоvasи “Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Суғурта назорати давлат инспекцияси тўғрисида” ги Низомга амал қилади.

Суғурта назорати давлат инспекцияси суғурта фаолиятини лицензиялаш ва назорат қилиш бўлими ҳамда суғурта фаолияти услубиёт бўлимларидан иборат бўлиб, умумий штати 15 кишини ташкил этади.

61-расм. Суғурта назорати давлат инспексияси аппарати тузилмаси

Суғурта назорати давлат инспексиясининг асосий вазифалари:

- ижро этилиши мажбурий бўлган тўловга қобилиятлилик нормативларини ҳамда уларни аниқлаш тартибини, айрим таваккалчиликлар бўйича суғурталовчилар мажбуриятларининг йул қўйиладиган энг кўп ёки энг кам миқдорини ва мажбуриятлар жамининг йул қўйиладиган кўп ёки энг кам миқдорини ҳисоблаб чиқариш услубини, суғурталовчиларнинг тўловга қобилиятини акс еттирувчи ахборотларни тақдим этиш тартиби ва муддатларини белгилайди;

- суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари суғурта фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этишини, тўловга қобилиятлиликнинг белгиланган нормативлари ва молиявий барқарорликнинг бошқа талаблари бажарилишини назорат қилади;

- суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолиятини лицензиялайди;

- суғурталовчиларнинг суғурта захиралари маблағларини шакллантириш ҳамда жойлаштириш тартиби ва шартларини, шунингдек бундай маблағлар ҳисобини юритиш ҳамда улар бўйича ҳисоботлар тузиш тартибини белгилайди;

- суғурталовчининг ижро етувчи органи раҳбарларига ва бош бухгалтерига қўйиладиган ижро этилиши мажбурий бўлган малака талабларини белгилайди;

- суғурталовчилар томонидан тақдим етиладиган молиявий ҳисоботларнинг ва ёлон қилинадиган йиллик молиявий ҳисоботнинг шаклини, шунингдек уни тақдим этиш ҳамда ёлон қилиш тартиби ва муддатларини белгилайди;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг фаолиятини текширади ва уларга аниқланган камчиликларни бартараф этиш тўғрисида ижро этилиши мажбурий бўлган кўрсатмалар киритади;

- қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда суғурталовчилар ва суғурта брокерлари лицензияларининг амал қилишини тўлиқ ёки айрим суғурта турларига (классларига) нисбатан тўхтатиб қўяди, шунингдек уларнинг фаолиятини тугатиш тўғрисида судга мурожаат қилади;

- ҳар бир молия йили тугаганидан кейин олти ой ичида суғурта фаолиятини тартибга солиш ва уни назорат қилиш борасидаги фаолият тўғрисида йиллик ҳисоботларни , шунингдек суғурта бозорининг молия йили мобайнидаги фаолияти тўғрисида статистика маълумотларини ёлон қилади;

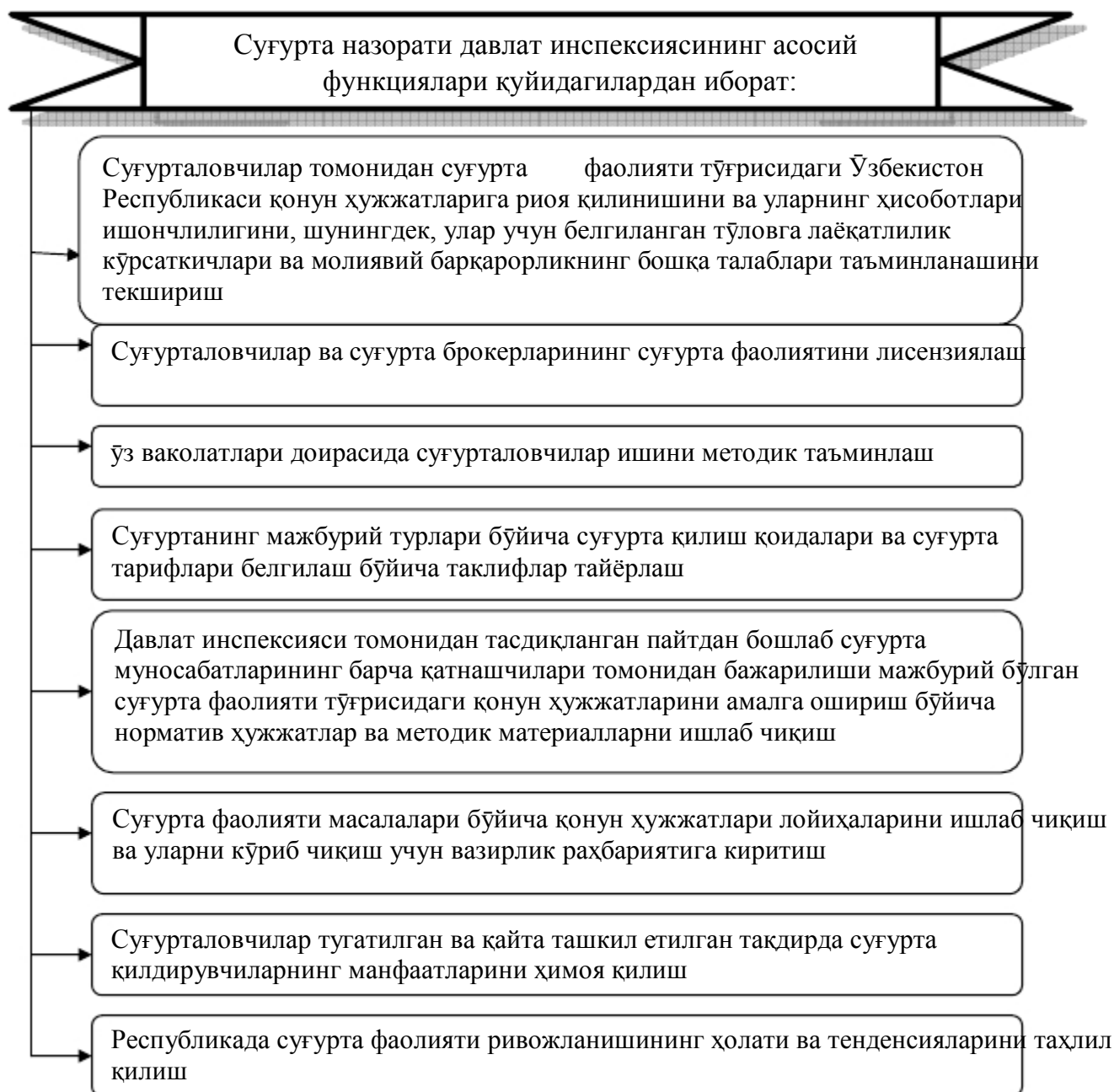
- суғурталовчиларнинг инвестиция фаолиятини амалга ошириш, шунингдек суғурта ҳодисалари юз беришининг олдини олиш ва огоҳлантириш чора-тадбирларин суғурталовчилар томонидан молиялаштириш тартиби ҳамда и шартларини белгилайди;

- актуар хизматлари кўрсатиш тартибини белгилайди;

- актуарий малака сертификатини олиш учун ўқув дастурларини ҳамда малака имтиҳонлари топшириш тартибини ишлаб чиқади ва тасдиқлайди, мазкур сертификатни олиш ҳуқуқи учун малака имтиҳони ўтказди;

- белгиланган тартибда актуарий малака сертификати беради, унинг амал қилишини тугатади ва уни бекор қилади, малака сертификатига эга бўлган актуарийлар реестрини юритади;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга оширади.

62-расм. Суғурта назорати Давлат инспекциясининг асосий функциялари

Суғурта назорати давлат инспекцияси ва унинг ходимлари суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг устав фондида ва бошқарув органларида иштирок этишга, шунингдек суғурта воситачиси сифатида иш юритишга ҳақли емаслар.

Суғурта назорати давлат инспекциясининг ҳуқуқлари:

- суғурталовчилардан суғурта фаолияти тўғрисида белгиланган ҳисобот ва уларнинг молиявий аҳволи ҳақидаги ахборотни, шунингдек, корхоналар,

муассасалар, ташкилотлар, банклардан (кичик корхоналар, микрофирмалар бундан мустасно), фуқаролардан ўзига юкланган функцияларини бажариш учун зарур бўлган ахборотни олиш;

- суғурталовчилар томонидан суғурта тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилиш мақсадида суғурталовчилар фаолиятини текшириш;
- давлат ижро етувчи органларидан ўзига юклатилган вазифаларни бажариш учун зарур бўлган ахборот ва статистика ҳисоботини текин олиш ва ҳ.

Назорат учун саволлар:

1. Суғурта назоратини амалга оширишда давлат суғурта назорати қандай аҳамиятга эга?
2. Суғурта муносабатларининг турлари бир-биридан қайси хусусиятлари билан фарқ қилади?
3. Суғурта муносабатларини текширишнинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
4. Суғурта назоратининг зарурлиги нимада?
5. Суғурта назоратининг объектларини кўрсатинг.
6. Суғурта назоратининг субъектларини кўрсатинг.
7. Махсус ваколатли давлат органи томонидан суғурта фаолиятини назорат қилиш тартиби тушунтиринг.
8. Суғурта назорати давлат инспекциясининг вазифалари, функциялар, ҳуқуқлари нималардан иборат?

Х боб. БЮДЖЕТ НАЗОРАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

10.1. Молия органларида назорат- иқтисодий ишларни ташкил этиш

Давлат бюджети давлат молияси тизимида марказий ўринни егаллайди. Иқтисодиёт ривожланишини турли босқичларида бюджет давлат сиёсатини амалга ошириш қуроли, мўлжалланган дастурлар ва тадбирларни амалга ошириш учун пул маблағларини асосий манбаи ҳисобланади. Давлат бюджети, давлат ҳокимиятининг кундалик масалаларини ҳам, ривожланиш истиқболлари вазифаларини ҳам ҳал этишда катта аҳамиятга егадир.

Бюджет уч таркибий қисмдан — харажат, даромад қисмлари ва улар балансидан иборат, яъни даромадларнинг харажатларга мувофиқлиги қондасига амал қилиши лозим. Бюджетни шакллантириш аввало унинг харажат қисмини тузиш юли билан юз беради, чунки давлат ўзида мавжуд молиявий имкониятлардан келиб чиқибгина харажатлар қилиши мумкин эмас. Давлат аввало жамиятни самарали ривожлантириш мақсадида унинг олдида турган вазифаларни бажариш учун зарур маблағлар ҳажмини белгилаши ва шундан кейингина ўз қўлида бўлган бюджет даромад қисмини тўлдиришнинг асосий воситаси - солиқлар ва бошқа манбалар ёрдамида ана шу молиявий ресурсларни жалб этиши керак.

Давлат бюджети пул ресурсларининг марказлаштирилган жамғармаси (фонди) бўлиб мамлакат ҳукумати давлат аппарати, қуроли кучларни тутиб туриш, шунингдек, иқтисодий функцияларни бажариш учун уни тасарруф этади.

Ҳозирги шарт-шароитда бюджет давлатнинг иқтисодиётни тартибга солиш, хўжалик фаолиятига таъсир кўрсатиш шунингдек, кризисга қарши чора-тадбирларни амалга оширишнинг қудратли воситаси ҳамдир. Ҳозирги давлат бюджети унинг бутун хилма-хил функцияларини акс эттирадиган мураккаб, кўп кўринишли ҳужжат ҳисобланади. Аввало бюджетда давлат харажатлари ва даромадлари тартиби ўз аксини топади. Харажатлар бюджет қуролининг сарфланиш юналишлари ва мақсадларини кўрсатади.

Харажат моддаларининг аҳамияти жуда муҳим, чунки уларнинг қанчалик мақсадга мувофиқлигига мазкур давлат солиқ тўловчилари зиммасига юклатиладиган солиқ юкига боғлиқ бўлади. Бундан шу нарса равшанки, мазкур аниқ даврда амал қиладиган солиқлар тизими (солиқ миқдори, уларни ставкалари, солиқ солинадиган база) давлат бюджетида харажатларнинг қандай моддалари кўзда тутилганига ва уларни қоплаш учун қанча миқдорда маблағлар зарурлигига тўла равишда боғлиқдир.

Иқтисодиётни ишлаб чиқариш секторлари фаолияти учун энг қулай шарт-шароитларини яратиш билан боғлиқ харажатлар давлат харажатларининг энг муҳим моддалари қаторига киради.

Бюджет тизими ва бюджет жараёнида юзага келадиган барча босқичларда бюджет тизимининг асосий тамойилларига, бюджет тизими тўғрисидаги меъёрий хужжатларга, юриқнома ва тартибларга амал қилиниши *бюджет интизоми* тушунчасини белгилайди⁴⁹.

Қуйидагилар бюджет интизомини бузишдир:

Давлат бюджети, давлат мақсадли жамғармалари бюджетлари ва бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари жамғармалари маблағларини уларни олиш (улардан фойдаланиш) шартларига мувофиқ бўлмаган мақсадларга юналтириш; меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича белгиланган разрядларга, лавозим маошлари, устамалар, иш ҳақига қўшимчалар ва бошқа тўловлар миқдорларига риоя етмаслик;

бюджетдан молиялаштириладиган муассасалар ва ташкилотларга иш ҳақи, пенсиялар, нафақалар, стипендиялар ва уларга тенглаштирилган бошқа харажатларни тўлаш учун пул маблағлари берилишини, шунингдек, пенсияларни йетказиб беришни амалга оширувчи муассасаларга пул маблағлари берилишини

⁴⁹ Турабов Б. “Бюджетдан молиялаштириладиган муассасаларда бюджет интизомини мустаҳкамлаш масалалари”. Номзодлик диссертацияси, -2007 й

банкларнинг раҳбарлари ва бошқа мансабдор шахслари томонидан асоссиз кечиктиш⁵⁰.

Ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, ижтимоий-сиёсий танглиklar ва молиявий-иқтисодий инқирозлар шароитида бюджет назоратининг аҳамияти ўсиб боради ва янгича мазмун касб этади.

Бюджет назоратини амалга оширишдан мақсад бюджет маблағларини ҳосил қилиш ва ишлатишда мақсадлилиқ, самарадорлиқ, тартиблилиқ, қонунийлиқнинг таъминланишига еришиш зарурлигидан иборатдир.

Назорат иқтисодий ишларни ташкил қилишда етакчи ролни Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги бажаради.

Ҳар йили мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси таҳлил қилинади ва ўтган йиллар билан солиштирилади

Худудий молия органларини назорат қилиш уларда комплекс тафтиш ва текширишлар ўтказиш Молия вазирлигининг Бош назорат-тафтиш бошқармасининг йиллик иш режасига асосан амалга оширилади.

Маҳаллий бюджетлар ижросини тафтиш ва текширишлардан ўтказиш Молия вазирининг буйруғига асосан амалга оширилади ва вазирлиқнинг барча соҳа мутахассислари жалб қилинади.

Бундан ташқари, молия органларида Ҳукумат топшириқлари ва Молия вазирлиги раҳбарияти топшириқларига асосан маълум бир юналиш, соҳа бўйича мавзули текширишлар ҳам ўтказилиши мумкин.

Яна шуни ёътироф этиш лозимки, ўтган йилни муваффақиятли якунлаш ва жорий йилги Давлат бюджети параметрлари ижроси жараёнида бюджет интизомига қатъий риоя этилишини ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг келгуси йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги қарори ижросини таъминлаш мақсадида ҳар йили Молия вазирлигининг 1-2 сонли

⁵⁰ Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекси, 2013 йил 26 декабр

буйруқлари чиқарилади ва шу буйруқга асосан молия органлари устидан назорат ишлари амалга оширилиб боради.

Давлат бюджети параметрлари ижроси жараёнида бюджет интизомига қатъий риоя этилишини таъминлаш мақсадида қуйидагилар белгиланади:

1. ўтган йил учун Давлат бюджети ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни ўз вақтида ва сифатли шакллантирилишини таъминлаш мақсадида, Давлат бюджети бош бошқармаси ва Ҳудудлар молияси бош бошқармаси, Молия вазирлиги Ғазначилиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари, ҳудудий молия идоралари белгиланган муддатда бюджетлараро ўзаро ҳисоб-китобларни тартибга солинишини таъминлашлари;

2. Бюджет ташкилотларининг жорий йил учун харажатлар сметалари ва штатлар жадвалларини рўйхатга олиш тугаллангунга қадар, қуйидагилар маълумот ва ижро учун қабул қилишлари:

а) харажатларни молиялаштириш (тўловларини амалга ошириш) Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетида турувчи ташкилотларнинг харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини тузиш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низомга (рўйхатга олиш рақами №2157, 2010 йил 19 ноябр) мувофиқ амалга оширилади;

б) республика ва маҳаллий бюджетлар харажатлари қуйидагиларга асосан амалга оширилади:

- республика бюджетидан молиялаштирилувчи ташкилотлар бўйича – жорий йил II чорак учун дастлабки (вақтинчалик) харажатлар ёйилмалари;
- Қорақалпоғистон Республикаси бюджетидан, вилоятлар, Тошкент шаҳар ва туман (шаҳар) лар маҳаллий бюджетларидан молиялаштирилувчи ташкилотлар бўйича – жорий йил II чорак учун вақтинчалик харажатлар сметалари.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг жорий йилги Давлат бюджети параметрлари ижросини таъминлаш мақсадида, Молия вазирлигининг ҳудудларни молиялаштириш бошқармалари бошлиқлари, Қорақалпоғистон Республикаси молия вазири, вилоятлар ва Тошкент шаҳар молия бошқармалари бошлиқлари, шунингдек, туман (шаҳар) молия бўлими мудирлари:

- харажатлар ёйилмасини тузиш ҳамда бюджет ташкилотларининг харажатлар сметалари ва штатлар жадвалларини рўйхатдан ўтказишда Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетида турувчи ташкилотларнинг харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини тузиш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низомга, шунингдек, амалдаги бошқа қонунчилик ҳужжатлари талабларига қатъий риоя этилишини;
- биринчи навбатда И ва ИИ гуруҳ харажатларига, ИВ гуруҳ харажатлари бўйича эса тегишли бюджетларнинг тасдиқланган харажатлар параметрлари доирасида коммунал хизматлар, кўмир сотиб олиш ва йетказиш, ёқилғи ва ЁММ, дори-дармон ва озиқ-овқат маҳсулотларига зарур маблағлар режалаштирилишини;
- ўтган йилда амалга оширилган ҳақиқий харажатларни, бюджет маблағлари олувчилар сонининг ўзгаришини ҳар томонлама таҳлили асосида, шунингдек, харажатларнинг мавсумийлигини ҳисобга олган ҳолда бюджет маблағлари олувчиларига бюджет маблағларини тақсимланишини.
- бюджет даромадлари ва харажатлари ёйилмасини белгиланган муддатда ва тартибда тайёрланишини;
- бюджет ташкилотларининг жорий йилги штатлар жадвали ва харажатлар сметасини тегишли бюджет параметрлари тасдиқлангандан бошлаб 40 кундан кечиктирмай рўйхатдан ўтказиш, шунингдек, рўйхатдан ўтказилган харажатлар сметаларида қайд етилган маълумотларни “Ғазначилик-4” дастурий мажмуасига ўз вақтида киритиш чоралари кўрилишини;

- жорий йил учун бюджет харажатлари ёйилмасига индексасия маблағларини белгиланган иловадаги коэффисиентларга мувофиқ киритиш ҳамда уларни белгиланган тартибда фақатгина Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг рухсати билан ишлатилишини таъминлашлари лозим.

4. Республика бюджетидан молиялаштириладиган бюджет маблағлари олувчиларнинг жорий йилги харажатлар сметаларини "Ўазначилик-4" дастурий мажмуасига киритиш ҳамда республика бюджети харажатлари ёйилмасини Давлат бюджети бош бошқармасига тақдим этиш муддатлари белгиланган иловадаги жадвалга мувофиқ белгиланиши лозим.

“Ўазначилик-4” дастурий мажмуасига бюджет маблағлари олувчиларининг харажатлар сметаси муддатидан кечикиб (нотўғри) киритилиши сабабли бюджетдан маблағ олувчиларнинг харажатлари тўловини кечикиши ҳолатлари бўйича Молия вазирлигининг ҳудудларни молиялаштириш бошқармалари бошлиқлари, Қорақалпоғистон Республикаси молия вазири, вилоятлар ва Тошкент шаҳар молия бошқармалари, шунингдек, туман (шаҳар) молия бўлимлари раҳбарлари шахсан жавобгардирлар.

5. Давлат бюджетининг мувозанатлилигини ва жорий йилги Давлат бюджети параметрларида кўзда тутилган маблағлар ҳисобига мақсадли тадбирларни молиялаштирилишини таъминлаш мақсадида, Давлат бюджети бош бошқармаси республика бюджети харажатлар ёйилмасининг индексасиясида белгиланган иловага мувофиқ маблағларни кўзда тутиши лозим.

Бунда, кўрсатилган маблағлардан фойдаланиш қатъиян Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг рухсати билан амалга оширилади.

6. Ижтимоий соҳа ва фанни молиялаштириш бош бошқармаси ўн кунлик муддат ичида Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ҳамда Олий ва ўрта махсус касб-хунар таълими вазирлиги билан келишилган келгуси йилга мактабгача болалар таълим муассасалари, умумтаълим мактаблари, академик лисейлар ва касб-хунар коллежларида бир ўқувчига (тарбияланувчига) базавий

меъёрларини аниқлаш ва тартибга солувчи коэффициентларни қўллаш тартиби тўғрисидаги Низомни вазирлик раҳбариятига тасдиқлаш учун киритиши лозим.

7. Қорақалпоғистон Республикаси Молия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар молия бошқармалари тегишли бюджетлардан молиялаштирилувчи бюджет ташкилотларининг жорий йил учун харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини рўйхатдан ўтказиш жадвалини тасдиқлаб, беш кун муддат ичида Худудлар молияси бош бошқармасига тақдим этиши лозим.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорига мувофиқ, Қорақалпоғистон Республикаси бюджети, Андижон, Жиззах, Наманган, Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё ва Хоразм вилоятлари маҳаллий бюджетларига ҳудудлар бўйича ҳисобланган барча солиқ ва мажбурий тўловлар тушуми прогнози ҳисобга олиниб, ҳажми аниқлаштирилган ҳолда қуйидаги харажатларни амалга ошириш учун бюджет субвенциялари ажратилади:

- халқ таълими муассасаларининг иш ҳақи ва ягона ижтимоий тўловлари;
- ижтимоий нафақалар (бола 2 ёшга тўлгунча уни парваришлаш учун оналарга бериладиган ойлик нафақалар, 14 ёшгача болали оилаларга ойлик нафақалар ва кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам).

Бунда Бухоро, Қашқадарё, Навоий, Тошкент, Фарғона вилоятлари ва Тошкент шаҳри бўйича зарур ҳолларда туман (шаҳар) лар маҳаллий бюджетларига юқорида кўрсатилган харажатларни молиялаштириш учун субвенциялар кўзда тутилиши мумкин.

9. Молия вазирлиги Ғазначилиги:

- а) Молия вазирлиги Ахборот ҳисоблаш маркази билан биргаликда Давлат бюджети ғазна ижросининг Ягона ғазначилик ҳисоб-рақамидан фойдаланишга ўтишини таъминлаш учун керакли тадбирларни амалга ошириши лозим;

б) Молия вазирлигининг Ғазначилиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари барча ходимларининг ўз хизмат вазифаларини амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекси, бошқа қонунчилик ҳужжатлари, Молия вазирлигининг меъёрий-ҳукукий ҳужжатлари талабларини қатъий ва сўзсиз бажаришга қаратилган жавобгарлигини кучайтириш чораларини кўриши лозим;

в) қуйидагиларни:

- ғазначилик операцияларини амалга ошириш жараёнида ички назоратни ҳамда таваккалчилик, тартиб бузилиш ва камчиликларни минималлаштириш, тезкор аниқлаш ва бартараф этиш бўйича мавжуд механизмни мустаҳкамлашни;
- ходимларининг малакаларини доимий оширишни;
- Ғазначиликнинг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар бўйича бошқармалари ҳамда туман ва шаҳар Ғазначилик бўлинмаларининг фаолияти устидан қаттиқ назорат ўрнатилишини таъминлаш лозим.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри бўйича Ғазначилик бошқармалари бошлиқлари, туман ва шаҳар Ғазначилик бўлинмалари раҳбарлари ўз ходимлари томонидан Давлат бюджети ғазна ижроси бўйича Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига қатъий ва сўзсиз риоя қилиниши юзасидан шахсан жавобгар эканлиги белгиланиши лозим.

10. Молия вазирлигининг Ғазначилиги, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри бўйича Ғазначилик бошқармалари, туман ва шаҳар Ғазначилик бўлинмалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 3 сентябрдаги 414-сонли “Бюджет ташкилотларини маблағ билан таъминлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарорига мувофиқ жорий молия йилида бюджет муассасаларининг биринчи даражали

харажатлари тўловини амалга оширишнинг қуйидаги кетма-кетлигини таъминлаш лозим:

- иш ҳақи, иш ҳақидан ажратмалар (ЯИТ), ижтимоий нафақалар, пенсия ва стипендиялар;
- озиқ-овқат, дори-дармон;
- коммунал хизмат харажатлари, ёқилғи ва бошқа ЁММлари;
- капитал қўйилмалар;
- бошқа харажатлар.

Ғазначилик ҳисоб рақамларидаги маблағлар қолдиғи миқдори:

- тегишли бюджет бўйича И ва ИИ гуруҳ харажатларини тўлаш учун маблағларга бўлган талабни тўлиқ қоплаган тақдирда, ИИИ гуруҳ харажатларини, шунингдек, И ва ИИ гуруҳ харажатларини тўлиқ амалга ошириб бўлган бюджетдан маблағ олувчиларнинг ИВ гуруҳ харажатларини амалга оширишга рухсат берилади;
- озиқ-овқат харажатларини тўланмаган қисмидан ошган тақдирда дори-дармон харажатларини (худди шундай бошқа турдаги харажатлар бўйича ҳам) қолдиқдан ошган қисми доирасида амалга оширишга рухсат берилади.

Бунда, бюджет ташкилотлари, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ёки унинг ҳудудий молия идоралари билан келишган ҳолда ИВ гуруҳ харажатлари учун кўзда тутилган маблағлар ҳисобидан мавсумий ва ғавқулдда тадбирларни (биринчи синф ўқувчилари учун ўқув қуроллари, кам таъминланган оилалар фарзандлари учун қишки кийим-бош, эпидемиологияга қарши, дезинфекцион ва бошқа тадбирлар) тезкор молиялаштиришни амалга оширишлари мумкин.

11. Давлат бюджети бош бошқармаси ва Ҳудудлар молияси бош бошқармаси маҳаллий бюджетларнинг биринчи даражали харажатларини ўз вақтида молиялаштириш мақсадида, республика бюджетидан бюджет субвенцияси ва ўтказиб бериладиган даромадларни белгиланган чораклик режа доирасида:

- иш ҳақи (ҳар ойнинг 1-5 санасида 60% миқдорида ва 15-20 санасида 40% миқдорида);
- ягона ижтимоий тўлов (ҳар ойнинг 1-5 санасида);
- ижтимоий нафақалар тўлови (ҳар ойнинг 1-25 санасида) харажатлари учун молиялаштирилишини амалга оширишлари лозим.

12. Қорақалпоғистон Республикаси Молия вазири, вилоятлар ва Тошкент шаҳар молия бошқармалари, туман (шаҳар) молия бўлими раҳбарлари Республика китоб жамғармаси ҳисобидан жорий ўқув йилида умумтаълим мактаблари ўқувчиларини дарсликлар ва ўқув қўлланмалари билан ўз вақтида тўлиқ таъминланиши, шунингдек, дарсликларни ижарага беришдан тушадиган тўловларни ўз вақтида ва тўлиқ тушишининг доимий назоратини таъминлашлари лозим.

13. Қорақалпоғистон Республикаси Молия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар молия бошқармалари, бюджет ижроси мониторинги ва таҳлили натижалари асосида, шунингдек, биринчи даражали харажатларни (иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлар, ягона ижтимоий тўлов, ижтимоий нафақалар) сўзсиз молиялаштириш (тўлаш) заруриятини ҳисобга олган ҳолда бюджет субвенциялари ва бюджет ссудаларини (даромадлар ва харажатлар ўртасидаги вақтинчалик касса фарқини қоплашга) маҳаллий туман (шаҳар) бюджетларига ажратишлари лозим.

14. Ҳудудлар молияси бош бошқармаси Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг тармоқларни молиялаштирувчи тегишли бошқармалари билан биргаликда йил давомида маҳаллий бюджетлар харажатларининг тўғри тақсимланиши, бюджет ташкилотлари харажат сметалари ва штат жадвалларини тўғри тузилиши ҳамда рўйхатдан ўтказилиши юзасидан текширишлар ташкил этилишини таъминлашлари лозим.

15. Молия вазирлигининг Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва унинг ҳудудий бошқармалари:

- молия, ғазначилик идоралари ва бюджет ташкилотларида бюджет ижроси бўйича қонунчилик талаблари бажарилишини таъминланиши устидан ҳар томонлама, кучайтирилган ва таъсирчан назорат ўрнатишни таъминлаши лозим;
- белгиланган муддатда молия идораларида бюджет ташкилотлари штатлар жадвали ва харажатлар сметасини рўйхатдан ўтказилиши ўз муддатида ва белгиланган тартибга мувофиқ амалга оширилиши юзасидан текширишлар ўтказишлари лозим. Бунда, харажатларни асоссиз марказлаштириш, харажатлар ва штатларни ортиқча режалаштириш, лавозим разрядларини юқори қўллаш каби ҳолатларга, шунингдек, хизмат автомобилларини сақлаш учун ҳамда бюджет ташкилотлари томонидан жорий йил якуни бўйича иқтисод қилинган ҳамда ривожлантириш жамғармасига ўтказилган харажат турлари бўйича маблағлар режалаштирилиши асослилигига алоҳида ётибор қаратишлари лозим;
- ҳар 10 кунда текширишлар жараёнида аниқланган камчиликлар ҳақида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги раҳбариятига ахборот тақдим этилиши лозим;
- биринчи даражали харажатларни, шу жумладан иш ҳақи ва барча турдаги ижтимоий нафақаларни ўз вақтида молиялаштирилиши, шунингдек, уларни нақд пул билан таъминланиши устидан назоратни кучайтириш лозим.

16. Қорақалпоғистон Республикаси молия вазири, вилоятлар ва Тошкент шаҳар молия, шунингдек, ҳудудий назорат-тафтиш бошқармалари бошлиқларини қайта текшириш вақтида смета-штат интизомига амал қилмаслик ёки ушбу ҳолатларни яшириш, бюджет маблағларини мақсадсиз ва ноўрин харажат қилиш, камомад ва ўзлаштиришларга йул қўйиш ҳолатлар аниқланса, уларга нисбатан

қонунчиликда кўзда тутилган чоралар кўрилиши тўғрисида огоҳлантирилишлари лозим.

10.2. Бюджет ташкилотлари молия-хўжалик фаолиятини тафтиш этиш амалиёти

Тафтиш молиявий назоратни ўзининг мақсади ва объектлари нуқтаи назаридан ҳам, молия интизомини самарали таъминлай олиши жиҳатидан ҳам энг муҳим назорат усули ҳисобланади. Тафтиш – корхона, ташкилот ва муассасаларнинг молиявий-хўжалик фаолиятининг, шунингдек, молия органларининг бюджетни тузиш ва ижро этиш бўйича ишларининг ўзаро боғланган текширувлари мажмуидир

Қонунчиликда тафтишнинг ҳуқуқий мақоми мустаҳкамлаб қўйилган. Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг давлат назорати тўғрисидаги қонунга мувофиқ тафтиш хўжалик юритувчи субъектларнинг молия ва солиқ масалалари бўйича қонунчиликка риоя этишлари, солиқ органлари, давлат статистика органлари ва банкларга тақдим етиладиган ҳисоб юритиш ва ҳисоботлари тўғрилигини назорат этиш мақсадида уларнинг бухгалтерия, молиявий ва бошқа ҳужжатларини текширишдан иборатдир.

Тафтиш ёрдамида давлат ва хўжалик органлари моддий, меҳнат ва молиявий ресурслардан тўлиқ фойдаланганлик тўғрисида, тафтиш қилинаётган корхона фаолиятининг ижобий ва салбий томонлари тўғрисида ишончли маълумот олади, бу эса ўз навбатида оператив ва тўғри бошқарув қарорлари қабул қилинишига олиб келади. Тафтишнинг аҳамияти хўжалик фаолиятини юритишнинг ижобий тажрибаларини умумлаштириш ва тарғиб қилишда, қонунбузарлик ва суистеъмолликларнинг олдини олишда, бюджет- солиқ интизомини тартибга солишда, молиявий ҳуқуқнинг англаш ҳисси пайдо бўлишига кўмаклашишда ҳам намоён бўлади

Молия вазирлиги ҳузурида Бош назорат-тафтиш бошқармаси мавжуд бўлиб, у Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 15 ноябрдаги 393-сонли “Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Бош назорат-тафтиш

бошқармаси ва унинг ҳудудий назорат-тафтиш бошқармалари тўғрисида “ги Қарорга асосан фаолият юритади.

Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар назорат-тафтиш бошқармаларининг асосий вазифаси бюджет жараёнининг барча босқичларида бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилишдир.

Бюджет ташкилотлари молия-хўжалик фаолиятини тафтиш этишдан мақсад:

- Бюджет ташкилотлари молия-бюджет интизоми бузилишларини олдини олиш;
- биринчи даражали маблағларни ўз вақтида берилишини таъминлаш;
- аниқланган камчиликларни яна юз бермаслик учун таклиф ва тавсиялар бериш;

- бюджет маблағларини ўзлаштириш ва суистеъмол қилинишини олдини олиш.

Тафтишнинг асосий вазифалари текширув объектига қараб фарқланади.

Тафтиш объектлари:

- давлат ва ҳудудий ҳокимият ва бошқарув органлари, уларнинг таркибий бўлинмалари;

- ишлаб чиқарувчи тижорат ва аксиядорлик корхоналари ва давлат иштирокидаги ташкилотлар;

- бюджет маблағлари ҳисобига молиялаштириладиган ёки дотасия, субвенция, трансферт, ссуда кўринишида давлатдан ёрдам олувчи ҳар қандай мулк шаклидаги корхона, ташкилот ва муассасалар;

- нодавлат жамоат ташкилотлари ва муассасалари;

- бюджетдан ташқари ижтимоий жамғармалар;

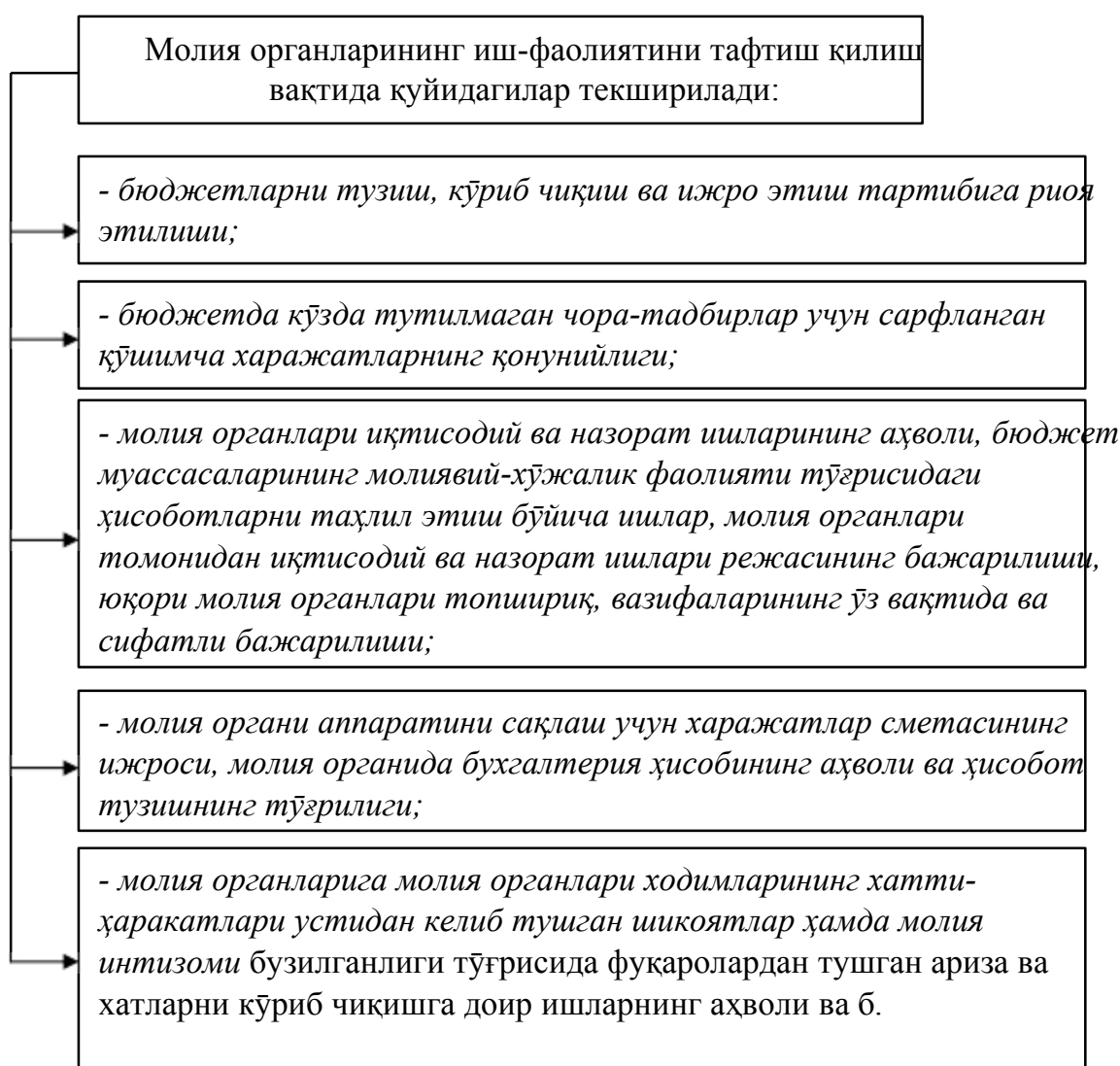
- давлат томонидан манзилли молиявий ёрдам, солиқлар тўлаш ва давлат томонидан бошқариладиган фаолиятни амалга ошириш борасидаги тадбиркорлик тузилмалари ва жисмоний шахсларнинг фаолияти.

Тафтишнинг асосий вазифалари:

- молиявий интизомга риоя қилиш;

- бюджет маблағларини тежамли ва мақсадли ишлатиш;

- бюджетнинг даромадлар базаси ва солиқлар йиғилишининг ўсиш имкониятларини аниқлаш;
- моддий ва молиявий ресурсларнинг сақланиши ва самарали ишлатилиши;
- бюджет жараёнининг ва сметали молиялаштиришнинг барча босқичлари ўз вақтида ва тўғри бажарилишини таъминлаш;
- бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи тўғри юритилишини таъминлаш;
- хўжасизлик, исрофгарчилик ва бошқа турдаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш.

63-расм. Молия органларининг иш-фаолиятини тафтиш қилиш вақтида текшириладиган вазифалар

Бюджет муассасалари тафтиш қилинаётган вақтда смета белгилаш ҳисоб-китобларининг асосланганлиги, сметаларнинг ижроси ва маблағларнинг мақсадли ишлатилиши, маблағларнинг тежамли сарфланиши ва сақланишини таъминлаш, молия-бюджет интизомига риоя этилиши, бухгалтерия ҳисобини юритиш ва ҳисобот тузиш тўғрилиги, бюджетдан ташқари махсус маблағларни ҳосил қилиш ва уларни тўғри харажат қилиш қонунийлиги масалалари ва б. текширилади. Тафтиш ўтказиш вақтида хўжалик бошқарувининг барча даражаларида кўп томонлама фаолиятнинг текширилиши муносабати билан тафтиш турларини аниқ таснифлаш, тасниф белгиларини илмий асосланган ҳолда танлаш зарурати туғилади.

Тафтишни таснифлашнинг қуйидаги турлари ва белгилари мавжуд:

- тафтиш қилинаётган органларнинг идоравий мансублиги;
- тафтиш қилинаётган объект фаолиятини қамраб олиш даражаси;
- тафтишни ўтказишнинг чуқурлиги;
- маълумотларни қамраб олиш даражаси;
- материалнинг хусусияти;
- тафтишни ўтказиш режасига муносабат;
- бир хил ҳужжатларни текшириш тартиби.

Мазмуни бўйича тафтишлар ҳужжатли ва фактик тафтишларга бўлинади.

Ҳужжатли назорат бирламчи ҳужжатлар, бухгалтерия ҳисоби регистрлари, бюджет ташкилотлари харажатлар сметалари ва унга қўшимча ҳисоб-китоблар ва бошқалар асосида амалга оширилади. Унинг асосий усули ҳужжатларни формал ва арифметик текшириш;

- ҳужжатлар ва ёзувларнинг қарама-қарши текшируви;
- амалга оширилган хўжалик операцияларини юридик, иқтисодий ва молиявий баҳолаш;
- ялпи ва танлаб назорат қилиш;
- тескари ҳисоблаш усули;
- иқтисодий таҳлил усуллари (таққослаш, балансли боғлаш ва бошқалар);
- техник-иқтисодий ҳисоблар.

Ҳужжатли тафтишнинг йетакчи усули – ҳужжатларни формал ва арифметик текширишда бланklar ва ҳисоб регистрларининг аниқ тўлдирилиши, уларда зарур бўлган реквизитларнинг мавжудлиги ва суммалар ҳисобланади, яъни ҳужжатларнинг ва уларда акс еттирилган ҳўжалик операцияларининг тўғрилиги аниқланади. Тафтиш даврида формал-арифметик назоратдан сўнг ноаниқликлар ва операцияларнинг қонунийлигига шубҳа туғилиш ҳоллари ҳам юзага келиши мумкин. Шунда ҳужжатларнинг қарама-қарши текшируви амалга оширилади.

Бунда текширилаётган ташкилотнинг ҳужжатларидаги маълумотлар ушбу ташкилот ҳўжалик фаолиятига киришган бошқа ташкилотлардаги ҳужжатларнинг маълумотлари билан солиштирилади.

Бюджет назоратида меъёрий текширув ҳужжатли тафтишнинг асосий
и
усулларидан биридир. Унинг асосий мағзи фактик харажатларни меъёрий (режада белгиланган) харажатлари билан солиштиришдан иборатдир. Бу усул моддий ва пул меъёрларини, бюджет ташкилотларининг харажатлар сметаларини, жамланма тармоқ сметалари асосида харажатлар сметаларининг тузилишини, харажатлар моддалари бўйича харажатларни ҳисобдан чиқаришнинг тўғрилигини аниқлаш учун фойдаланилади.

Тесқари ҳисоблаш усули тафтиш даврида қорхона ҳисобида ва омборида мажуд бўлган маблағларни асоссиз равишда ҳисобдан чиқариш мақсадида моддий ва молиявий харажатларни экспертиза усулида баҳолашга асосланади.

Юридик, иқтисодий ва молиявий нуқтаи назардан амалга оширилган молиявий-ҳўжалик операцияларни баҳолаш, умумиқтисодий ва статистик таҳлил усуллари ва ўтказилган операсиларни ва тафтиш қилинаётган қорхонанинг тафтиш давридаги фаолиятининг қонунийлиги, мақсадга мувофиқлиги, оқилоналиги ва самаралилигини баҳолаш масалаларнинг бутун бир мажмуини қамраб олади. Ҳужжатли назоратнинг бу усули энг мураккаб ва ўта меҳнатталаб ҳисобланади, лекин

фақатгина тафтиш органи учун емас, балки биринчи навбатда (бозор иқтисодиёти ва ракобат шароитида) корхона ва ташкилотнинг ўзи учун муҳим ва зарурдир.⁵¹

Фактик тафтишда нафақат ҳужжатлар, балки пул маблағлари ва моддий бойликларнинг мавжудлиги ҳам текширилади.

Фактик назорат усуллариға қуйидагилар киради:

-товар-моддий захираларини ва пул маблағларини инвентаризация қилиш;
-мутахассислар томонидан бажарилган иш ва хизматларнинг фактик ҳажми ва сифатини, хом ашё, материал ва пул маблағлари ҳисобдан чиқарилишининг тўғрилигини, моддий ва пул маблағлари киримини расмийлаштиришни экспертиза усулида баҳолаш;

- назорат ўлчови (экспертиза усулида баҳолашнинг таркибий қисми сифатида);
- бино ва ишлаб чиқариш бўлинмаларини кўз билан кузатиб текшириш (масалан, мактабда иситилаётган майдоннинг назорат ўлчови ва бошқалар);
- меҳнат ва молиявий интизомға риоя қилинишини текшириш. Фактик назоратнинг муҳим жиҳати кутилмаганлик (тўсатдан амалға ошириш) бўлиб, у камчиликларни ва ташкилот молиявий-хўжалик фаолиятидаги қоидабузарликларни ўз вақтида аниқлашға ёрдам беришдан ташқари, пул маблағлари ва товар-моддий бойликларининг камомади ва ўзлаштирилишини аниқлашға ҳам ёрдам беради.

Белгилаш усулиға кўра тафтишлар режали ва режадан ташқари бўлиши мумкин. Режали текширувлар икки йилда бир марта режа-графиклар асосида ўтказилади. Бундай текширувларни ўтказиш ва тасдиқланган режа-графикларға тузатишлар киритиш тўғрисидаги таклифлар назорат органлари томонидан Ўзбекистон Республикасининг Республика Назорат органлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи кенгашиға тақдим етилади. Назорат органлари объектларни, улар фаолиятининг мезонлари ва ўзига хос томонлари ҳисобға олинган ҳолда, ишлаб чиқилган текширувлар режа-графикига киритиш учун уларни синчиклаб танлаб оладилар. Ушбу

⁵¹ Сирожиддинова З.Х. Ўзбекистон Республикаси бюджет тизими: Дарслик, Тошкент, 2010й

таклифлар асосида текширувларнинг йиллик (чораклик) режа-графиклари, уларда комплекс текширувлар ажаратилган ҳолда, ишлаб чиқилади ва тасдиқланади.

Режадан ташқари текширувлар (жумладан қисқа муддатли текширувлар) назорат органлари томонидан Ўзбекистон Республикасининг “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат назорат этиш тўғрисида”ги қонуни 12-моддасига мувофиқ равишда қуйидаги ҳолларда ўтказилади:

- Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорларидан келиб чиққан ҳолда текширувларни ўтказиш зарурати туғилганида. Бунда, агар Ҳукумат қарорида текшириладиган хўжалик юритувчи субъектнинг номи аниқ белгиланган бўлса, Республика Назорат органлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи кенгаш ёки унинг вилоят комиссиясидан розилик олиш талаб қилинмайди;

- назорат органига хўжалик юритувчи субъектнинг қонунларни ёки қонучиликнинг бошқа ҳужжатларини бузганлиги фактлари тўғрисида қўшимча маълумотлар келиб тушган ҳолда. Корхона, ташкилот, муассасалар ва фуқаролардан келиб тушган, тартиббузарлик фактлари аниқ асосланган ва ҳужжатлар билан тасдиқланган ҳолда кўрсатилган маълумотлар қўшимча маълумотлар бўлиб хизмат қилиши мумкин;

- фавқулодда ҳодисалар юзага келишининг олдини олишда;

- санитария-эпидемиология шароитлари ёмонлашганида ҳамда қўшни давлатлардан юқумли касалликлар олиб келиниши ва тарқалиш еҳтимоли юзага келган ҳолларда.

Республика Назорат органлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи кенгаш ва унинг вилоятлардаги комиссиялари ишчи органлари тақдим етилган буюртмаларга асосан тегишли назорат органлари билан биргаликда мазкур текширувларнинг асосланганлигини ўрганиб чиқади, мувофиқ равишда Кенгаш ва унинг вилоят комиссияларига тегишли ўзгартиришлар киритади, улар эса, режадан ташқари текширувни ўтказиш ёки ўтказмаслик тўғрисида қарор қабул қилади.

Режадан ташқари текширувни ўтказиш ёки ўтказмаслик тўғрисидаги қарор, ариза келиб тушган кундан бошлаб икки ҳафталик муддатдан

кечиктирилмаган ҳолда қабул қилинади ва қарор ёки хат шаклида расмийлаштирилиб, мувофиқ ҳолда Кенгаш раиси (ёки унинг топшириғи бўйича ўринбосари) ёки вилоят комиссияси раиси томонидан имзоланади ҳамда назорат етувчи органга жўнатилади.

Санитария-эпидемиология шароитлари ёмонлашганида ҳамда қўшни давлатлардан юқумли касалликлар олиб келиниши ва тарқалиш еҳтимоли юзага келган ҳоллар билан боғлиқ равишда режадан ташқари текширувларни ўтказиш тўғрисидаги қарор санитария ва экологик назорат органлари томонидан қилинган мурожаат асосли бўлган тақдирда текширув ўтказиш учун буюртма тушган куннинг ўзида зудлик билан қабул қилинади.

Тафтишларни назорат дастури мазмуни бўйича таснифлаш биринчи даражали аҳамиятга егадир. Бу белги бўйича тафтишлар комплекс (ялпи) ва мавзувий тафтишларга бўлинади.

Комплекс тафтишлар айниқса кенг тарқалган ва самарали бўлиб, бунда тафтиш етилаётган корхона (ташкилот) фаолиятининг барча жабҳалари ва томонлари текширилади.

Корхонанинг молиявий-хўжалик фаолияти, молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар, технологиялар ва товарлар (ишлар ва хизматлар) ишлаб чиқариш билан бюджет ва бюджетдан ташқари жамғармалар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик, моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларнинг бутлиги ва ишлатилиш самарадорлиги, бухгалтерия ҳисобининг ҳолати ва ҳисоботнинг ишончлилиги, солиқ ва молия интизомига риоя қилиниши ва бошқа масалалар тафтиш қилинади. Зарурат ҳолда махсус масалаларни текшириш учун тегишли мутахассислар: муҳандислар, технологлар, менежерлар ва бошқалар жалб етилади. Бу назорат объектини тўлиқ ва ҳар томонлама текширишни амалга оширишга ва тафтиш самарадорлигининг ошишига олиб келади.

Айни бир масалаларни ўрганиш навбатига қараб тафтишлар дастлабки ва қайта бўлади. Дастлабки тафтиш режага биноан биринчи навбатда ўтказилаётган тафтишдир.

- Тўла тафтиш
- қисман тафтиш
- комплекс тафтиш
- тематик тафтиш

- Тўлиқ тафтиш
- танланма тафтиш
- аралаш тафтиш

- ҳужжатлар асосида тафтиш
- фактик тафтиш

- режали тафтиш
- режадан ташқари тафтиш

- дастлабки тафтиш
- қайта тафтиш

Тафтиш қилинувчи органларнинг расмий таалуклигига кўра Назоратга ва тафтишга оид нашр етилган адабиётларда комплекс тафтиш тушунчасининг турли талқинлари	- маҳкамалараро тафтиш - тафтишнинг ўтказилиши тафтиш - хўжалик ичида тафтиш Назоратга ва тафтишга оид нашр етилган адабиётларда комплекс тафтиш тушунчасининг турли талқинлари
Тафтишнинг қамровлигига кўра	баҳолашга қарши қуйилган. Муаллифларнинг кўрчилиги бу тафтишни ўтказишда турли касбдаги мутахассислар иштирок этишни мезон деб ҳисоблайдилар. Бизнинг Республикамиз қонунчилиги бўйича бундай мезон бир вақтда икки ва ундан
Маълумотлардан фойдаланиш даражасига кўра	ортақ назорат органлари томонидан тафтиш ўтказилиши ҳисобланади. Тафтишлар ўтказиш муддатлари ва тафтишчи гуруҳлар таркиби ҳар бир тафтишнинг аниқ вазифалари ҳамда тафтиш қилинаётган муассасаларнинг ўзига ҳос хусусиятларидан келиб чиқадиган, олдинда турган ишлар ҳажмини ҳисобга
Материалнинг ҳарактерига кўра	олган ҳолда белгиланади. Бюджет ташкилотлари молия-хўжалик фаолиятини тафтиш этишни режалаштириш ва ташкил қилиш тартиби:
Режалаштириш кўра	-тафтиш ўтказиш учун назорат органи буйруғи ва бир марталик текшириш гувоҳномасининг мавжудлиги; -текширувчининг шахсни тасдиқловчи ҳужжатлари мавжудлиги; -назорат органи томонидан тасдиқланган тафтиш дастурини мавжудлиги; -ушбу мавжуд ҳужжатлар билан корхона раҳбарини таништириш;
Бир объектни такрор (қайта) тафтиш қилиниши	тафтиш дастури асосида кўрсатилган ҳар бир саволлар бўйича текшириш муддатиини белгилаб олиш; -ташкilotнинг моддий жавобгар шахслар билан танишиш ва уларга тегишли кўрсатмалар бериш ;

-тафтиш қамраб оладиган муддат бўйича бюджет ташкилотлари молия-хўжалик фаолиятига тегишли бўлган барча ҳужжатларни талаб қилиш ва уни тафтишчи учун ажратилган хонага олиб кириш.

Касса операцияларини тўғри юритилишини текшириш

Кассага нақд пулларни киримини текшириш:

-чек дафтарчаси билан касса китобини солиштириб текшириш;

- касса китоби билан касса ҳисоботини таққослаб текшириш;
- чек дафтарчаси билан касса кирим ордерларидаги имзолар мавжудлигини текшириш;
- чек дафтарчаси билан касса кирим ордерларидаги кўрсатилган мақсадларнинг мослигини текшириш;
- касса китобидаги кирим қилинган нақд пулларни жамисини бирламчи ҳужжатларга мослигини текшириш;
- кассага маҳсулот сотиш ва хизматлардан тушган маблағларни кирим қилиниш асосини текшириш;
- кассага кирим қилинган маблағларни бош китоб ва баланс билан мослигини текшириш.
- Кассага нақд пулларни чиқимини текшириш:
- касса китобидаги суммаларни қўшиб чиқиб жамисини тўғрилигини текшириш;
- касса чиқим ордерларини мавжудлигини ва имзоланганлигини текшириш;
- касса чиқим ордери билан тўлов қайдномалари суммаларини бир-бирига мослигини текшириш;
- тўлов қайдномалари мавжудлиги ва имзоланганлигини текшириш;
- тўлов қайдномадаги суммаларини қўшиб чиқиб жамисини тўғри келишини текшириш;
- тўлов қайдномада кўрсатилган мақсадларини ва суммаларини берилиши асосини текшириш;
- нақд пулларни кирим қилинишида кўрсатилган мақсадлар бўйича чиқим қилинишини текшириш;
- кассага маҳсулот сотиш ва хизматлардан тушган маблағларнинг банкга тўлиқ ва ўз вақтида топширилишини текшириш;
- кассадан чиқим қилинган маблағлар бўйича бухгалтерия праводкасининг тўғри берилишини текшириш;

-кассадан чиқим қилинган маблағларнинг бош китоб ва баланс билан мослигин текшириш;

-кассадаги мавжуд нақд пулларнинг санокдан ўтказиш.

Тафтишлар ва текширувлар ўтказиш муддати чегараси 30 кун миқдорида белгиланган.

Тафтишни ўтказишда дастурга биноан тафтишнинг асосий масалалари рўйхати аниқланади, у назорат-тафтиш органининг раҳбари томонидан тасдиқланади. Тафтиш дастурида тафтиш объекти ва ўтказиладиган даври қайд этилади. Тафтиш дастури тузилишидан олдин тайёргарлик даври бўлиб, унда тафтиш иштирокчилари тафтиш қилиниши режалаштирилаётган ташкилотнинг молиявий-хўжалик фаолияти билан боғлиқ қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, ҳисоботлар, статистик маълумотлар ва бошқа маълумотларни ўрганишлари мажбурийдир.

Ташкилот молиявий-хўжалик фаолиятининг тафтишини ўтказишда таъсис, рўйхатдан ўтказиш, режа, ҳисобот, бухгалтерия ва бошқа ҳужжатларни шакл ва мазмун жиҳатидан текшириш молия-хўжалик операцияларининг қонунийлиги ва тўғрилигини тасдиқлаш учун амалга оширилади. Бунда бланкаларни тўлдиришда аниқлик назорат қилинади, барча зарур реквизитларнинг мавжудлиги текширилади, ҳисобот кўрсаткичлари бухгалтерия ҳисобининг бирламчи кўрсаткичлари билан таққосланади, бирламчи ҳужжатларнинг арифметик текшируви амалга оширилади, амалга оширилган операцияларнинг бошланғич ҳужжатларга мослиги, шу жумладан, пул маблағлари, моддий бойликлар, тугалланиши яқин қолган ишлар ва хизматлар бўйича маблағларни олиш назорат қилинади.

Тафтиш гуруҳи иштирокчилари текширув дастуридан келиб чиқиб у ёки бу тафтиш фаолияти, усуллари ва методларини қўллаш имкониятлари ва заруратини аниқлайдилар. Бундан ташқари ахборот олиш усуллари, таҳлил тадбирлари, жами маълумотлардан далил бўла оладиганларини ажратиб олиш масалалари ҳал этилади.

Тафтиш натижасида аниқланган молия интизомини бузишлар ва ишдаги камчиликлар тўғрисида далолатнома тузилиб, унга гуруҳ раҳбари, текширилаётган муассаса раҳбари ва бош ҳисобчи имзо чекадилар.

Далолатнома тафтиш давомида аниқланган барча камчиликлар ва қонунбузарликларни акс еттирувчи асосий ҳужжат бўлиб, унинг асосида тафтиш қилинган ташкилотнинг фаолияти тўғрисида хулосалар чиқарилади, тегишли молиявий, маъмурий-ҳуқуқий қарорлар қабул қилинади. Унга қўйиладиган асосий талаблар – объективлик, аниқлик ва равлонлик.

Тафтиш далолатномаси уч қисмдан иборат: кириш (муқаддима), тавсифий (асосий) ва якуний қисм (хулоса).

Далолатноманинг кириш қисми таркиби: тафтиш мавзусининг номи; тафтиш далолатномасининг тузилиш вақти ва жойи; тафтиш ким томонидан ва нима асосида ўтказилганлиги; текширув даври ва тафтиш ўтказиладиган муддат; ташкилотнинг тўлиқ номи; юқори турувчи ташкилотнинг номи; кредит муассасаларида очилган барча ҳисоб рақамларининг ҳамда ғазначиликда очилган шахсий ҳисоб варақларнинг рўйхати ва реквизитлари; текширилаётган даврда ким биринчи имзо ҳуқуқига эга бўлганлиги ва ким бош бухгалтер бўлганлиги, аввалги тафтиш ким томонидан ва қачон ўтказилганлиги ва унинг натижалари бўйича қандай чоралар кўрилгани ҳақида маълумотлар.

Тафтиш далолатномасининг тавсифий қисми тафтиш дастурида кўрсатилган саволларга жавоблар тизимли равишда ва олдинма-кетин ёритилган матндан иборат.

Далолатномани тузишда объективлик ва асослилиқ шартларига риоя қилиниши, матн аниқ, лўнда, содда ва изчил баён қилиниши лозим.

Тафтиш натижалари ҳужжатлар, қарама-қарши текширувларнинг натижалари, экспертиза маълумотлари ва бошқа ҳужжатлар билан тасдиқланган маълумотлар ва фактлар асосида далолатномада ёритилади.

Қонунбузарлик фактларининг тавсифи қуйидаги ахборотни ўз ичига олиши шарт: қайси қонун ҳужжатлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бузилган; қонунбузарликлар ва камчиликлар ким томонидан, қайси даврда амалга оширилган ва улар нимада намоён бўлган; келтирилган зарарнинг ҳужжат билан исботланган суммаси.

Далолатнома бўйича эътироз ёки бошқа фикрлар юзага келган ҳолда, уни имзолаган раҳбар ва бош бухгалтер имзо ёнида ўз фикри, қўшимча тушунтиришини ёзишади ҳамда далолатнома имзоланган кундан бошлаб беш кундан кечиктирилмаган ҳолда ёзма равишда тушунтириш хатини тақдим этишади.

Далолатнома бўйича текширилаётган ташкилотнинг тафтиш билан аниқланган фактларида бевосита айбдор деб ҳисобланган бошқа мансабдор шахслари ҳам, зарур бўлган ҳолларда эса, ушбу ташкилотда илгари ишлаб кетган раҳбар ва бош ҳисобчи ҳам *(аниқланган тартиббузарлик улар ишлаган даврга тегишли бўлса) тушунтириш хати берадилар. Тушунтириш хатларида баён етилган фактларнинг тўғрилиги текширилиши ва улар бўйича ёзма равишда хулоса берилиши керак.

Аниқланган фактлар бўйича тартиббузарликларни бартараф этиш юзасидан, тафтиш муддати тугашини кутмасдан, зудлик билан қарор қабул қилиш ёки суистеъмолликда айбдор бўлган шахсларни жавобгарликка тортиш зарур, бунда алоҳида далолатнома тузилади, мансабдор шахслар эса, аниқланган фактлар бўйича зарур бўлган тушунтириш хатларини беришлари шарт.⁵²

Оралик далолатномалар кассаларни тафтиш қилиш натижалари бўйича ҳам тузилади. Бу далолатномалар текширувчилар ва тегишли мансабдор шахслар ҳамда пул маблағлари ва моддий бойликларнинг сақланиши учун масъул бўлган моддий жавобгар шахслар томонидан имзоланади. Оралик далолатноманинг бир нусхаси текширилаётган ташкилотнинг далолатномага имзо чеккан мансабдор шахсига берилади. Оралик далолатномада баён етилган фактлар тафтиш умумий далолатномасига киритилади.

Тафтиш далолатномаси баёнида аниқланган фактлар қатъий ҳолисона бўлиши, тушунарли ва аниқлигига риоя этилиши шарт. Текширилаётган ташкилот молиявий фаолияти тўғрисида ҳужжатлар билан тасдиқланмаган турли хулоса ва тахминлар

⁵² ЛИ А. Ўзбекистон Республикаси молия ҳукуки, дарслик, Т. 2006 йил

тафтиш далолатномасига киритилишига рухсат берилмайди. Тафтиш натижалари ошкор етилиб, хўжалик юритувчи субъектлар ва муассасаларга улар ҳақида ахборот берилади.

Давлат молия интизоми бўйича жиддий тартиббузарликлар аниқланган ёки давлат маблағлари ўғирланган ҳамда бошқа суистеъмолликлар содир етилган ҳолларда, тафтиш материаллари тергов органларига топширилади ва айни вақтда тегишли орган раҳбари олдига жавобгар масъул шахсларнинг бундан кейин егаллаб турган лавозимларида қолиш-қолмаслигини кўриб чиқиш тўғрисидаги масала қўйилади.

Назорат учун саволлар:

1. Молия органларида назорат-иқтисодий ишларни ташкил этишни айтиб беринг ва тавсифланг.
2. Маҳаллий бюджетлар даромадларининг ҳудудий иқтисодиётнинг ҳолатига боғлиқлигини тушунтиринг.
3. Бюджет истиқболини белгилашнинг мазмуни, вазифалари ва аҳамиятини айтинг.
4. Бюджетни режалаштириш асослари. Бюджет истиқболини белгилашни амалга оширувчи органлар, улар фаолиятини мувофиқлаштиришнинг моҳиятини тушунтиринг.
5. Бюджет назоратининг мазмуни ва аҳамияти қандай?
6. Бюджет назоратини таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги вазифаси ва функцияларини тушунтириб беринг.
7. Бюджет ташкилотлари молия-хўжалик фаолиятини тафтиш қилишдан мақсад нима?
8. Бюджет ташкилотлари молия-хўжалик фаолиятини тафтиш ўтказиш босқичларини айтинг.
9. Тафтиш ўтказиш тартиби қандай?
10. Тафтиш натижаларини умумлаштириш ва расмийлаштиришни тушунтиринг.

ХИ 606. БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИ ХАРАЖАТЛАР СМЕТАСИНИ РЕЖАЛАШТИРИШ ВА БЮДЖЕТДАН МОЛИЯЛАШТИРИШДАГИ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТ

11.1. Бюджет ташкилотлари харажатлар сметасининг моҳияти ва аҳамияти

Давлат бюджетидан харажатлар тасдиқланган бюджетдан ажратилган маблағлар доирасида ва ташкилотларнинг харажатлар сметасида кўрсатилган мақсадлар учун амалга оширилади.

Харажатлар сметаси - ташкилотлар томонидан жорий молия йили учун тузиладиган ва тасдиқланадиган ҳужжат бўлиб, унда ташкилотлар учун харажатлар моддалари бўйича кўзда тутилган учун бюджетдан ажратилган маблағлар (харажатлар режаси) акс еттирилади.

Соғлиқни сақлаш, таълим, ижтимоий таъминот муассасалари, давлат ҳокимияти ва давлат бошқарув органлари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва айрим бошқа муассасалар ва ташкилотлар смета тартибида молияланади.

Харажатлар сметаси асосида молиялашнинг муҳим тамойили бюджет ташкилотлари томонидан тармоқ, штат ва контингент бўйича режани бажариш даражаси ҳамда илгари берилган маблағларнинг амалдаги фойдаланилиши ҳисобга олинган ҳолда уларга маблағлар берилиши ҳисобланади.

Юридик шахс мақомига эга бўлган ва харажатларни қоплаш бюджетдан ажратилган маблағлардан ташқари бошқа даромад манбалари мавжуд бўлган ташкилотлар ҳам бюджетдан ташқари маблағлар бўйича сметаларни тузадилар.

Бюджетдан ташқари маблағлар бўйича смета - ташкилотлар томонидан жорий молия йили учун тузиладиган ва тасдиқланадиган ҳужжат бўлиб, унда ташкилот бўлиш манбалари ва ушбу маблағларнинг қонунчиликка мувофиқ фойдаланиш юналишлари кўрсатилган ҳолда бюджетдан ташқари даромадлар тушумларининг прогноз ҳажмлари акс еттирилади.

Давлат бюджети харажатларининг иқтисодий тайинланиши ва тўловларни аниқ турларини ифодаладиган қисми харажатлар моддасидир.

Вақтинчалик харажатлар сметаси - ташкилотларнинг харажатлар сметаси

тасдиқлангунга ва рўйхатдан ўтказилгунга қадар амал қилувчи ҳужжат бўлиб, унда бюджет ташкилотлари учун кўзда тутилган, конунчиликка ўзгартиришларни ҳисобга олган ҳолда, ҳар ойда аввалги молия йилининг охириги чорагидаги бюджетдан ажратиладиган маблағларнинг учдан бир қисмидан ортиқ бўлмаган микдорлардаги бюджетдан ажратилган маблағлар (харажатлар режаси) акс еттирилади.

№	Смета тури	Иқтисодий мазмуни ва қўлланилиши
1	Индивидуал	Соғ'лиқни сақлаш, та'лим, ижтимоий та'минот, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари муассасаларида қўлланади. Индивидуал смета харажатлар сметалари
2	Умумий	Туман, шаҳар, шаҳарга қарашли туманлар бюджетлари ҳисобида бўлган ва марказлаштирилган бухгалтериялар томонидан хизмат кўрсатиладиган ташкилотлар бўйича айрим ҳолларда харажатларнинг умумий сметалари тузилиши мумкин. Улар қуйидаги ташкилотлар харажатлари учун тузилади: а) бир турдаги кичик бюджет ташкилотлари б) бир турдаги йирик бюджет ташкилотларига – уларга хўжалик хизмати кўрсатиш хўжалик хизмати кўрсатишнинг махсус гуруҳлари орқали марказлаштирилган равишда амалга оширилаётган бўлса; в) тегишли ҳокимиятлар ва уларнинг бўлимлари арраратини
3	Марказлаштирилган тадбирлар учун мўлжалланган	Марказлаштирилган тадбирлар учун харажатлар сметалари мувофиқ равишда вазирликлар, идоралар, ҳокимиятлар бошқармалари бўлимлари томонидан
4	Жамлама	Жамлама сметалар индивидуал ва умумий сметалар ҳамда марказлаштирилган тадбирлар учун харажатлар сметалари тўрланган ягона молиявий-режа ҳужжатидан иборат

65-расм. Харажатлар сметаси турлари

Давлат бюджетидан маблағ оладиган ташкилотда тасдиқланган харажатлар сметаси, бюджетдан ташқари маблағлар мавжуд бўлганда эса, бюджетдан ташқари маблағлар бўйича смета бўлиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Бюджет ташкилотларини молиялаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида” 1999 йил 3 сентабрдаги 414-сонли қарори билан 2000 йил 1 январдан бошлаб бюджет ташкилотлари харажатларини молиялашнинг янги тартиби амалга киритилган бўлиб, у махсус меъёрий ҳужжатда мустаҳкамлаб берилган.

Бюджет ташкилотлари харажатларини молиялашнинг янги тартиби Давлат бюджети ҳисобидан молияланадиган тармоқларда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, бюджет ташкилотларини молиялаш механизмини такомиллаштириш, бюджет маблағларидан аниқ белгиланган юналиш бўйича самарали фойдаланиш мақсадида ўрнатилган бўлиб, қуйидагиларни кўзда тутди:

- бюджет ташкилотлари раҳбарларининг мустақиллигини кенгайтириш, бюджет маблағларини тежаб, самарали ва аниқ белгиланган мақсадда ишлатилиши ҳамда бюджет интизомини мустаҳкамлаш учун масъулиятини ошириш;

- бюджет ташкилотларини молиялаш механизмини соддалаштириш ва мавжуд маблағлардан фойдаланишда энг кўп натижаларга еришиш мақсадида уларни тўғри юналтириш имкониятларини яратиш;

- фаолият турларига қараб, нормативлар бўйича бир сатр билан молиялаш, чегараланган ажратилган маблағларни иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлар учун гуруҳларга ажратиш, иш ҳақи, капитал қўйилмалар ва бошқа харажатлар учун ҳисоблаб, бюджет ташкилотларини молиялашнинг янги тартибини жорий этиш;

- бюджетдан молиялашни ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтириш ва бюджет ташкилотларининг фаолияти юналиши бўйича товарлар (ишлар, хизматлар)ни реализация қилиш билан биргаликда олиб бориш;

- бюджет ташкилотлари ҳодимларининг меҳнатини рағбатлантириш, улар фаолияти самарадорлигини ошириш ва кадрларни мустаҳкамлаш учун зарур бўлган шарт-шароитлар яратиш.

Бюджет ташкилотларини молиялаш тегишли молия йили учун тасдиқланган бюджет параметрлари ҳамда бюджет ташкилотлари харажатлар сметасига мувофиқ равишда, бюджетни ижро этиш жараёнида рўйхат ва харажатлар сметасига киритиладиган ўзгартиришларни ҳисобга олган ҳолда, тузилган бюджет харажатларининг йиллик рўйхатини чораклар бўйича тақсимлаш юли билан амалга оширилади.

Бюджет ташкилотларини Давлат бюджети ҳисобидан янги тартибда молиялаш фаолият юналиши турларига қараб, нормативлар бўйича харажатларнинг қуйидаги гуруҳлари бўйича бир сатрда молиялаш усули билан амалга оширилади:

И. Иш ҳақи ва унга тенглаштирилган бошқа тўловлар (болали оилаларга бериладиган нафақалар, кам таъминланган оилаларга - моддий ёрдам, стипендиялар ва б.);

ИИ. Иш ҳақиға ҳисоблаб, ёзиладиган харажатлар;

ИИИ. Капитал қўйилмалар (Давлат инвестицион дастурида кўзда тутилган адресс рўйхатларга мувофиқ);

ИВ. Бошқа харажатлар.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ биринчи навбатда бюджет ташкилотларининг И ва ИИ гуруҳлар бўйича харажатлари молияланади. Бунда И гуруҳ харажатларини, ИИ гуруҳ бўйича тегишли маблағларни ажратмасдан туриб, амалга ошириш тақиқланади.

Республика ва маҳаллий бюджетлардан И ва ИИ гуруҳлар бўйича харажатларни молиялаш ҳар ойда сметалар ва харажатлар рўйхатига мувофиқ равишда, уларга киритилган ўзгартиришлар ҳисобга олинган ҳолда, амалга оширилади. Айни вақтда олдинги ҳисобот йили учун белгиланган баҳолаш кўрсаткичларининг бажарилиши ҳам ҳисобга олинади.

ИИИ гуруҳ харажатларини молиялаш бюджет ташкилотлари томонидан жорий молия йили учун Республика инвестицион дастурида белгиланган лимитлар доирасида амалга оширилади.

ИВ гуруҳ “Бошқа харажатлар” бўйича белгиланган лимитлар доирасида ажратилган молиявий маблағларни харажат қилиш қуйидаги навбатга риоя этилган ҳолда амалга оширилади: 1) овқатланиш; 2) дори-дармонлар; 3) коммунал хизматлар; 4) бошқа харажатлар.

Бюджет ташкилотлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ёки унинг ҳудудий молия ташкилотлари билан келишув бўйича ИВ гуруҳ маблағлари ҳисобидан мавсумий ва шошилишч тадбирлар (биринчи синф ўқувчилари учун мактабга керак нарсалар, кам таъминланган оилалар болалари учун қишки кийим сотиб олиш, эпидемияга қарши, дезинфекцион ва бошқа тадбирлар)ни молиялаш учун оператив харажатлар қилиши мумкин.

Кўриб чиқиладиган харажатлар гуруҳи ҳисобидан автомобиллар ва бошқа транспорт воситалари (махсус транспортдан ташқари), уяли телефонлар ва бошқа предметлар (импорт офис мебелли, аудио- ва видеотехника⁵³) сотиб олишга фақат

	Харажат тури
И гуруҳ	Иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлар
ИИгуруҳ	Иш ҳақиға ҳисоблаб ёзилган қўшимчалар
ИИИгуруҳ	Каритал қўйилмалар
ИВгуруҳ	Бошқа харажатлар

66-расм. Харажатлар сметасининг гуруҳлари

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги билан келишилган ҳолдагина йул қўйилади.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ бюджет ташкилотлари ҳисобварақларида қолган, тежалган (фойдаланилмаган) бюджет маблағлари (капитал қўйилмаларни молиялаш учун кўзда тутилган маблағлардан ташқари) ҳисобот чораги охириги иш куни тугаётганида олиб қўйилмайди. Улар Бюджет ташкилотини ривожлантириш

⁵³ ўқув, илмий ва тиббий жараёнларда фойдаланиладиган жиҳозлар ва шу турдаги техника воситаларилан ташқари.

фонди ҳисобига ўтказилади ва белгиланган тартибда сарфланади. Бюджет ташкилотларини кейинги чоракка молиялаш ҳажми ҳисобот чорагида тежалган (фойдаланилмаган) бюджет маблағлари суммаси миқдорида камайтирилмайди.

Ташкилотлар, агарда қонунчиликда бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, мустақил равишда харажатлар сметасини, бюджетдан ташқари маблағлар бўйича сметани, шунингдек, штатлар жадвалини тасдиқланган ташкилий тузилма, штат бирликлари, намунавий штатлар ва бюджетдан молиялаштириш меъёрларига мувофиқ ишлаб чиқадилар ва тасдиқлайдилар.

Харажатлар сметасига Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг, шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, тегишли ҳокимиятлар уларга берилган тегишли ҳуқуқ ва ваколатлар доирасидаги қарорлари ва фармойишларида кўзда тутилган харажатлар киритилади.

Харажатлар сметаси ва бюджетдан ташқари маблағлар бўйича смета бир йиллик муддатга - 1 январдан 31 декабрни ҳам қўшган ҳолда, мавсумий ёки жорий йилда ишга тушириладиган ташкилотлар бўйича эса, уларнинг мазкур молия йилидаги фаолият кўрсатиш муддатига тузилади ва амал қилади.

Агар келгуси молия йили учун Давлат бюджети йил бошлангунга қадар қабул қилинмаган бўлса, у ҳолда Давлат бюджети қабул қилингунга қадар бўлган даврда харажатлар ташкилотлар томонидан вақтинчалик харажатлар сметаси асосида амалга оширилади.

Харажатлар сметасини, бюджетдан ташқари маблағлар бўйича сметани тузишда меҳнатга ҳақ тўлаш миқдорлари ва шартлари, товарлар (ишлар, хизматлар) нархи ва тарифлари қуйидагича ҳисобга олинади:

-мавсумий ташкилотлар ёки жорий йилда ишга туширилган ташкилотлар бўйича - ушбу ташкилотнинг фаолият кўрсатиши бошланган ойнинг биринчи санаси ҳолатига;

-қолган ташкилотлар бўйича - мазкур сметалар тузилаётган тегишли

йилнинг 1 январига бўлган амалдаги шартларда.

Бюджет ижроси жараёнида юзага келадиган барча қўшимча харажатларга ташкилотларнинг харажатлар сметаларига қонунчиликда белгиланган тартибда тегишли ўзгартиришлар киритиб борилади.

Ташкилотларнинг харажатлар сметаси, бюджетдан ташқари маблағлар бўйича сметаси, вақтинчалик харажатлар сметаси, шунингдек, штатлар жадвали, қоида тариқасида, минг сўмда тузилади.

Харажатлар сметаси Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети харажатларининг иқтисодий таснифига мувофиқ харажатлар гуруҳлари бўйича, 4 гуруҳ харажатларининг тўлиқ ёйилмасини ва ҳисоб-китобларни ўз ичига олган ҳолдаги илова билан биргаликда тузилади.

Илова харажатлар сметасининг ажралмас қисми бўлиб, сметасининг прогноз ҳисоб-китобларини асослайди ва ҳисобот тузиш мақсадида фойдаланилади.

Харажатлар сметасини тузиш бўйича ишларни ташкил этиш давомида Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси вазирликлари, идоралари, тегишли ҳокимиятларнинг бошқарма ва бўлимлари ўзларига бўйсунувчи ташкилотларга тегишли халқ депутатлари Кенгаши сессиясининг бюджетни тузиш тартиби ва муддати тўғрисидаги қароридан ва молия органининг ушбу масала бўйича кўрсатмаларидан келиб чиқиб, келгуси йил учун сметаларни тузиш тартиби ва муддатлари тўғрисида кўрсатмалар берадилар.

Бунинг учун Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси вазирликлари ва идоралари, тегишли ҳокимиятларнинг бошқарма ва бўлимлари ўзларига қарашли ташкилотларнинг раҳбарлари ҳамда тегишли ҳодимлари кенгашини чақирадилар ва харажатлар сметасини тузиш тартиби ва муддатлари тўғрисида йул-йориқлар кўрсатадилар, уларга ташкилотларнинг молиявий-хўжалик фаолиятига ва уларга харажатлар сметасини тузиш масалалари бўйича қонунчилик талабларини тушунтирадилар, бюджет маблағлари бўйича харажатлар сметаси ҳисоб-китобларини албатта қонунчиликка мувофиқ келиши, харажат қилишда молия интизомига, иқтисод қилиш тартибига риоя қилиш ҳақида кўрсатмалар

берадилар, шунингдек, харажатлар сметасини тузиш ҳамда бланкаларни тўлдириш техникаси масалалари бўйича йул-юриқлар кўрсатадилар.

Бир вақтнинг ўзида ўзларига қарашли ташкилотларга ижтимоий ривожланишнинг иқтисодий кўрсаткичлари асосида (синфлар, ўқувчилар, болалар, шифохоналарда жой-кунлар, бола-кунлар сони ва бошқалар) келгуси йил учун ишлаб чиқариш кўрсаткичларини ёзма равишда хабар қиладилар.

Харажатлар сметаси бўйича харажатларни ҳисоблаб чиқиш маблағларга бўлган еҳтиёжга мувофиқ иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш кўрсаткичларини ва иқтисод қилишнинг қатъий тартибини амалга оширишни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши шарт.

11.2. Харажатлар сметасини тузиш, кўриб чиқиш ва тасдиқлаш жараёни назорати

Харажатлар сметасини тузишда қуйидагиларга амал қилиш керак:

Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, қарорлари ва фармойишлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорлари ва фармойишлари, шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, тегишли ҳокимиятларнинг уларга берилган ҳуқуқ ва ваколатлар доирасида қабул қилинган қарор ва фармойишларига;

-бюджет ташкилотларининг белгиланган тартибда тасдиқланган харажатлар меъёрларига;

-товар ва хизматларни давлат томонидан тартибга солинадиган баҳолари ва тарифларига.

Жумладан:

-харажатлар сметасига иш ҳақи учун маблағлар қонунчилик билан белгиланган маошлари ва иш ҳақи ставкалари ва уларга қўшимча тўловлардан, амалдаги намунавий штатлар ва меъёрларга риоя қилишдан келиб чиқиб киритилади. Ишбай усул билан бажариладиган ишлар учун иш ҳақи харажатлар

сметасига бюджет йилига харажатлар сметасида кўзда тутилган иш ҳажмларидан келиб чиқиб киритилади;

-педагог ҳодимлар иш ҳақи учун маблағларни ажратишда, қонунчиликда белгиланган иш ҳақи ставкаларидан ва ўқув режасига мувофиқ дафтар текшириш, синф раҳбарлиги ва бошқалар учун қўшимча ҳақ тўлашни ҳисобга олган ҳолда тузилган тарификасиялардан келиб чиқилиши лозим;

-тиббиёт ҳодимлари иш ҳақи учун маблағларни ажратишда, иш ҳақи ставкалари ва қонунчиликка мувофиқ меҳнатга ҳақ тўлаш шартларини ҳисобга олган ҳолда тузилган тиббиёт ҳодимлари тарификасияларидан келиб чиқилиши лозим;

-олий ўқув юртидан кейинги таълимда таълим олувчиларни стипендия харажатлари белгиланган стипендиялар миқдори ва стипендия таъминоти тартибидан келиб чиққан ҳолда ҳисобланади;

-меҳнатга ҳақ тўлаш жамғармасидан ягона ижтимоий тўловни тўлаш харажатлари харажатлар сметасига Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорларига мувофиқ белгиланган ставкаларда, қонунчиликка мувофиқ ягона ижтимоий тўлов тўланадиган барча тўлов суммаларидан келиб чиққан ҳолда киритилади;

-иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича суғурта мукофотини тўлаш харажатлари харажатлар сметасига қонунчиликда белгиланган тартибда иш берувчининг барча ҳодимларининг ўтган йилги иш ҳақининг ҳақиқий харажатларидан келиб чиққан ҳолда киритилади;

-хўжалик харажатлари, жумладан, коммунал хизматлар учун харажатлар лимитлар доирасида коммунал хизматлар учун баҳо ва тарифларни ҳисобга олган ҳолда ҳисобланади;

-телефон ва бошқа телекоммуникация хизматлари харажатлари абонент рақамлари сони ва хизматлар учун тасдиқланган тарифларидан келиб чиқиб ҳисобланади. Бунда, лимитдан ошиқ фойдаланилган шаҳарлараро (давлатлараро) сўзлашувлар учун алоқа хизматлари, интернет бўйича хизматлар ва бошқа алоқа хизматлари харажатлари бюджет ташкилотларининг харажатлар сметасида тегишли

молия органлари билан келишилган ҳолда ўзларининг фаолият хусусиятларидан ва ушбу хизматларга бўлган талабдан келиб чиқиб кўзда тутилади;

-даволаш, болалар ва бошқа ижтимоий соҳа муассасаларида овқатланишга кетадиган харажатлар ташкилотларнинг ҳар бир тури учун тасдиқланган овқатланиш кунининг ўртача йиллик сонидан ва натурал меъёрларидан келиб чиқиб ҳисобланади;

-дори-дармонларга кетадиган харажатлар қонунчиликда белгиланган пул харажатлари меъёрига қараб:

-стационарларда - ҳар бир жой-кунга, шифохоналарда - шифокорга ҳар бир киришга белгиланади;

-ижтимоий-маданий ташкилотларни айрим гуруҳи учун кийим-кечак, поябзал, чойшаб, ётиш анжомлари ва бошқа юмшоқ буюмлар сотиб олишга кетадиган харажатлар, моддий таъминотнинг меъёрлари асосида, лекин ажратилган маблағлар доирасида ҳисобланади;

-сув, ўрмон хўжалиги ва бошқа ташкилотларни сақлаш харажатлари уларнинг бажараётган иш меъёри ва ҳажмидан келиб чиққан ҳолда аниқланади;

-инспексия ва қўриқлаш фаолияти билан боғлиқ хизматлар тўлови харажатлари ташкилотлар ва ушбу хизматларни йетказиб берувчилар ўртасидаги шартномага мувофиқ аниқланади;

-ташкилотларнинг бинолар, иншоотлар ва транспорт воситаларидан фойдаланиш, бинолар ва транспорт воситалари, шунингдек, бошқа давлат мулклари ижараси билан боғлиқ харажатлари белгиланган лимитлар ва натурал кўрсаткичлардан келиб чиқиб аниқланади;

-хизмат сафарлари билан боғлиқ харажатлар ташкилотларнинг олдига қўйилган вазифаларидан, шунингдек, қонунчиликда белгиланган меъёрлардан келиб чиққан ҳолда аниқланади;

-эпизоотик касалликларга қарши тадбирлар ва қишлоқ хўжалиги зараркунандаларига (чигирткалар, тут парвонаси ва бошқалар) қарши курашиш билан боғлиқ харажатлар прогноз иш ҳажмлари ва кимёвий препаратларга бўлган

ехтиёжлар, шунингдек, бажариладиган иш турларидан келиб чиққан ҳолда аниқланади.⁵⁴

Юқорида кўрсатилган харажатлар, шунингдек, Давлат бюджети харажатларининг иқтисодий таснифи бўйича бошқа харажатларни аниқлашда бошқа кўрсаткичлар ва услублар қўлланиши мумкин, уларнинг асосланганлиги харажатлар сметасини рўйхатдан ўтказувчи тегишли молия органлари томонидан текширилади.

Юридик шахс мақомига эга бўлмаган ва тегишли давлат бошқарув органлари (бош бўлинма сифатидаги бюджет ташкилоти) ҳузуридаги марказлаштирилган бухгалтериялар ва тегишли ҳокимиятларнинг бухгалтериялари томонидан хизмат кўрсатилаётган ташкилотлар бўйича қуйидаги алоҳида ҳолларда жамланма харажатлар сметаси тузилиши мумкин:

- бир турдаги кичик ташкилотлар бўйича - ветеринар участкалар ва пунктлар ҳамда бошқа ташкилотлар бўйича;

- бир турдаги йирик ташкилотлар бўйича, қачонки уларга хўжалик хизматларини кўрсатиш хўжалик хизматларни кўрсатувчи махсус гуруҳлар орқали марказлаштирилган ҳолда амалга оширилса;

- фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари бўйича;

- озодликдан маҳрум етилган жойлардан қайтган шахсларга ижтимоий мослашув марказлари ҳамда вояга йетмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари бўйича.

Марказлаштирилган бухгалтериялар ташкил етилган тегишли давлат бошқарув органлари (бош ташкилотлар) раҳбарлари ва тегишли ҳудуд ҳокимлари (улар ваколат берган мансабдор шахслар) жамланма харажатлар сметаси бўйича бюджетдан ажратилган маблағларни тақсим қилувчилар бўлиб ҳисобланадилар.

Жамланма харажатлар сметаси, хизмат кўрсатиладиган ташкилотларнинг

⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 29.10.2010 й. Н 92

“Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетида турувчи ташкилотларнинг харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини тузиш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” буйруғи

раҳбарларидан олинган буюртмалар асосида ҳамда марказлаштирилган бухгалтерияда мавжуд бўлган ҳисоб ва ҳисобот, шунингдек, иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш кўрсаткичларига мувофиқ марказлаштирилган бухгалтерия томонидан тузилади.

Жамланма харажатлар сметасини тузиш учун буюртмалар ҳокимиятларнинг тегишли бошқарма ва бўлимлари томонидан белгиланган шакллар ёки кўрсаткичлар рўйхати бўйича харажатларнинг гуруҳлари бўйича ва иловаларни ҳамда сметаларга қилинган ҳисоб-китобларни илова қилган ҳолда ташкилотлар томонидан тақдим қилинади.

Буюртмаларда қуйидаги маълумотлар кўрсатилади:

-иситиш, ёритиш, сув таъминоти харажатларини ҳисоблаш учун зарур натурал кўрсаткичлар;

- сотиб олиш учун мўлжалланган асбоб-ускуналар ва жиҳозлар рўйхати;
- капитал ва жорий таъмирлаш бўйича асосий ишлар рўйхати;
- ўрмон хўжалиги ташкилотларининг бажарадиган ишлари ҳажми;
- қонунчиликка мувофиқ белгиланган кадастр юритиш бўйича ишлар ҳажми ва бошқа кўрсаткичлар ҳисоби;

- бино ва иншоотларни капитал таъмирлаш бўйича манзилли рўйхатга киритиш учун ҳисоб-китобларнинг асосланганлиги;

- бюджетдан маблағлар ажратишни асослаш учун бошқа керакли ҳисоб-китоблар.

Ташкилотлар томонидан берилган буюртмалар марказлаштирилган бухгалтериялар томонидан тегишли ташкилотларнинг вакиллари иштирокида олдиндан кўриб чиқилади ҳамда жамланма харажатлар сметасини тузишда ҳисобга олинади.⁵⁵

Марказлаштирилган бухгалтерия томонидан тузилган жамланма харажатлар сметасининг лойиҳалари тегишли ташкилотлар раҳбарлари иштирокида кўриб чиқилади

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 29.10.2010 й. Н 92

“Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетида турувчи ташкилотларнинг харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини тузиш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” буйруғи

ва тасдиқланади.

Ташкилотларнинг харажатлар сметаси уч нусхада тузилиб, ташкилотнинг раҳбари ёки унинг ўринбосари (биринчи имзо ҳуқуқига эга шахс), ташкилот бош ҳисобчиси ёки унинг ўринбосари (иккинчи имзо ҳуқуқига эга шахс), шунингдек, молия-иқтисод бўлими бошлиғи (штатлар жадвалига мувофиқ молия-иқтисод масалалари бўйича мутахассис) томонидан имзоланади ҳамда белгиланган тартибда молия органида рўйхатдан ўтказилганидан сўнг:

биринчи нусхаси - ташкилотда қолади;

иккинчи нусхаси - тегишли молия органига тақдим қилинади;

учинчи нусхаси - юқори ташкилотга тақдим қилинади (зарур ҳолларда).

Тегисли молия органлари харажатлар сметасини чуқурроқ ўрганиш мақсадида ташкилотларнинг харажатлар сметасини тузиш ва ижро этишнинг исталган босқичида уларнинг қўшимча ҳисоб-китобларини талаб қилишга ҳақли.

Марказлаштирилган бухгалтериялар томонидан хизмат кўрсатиладиган ташкилотларнинг харажатлар сметаси ташкилотлар билан марказлаштирилган бухгалтериялар бош (катта) ҳисобчилари ёки иқтисодчилари иштирокида тузилади.

Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси вазирликлари, идоралари ва ҳокимиятлар бошқармалари ва бўлимлари марказлаштирилган ҳолда амалга ошириладиган харажатлар бўйича уларнинг ўзини сақлаш учун харажатлар сметасидан ташқари ташкилотнинг марказлаштирилган тадбирлари учун харажатлар сметасини тузадилар. Бунда, Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси вазирликлари, идоралари ва ҳокимиятлар бошқармалари ва бўлимлари томонидан марказлаштирилган ҳолда бир неча тадбирлар (тизимдаги барча ташкилотлар бўйича қўриқлаш хизматини тўлаш, хизмат кийимини сотиб олиш, ягона ахборот-компютер тизимига хизмат кўрсатиш, семинарлар ўтказиш ва бошқалар) бўйича харажатлар амалга оширилаётганда, харажатлар сметасига ҳар бир тўланадиган марказлаштирилган тадбирлар бўйича ҳисоб-китоблар илова қилинади.

Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси вазирликлари,

идоралари, тегишли ҳокимиятларнинг бошқармалари, бўлимлари ва харажатлар сметаларини тасдиқлаш ҳуқуқига эга бўлган бошқа ташкилотлар, “ Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекс”га мувофиқ уларга йетказилган ажратилган маблағлар ҳажмлари, белгиланган тартибда режалаштирилган йил учун тасдиқланган Давлат бюджети параметрлари доирасида ўз қарамоғидаги ташкилотларнинг келиб тушган харажатлар сметаларини синчиклаб кўриб чиқишни таъминлайдилар.

Ташкилотлар томонидан тақдим етилган харажатлар сметалари зарур ҳолларда тегишли ташкилотларнинг раҳбарлари иштирокида кўриб чиқилади. Бунда, харажатлар сметаларини кўриб чиқувчи ташкилотлар қуйидагиларга мажбур:

- қонунчилик талабларига, шунингдек, келгуси йил сметаларини тузиш бўйича кўрсатмаларга қатъий амал қилишни таъминлаш;

- иқтисод қилиш тартибига амал қилган ҳолда харажатлар сметаларида талаб етилмайдиган тадбирлар учун маблағлар ажратишга йул қўймаслик;

- алоҳида тадбирларни ўтказиш муддатлари ва уларни молиялаштириш имконини таъминлашни ҳисобга олган ҳолда харажатлар сметаси бўйича ажратилган маблағларни чорак (ой)ларга тақсимлашни таъминлаш;

- ҳисоб-китоблар ва асослантиришлар билан тасдиқланмаган суммаларни харажатлар сметаларида қабул қилишга йул қўймаслик.

Агар ташкилотларнинг харажатлар сметаларини кўриб чиқиш натижасида Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси вазирлиги, идораси бўйича, ҳокимиятнинг бошқарма, бўлими бўйича жами харажатлар суммаси ёки иш ҳақи, иш ҳақиға ажратмалар, капитал қўйилмалар ва харажатларнинг бошқа турлари бўйича харажатлар суммаси қабул қилинган бюджет ва тегишли молия органлари томонидан уларга йетказилганига нисбатан ортиқ бўлса, вазирлик, идора, ҳокимиятнинг бошқарма ва бўлими раҳбари алоҳида ташкилотларнинг харажатлар сметалари бўйича харажатларини тегишинча қисқартириши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва ҳудудий молия органлари тақдим етилган материалларни жамланган харажатлар сметаси бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори билан Ўзбекистон Республикаси Давлат

бюджети тасдиқланаётганда белгиланадиган умумий харажатлар ҳажмига, белгиланган иш ҳақи, иш берувчининг ажратмалари, капитал қўйилмалар ва бошқа харажатлар турлари бўйича амал қилинганлигини, шунингдек, Давлат бюджетини тузиш бўйича қонунчилик талабларининг бажарилиш нуқтаи назаридан

и

текширадилар.

67-расм. Харажатлар сметаларини кўриб чиқувчи ташкилотларнинг мажбуриятлари

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети, Қорақалпоғистон Республикаси бюджети ва маҳаллий бюджетлар тасдиқланганидан кейин, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва ҳудудий молия органлари ташкилотларга уларнинг умумлаштирилган сметалари бўйича чорақлар кесимидаги тақсимотини, шунингдек, иш ҳақиға, иш берувчиларнинг ажратмаларига, капитал қўйилмаларга ва бошқа харажатлар суммасига бюджетда белгиланган энг юқори миқдорларини ажратиб кўрсатган ҳолда хабар берадилар.

Шаҳар молия бўлимлари бундан ташқари шаҳарга бўйсунадиган туман ҳокимиятларининг бўлимларига, юқорида кўрсатилган харажатларни Халқ депутатлари шаҳар Кенгаши сессияси томонидан тасдиқланган уларнинг бюджетлари ҳажмлари доирасида ажратиб кўрсатиб, хабар қиладилар.

Харажатлар сметасини тасдиқлаш Ўзбекистон Республикаси Президентининг, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг ёки тегишли вилоятлар, шаҳарлар, туманлар Халқ депутатлари кенгашлари сессияларининг бюджет ҳақидаги қарори қабул қилинган кундан бошлаб икки ҳафта муддат ичида (агар бошқа муддат белгиланмаган бўлса) ва тегишли бюджетларда турувчи ташкилотлар учун харажатлар таснифи моддалари бўйича бўлинган ҳолда амалга оширилади ҳамда сметаларни тасдиқлаган ташкилот раҳбари (ёки раҳбар ўринбосари) имзоси билан, тасдиқланган куни кўрсатилган ҳолда, шунингдек, ушбу ташкилотнинг муҳри сметанинг барча нусхаларига босилиб, бир пайтнинг ўзида харажатлар сметаси бўйича умумий суммасини юқори ўнг бурчагида штатдаги ҳодимларнинг меҳнатга ҳақ тўлаш жамғармасининг умумий суммасини ажратиб кўрсатган ҳолда расмийлаштирилади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва ҳудудий молия органлари томонидан умумлаштирилган харажатларни ва алоҳида харажатлар сметаларини тасдиқланган бюджетга, шунингдек, бюджетни тузиш бўйича қонун ҳужжатларига мувофиқ келиши текшириб кўрилади.

Алоҳида ва умумий харажатлар сметаларининг бир нусхаси вазирликлар, идоралар, тегишли ҳокимиятларнинг бошқармалари ва бўлимларида қатъий ҳисоб

хужжатлари тариқасида сақланади.

Вақтинчалик харажатлар сметаси харажатлар сметаси тасдиқлангунга қадар амалда бўлади, бунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган харажатлар сметасидаги биринчи чорак учун харажатлар суммаси ташкилотларнинг вақтинчалик харажатлар сметасида кўзда тутилган харажатлар суммасидан кам бўлиши мумкин эмас.

11.3. Харажатлар сметаси ва штатлар жадвалининг тасдиқланиши ҳамда рўйхатдан ўтказишнинг расмийлаштирилишини тўғрилигини текшириш

Юқори ташкилот молия органига харажатлар гуруҳлари бўйича харажатлар йиғма сметасини, харажатларнинг тўлиқ ёйилмасини ва харажатлар сметасига ҳисоб-китобларни илова қилган ҳолда, шунингдек, қарамоғидаги барча ташкилотлар бўйича эса, рўйхатдан ўтказиш учун қуйидаги ҳужжатларни ҳам тақдим этади:

- Давлат бюджети даромадлари ва харажатларининг таснифига мувофиқ харажатлар гуруҳлари бўйича харажатлар ёйилмасини илова қилган ҳолда харажатлар сметасини;
- харажатлар сметасининг барча моддалари бўйича ҳисоб-китобларни;
- бюджет ҳисобидан сақланувчи лавозим ва тариф ставкалари бўйича штатлар жадвалини.

Ўзининг таркибида юридик шахс мақомига эга бўлмаган бўлинмаларга эга бўлган ташкилотлар уларнинг рўйхатини жойлашган жойи, ҳодимлар сонини тасдиқланган штат ҳодимлари миқдоридан чиқмаган ҳолда тақдим этади.

Юқори ташкилот томонидан тақдим етилган харажатлар сметаларини ва штатлар жадвалини рўйхатдан ўтказиш пайтида молия органлари қуйидагиларни текшириши лозим:

бюджет ташкилотлари ҳодимларига иш ҳақи тўлови учун харажатлар сметаси бўйича тасдиқланган суммаларининг штатлар жадвали (бунда, харажатлар сметасидаги иш ҳақи жамғармаси, ҳодимлар тўлиқ тўлдирилмаганлиги туфайли меҳнатга ҳақ тўлаш жамғармаси бўйича тежаб қолинган маблағлар

суммасига штатлар жадвалидагидан кам миқдорда тасдиқланиши мумкинлигини кўзда тутиш лозим) бўйича тасдиқланган иш ҳақи суммаларига мувофиқлиги;

-рўйхатдан ўтказиш учун тақдим етилган штатлар жадвалини белгиланган намунавий штатлар жадвали ва штатлар нормативларига мувофиқлиги;

-штатлар жадвалида белгиланган лавозимлар бўйича маошлар ҳамда уларга қўшимчаларнинг тўғри белгиланганлиги;

-бюджет ташкилотлари ва муассасалари ходимларини моддий рағбатлантириш махсус жамғармасининг тўғри ташкил қилиниши;

-умумтаълим, ўрта-махсус, касб-хунар таълими муассасаларининг Директор жамғармаси тўғри ташкил қилиниши;

-харажатлар сметаси бўйича тасдиқланган стипендиялар учун харажатлар суммасини харажатлар сметаси бўйича ҳисоб-китобларга мувофиқлиги;

-“Бошқа харажатлар” гуруҳи харажатлари суммасининг харажатлар сметасида тасдиқланган суммасига мувофиқлиги.

Ташкилотларнинг харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини рўйхатдан ўтказиш пайтида молия органлари ўз ваколатлари доирасида ортиқча штатларни юқотишлари лозим. Аниқланган камчиликлар бартараф етилганидан кейингина рўйхатдан ўтказишни амалга ошириш лозим.

Янгидан ташкил қилинаётган (жумладан, қайта ташкил этиш натижасида) ташкилотларнинг харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини рўйхатдан ўтказиш ушбу ташкилотларни белгиланган тартибда ташкил қилиниши тўғрисидаги тегишли қарор кўрсатилганидан сўнг амалга оширилади.

Янгидан ташкил қилинаётган маҳаллий тасарруфдаги ташкилотларнинг харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини рўйхатдан ўтказиш мазкур ташкилотларнинг белгиланган тартибда ташкил қилиниши тўғрисидаги тасдиқловчи ҳужжатлар кўрсатилганидан сўнг амалга оширилади.

Ташкилотлар харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини рўйхатдан ўтказиш карточкасини бериш юли билан расмийлаштирилади.

Рўйхатдан ўтказиш карточкаси юридик шахс мақомига эга бўлган

ташкилотларга берилади.

Юридик шахс мақомига эга бўлмаган, бошқа ташкилотнинг тузилмавий бўлинмаси бўлган тузилмалар ўзлари қарашли бўлган ташкилотлар билан бирга битта рўйхатдан ўтказиш карточкаси бўйича рўйхатдан ўтказилади.

Бунда, зарур ҳолларда рўйхатдан ўтказиш карточкасида штатлар бўйича кўрсаткичлар ташкилотлар ва уларнинг тузилмалари бўйича алоҳида берилади.

Рўйхатдан ўтказилганлиги тўғрисидаги ҳужжатлар (рўйхатдан ўтказиш карточкалари, сметалар ва штатлар жадвали) қуйидаги тарзда: сметалар ва штатлар жадвали Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигида рўйхатдан ўтказиладиган ташкилотлар бўйича - молия вазирининг ўринбосари, соҳаларни молиялаштирувчи бошқарма ва бўлим бошлиқлари томонидан, ҳудудий молия органларида - молия органлари бошлиқлари (мудирлари) ёки уларнинг ўринбосарлари ҳамда молия органлари бюджет бўлимлари бошлиқлари томонидан имзоланади.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар бюджетларида турувчи халқ таълими муассасалари (ташкилотлари) бўйича рўйхатдан ўтказиш ҳақидаги ҳужжатлар молия органи бошлиғининг (мудирининг) ўринбосари - халқ таълими муассасаларини молиялаштириш бўлими бошлиғи ва молия органи бюджет бўлимининг тегишли мутахассиси томонидан имзоланади.

Ишлатилмай қолган жорий йилнинг ўтган ой (чорак) режадаги ажратилган маблағлар қолдиғи жорий йилнинг кейинги оyi (чорағи)га харажатлар сметасига ўзгартиришларни рўйхатдан ўтказилмасдан амалга оширилади.

Ташкилотлар бошқа шаҳар ёки тумандан белгиланган тартибда ўтказилган ҳолда юқори ташкилотлар раҳбарлари ўн кунлик муддатда янги жойлашган жойдаги молия органига аввал рўйхатдан ўтказилган смета, штатлар жадвали ва рўйхатдан ўтказиш карточкасини тақдим этишлари лозим.

Бир вақтнинг ўзида молия органи ташкилотларни сақлаш харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини рўйхатдан ўтказиш бўйича маълумотларни олдинги рўйхатдан ўтказиш жойидаги молия органидан талаб қилади ҳамда мазкур

маълумотлар олинганидан сўнг Бюджет ташкилотлари харажатлар сметаси ва штатлар жадвали ҳисобининг журнаliga “ҳисобга қабул қилинди” деб ёзади. Бунда, рўйхатдан ўтказиш карточкаси тегишли ўзгартиришлар билан янгисига алмаштирилади.

Ташкилотлар раҳбарларининг харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини рўйхатдан ўтказиш масалалари бўйича аризалари мазкур ҳужжатлар рўйхатдан ўтказилган ҳудудий молия органининг раҳбари томонидан ўн кунлик муддатда кўриб чиқилади.

Харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини рўйхатдан ўтказган ҳудудий молия органининг қарори бўйича норозилик тўғрисидаги аризалар юқори молия органида кўриб чиқилади.

Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг ўринбосари қарори бўйича норозилик тўғрисидаги ариза Ўзбекистон Республикаси молия вазири томонидан кўриб чиқилади.

Бюджет интизомига риоя қилинишининг назорат этилишини таъминлаш мақсадида, харажатлар сметаси ва штатлар жадвали рўйхатдан ўтказилгандан сўнг бир ҳафталик муддатда бюджетдан молиялаштириладиган вазирликлар ва идораларнинг раҳбарлари томонидан вазирликлар ва идораларда, шунингдек, уларга бўйсунувчи ташкилотларда бюджет интизомига риоя этилишини таъминловчи буйруқлар чиқарилади. Буйруқларда қуйидагилар тартибга солинади:

- бюджет интизомига риоя қилиш, харажатларни тасдиқланган маблағлар доирасида амалга ошириш;

- бўйсунувчи ташкилотлар раҳбарларининг қуйидагилар бўйича мажбуриятлари:

- бюджет интизомига риоя қилиниши назоратини ташкил қилиш ва амалга ошириш;

- бюджетга келтирилган зарарни қоплаш бўйича чораларни қўллаш;

- бюджет интизомини бузган шахсларни жавобгарликка тортиш.

Коммунал хизматлар (иссиқлик ва электр энергияси, газ, иссиқ ва совуқ сув,

канализация) бўйича ташкилотлар учун белгиланган пул ва натурадаги лимитларга риоя қилишни таъминлаш мақсадида буйруқларда, шунингдек, қуйидагиларга жавобгар бўлган мансабдор шахслар кўрсатилади:

- коммунал хизматлар истеъмол қилиш лимитларини тасарруфларидаги ташкилотларга йеткизиш;

- белгиланган лимитлар доирасида коммунал хизматлар таъминотчилари билан шартномалар тузишни таъминлаш;

- коммунал хизматлар истеъмоли ҳисобини ўлчагич асбобларини ўрнатиш ва уларнинг ишлаши устидан назорат ўрнатиш;

- белгиланган лимитлардан ортиқча харажатга йул қўйган қуйи ташкилотларнинг бош ҳисобчилари ва раҳбарларини жавобгарликка тортиш юзасидан чоралар кўриш;

- коммунал хизматлар таъминотчиларини, шартномаларда кўрсатилган ҳажмлардан ва маблағлардан ортиқча хизмат кўрсатаётган хизматлар учун ҳақ тўланмаслиги тўғрисида огоҳлантириш;

- кўрсатилган буйруқларни бажариш.⁵⁶

Буйруқ чиқарилгандан сўнг уч кун муддат ичида унинг бир нусхаси Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигига тақдим етилади.

Буйруқлар билан қуйидагилар бир ҳафталик муддат ичида имзо қўйдириб таништириладилар:

- бюджетдан молиялаштириладиган вазирликлар ва идоралар раҳбарларининг ўринбосарлари;

- ушбу вазирликлар ва идораларнинг режа-иқтисод хизматлари ҳодимлари;

- бюджет маблағларининг сарфланишига масъул бўлган бошқа ҳодимлар;

- қуйи ташкилотларнинг раҳбарлари ва бош ҳисобчилари.

Ҳар йили биринчи чорақда молия органлари барча ташкилотларининг

⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 29.10.2010 й. Н 92

“Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетида турувчи ташкилотларнинг харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини тузиш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” буйруғи

харажатлар сметаси (бюджетдан ташқари маблағлар бўйича смета ва вақтинчалик харажатлар сметаси)нинг тузилиши, тасдиқланишининг тўғрилигини ва ўз вақтида йетказилишини текширишдан ўтказиши, ҳудудий молия органлари томонидан мазкур ишларнинг ўз вақтида ва сифатли олиб борилганлигини тизимли назорат қилиши, текширувларни ташкиллаштиришда ва ўтказишда уларга зарур ёрдамларни кўрсатиши лозим.

Текшириш тасдиқланган дастурга мувофиқ амалга оширилади.

Кўрсатилган текширишларни ўтказишда қуйидагилар зарур:

- смета-молия ҳужжатларини, бунда бюджет маблағларидан қонунчиликка ва бюджет маблағларининг тежамли юналтирилишига қатъий риоя этилишига еришган ҳолда, чуқур таҳлил қилишни ва ҳар томонлама ўрганишни амалга ошириш;

- Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси вазирликлари, идоралари, ҳокимиятларнинг тегишли бошқармалари ва бўлимларида харажатлар сметасини кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва ўз вақтида ташкилотларга йетказиш бўйича ишларни тўғри ташкиллаштиришга еришиш;

- даромадларнинг тўлиқ ҳисоби, пул маблағларининг ўтувчи қолдиқлари, бу маблағлардан тежамли ва самарали фойдаланишни инобатга олган ҳолда, бюджетдан ташқари маблағлар бўйича даромадлар ва харажатлар сметасининг тузилишининг қонунийлиги ва режалаштиришнинг асосланганлигини ётиборга олиш;

- сметани режалаштиришда аниқланган камчиликларни бартараф этишда тезкор ҳолда чора-тадбирларни қўллаш, смета харажатлари бўйича аниқланган ортиқча ажратилган маблағлар суммасини бу ҳақда ташкилот раҳбарига хабар берган ҳолда ўз вақтида бюджетдан молиялаштириш миқдорини қисқартириш.

Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси вазирликлари ва идоралари, ҳокимиятнинг бошқармалари ва бўлимларида сметани режалаштириш ҳолатини текшириш натижалари бўйича зарур ҳолларда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашига, тегишли ҳокимиятларга ахборот берилиши, қоида бузилишларни юқотиш бўйича таклифлар берилиши ва аниқланган ортиқча ажратилган маблағлар суммасини

харажатлар сметаси бўйича тайинлаш камайтирилиши мумкин.

Ташкилотларнинг смета харажатларининг тўғри тузилиши, тасдиқланиши ва ўз вақтида йеткирилиши бўйича текшириш натижалари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва ҳудудий молия органларида мунтазам умумлаштиради ва кўриб чиқилади ҳамда ушбу ишларни янада такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар қабул қилинади.

Ташкилотларнинг смета ижроси бевосита ушбу ташкилот раҳбарлари томонидан амалга оширилади. Бюджет маблағларидан тасдиқланмаган харажатлар сметаси, харажатлар сметасида кўзда тутилмаган тадбирлар, шунингдек, бюджетдан ташқари маблағлар бўйича сметада ёки умумлашган смета ва алоҳида харажатлар сметасида тайинланганидан ортиқ суммаларда харажат қилиш тақиқланади.

Вазирликлар ва идоралар раҳбарлари, шунингдек, улар тасарруфидаги ташкилотлар бюджет маблағлари харажатлари ҳисоби ва ҳисоботини юритишининг белгиланган тартиби, бюджет интизомига риоя этилишига шахсан жавобгардирлар.

Рўйхатдан ўтказиш учун тақдим қилинган харажатлар сметасига ҳисоб-китобларда кўрсатилган ташкилотларнинг ишлаб чиқариш кўрсаткичлари (майдони, ҳажми, сарфланаётган коммунал хизматлари бўйича табиий кўрсаткичлар ҳажми ҳамда улар бўйича харажатларнинг тасдиқланган харажатлар сметасига ва паспорт маълумотиغا, шартномалар ва бошқаларга мослиги)нинг тўғрилиги ва асосланганлиги учун ташкилотларнинг раҳбарлари ва бош ҳисобчилари, молия-иқтисод бўлими бошлиғи (штатлар жадвалига мувофиқ молия-иқтисод масалалари бўйича мутахассис) шахсан жавоб берадилар.

Молия органларининг жавобгар ҳодимлари ташкилотларнинг харажатлар сметаси ва штатлар жадвали рўйхатдан тўғри ўтказилганлиги учун жавобгар бўладилар.

Назорат учун саволлар:

1. Бюджет ташкилотлари харажатлар сметасининг моҳиятини тушунтиринг.
2. Харажатлар сметасининг турлари ва мазмунини айтинг.

3. Харажатлар сметасини тузишда нима еътиборга олинйши керак?
4. Харажатлар сметаларини кўриб чикувчи ташкилотларнинг мажбуриятлари нимадан иборат?
- 5.Харажатлар сметасини тузиш, кўриб чиқиш ва тасдиқлаш жараёни назорат қилиш тартиби қандай?
- 6.Харажатлар сметаси ва штатлар жадвалининг тасдиқланиши ҳамда рўйхатдан ўтказишнинг расмийлаштирилишини тўғрилигини текшириш қандай амалга оширилади.?
7. Янгидан ташкил қилинаётган ташкилотларнинг харажатлар сметаси қандай тузилади?
8. Ташкилотларнинг харажатлар сметаси неча нусхада тузилади?

IV бўлим. НОДАВЛАТ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТИ

XII боб. АУДИТОРЛИК НАЗОРАТИ

12.1. Аудиторлик назоратининг мазмун-моҳияти

Аудиторлик назорати нодавлат молиявий назоратининг янги тури бўлиб, у мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистонда ҳам пайдо бўлди. Иқтисодиётни бошқаришнинг бозор тизимига ўтилиши ва турли тижорат тизимларининг пайдо бўлиши билан уларнинг молиявий ишончлилигига, шунингдек улар молиявий ҳолатини объектив баҳолашга нисбатан талаблар кескин оширилди.

Аудиторлик назоратининг асосий вазифалари бухгалтерлик ва молиявий ҳисоботнинг ишончлилигини ҳамда амалга оширилган молиявий ва хўжалик операцияларининг амалда бўлган меъёрий ҳужжатларга мувофиқлигини аниқлаш, текшириладиган иқтисодий субъектларнинг тўлов-ҳисобот ҳужжатларини, солиқ декларацияларини ва бошқа молиявий мажбуриятларини текширишдан иборат.

Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги қонуни янги таҳрирда 2000 йил 26 майда қабул қилинган бўлиб⁵⁷, унга 2009 йил 9 сентябрда Ўзбекистон Республикасининг 216-сон Қонуни билан ўзгатиришлар киритилган. Мазкур қонуннинг 3-моддасига биноан “Аудиторлик фаолияти деганда аудиторлик ташкилотларининг аудиторлик текширувларини ўтказиш ва профессионал хизматлар кўрсатиш борасидаги тадбиркорлик фаолияти тушунилади”.

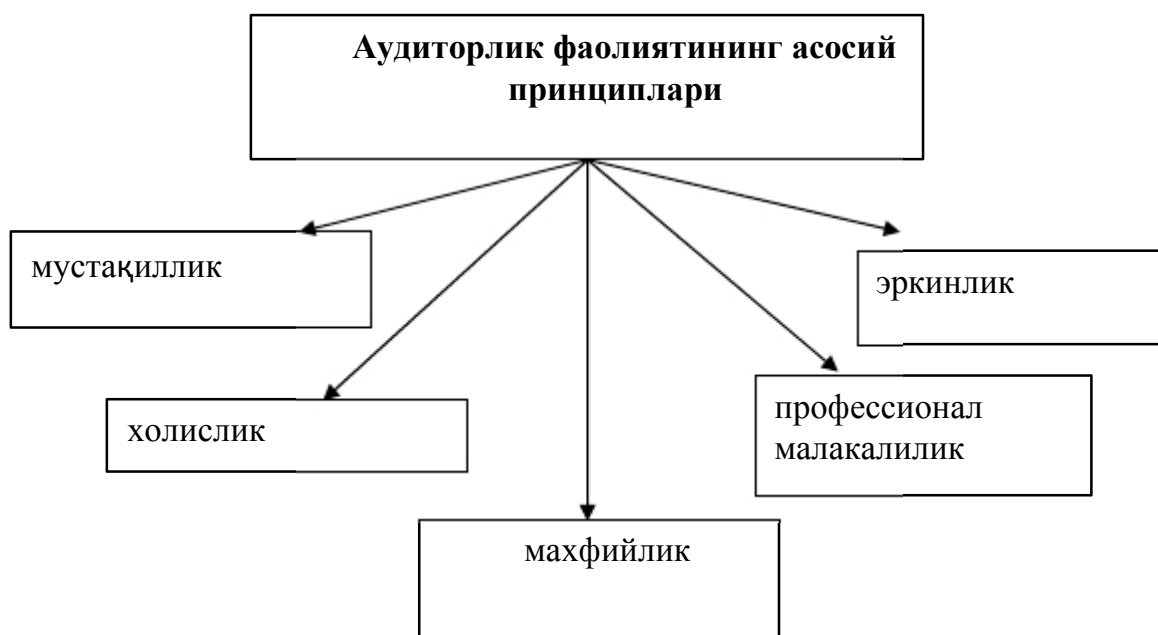
Аудиторлик ташкилотлари қуйидаги профессионал хизматларини кўрсатишлари мумкин⁵⁸:

- бухгалтерия ҳисобини юлга қўйиш, қайта тиклаш ва юритиш;
- молиявий ҳисоботни тузиш;
- миллий молиявий ҳисоботни бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартларига ўтказиш;

⁵⁷ Аввалгиси 1992 йил 9 декабрда қабул қилинган
⁵⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги қонуни янги таҳрирда 2000 йил 26 май, 17-модда

- хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолиятини тахлил қилиш;
- бухгалтерия ҳисоби, солиқ солиш, режалаштириш, менежмент ва молия-хўжалик фаолиятининг бошқа масалалари юзасидан консалтинг хизмати;
- солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар ва декларацияларни тузиш.

Аудиторлик ташкилотлари аудиторлик фаолиятининг миллий стандартларда назарда тутилган бошқа профессионал хизматларини ҳам кўрсатишлари мумкин.

68 -расм. Аудиторлик фаолиятининг асосий принциплари

Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги қонунини амалга ошириш, аудиторлик текширувларининг роли ва мақомини белгилаш, солиқ ва бошқа назорат органлари томонидан аудиторлик хулосалари ҳисобини юритишни таъминлаш мақсадида сўнгги вақтларда бизнинг мамлакатимизда аудиторлик фаолиятини амалга ошириш тартибига жиддий ўзгартиришлар киритилди⁵⁹.

⁵⁹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Аудиторлик фаолиятини такомиллаштириш ва аудиторлик текширувлари ролини ошириш тўғрисида» 2000 йил 22 сентябрдаги 365-сонли қарори.

Хусусан, белгилаб қўйилдики, бухгалтерия ҳисобини юритиш ва ҳисобот тузиш ишлари аудиторлик ташкилоти томонидан амалга ошириладиган микрофирмаларнинг молия-хўжалик фаолияти солиқ органлари ва бошқа назорат органлари томонидан мажбурий тарзда тегишли аудиторлик ташкилотлари жалб етилган ҳолда текширилади. Бунда молиявий ҳисоботнинг тўғрилиги учун аудиторлик ташкилоти жавобгар ҳисобланади.

Аудиторлик ташкилоти қуйидаги ҳуқуқларга егадир⁶⁰:

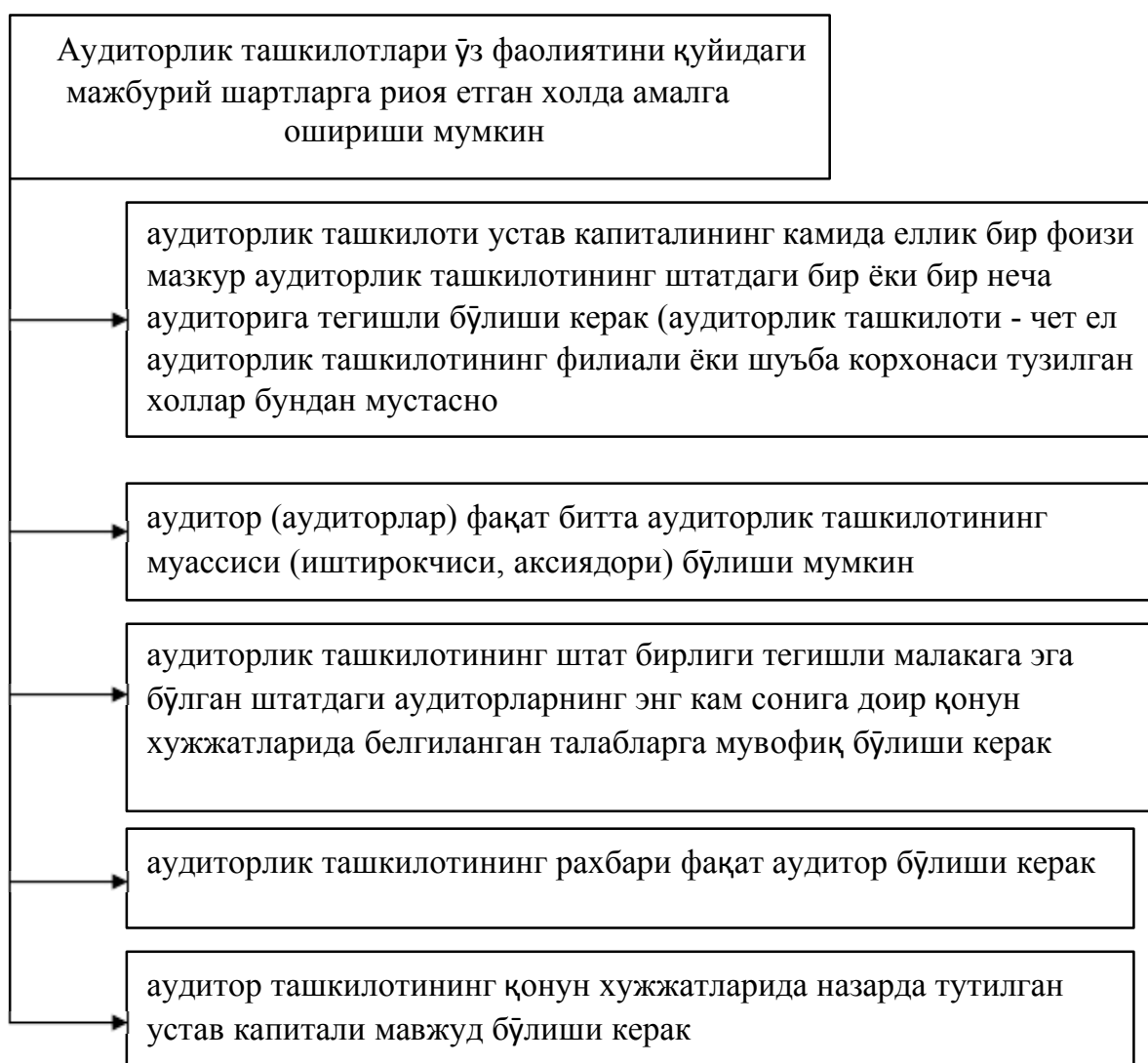
- аудиторлик текшируви ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилиш учун хўжалик юритувчи субъектнинг таъсис ҳужжатлари ҳамда бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот ҳужжатлари билан олдиндан танишиб чиқиш;
- аудиторлик текшируви ўтказиш шакллари ва усуллари мустақил белгилаш;
- аудиторлик текшируви ўтказилаётганда хўжалик юритувчи субъект амалга ошираётган молия-хўжалик фаолияти билан боғлиқ ҳужжатларни тўлиқ ҳажмда олиш, шунингдек ушбу ҳужжатларда ҳисобга олинган ҳар қандай мол-мулкнинг амалда мавжудлигини ҳамда ҳар қандай мажбуриятларнинг амалдаги ҳолатини текшириш;
- аудиторлик текширувини ўтказиш давомида юзага келган масалалар бўйича хўжалик юритувчи субъектнинг моддий жавобгар шахсларидан оғзаки ва ёзма тушунтиришлар олиш ҳамда аудиторлик текшируви учун зарур бўлган қўшимча маълумотларни олиш;
- учинчи шахслар томонидан ёзма тасдиқланган ахборотни хўжалик юритувчи субъектдан олиш;
- ишончли аудиторлик ҳулосасини тузиш учун зарур бўлган барча ахборот хўжалик юритувчи субъект томонидан тақдим етилмаган тақдирда аудиторлик текшируви ўтказишдан бош тортиш;
- аудиторлик текширувини ўтказишда иштирок этишга аудиторлар ва бошқа мутахассисларни белгиланган тартибда жалб этиш;

⁶⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги қонуни янги таҳрирда 2000 йил 26 май, 6-модда

- аудиторлик текшируви билан қамраб олинган даврда хўжалик юритувчи субъектга профессионал хизматлар кўрсатиш, бундан бухгалтерия ҳисобини юлга қўйиш, тиклаш, юритиш ва молиявий ҳисобот тузиш мустасно;

- аудиторларнинг республика жамоат бирлашмасига аъзо бўлиб кириш.

Аудиторлик ташкилоти қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

69-расм. Аудиторлик ташкилотлари фаолиятини амалга ошириш шартлари

Аудиторлик текширувини сифациз ўтказганлик ёки лозим даражада ўтказмаганлик оқибатида хўжалик юритувчи субъектга ва аудиторлик

текширувининг буюртмачисига йетказилган зарар, шу жумладан, бой берилган фойда, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қопланиши шарт.

Аудиторлик ташкилотининг мажбуриятлари

→	аудиторлик фаолиятини амалга ошираётганида ушбу Қонун ҳамда бошқа қонун ҳужжатларининг талабларига риоя этиши
→	аудиторлик текшируви ўтказилишга доир шартнома тузишдан олдин буюртмачининг талабига биноан аудиторлик фаолиятини ўтказиш ҳуқуқини берувчи тегишли лисензияни, аудиторларнинг малака сертификатини тақдим этиши
→	Хўжалик юритувчи субъектнинг сўровига биноан аудиторлик текширувини ўтказиш бўйича қонун ҳужжатларининг талаблари тўғрисидаги, аудиторнинг эътирозлари асосланган қонун ҳужжатларининг нормалари тўғрисидаги ахборотни тақдим этиши
→	аудиторлик текширувини амалга оширишда олинган ахборотнинг махфийлигига риоя этиши
→	аудиторлик ҳисоботида молиявий-хўжалик операсияларининг қонунийлиги бузилиши фактларининг ҳамда уларни бартараф этиш юзасидан таклифларни акс еттириши
→	ўтказилган аудиторлик текширувлари натижаларига доир аудиторлик ҳулосалари ва аудиторлик ҳисоботларининг нусхалари аудиторлик ташкилотида мавжуд бўлишини ҳамда уларнинг қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда сақланишини таъминлаши
→	аудиторларнинг бир йилда бир марта малака ошириш курсларидан ўтишларини таъминлаши
→	аудиторлик ташкилотларини мажбурий рейтинг баҳолаш учун аудиторларнинг республика жамоат бирлашмаси сўровига кўра ахборот тақдим этиши
→	хо'жалик юритувчи субъектга унинг мансабдор шахслари ва бошқа ходимлари зарар йетказганлигини аниқ тасдиқлаб турган фактларни аниқлаган тақдирда бу ҳақда хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбариятига (мулкдорига) маълум қилиши ҳамда аудиторлик ҳисоботида тегишли қайдни киритиши шарт

70- расм. Аудиторлик ташкилотининг мажбуриятлари

Аудиторлик ташкилотлари аудиторлик текшируви буюртмачилари, хўжалик юритувчи субъект ва молиявий ҳисоботдан бошқа фойдаланувчилар олдида молиявий ҳисобот ҳамда хўжалик юритувчи субъектнинг бошқа молиявий ахбороти тўғрисида нотўғри яқундан иборат бўлган аудиторлик хулосасини тузиш оқибатида уларга етказилган зарар учун жавобгар бўлади.

Аудиторлик ташкилоти аудиторлик фаолиятини амалга ошириш лицензиясига эга бўлган юридик шахсдир⁶¹. Аудиторлик ташкилотлари ўз фаолиятини амалга оширишда мустақилдир.

Аудиторлик ташкилотлари вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралари ҳамда бошқа давлат ва хўжалик бошқарув органлари томонидан тузилиши мумкин емас. Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг мансабдор шахслари, шунингдек қонун ҳужжатларига мувофиқ тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши тақиқланадиган бошқа шахслар аудиторлик ташкилотларининг муассислари бўла олмайдилар.

Аудиторлик ташкилотлари очиқ турдаги аксиядорлик жамияти кўринишидан ташқари, қонун ҳужжатларида назарда тутилган исталган ташкилий-ҳуқуқий шаклда тузилиши мумкин.

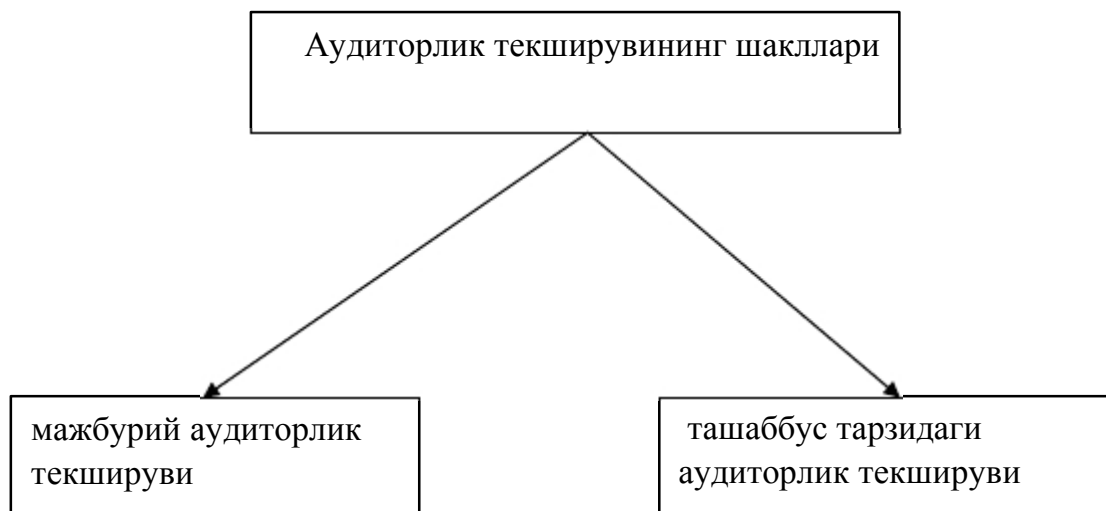
12.2. Аудиторлик текширувининг моҳияти ва шакллари

Аудиторлик текшируви молиявий ҳисобот ва бошқа молиявий ахборот тўғрилиги ва қонун ҳужжатларига мослигини аниқлаш мақсадида хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳисоботини ҳамда у билан боғлиқ молиявий ахборотни аудиторлик ташкилотлари томонидан текширишдир.

Аудиторлик текшируви 2 хил шаклда ўтказилади.

⁶¹ Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги қонуни янги таҳрирда 2000 йил 26 май, 5-модда

Мажбурий аудиторлик текширувининг буюртмачиси хўжалик юритувчи субъект бўлади. Аудиторлик ташкилотини танлаш хўжалик юритувчи субъект мулкдори, шунингдек қатнашчилари (аксиядорлари)нинг умумий йиғилиши билан келишиб олинади.

71-расм. Аудиторлик текширувининг шакллари

Қуйидагилар ҳар йили мажбурий аудиторлик текширувидан ўтиши керак:

- аксиядорлик жамиятлари;
- банклар ва бошқа кредит ташкилотлари;
- суғурта ташкилотлари;
- инвестиция фондлари ҳамда юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини жамлаб турувчи бошқа фондлар ҳамда уларнинг инвестиция активларини ишончли бошқарувчилар;
- манбалари юридик ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий бадаллари бўлмиш хайрия фондлари ва бошқа ижтимоий фондлар;
- маблағларининг ҳосил бўлиш манбалари қонун ҳужжатларида назарда тутилган, юридик ва жисмоний шахслар томонидан қилинадиган мажбурий ажратмалар бўлмиш бюджетдан ташқари фондлар;
- устав фондида давлатга тегишли улуш бўлган хўжалик юритувчи субъектлар.

Ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 1 майига ҳафталик молиявий ҳисобот аудиторлик текширувидан ўтказилмаслиги ҳамда аудиторлик ҳулосаси мавжуд эмаслиги ҳужалик юритувчи субъектнинг мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишидан бўйин товлаши деб эътироф этилади.

Мажбурий аудиторлик текшируви ўтказиладиган ҳужалик юритувчи субъект олдинги йил учун ўз йиллик молиявий ҳисоботини ҳисобот йилининг 1 майига аудиторлик текширувидан ўтказди ва аудиторлик текшируви тамом бўлгандан кейин 15 кун мобайнида тегишли солиқ органига аудиторлик ҳулосасининг белгиланган тартибда тасдиқланган нусхасини тақдим этади.

Аудиторлик ҳулосаси нусхаси солиқ органига белгиланган муддатда тақдим этилмаган тақдирда ҳужалик юритувчи субъект солиқ органига аудиторлик ҳулосаси мавжуд эмаслигининг сабабини акс эттирувчи тушунтиришни ёзма шаклда тақдим этиши керак.

Қонун ҳужжатларига мувофиқ мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишидан бўйинтовлаш ҳужалик субъектининг мансабдор шахсига нисбатан маъмурий жазо қўлланишига олиб келади. Ҳужалик субъектининг мансабдор шахсига нисбатан маъмурий жазо қўллангандан кейин календар йил охирига мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишидан бўйин товлаш ҳужалик субъектидан қуйидаги жадвалда келтирилган миқдорда жарима ундирилишига олиб келади. Бунда мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишидан бўйинтовланган тақдирда ҳужалик субъектига суд тартибида жарима солинади, ҳужалик субъекти содир этилган ҳуқуқбузарликда айбини тан олган ҳамда жаримани ихтиёрий равишда тўлаган тақдирда эса - жарима солиқ органи томонидан солинади.

Жарима Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 22 сентябрдаги 365-сон қарорига 2-илова, “Мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишидан бўйин товланганлиги учун ҳужалик юритувчи субъектлардан жарима ундириш тартиби тўғрисида”ги Низомга⁶² мувофиқ ундирилади. Бунда ҳужалик субъектининг охириги ҳисобот

⁶² Мазкур Низомга Ўзбекистон Республикаси Президентининг 02.07.2008 й. ПҚ-907-сон Қарорига мувофиқ ўзгартиришлар киритилган

санасидаги жорий активларининг 20%идан ортиқ бўлган ялпи жарима хўжалик субъектига жарима солиш тўғрисида қарор қабул қилинган кундан бошлаб ундириладиган суммани 6 ой мобайнида ҳар ойда бўлиб-бўлиб тўлаш ҳуқуқи берилган ҳолда ундириб олинади.

Жарима ставкалари табақалаштирилган ва мажбурий текшириладиган хўжалик юритувчи субъектнинг ҳисобот йили охирида маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни сотишдан олинган ялпи тушуми миқдорига қараб белгиланадиган миқдорларда ундириб олинади. Тўланадиган жарималар тўлиқ миқдорда республика бюджетига ўтказилади.

	Бир йилда маҳсулот (ишлар, хизматлар) сотишдан олинган ялпи тушум миқдори (ҚҚС ҳам шу жумлага кирази)**
Енг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 50 баравари	Енг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 500 бараваригача
Енг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 75 баравари	Енг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 500 бараваридан 15 минг бараваригача
Енг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 100 баравари	Енг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 15 минг бараваридан ортиқ

72-расм. Аудиторлик текширувини ўтказишдан бўйин товлаганлик учун жарима миқдори⁶³

Солиқ органлари:

- мажбурий аудиторлик текшируви ўтказиладиган хўжалик юритувчи субъектлар;

- ҳар бир хўжалик юритувчи субъектлар бўйича аудиторлик текшируви ўтказган аудиторлик ташкилотини кўрсатиб ўтган ҳолда мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилган хўжалик юритувчи субъектлар;

⁶³ Мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишидан бўйин товлаганлиги учун хўжалик юритувчи субъектлардан жарима ундириш тартиби тўғрисида НИЗОМ, 2008 й

- мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишидан бўйинтовлаган хўжалик юритувчи субъектлар;

- мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишидан бўйинтовлаган хўжалик юритувчи субъектларга ва уларнинг мансабдор шахсларига нисбатан қўлланилган жарима санксиялари тўғрисида маълумотлар базасини олиб боради.

Давлат солиқ қўмитаси ҳар йили 20 февралгача ва 20 июлгача лицензия берувчи органга ушбу хўжалик юритувчи субъектлар ва уларга нисбатан ўтган йил ва жорий йилнинг 1-ярми учун қўлланилган жарима санксиялари тўғрисида умумлашма ахборот тақдим этади. Бунда ҳар бир мажбурий аудиторлик текширувидан ўтказилган хўжалик юритувчи субъект бўйича мазкур текширувни олиб борган аудиторлик ташкилоти кўрсатиб ўтилади.

Мажбурий аудиторлик текшируви ўтказмаган хўжалик юритувчи субъектга нисбатан қонун ҳужжатларида назарда тутилган жазо чораларини қўлламаганлиги учун солиқ органларининг мансабдор шахслари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Ташаббус тарзидаги аудиторлик текшируви хўжалик юритувчи субъектнинг ёки бошқа аудиторлик текшируви буюртмачиларининг қарорига биноан, қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда ўтказилиши мумкин.

Ташаббус тарзидаги аудиторлик текширувининг предмети, муддатлари ва бошқа шартлари аудиторлик текширувининг буюртмачиси билан аудиторлик ташкилоти ўртасида тузиладиган аудиторлик текширувини ўтказиш тўғрисидаги шартномада белгилаб қўйилади.

Аудиторлик текшируви назорат қилувчи ёки ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ташаббусига кўра аудиторлик ташкилоти ва ушбу органлар ўртасида тузилган шартнома асосида ўтказилади ҳамда унга мазкур шартнома асосида ҳақ тўланади. Аудиторлик текширувини ўтказиш бўйича ишларга ҳақ тўлаш аудиторлик текширувини белгилаган орган ҳисобидан амалга оширилади. Айнан бир хил асосларга кўра айнан бир аудиторлик ташкилоти айнан бир хўжалик

юритувчи субъектнинг фаолиятини текширишга такрор жалб этилишига йул қўйилмайди.

Аудиторлик текширувининг буюртмачиси аудиторлик текшируви ўтказилишини қўзғатувчи хўжалик юритувчи субъект, унинг мулкдори, шунингдек устав капиталида қонун ҳужжатларида белгиланганидан кам бўлмаган миқдордаги улушга эга қатнашчилар ва аксиядорлар, назорат қилувчи ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардир.

Аудиторлик текширувининг буюртмачиси қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- аудиторлик ташкилотини мустақил танлаш;
- ташаббус тарзидаги аудиторлик текшируви ўтказилаётганда аудиторлик текширувининг юналиши ва ҳажмини белгилаш;
- аудиторнинг эътирозлари асосланган қонун ҳужжатларининг нормалари тўғрисидаги зарур ахборотни аудиторлик ташкилотидан олиш;
- аудиторлик ҳисоботи ва аудиторлик ҳулосасини олиш.

Аудиторлик текширувининг буюртмачиси қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Аудиторлик текширувининг буюртмачиси аудиторлик текширувини ўтказишга доир шартномага мувофиқ аудиторлик хизматларининг ҳақини ўз вақтида тўлаши шарт.

12.3. Аудиторлик фаолиятини лицензиялаш тартиби ва назорати

Аудиторлик фаолияти (профессинал хизматлар бундан мустасно) махсус рухсатнома (лицензия) асосида амалга оширилади. Аудиторлик ташкилотларига аудиторлик фаолиятини амалга ошириш учун лицензия махсус ваколатли давлат органи томонидан берилади.

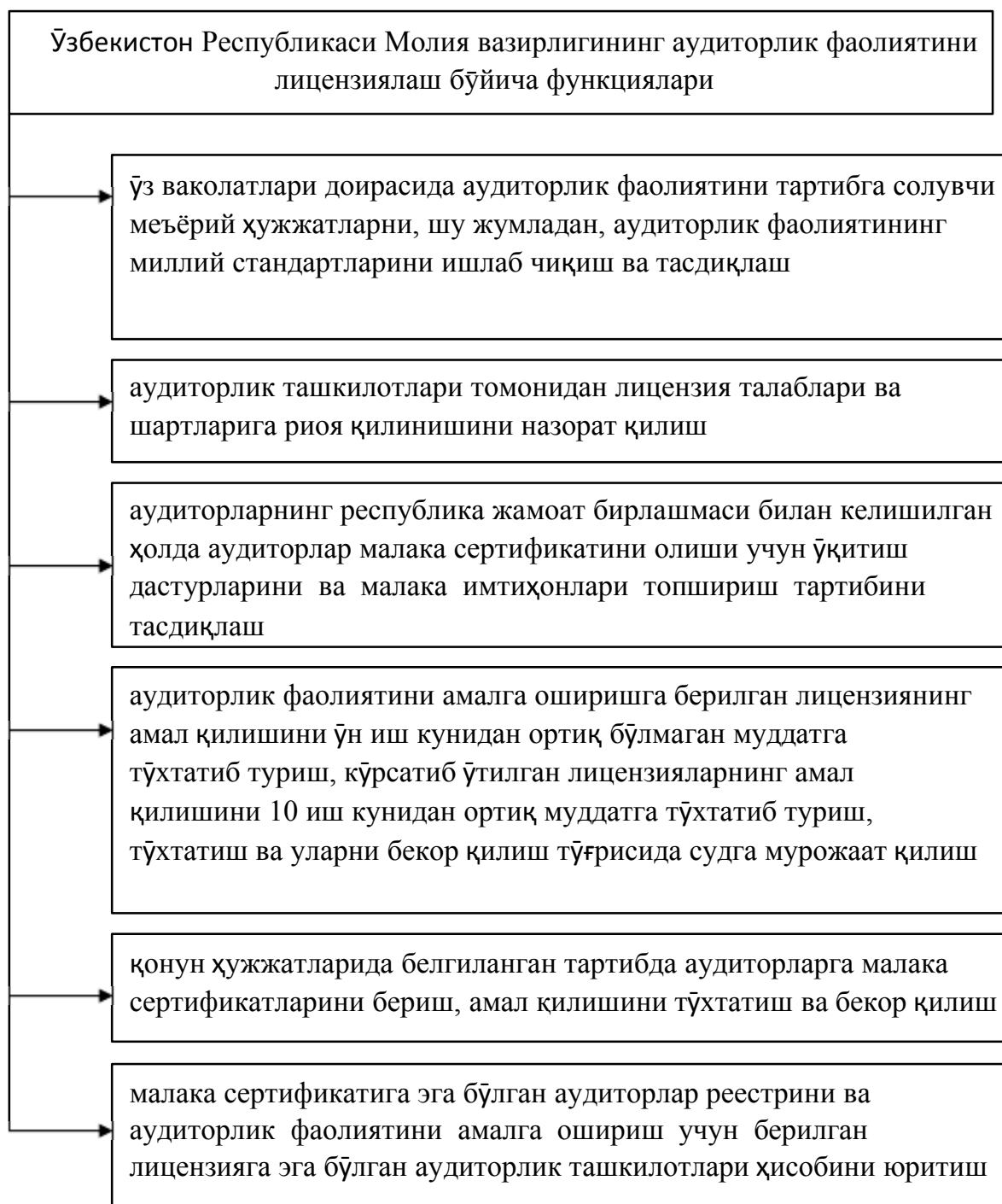
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 22 сентябрдаги 365-сонли “Аудиторлик фаолиятини такомиллаштириш ва аудиторлик

текширишларининг аҳамиятини ошириш тўғрисида⁶⁴ги Қарорига мувофиқ аудиторлик фаолиятини лицензиялаш бўйича махсус вакил қилинган давлат органи сифатида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигига бир қанча функциялар юклатилган.

Аудиторлик ташкилотининг аризацияга кўра лицензия аудиторлик текширувларининг қуйидаги турларини амалга ошириш учун берилади:

- фақат ўз ташаббусига кўра аудиторлик текширувларини амалга оширишга;
- хўжалик субъектларини ўз ташаббусига кўра ва мажбурий аудиторлик текширувларини амалга оширишга, устав капитали 500 млн сўмдан ортиқ бўлган очик аксиядорлик жамиятлари, банклар ва суғурта ташкилотлари бундан мустасно;
- барча хўжалик юритувчи субъектларни аудиторлик текширувларини амалга оширишга.

⁶⁴ ЎзР Президентининг 02.07.2008 й. ПҚ-907-сон Қарори билан ўзгартиришлар киритилган.

73-расм. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг аудиторлик фаолиятини лицензиялаш бўйича функциялари

Лицензияловчи органнинг аудиторлик фаолиятини амалга оширишга лицензия бериш, беришни рад этиш, унинг амал қилишини тўхтатиш, уни бекор қилиш, амал қилишини ўн иш кунидан ортиқ бўлмаган муддатга тўхтатиб туриш ёки лицензиянинг амал қилишини тиклаш тўғрисидаги қарори Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг буйруғи билан расмийлаштирилади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган аудиторлик ташкилоти аудиторлик фаолиятини амалга оширишга лицензия олиш учун лицензияловчи органга қуйидаги ҳужжатларни илова қилган ҳолда ариза тақдим этади:

- таъсис ҳужжатларнинг нотариал тасдиқланган нусхалари ва Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисида гувоҳнома;

- штатдаги аудиторларнинг, шу жумладан бухгалтерлик халқаро сертификатига эга бўлган аудиторларнинг, уларнинг Низомда белгиланган энг кам сонига мувофиқ бўлган штатдаги аудитор малака сертификатлари ҳамда бухгалтер халқаро сертификатларининг тасдиқланган нусхалари;

- меҳнат дафтарчаларининг нотариал тасдиқланган нусхалари ва асосий иш жойи бўйича штатдаги аудиторларни Низомда назарда тутилган штатдаги аудиторларнинг энг кам сонига тўғри келадиган миқдорда ишга қабул қилиш тўғрисидаги буйруқларнинг тасдиқланган нусхалари;

- аудиторлик фаолиятини амалга ошириш учун лицензиянинг тегишли тури учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган миқдордаги устав капиталининг тўлиқ шакллантирилганлигини тасдиқлайдиган ҳужжат нусхаси;

- аризани кўриб чиқиш учун йиғим тўланганлигини тасдиқловчи банкнинг тўлов ҳужжати.

Лицензия олиш учун топширилган ариза барча зарур ҳужжатлар билан бирга лицензияловчи орган томонидан кўриб чиқилади. Аудиторлик ташкилоти ҳужжатларни кўриб чиқиш ва лицензия бериш ёки лицензия беришни рад этиш тўғрисида қарор қабул қилиш муддати лицензия олиш учун ариза ва зарур ҳужжатлар келиб тушган кундан бошлаб 15 календар кунни ташкил этади.

Ҳужжатлар лицензияловчи орган томонидан кўриб чиқилганлиги учун (тўлов кунидаги) энг кам иш ҳақининг икки баравари миқдорида йиғим тўланади. Аризани кўриб чиққанлик учун йиғим суммаси лицензияловчи органнинг махсус ҳисоб рақамига ўтказилади. Аудиторлик ташкилоти ҳужжатларни кўриб

чиқиш даврида берган аризацини қайтариб олган ҳолда йиғим қайтариб берилмайди.

Аудиторлик фаолиятини амалга ошириш учун лицензия амал қилиш муддати чекланмасдан берилади. Лицензияловчи орган лицензия бериш ёки лицензия беришни рад этиш тўғрисида қарор қабул қилинганлиги ҳақида аудиторлик ташкилотига қарор қабул қилингандан сўнг уч кун мобайнида билдириш хати юбориши керак.

Лицензия бериш тўғрисидаги билдириш хати лицензия битими лойиҳаси илова қилинган ҳолда ёзма шаклда аудиторлик ташкилотига юборилади, унда давлат божи тўланадиган банк ҳисобрақами реквизитлари ва давлат божини тўлаш муддати кўрсатиб ўтилади. Аудиторлик ташкилоти томонидан давлат божи тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжат тақдим етилган тақдирда ва лицензия битими имзолангандан сўнг лицензия берилади. Лицензия берганлик учун энг кам иш ҳақининг 4 баравари миқдорида давлат божи республика бюджетига ундирилади.

Лицензияловчи орган аудиторлик ташкилоти томонидан зарур даражада расмийлаштирилмаган ҳужжатлар тақдим етилганлиги, ҳужжатларда ишончсиз ёки чалкаш маълумотлар бўлганлиги, шунингдек, аудиторлик ташкилоти лицензия талаблари ва шартларига мувофиқ емаслиги сабабли аудиторлик ташкилотига лицензия берилишини рад этишга ҳақлидир. Лицензия беришни рад этиш тўғрисидаги қарор асосланган бўлиши ва аудиторлик ташкилотига ёзма шаклда юборилиши керак, унда рад этиш сабаблари ва аудиторлик ташкилоти кўрсатиб ўтилган сабабларни бартараф етиб ҳужжатни такроран кўриб чиқиш учун аудиторлик ташкилотига кўпи билан 15 кун муддат берилади.

Ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш лицензияловчи орган томонидан аудиторлик ташкилотининг барча зарур ҳужжатлар билан бирга аризаци олинган кундан бошлаб 10 кун мобайнида амалга оширилади. Аудиторлик ташкилотининг аризаци қайта кўриб чиқилганлиги учун йиғим ундирилмайди.

Аудиторлик ташкилоти лицензиянинг амал қилиш муддати тугагунга қадар 2 ой олдин лицензияловчи органга лицензиянинг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисида қуйидаги ҳужжатлар илова қилинган аризани тақдим этади:

- таъсис ҳужжатларининг нотариал тасдиқланган нусхалари (лицензиянинг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисида ариза берилган санада уларга ўзгартиришлар киритилган тақдирда);
- аудиторлик ташкилоти таркибида аудиторлик текширувларни амалга оширувчи аудиторлар тўғрисидаги маълумотлар;
- молиявий аҳвол тўғрисида белгиланган шаклдаги маълумотнома;
- аризани кўриб чиққанлик учун йиғим тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжат.

Лицензиянинг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги ариза кўриб чиқилганлиги учун аудиторлик ташкилоти томонидан энг кам иш ҳақи миқдорида йиғим тўланади ва лицензияловчи органнинг махсус ҳисобрақамига ўтказилади. Лицензиянинг амал қилиш муддатини узайтириш ёки узайтиришни рад этиш тўғрисидаги қарор аудиторлик ташкилотининг аризаци олинган кундан бошлаб 10 кун муддатда қабул қилинади. Лицензиянинг амал қилиш муддати тегишли давлат божи тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжат тақдим етилгандан сўнг 3 кун муддатда 5 йилгача муддатга узайтирилиши мумкин.

Қуйидагилар аудиторлик фаолиятини амалга оширишда лицензия талаблари ва шартлари ҳисобланади:

- "Аудиторлик фаолияти тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига, Аудиторлик фаолиятининг миллий стандартлари, шунингдек бошқа қонун ҳужжатлари талабларига риоя қилиш;
- лицензия олинаётганда белгиланган миқдорда тўлиқ шакллантирилган устав капиталига эга бўлиш;
- фақат аудиторлик фаолиятини амалга ошириш;
- фуқаролик масъулиятини суғурта қилиш полисига эга бўлиш;

- аудитор томонидан аудиторлик фаолиятини фақат битта аудиторлик ташкилотида амалга ошириш;

- штатда аудиторлар сонининг назарда тутилган миқдорда бўлиши;
- лицензия турига мувофиқ штатдаги аудиторларда халқаро бухгалтер сертификатининг бўлиши;

- аудиторлик текшируви ўтказиш чоғида олинган ахборотнинг сир сақланишини таъминлаш;

- аудиторлик текширувлари ўтказиш бўйича шартнома мажбуриятларини ўз вақтида ва сифатли бажариш;

- аудиторлик ташкилоти раҳбари лавозимида фақат аудиторни тайинлаш;
- аудиторлик ташкилоти раҳбарининг 3 йилда бир маротаба лицензияловчи органда аттестасиядан ўтиши;

- аудиторлик фаолиятини амалга ошириш чоғида мустақилликни таъминлаш;
- ишончли аудиторлик ҳисоботи тузиш ва аудиторлик хулосаси бериш;
- аудиторлик ташкилотларида аудиторлар иш сифатининг ички стандартлари мавжудлиги;

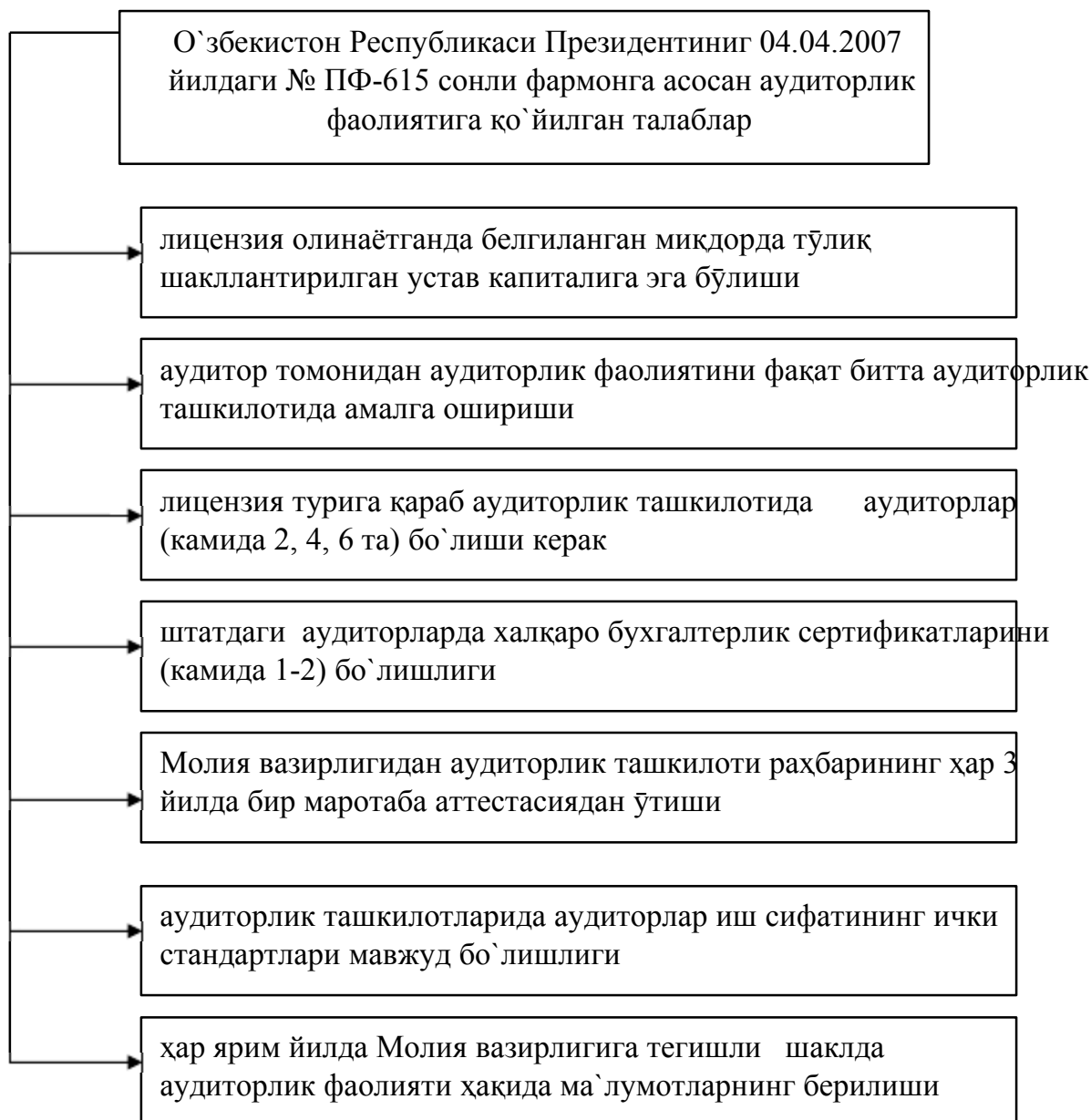
- ўз почта манзили ўзгаргани тўғрисида 10 кун муддатда лицензияловчи органни хабардор қилиш;

- аудиторлик фаолияти тўғрисидаги маълумотларни ярим йилда 1 марта белгиланган шаклда лицензияловчи органга тақдим этиш, шунингдек аудиторлик фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ бошқа ахборотларни лицензияловчи орган талаби бўйича тақдим этиш.

Лицензияловчи орган аудиторлик ташкилотлари томонидан лицензия шартномасида назарда тутилган лицензия талаблари ва шартларига риоя қилиниши устидан назоратни амалга оширади.

Лицензияловчи орган томонидан аудиторлик ташкилотларининг лицензия талаблари ва шартларига риоя қилишини текшириш ҳар уч йилда камида бир марта амалга оширилади. Аудиторлик ташкилоти томонидан лицензия талаблари ва

шартлари бузилган тақдирда лицензияловчи орган лицензиянинг амал қилишини ўн иш кунидан ортиқ бўлмаган муддатга тўхтатиб туришга ёхуд ўн иш кунидан ортиқ муддатга тўхтатиб туриш ёки тўхтатиш тўғрисида судга мурожаат қилишга ҳақлидир.

74-расм. Аудиторлик ташкилотларига қўйилган қўшимча лицензион таалаблар

Аудиторлик ташкилоти устав капиталининг камида еллик фоизи муассислар (иштирокчилар)нинг пул маблағларидан, қолган қисми эса аудиторлик ташкилоти фаолиятини амалга оширишда бевосита фойдаланиладиган моддий бойликлардан шакллантирилади.

Кўрсаткичлар	Устав капитали ҳажми	Штатдаги аудиторлар	Халқаро бухгалтерлик сертификатига эга бўлган
Факат ташаббус тарзидаги аудиторлик текширувини ўтказувчи аудиторлик ташкилотлари	камида 1500 ЕКИХ	камида 2 та	шарт эмас
Хўжалик йуритувчи субъектларда (устав капитали 500 млн сўмдан ортиқ бўлган очик турдаги акциядорлик компаниялари, банклар ва суг'урта ташкилотларидан ташқари) ташаббус ва мажбурий аудиторлик текширувини ўтказувчи аудиторлик ташкилотлари	камида 3000 ЕКИХ	камида 4 та	камида 1 та
Барча турдаги хўжалик йуритувчи субъектларда аудиторлик текширувини ўтказувчи аудиторлик ташкилотлари	камида 5000 ЕКИХ	камида 6 та	камида 2 та

75-расм. Аудиторлик текширувлари турига қараб лицензия талабларининг табақаланиши⁶⁵

⁶⁵ 2000 йил 22 сентябрдаги Аудиторлик фаолиятини амалга ошириш учун аудиторлик ташкилотларига лисензия бериш тартиби тўғрисида НИЗОМ, 2008 йилда ўзгартиришлар киритилган

Лицензиянинг амал қилиши аудиторлик ташкилоти томонидан лицензия талаблари ва шартларининг бузилганлиги аниқланган, шунингдек лицензияловчи органнинг аниқланган бузилишларни бартараф этиш тўғрисидаги қарори аудиторлик ташкилоти томонидан бажарилмаган тақдирда тўхтатиб турилиши мумкин.

Лицензияловчи органнинг лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисидаги қарори у қабул қилинган кундан бошлаб уч кундан кечикмай ёзма шаклда аудиторлик ташкилотига йетказилади. Суднинг лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисидаги қарори аудиторлик ташкилотига ва лицензияловчи органга қонун ҳужжатларид белгиланган муддатларда

а

йетказилади.

Лицензияловчи орган ёки суд лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туришга сабаб бўлган ҳолатларни бартараф этиш учун аудиторлик ташкилотига муддат белгилайди. Бунда лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туришга сабаб бўлган ҳолатларни бартараф этиш учун суд қарорида белгиланган муддат 6 ойдан ортиқ бўлиши мумкин эмас.

Лицензиянинг амал қилиши тўхтатиб қўйилган даврда аудиторлик ташкилоти томонидан фаолиятни амалга ошириш қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгарликка олиб келади.

Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туришга сабаб бўлган ҳолатларни аудиторлик ташкилоти томонидан бартараф этишда лицензияловчи орган ёки лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида қарор қабул қилган суд кўрсатиб ўтилган ҳолатларнинг бартараф етилганлиги тўғрисидаги тасдиқнома олинган кундан бошлаб 10 кун муддатда лицензиянинг амал қилишини тиклаш тўғрисида қарор қабул қилиши шарт.

Башарти аудиторлик ташкилоти кўрсатиб ўтилган ҳолатларни белгиланган муддатда бартараф етмаган бўлса, лицензияловчи орган лицензиянинг амал қилишини тўхтатиш тўғрисида судга мурожаат қилади.

Лицензиянинг амал қилиши қуйидаги ҳолларда ҳам тўхтатилади:

- аудиторлик ташкилоти лицензиянинг амал қилишини тўхтатиш тўғрисида ариза билан мурожаат қилганда;
- аудиторлик ташкилоти тугатилганда;
- аудиторлик ташкилотининг фаолияти қайта ташкил этиш натижасида тўхтатилганда, у қайта ўзгартирилган ҳоллардан ташқари;
- аудиторлик ташкилоти томонидан лицензия талаблари ва шартлари мунтазам равишда ёки бир марта қўпол тарзда бузилганда;
- лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туришга сабаб бўлган ҳолатлар аудиторлик ташкилоти томонидан лицензияловчи орган ёки суд белгилаган муддатда бартараф етилмаганда;
- лицензияловчи органнинг лицензия бериш тўғрисидаги қарорининг ноқонунийлиги аниқланганда.

Лицензияловчи органнинг лицензиянинг амал қилишини тўхтатиш тўғрисидаги қарори аудиторлик ташкилотига ёзма шаклда, асосли сабаби кўрсатилган ҳолда, у қабул қилинган кундан бошлаб 3 кундан кечикмай йетказилади. Суднинг лицензиянинг амал қилишини тўхтатиш тўғрисидаги қарори аудиторлик ташкилотига ва лицензияловчи органга қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда йетказилади.

Лицензия унинг амал қилишини тўхтатиш тўғрисидаги қарор аудиторлик ташкилоти томонидан олинган кундан бошлаб 10 кун мобайнида лицензияловчи органга ва юқ қилиш учун қайтарилади.

Лицензиянинг амал қилиши тўхтатиш тўғрисида қарор қабул қилинган санадан бошлаб тўхтатилади.

Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиш учун асос бўлиб ҳисобланадиган лицензия талаблари ва шартларини бир марта қўпол равишда бузишга қуйидагилар киради:

- фаолиятнинг аудиторлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган бошқа турларини амалга ошириш;

- аудиторлик фаолиятини амалга оширишда мустақилликни таъминламаслик;
- ишончсиз ёхуд шак-шубҳасиз ёлгон аудиторлик хулосаси тузиш;
- аудиторлик текшируви ўтказиш чоғида олинган махфий ахборотни аудиторлик текшируви буюртмачисининг рухсатисиз ошкор қилиш, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

- аудиторлик текширувларни ўтказишда қонун ҳужжатларида назарда тутилган чекланишларга риоя қилмаслик;

- аудиторлик фаолиятини амалга оширишда фуқаролик масъулияти суғурта полисининг юқлиги;

- лицензия талаблари ва шартларига риоя этилишини лицензияловчи органнинг текширувларидан бўйин товлаш.

Аудиторлик фаолиятини амалга ошириш учун берилган лицензия қуйидаги ҳолларда бекор қилинади:

- аудиторлик ташкилоти лицензияни бекор қилиш тўғрисида ариза билан мурожаат қилса;

- лицензия қалбаки ҳужжатлардан фойдаланган ҳолда олинганлиги аниқланса;

- лицензияловчи органнинг лицензия бериш тўғрисидаги қарори ноқонунийлигини аниқласа;

- агар аудиторлик ташкилоти лицензия бериш учун қарор қабул қилинганлиги тўғрисида билдириш хати юборилган (топширилган) пайтдан бошлаб 3 ой давомида лицензияловчи органга давлат божи тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжат тақдим етмаган бўлса, ёхуд лицензия битимини тасдиқламаган бўлса.

Лицензиянинг амал қилишини бекор қилиш тўғрисидаги қарор аудиторлик ташкилоти томонидан олинган кундан бошлаб лицензия 10 кун давомида лицензияловчи органга қайтарилиши ва юқ қилиниши керак. Бекор қилиш тўғрисидаги қарор лицензия берилган санадан бошлаб амал қилади.

Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш, янгилаш, тўхтатиш, лицензияни бекор қилиш тўғрисидаги қарорлар оммавий ахборот воситаларида еълон қилиниши керак.

Лицензияловчи органнинг қарори устидан аудиторлик ташкилоти томонидан белгиланган тартибда судга шикоят қилиниши мумкин.

12.4. Аудиторлик ҳисоботи ва хулосалари

Аудиторлик ҳисоботи - аудиторлик текширувининг бориши, бухгалтерия ҳисобини юритишнинг белгиланган тартибидан аниқланган четга чиқишлар, молиявий ҳисоботдаги қоидабузарликлар тўғрисидаги муфассал маълумотлардан, шунингдек аудиторлик текшируви ўтказиш натижасида олинган бошқа ахборотдан иборат бўлган хўжалик юритувчи субъект раҳбарига, мулкдорига, қатнашчилари (аксиядорлари)нинг умумий йиғилишига юлланган ҳужжатдир. Аудитор ҳисоботида аниқланган четга чиқишлар ва қоидабузарликларни бартараф этиш бўйича тавсиялар, шунингдек хўжалик юритувчи субъектнинг молия-хўжалик фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича тавсиялар ва таклифлар мавжуд бўлиши керак.

Агар аудиторлик текшируви хўжалик юритувчи субъект қатнашчилари (аксиядорлари) ёки назорат қилувчи ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари топшириғига биноан аудиторлик ташкилоти томонидан ўтказилаётган бўлса, аудиторлик ҳисоботи аудиторлик текшируви топшириғига биноан ўтказилаётган шахсга ҳам тақдим етилади.

Аудиторлик ҳисоботидаги ахборот махфий ҳисобланади ва ошкор қилиниши мумкин эмас. Ушбу ахборотдан фойдаланган шахслар ахборотни ошкор қилганлик учун қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгарликка тортиладилар.

Аудиторлик ҳисоботининг ҳар бир бети аудиторлик текширувини ўтказган аудитор (аудиторлар) томонидан имзоланган бўлиши керак.

Аудиторлик ҳисоботининг шакли ва мазмуни аудиторлик фаолиятининг миллий стандартлари билан белгиланади.

Аудиторлик хулосаси - молиявий ҳисоботнинг тўғрилиги ва бухгалтерия ҳисоби юритиш тартибининг қонун ҳужжатларида белгиланган талабларга мувофиқлиги тўғрисида аудиторлик ташкилотининг фикри ёзма шаклда ифодаланган, ҳўжалик юритувчи сўбъект молиявий ҳисоботидан фойдаланувчилар учун очиқ бўлган ҳужжат.

Аудиторлик хулосаси аудиторлик ҳисоботи асосида тузилади.

Аудиторлик хулосаси аудитор (аудиторлар), аудиторлик ташкилотининг раҳбари томонидан имзоланган ва аудиторлик ташкилоти мухри билан тасдиқланган бўлиши керак.

Аудиторлик хулосасининг шакли ва мазмуни аудиторлик фаолиятининг миллий стандартлари билан белгиланади.

Аудиторлик текширувини ўтказмай тузилган ёҳуд аудиторлик текшируви натижалари бўйича тузилса-да, лекин аудиторлик текшируви давомида аудитор (аудиторлар) томонидан олинган ва ўрганилган ҳўжалик юритувчи сўбъект ҳужжатлари мазмунига мувофиқ бўлмаган аудиторлик ҳисоботи ва аудиторлик хулосаси қасддан сохта тузилган ҳисобланади.

Аудиторлик ҳисоботи ва аудиторлик хулосаси қасддан сохта тузилганлиги аудиторлик фаолиятини амалга оширишга доир лицензиянинг амал қилишини белгиланган тартибда тугатишга, шунингдек айбдор шахслар қонунда назарда тутилган жавобгарликка тортилишига сабаб бўлади.

Аудиторлик хулосаларини “Солиқ органлари ва бошқа назорат органлари томонидан ҳисобга олиш тартиби тўғрисида”ги Низомга⁶⁶ мувофиқ аудиторлик хулосаси ижобий ёки салбий бўлиши мумкин.

⁶⁶ Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 22 сентябрдаги 365-қарорига 1-ИЛОВА

76-расм. Аудиторлик хулосасининг турлари

Хўжалик юритувчи субъектлар аудиторлик текшируви ўтказилгандан кейин 15 кун мобайнида аудиторлик хулосаси нусхасини ўзи жойлашган жойдаги солиқ органига тақдим этади.

Мавжуд аудиторлик хулосаларини умумлаштириш натижалари бўйича йиғма ахборот солиқ органлари томонидан белгиланган тартибда хўжалик юритувчи субъектларни назорат органлари томонидан текширишнинг келгуси йилдаги режа-жадвалини тузиш учун Назорат органлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи Республика кенгашига жорий йилнинг 1 октябригача тақдим етилади.

Қуйидагилар охириги текшириш ўтказилгандан кейин камида 24 ойдан олдин солиқ органлари ва бошқа назорат органлари томонидан молия-хўжалик фаолияти текширилмайдиган хўжалик юритувчи субъектлар рўйхатга киритишнинг шартлари ҳисобланади:

- хўжалик юритувчи субъектда олдинги 2 йил учун ҳар йилги ижобий аудиторлик хулосаларининг мавжудлиги;

- охириги 2 йил мобайнида бюджетга тўловлар бўйича муддати ўтказиб юборилган қарзларнинг юқлиги;

- хўжалик юритувчи субъект томонидан молия-хўжалик фаолияти солиқ органлари ва бошқа назорат органлари томонидан текширишдан озод этилган даврга ижобий аудиторлик хулосаларининг тақдим этилиши.

Салбий аудиторлик хулосасига эга бўлган хўжалик юритувчи субъект назорат органлари томонидан хўжалик юритувчи субъектларни текшириш режа-жадвалига белгиланган тартибда киритилиши керак.

Солиқ органлари ва бошқа назорат органлари томонидан белгиланган тартибда ўтказилган текширишда аудиторлик хулосасининг хўжалик юритувчи субъект молия-хўжалик фаолиятининг натижаларига мувофиқ эмаслиги аниқланган тақдирда, ушбу аудиторлик хулосаси олдиндан нотўғри деб ҳисобланади, аудиторлик ташкилоти, шунингдек, бунда айбдор бўлган шахслар қонунда назарда тутилган жавобгарликка тортилади. Бунда солиқ органлари тегишли аудиторлик ташкилотлари томонидан амалдаги қонун ҳужжатлар қоидаларининг бузилиши ҳолатлари

и

аниқланганлиги тўғрисида ўн кун муддатда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигини хабардор қилишлари шарт.

Нотўғри аудиторлик хулосасини тузганликда айбдор бўлган аудиторлик ташкилоти ва шахсларнинг жавобгарликка тортилганлиги хўжалик юритувчи субъектни солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашнинг белгиланган тартибини бузганлик учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган жарималардан озод етмайди.

Назорат учун саволлар:

1. Аудиторлик назоратининг асосий вазифалари нималардан иборат?
2. Аудитнинг асосий тамойили нимадан иборат?
3. Аудиторлик ташкилоти қандай ҳуқуқларга эга?
4. Аудиторлик текширувининг қандай шакллари мавжуд?

5. Аудиторлик текширувини ўтказишдан бўйин товлаганлик учун жарима қандай тартибда ким томонидан ундирилади?

6. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги аудиторлик фаолиятини лицензиялаш бўйича қандай функцияларни бажаради?

7. Аудиторлик ташкилотларига лицензия аудиторлик текширувларининг қандай турларини амалга ошириш учун берилади?

8. Аудиторлик текширувлари турига қараб лицензия талаблари қандай табақаланади?

9. Аудиторлик ҳисоботи ва хулосаси деганда нимани тушунасиш?

10. Аудиторлик хулосасининг қандай туралари мавжуд?

ХИШ БОБ. ИЧКИ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТ ТИЗИМИНИ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШДАГИ АҲАМИЯТИ

13.1. Ички назорат тизимининг моҳияти ва уни ташкил этиш

Ички назорат - бу хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбарияти томонидан ташкил етилган молиявий-хўжалик фаолияти назорати ҳисобланади.

Назорат усуллари янги шаклларида фойдаланишнинг зарурияти шундаки, назорат органлари бюджет маблағлари харажатларининг тўғрилиги ва мақсадга мувофиқлигини, ташкилот асосий фаолияти харажатларини самарали фойдаланиш нуктаи назардан кўриб чиқилади. Ушбу вазифаларни йечиш учун ҳар бир ташкилот ёки ташкилотларда ички назорат ва ички аудитни юлга юйилган механизми ишлаши лозим.

Ички назорат тизими раҳбариятга қонунда белгиланган меъёрларга мувофиқ тарзда корхоналарни янада самарали бошқаришга ёрдам беради.

Ички молиявий назорат тизими аниқ хўжалик юритувчи субъектлар ҳамда бюджет ташкилотлари ва муассасаларининг раҳбарлари ва функционал тузилмалари томонидан амалга ошириладиган кундалик иш-фаолиятнинг ажралмас қисмидир. Ушбу тизимнинг моҳияти асосан корхоналар, уларнинг айрим тузилмавий бўлинмалари томонидан амалга ошириладиган ишлаб чиқариш ва хўжалик фаолиятини хўжалик юритувчи субъектнинг ўз бухгалтерияси, молия бўлими ва айрим иқтисодий хизматлари томонидан текширишдан иборат деб, у “ички хўжалик назорати” атамаси билан белгиланган.⁶⁷

“Ички назорат – бу жараён, компания директорлар кенгаши, менежмент ва бошқа ҳодимлар томонидан амалга оширилади ва қуйидаги вазифа ва мақсадларга еришиш учун юналтирилади:

- компания операцияларининг самарадорлиги ва натижавийлиги;
- молиявий ҳисоботларнинг ишончлилиги;

⁶⁷ ЛИ А. Ўзбекистон Республикаси молия ҳуқуқи: Юридик олий ўқув юртлари учун дарслик .2006 йил.69 бет.

Тегишли қонунчилик, қонун ости акт ва регламентларига риоя қилиниши.”⁶⁸

Одатда назорат тадбирлари мақсадларига еришиши учун текширилаётган субъектнинг бухгалтерия ҳисоби тизими унинг ҳўжалик фаолиятини тўғри акс еттиришига йетарлича тўлиқ ишонч ҳосил қилиш зарур. Ички назорат тизими, унинг микёси, расмийлаштириш ва текширилаётган субъектнинг таркибига ва унинг фаолияти хусусиятларига мувофиқлиги даражасини ўрганиш бундай ишончни шакллантиришга кўмаклашиши мумкин. Ички ҳўжалик назорати ҳўжалик юритувчи субъектларнинг турли ресурслари ва потенциалини сақлаб қолиш ва улардан самарали фойдаланишда, уларнинг молиявий фаолиятида қонунчилик ва интизомга риоя этилишини таъминлашда муҳим рол ўйнайди

Бу назорат ҳўжалик юритувчи субъектлар, умуман бюджет ташкилотлари ва муассасалари ва уларнинг айрим тузилмавий бўлинмалари молиявий фаолияти устидан ҳўжалик юритувчи субъектлар, бюджет ташкилотлари ва муассасаларининг ўз махсус хизматлари (бухгалтерия, молия бўлимлари) томонидан молиявий муносабатларда қонунчилик ва интизомга риоя этилиши масалалари бўйича ўтказиладиган текширувдан иборат.⁶⁹

Ички назорат хизмати ташкилот ёки муассасанинг ичида ташкил қилинса, ташқи текширув хизмати текширилаётган муассасанинг ташкилий таркибий қисми ҳисобланмайди. Олий назорат органи ташқи назорат органи ҳисобланади.

Ички назорат хизмати қайси ташкилотда ташкил етилган бўлса, ўша идора раҳбарига бўйсуниши керак. Баъзида, у ташкилий структура таркибида функционал ва ташкилий жиҳатидан мустақил бўлиши мумкин.

Олий назорат органи ташқи текширув хизмати сифатида ички назорат тизмини самарадорлигини текширади. Агар ички назорат хизмати самарали деб баҳоланса, ички назорат хизмати ва олий назорат органи ўртасида вазифаларни тақсимлаш ва ҳамкорлик қилиш учун олий назорат органи қолган текширувларни ўтказмаслиги мумкин.

⁶⁸ Ибрагимов А.К., Сугирбаев Б.Б., Бйуджет назорати ва аудити: ўқув қўлланма –

⁶⁹ ЛИ А. Ўзбекистон Республикаси молия ҳукуқи: Юридик олий ўқув юртлари учун дарслик .2006 йил. 70 бет

Ички молиявий назорат тизимида асосий бўғин бош ҳисобчи ҳисобланади. Бош бухгалтер камомад ҳосил бўлиши, пул маблағлари ва товар-моддий бойликларнинг ноқонуний сарфланиши ҳамда молиявий ва хўжалик қонунчилиги бузилишининг олдини олишга доир чора-тадбирларни тайёрлашда фаол иштирок этиш лозим.

Пул маблағлари, товар-моддий бойликларни қабул қилиш ва бериш учун асос бўлган ҳужжатлар ҳамда кредит ва ҳисоб-китоб ҳужжатлари раҳбар ва бош бухгалтер ёки бунинг учун ваколат берилган бошқа шахслар томонидан имзоланади.

Бош бухгалтер қонунчиликда белгиланган операциялар ва пул маблағлари, товар-моддий бойликлар ва бошқа бойликларни қабул қилиш, сақлаш ва харажат қилиш бўйича белгиланган тартибга зид бўлган ҳужжатларни ижро учун қабул қилиши ва расмийлаштириши ман этилади.

Бош бухгалтер ўзига қарашли ходимларнинг хизмат вазифаларини белгилайди. Бошқа бўлинмалар ва хизматларнинг бухгалтерия ҳисоби, ҳисоб юритиш ва ҳисобот масалалари билан шуғулланувчи ходимлари бош бухгалтерга бўйсунадилар.

Ўз функцияларини бажариш учун бош бухгалтерга тегишли ҳуқуқлар берилган. Хусусан, у банк раҳбаридан бухгалтерия ҳисоби ва назоратнинг тўғри ташкил этилишини таъминлаш, таркибий бўлинмаларда пул маблағлари, товар-моддий бойликлар ва бошқа қимматликларни қабул қилиш, кирим қилиш, сақлаш ва сарфлаш бўйича белгиланган тартибга риоя этилишини текшириш ва ҳ.к. юзасидан чоралар кўрилишини талаб қилиши мумкин.

Шундай қилиб, бош бухгалтерга қонунчилик ва молия интизомининг бузилишини ўз вақтида аниқлаш, огоҳлантириш ва бунга йул қўйилмаслиги учун йетарли бўлган ваколатлар берилган.

Ташқи текширувчилар учун ички назорат натижаларидан фойдаланиш ҳам яхши асос бўлиши мумкин. Бироқ, унинг самарадорлиги ва натижавийлигини тўғри баҳолаш, шахсий назорат тадбирларин режалаштиришда, зарурий

и

текширувларнинг тури, вақти ва ҳажмини аниқ белгилаш учун улар текшириляётган

объектда ички назорат тизимининг ишини, унинг натижаларини ҳисобга олишни етарли даражада тушуниши зарур.

Текширилаётган объектнинг ички назорат тизимини баҳолаш муайян назорат тадбирларини баҳолашга ёки ижобий, ёхуд салбий таъсир этиш мумкин. Масалан, ички назорат тизимининг самарасизлиги исботи маълум молиявий ҳисоботни баҳолашда шубҳа уйғотиши мумкин. Ва аксинча, ички назоратнинг самарадорлиги ташқи текширув объектларининг сонини камайтириши мумкин.

Биринчи навбатда келгуси текширув учун ички назоратнинг асосий соҳасини ўрганиш зарур.

Хўжалик юритувчи субъектнинг ички назорат тизими қуйидагиларни ўз ичига олади:⁷⁰

- назорат муҳити;
- бухгалтерия ҳисобининг мавжуд тизими;
- активларнинг сақланганлиги устидан назорат;
- қонун ва меъёрий хужжатларга риоя қилиш устидан назорат.

⁷⁰ Родионова В.М., Шлейников В.И., Финансовый контроль. Учебник.-М.:ИД. ФБК.-ПРЕСС, 2002

77-расм. Хўжалик юритувчи субъектнинг ички назорат тизими

Назорат муҳити, ички назорат тизимини белгилаш ва қўллаб-қувватлашга қаратилган текширилаётган объектнинг раҳбариятининг амалий ҳаракати ва маълум қилиш тушунилади. У қуйидагиларни ўз ичига олади:

- бошқарувнинг асосий тамойиллари ва усуллари;
- ташкилий тузилма;
- масъулият ва ваколатни тақсимлаш;
- ҳодимлар сиёсати;
- ташқи фойдаланувчилар учун молиявий ҳисоботни тайёрлаш;
- ички ҳисоботнинг ички бошқарув ҳисоби ва тайёрланиши;
- амалдаги қонунчилик талабларига хўжалик фаолиятининг мувофиқлиги.

Назорат тадбирлари мақсадлари учун ички назоратнинг аҳамиятини аниқлашда, хусусан текширилаётган субъектнинг назорат воситалари қуйидаги мақсадларга еришига ишонч ҳосил қилиш зарур:

-хўжалик операциялари бутун ҳамда муайян вазиятларда раҳбариятни маъқуллаш билан бажарилади;

- барча операциялар бухгалтерия ҳисобида тўғри суммаларда, бухгалтерия ҳисобининг тегишли ҳисобларда, тўғри даврда, хўжалик юритувчи субъектда қабул қилинган ҳисоб сиёсати билан мувофиқликда белгиланади ва тўғри бухгалтерия ҳисоботи тайёрлаш имкониятини таъминлайди;

- активлардан фойдаланиш мувофиқ раҳбариятнинг рухсати билангина мумкин;

- бухгалтерия ҳисобида белгиланган ва ҳақиқатда мавжуд активларга мувофиқ ҳолда раҳбарият томонидан белгиланган даврийликда ва раҳбариятнинг тафовути ҳолатларида тегишли ҳаракатлар қабул қилинади.

Ундан ташқари, текширилаётган объектда бундай тадбирларни қўллашда қуйидагиларга ишонч ҳосил қилиш керак:

- бухгалтерия ёзувларининг тўғрилигини арифметик текшириш;
- ҳисоб-китоблар қиёсини ўтказиш;

78-расм. Ички назорат тизимини белгилаш ва қўллаб-қувватлашга қаратилган чоралар

- рахбар ҳодимларнинг ҳужжат айланмаси тўғрилиги ва рухсат ёзувларини мавжудлигини текшириш;
- белгиланган даврий режалар тартибига мувофиқ ҳолда ва кассадаги нақд пуллар, жиддий ҳисобот бланклари, бухгалтерия ҳисоби маълумотлари ва ҳақиқий

нақд пулларнинг мувофиқлигини аниқлаш учун қимматли қоғозлар ва товар-моддий бойликларни тасодифий инвентаризациясини ўтказиш;

- мазкур хўжалик субъектидан ташқарида жойлашган манбалардан маълумотлардан назорат мақсадлари учун фойдаланиш.

Бироқ, ички назорат тизимини таҳлил қилишда у маълум еҳтимолий даража билан яратилган ва унга еришилган мақсадларни тасдиқлаш мумкин. Бунинг сабаби ички назорат тизимининг қуйидаги мавжуд чекловлари ҳисобланади:

- хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбарияти, ички назоратга харажатлари улар келтирган иқтисодий фойдадан кам бўлиши учун табиий талаб;

- ички назоратнинг кўпгина маблағларининг мақсади ноодатий ҳисобланганларини емас, балки зарур бўлмаган хўжалик операцияларини аниқлашдир;

-паршонхотирлиги, нотўғри фикрлаши ёки инструктив материалларни тушунмаслиги туфайли парвосизлиги бўйича адашиши ишчининг хусусиятларидир;

- ички назоратга масъул бўлган раҳбарият вакиллари томонидан суистеъмолликка йул қўйиш оқибатида ички назорат тизимини бузиш.

Хўжалик юритувчи субъектнинг ички назорат тизимини баҳолаш уч босқичда ўтказилиши лозим:

- ички назорат тизими билан умумий танишиш;

-ички назорат тизимининг ишончлилигини дастлабки баҳолаш;

-ички назорат тизимини баҳолашнинг тўғрилигини тасдиқлаш.

Назорат тадбирларини режалаштириш босқичида текширилаётган субъект фаолиятининг ўзига хослиги ва миқёси тўғрисида умумий тасаввурга эга бўлиш билан бир вақтда улар томонидан татбиқ етилган ички назорат тизими ва унинг бухгалтерия ҳисоби тизими билан умумий танишув ўтказиш керак. Бундай дастлабки танишув натижалари бўйича назорат тадбирларини ўтказиш жараёнида текшириладиган ички назорат тизими субъектига таяниш мумкинлиги тўғрисида қарор қабул қилинади.

Агар текшириладиган ички назорат тизими субъектига умуман таяниш шарт эмаслиги тўғрисида қарор қабул қилинса, унинг хулосаларига ушбу тизимга ишонишга асосланмайдиган тарзда назорат тадбирларини режалаштириш зарур.

Агар текшириладиган ички назорат тизими субъекти билан танишиш натижалари бўйича назорат тадбирларини ўтказиш давомида унга таянишга ҳаракат қилиш қарори қабул қилинган, бўлса, унинг ишончлилиги бўйича дастлабки баҳолаш ўтказиш зарур.

Ички назорат тизимининг ишончлилигини дастлабки баҳолаш тадбирини ўтказиш назорат гуруҳлари иштирокчилари мустақил ишлаб чиқадиган усул ва услубларга асосланган.

Бунда улар қуйидагиларни еътиборга олиши лозим:

- бутун ҳисобот даври учун текшириладиган объектнинг бухгалтерия ва хўжалик ҳужжатларини назорат қилиш воситаларининг ишончлилигини текшириш керак;
- текширишда бутун давр учун хос бўлган фаолиятга нисбатан хусусият ёки фарқларга эга бўлган фаолият давларига катта еътибор қаратиш зарур;
- бутун ички назорат тизими ёки алоҳида назорат воситаларининг ишончлилигини баҳолаш ўрта ёки юқори сифатида бошқа алоҳида назорат воситаларининг ишончлилигини баҳолаш имкониятини истисно қилмайди.

Агар ички назорат тизимининг ишончлилигини дастлабки баҳолаш натижалари бўйича қуйи сифатида баҳоланаса, буни келгусида мувофиқ тарзда назорат тадбирларини ўтказишни режалаштиришни таъкидлаш зарур.

Агар дастлабки баҳолаш тадбирлари натижалари бўйича ички назорат тизими ва (ёки) алоҳида назорат воситаларига ишонч тўғрисида қарор қабул қилинса, у ҳолда назорат тадбирларини ўтказиш давомида ушбу баҳолашнинг тўғрилиги тасдиқлаш тадбирларини ўтказиш зарур.

Агар ишончлиликини дастлабки баҳоланиши давомида бутун ички назорат тизими ёки бирор бир унинг алоҳида воситаларини баҳолаш бирламчи баҳолаш давомида олингандан паст еканлиги маълум бўлса, мувофиқ тарзда назорат

тадбирларини ўтказиш натижалари бўйича хулосаларнинг тўғрилигини ошириш учун бошқа назорат тадбирларини бажариш қоидаларини тузатиш зарур.

Активларнинг сақланганлиги назорати. Ички назоратнинг муҳим соҳаларидан бири- активларнинг сақланганлиги назорати ҳисобланади (сақланганлик устидан назорат). Ушбу назорат ҳўжалик юритувчи субъектнинг активларига рухсациз эга бўлиш, фойдаланиш ёки тақсимлашни вақтида аниқлаш ёки бартараф этишга қаратилган.

Активларнинг сақланганлигини назорат қилиш, тузилмаган битимларни бартараф этиш ёки вақтида аниқлаш билан ҳал етилмаган харажатлар ёки инвестиция қўйилмалари қабул қилиш, асосланмаган мажбуриятлар, товар-моддий захираларини ўғрилаш ёки активларни шахсан фойдаланишга берилиши билан боғлиқ.

Нazorатнинг бундай тизими активлардан фойдаланиш раҳбариятнинг рухсати билан ўтказилишини кафолатлаш учун яратилади. Уларга кредитларни бериш ва назорат қилиш бўйича талабларга риоя қилиш ва белгилаш, инвестициялар ва шу билан боғлиқ ҳужжатлар бўйича қарорлар қабул қилиш киради.

Активларнинг сақланганлигини назорат қилиш тизими йётишмовчиликларни баратараф этиш ёки аниқлаш билан чекланмайди. У активлардан рухсациз фойдаланиш ёки эга бўлиш натижаси бўлиши мумкин бўлган бошқа муҳим юқотишларни бартарф этиш ва аниқлашга ёрдам беради. Ички назорат ташқи тафтиш органи томонидан амалга ошириладиган назоратдан фарқ қилади Бу назоратнинг интеграллашган тизими бўлиб ташкилотга мослаштирилмаган. Натижада, ички назорат кўпинча бошқарув назорати сифатида тушунилади.

Ички назорат тизими ҳеч қачон тафтишнинг муҳимлигини пасайтирмайди. Одатда тафтиш функцияси давлат маблағларини ноқонуний ўзлаштириш, суистеъмолчилик, камомад, қаллобликларга қарши самарали ҳимоя воситасини бажаради. Лекин ички назорат билан раҳбарият томонидан ҳар қандай ички аудит ўрнини қоплаш (кесишиш)ни амалга оширилиши мумкин емас.

13.2. Ички аудит хизматини ташкил этиш

Ички назорат асосан ички аудитдан фарқли томони шундан иборатки, у раҳбарликнинг барча даражасида амалга оширилади. Бундан фарқли равишда, ички аудит мустақил аудиторлар томонидан амалга оширилади, улар фақат ташкилот раҳбарига ҳисоб беради ва ички назорат тизимини тўғри тузилганлигини ҳам текширади.

Ички назорат тизими самарали ички аудит функцияси учун дастлабки шартлардан ҳисобланади.

Ички аудит функцияси орган (махсус тузилган ички таркибий бўлинма) томонидан амалга оширилади, унинг томонидан раҳбариятга ички назорат тизими самарали фаолият юритмоқда ва иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланишга назорат тизимининг ҳиссаси бўйича тавсиялар беради.

Ички аудит мақсади – бу тавсияларни тузиш, раҳбарият томонидан ҳисобга олинadиган мажбурий тадбир ҳисобланади. Камчиликларни бартараф этиш бўйича тадбирларни амалга ошириш раҳбарият жавобгарлиги ҳисобланади.

Қуйидагилар ички аудит хизматининг асосий вазифалари ҳисобланади:

-кузатувчи кенгашни ишончли ахборот билан таъминлаш ва ички аудит амалга оширилиши натижалари бўйича корхона фаолиятини такомиллаштиришга доир таклифларни тайёрлаш;

-ички аудит жараёнида аниқланadиган камчиликларни бартараф этиш юзасидан корхона бошқарув органларига тавсияларни тезкорлик билан киритиш, уларнинг бартараф этилишини назорат қилиш.

Қуйидагилар ички аудит хизматининг асосий функциялари ҳисобланади:

- ҳар йили корхонанинг кузатувчи кенгаши томонидан тасдиқланadиган режага мувофиқ тегишли текширишлар ўтказиш юли билан ички аудитни амалга ошириш (ҳар чорақда ва ҳисобот йили якунлари бўйича);

- тузиладиган хўжалик шартномаларининг қонун ҳужжатларига мувофиқлиги юзасидан экспертиза ўтказиш;

- бухгалтерия ҳисобини юритишда ва молиявий ҳисоботни тузишда корхонанинг таркибий бўлинмаларига методик ёрдам бериш, уларга молия, солиқ, банк қонунлари ва бошқа қонун ҳужжатлари масалалари бўйича маслаҳатлар бериш;

- техник топшириқларни ишлаб чиқишда, ташқи аудиторлик ташкилотларининг таклифларини баҳолашда ҳамда аудиторлик текширишларини ўтказиш учун ташқи аудиторлик ташкилотини танлашда тавсияларни тайёрлашда корхонанинг кузатувчи кенгашига кўмаклашиш.

Ички аудит хизмати қуйидаги ҳуқуқларга егадир:

- ички аудитни амалга ошириш давомида пайдо бўладиган масалалар бўйича корхонанинг ҳужжатларини (раҳбарнинг буйруқлари, фармойишлари, бошқарув органлари қарорлари, маълумотномалар, ҳисоб-китоблар, зарур ҳужжатларнинг тасдиқланган нусхалари ва бошқа ҳужжатларни), корхона мансабдор ва масъул шахсларидан оғзаки ва ёзма тушунтиришлар олиш;

-ички аудитни ўтказишга кўмаклашиш учун корхонанинг тегишли мутахассисларини жалб этиш.

Ички аудит хизмати қуйидагиларга мажбур:

-молия ва статистика ҳисоботи кўрсаткичларининг ишончлилигини текшириш;

-ички аудитни амалга оширишда олинган ахборотнинг махфийлигига риоя қилиш;

-корхонага унинг мансабдор шахслари ва бошқа ходимлари томонидан зарар йетказилганидан далолат берувчи ҳолатлар аниқланган тақдирда бу ҳақда дарҳол корхонанинг кузатувчи кенгашига хабар бериш ва аудиторлик ҳисоботида тегишли ёзувни қайд этиш;

-активларни хатловдан ўтказишда ва қонунда белгиланган тартибда унинг ўз вақтида амалга оширилишини назорат қилишда иштирок этиш.

Ички аудит хизмати қонун ҳужжатларига ва корхонанинг таъсис ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Ички аудит хизмати ҳодимлари қуйидаги талаблардан бирига жавоб бериши керак:

- аудиторнинг малака сертификатига эга бўлиш;
- Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасаларида, ёхуд Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистон Республикасидаги таълимга тенглиги ётироф етилган хорижий давлат муассасасида олинган олий маълумотга, охириги ўн йилнинг камида икки йилида бухгалтерия ҳисоби, аудит, молия ёки солиқ назорати соҳасида амалий иш стажига (шу жумладан, ўриндошлик бўйича) эга бўлиш.

Ички аудит хизмати ҳодимлари сони ички аудит мақсадларига самарали еришиш ва унинг вазифаларини ҳал этиш учун йетарли бўлиши керак.

Ички аудит хизмати штатида қуйидагилар бўлиши керак:

активларининг баланс қиймати 1 млрд. сўмдан 10 млрд. сўмгачани ташкил етадиган корхоналарда - камида икки нафар сертификацияланган аудитор;

активларининг баланс қиймати 10 млрд. сўмдан 50 млрд. сўмгачани ташкил етадиган корхоналарда - камида уч нафар сертификацияланган аудитор;

активларининг баланс қиймати 50 млрд. сўмдан ортиқни ташкил етадиган корхоналарда - камида тўрт нафар сертификацияланган аудитор.⁷¹

Қуйидагилар ички аудит хизмати мустақиллигининг асосий шартлари ҳисобланади:

-ички аудит хизмати раҳбарини ва унинг ҳодимларини лавозимга тайинлаш ва егаллаб турган лавозимидан озод этиш, корхона кузатувчи кенгашининг қарорлари бўйича уларга иш ҳақи миқдорини ва бошқа тўловларни белгилаш;

-корхона кузатувчи кенгашига бевосита бўйсунуш.

Ички аудит:

-тасдиқланган бизнес-режа бажарилишини;

⁷¹ “Корхоналардаги ички аудит хизмати тўғрисида “НИЗОМ
Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16 октябрдаги 215-сон қарори

- корпоратив бошқариш принципларига риоя қилинишини;
- бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобнинг ҳолатини;
- солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўғри ҳисоблаб чиқиши ва тўланишини;
- молия-хўжалик фаолиятини амалга оширишда қонун ҳужжатларига риоя этилишини;
- активларнинг ҳолатини;
- ички назоратнинг ҳолатини текшириш ва уларнинг мониторингини олиб бориш юли билан фақат ички аудит хизмати ходимлари томонидан амалга оширилади.

Кузатувчи кенгаш томонидан корхона ихтисосидан келиб чиқиб қонун ҳужжатларига мувофиқ текширишни ўтказишнинг бошқа юналишлари белгиланиши мумкин.

Ўтказилган текширишлар натижалари бўйича бевосита уни ўтказган ходим (ҳодимлар) томонидан имзоланадиган тегишли ҳисоботлар тузилади.

Бунда:

а) бизнес-режа бажарилишини текшириш натижалари тўғрисидаги ҳисобот қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

унинг бажарилишининг миқдор ва сифат кўрсаткичлари таҳлили;

унинг бажарилиши таъминланмаган тақдирда айбдор мансабдор шахслар шахсан кўрсатилган ҳолда аниқланган сабаблар баёни;

б) корпоратив бошқариш принципларига риоя қилишни текшириш натижалари тўғрисидаги ҳисобот қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

-корхона бошқарув органлари томонидан қабул қилинадиган қарорларнинг самаралилиги, унинг қатнашчилари (муассислар)нинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига риоя этилиши таҳлили;

-корпоратив бошқариш соҳасида қонун ҳужжатлари бузилиши ҳолатлари баёни (таъсис ҳужжатларига риоя қилиш, умумий йиғилишлар ва корхона бошқарув органлари мажлислари ўтказилиши, дивидендлар тўғри ҳисобланиши ва ўз вақтида тўланиши ва ҳоказолар);

в) корхонанинг бухгалтерия ҳисоби ва молия ҳисоботи ҳолатини текшириш натижалари тўғрисидаги ҳисобот қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

-бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молия ҳисоботини тузишнинг белгиланган тартибига риоя қилинишини баҳолаш;

-аниқланган бухгалтерия ҳисоботини юритиш ва молиявий ҳисоботни тайёрлашнинг белгиланган тартиби бузилишининг тавсифи;

г) солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўғри ҳисобланиши ва тўланишини текшириш натижалари тўғрисидаги ҳисобот қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

тузилган ва тегишли органларга тақдим етилган солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисоб-китоби тўғрилигини баҳолаш;

-солиқлар ва мажбурий тўловларни ҳисоблаш ва тўлашнинг белгиланган тартиби бузилиши ҳолатларини, солиқ солинадиган базани белгилашда четга чиқишларни баён қилиш;

д) молия-хўжалик операцияларини амалга оширишда корхона томонидан қонун ҳужжатларига риоя қилинишини текшириш натижалари тўғрисидаги ҳисобот қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

-корхона томонидан амалга оширилган молия-хўжалик операцияларининг қонун ҳужжатларига мувофиқлигини баҳолаш;

-ички аудит давомида аниқланган корхона томонидан амалга оширилган молия-хўжалик операцияларининг қонун ҳужжатларига номувофиқлигини баён қилиш;

е) ички назоратнинг ҳолатини текшириш натижалари тўғрисидаги ҳисобот қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

-ички назорат тизимини ва унинг фаолият кўрсатишидаги мавжуд камчиликларни баён этиш;

-корхона таркибий бўлинмаларидаги ижро интизомининг ҳолати тўғрисидаги маълумотлар, унинг аниқ ҳодимлари ишидаги мавжуд камчиликлар.

Активларнинг ҳолатини текшириш натижалари активларни хатловдан ўтказишнинг асосланишини ҳамда уларнинг ҳаракати, амалда мавжудлиги ва сақланиши тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олиши керак.

Шунингдек, ўтказиладиган текширишлар бўйича барча ҳисоботларда корхона ижро етувчи органи ва унинг таркибий бўлинмалари фаолияти баҳоланишини, аниқланган четга чиқишлар ва қонунни бузишларни бартараф этишга доир тавсияларни, тасдиқлайдиган ҳужжатларнинг тўлиқ пакетини ўз ичига оладиган якуний қисм бўлиши керак.

Ўтказилган ички аудит якунлари бўйича, ички аудит раҳбари томонидан имзоланадиган йиғма ҳисобот тузилади.

Йиғма ҳисобот:

-таҳлилий қисмни;

-якуний қисмни;

-тасдиқлайдиган ҳужжатларнинг тўлиқ пакетини ўз ичига олиши керак.

Йиғма ҳисоботнинг таҳлилий қисми ички аудит ҳодимлари томонидан ўтказилган текширишлар натижалари тўғрисидаги умумлаштирилган ахборотни ўз ичига олиши керак.

Ҳисоботнинг якуний қисми:

-корхонанинг ижро етувчи органи ва таркибий бўлинмалари фаолиятига, шунингдек ликвидлигига умумий баҳони;

-аниқланган четга чиқишлар ва қонунни бузишларни бартараф этиш бўйича ички аудит хизматининг тавсияларини ҳамда корхонанинг молия-хўжалик фаолияти самарадорлигини оширишга, корпоратив бошқаришни такомиллаштиришга доир умумлаштирилган таклифларни ўз ичига олиши керак.

Йиғма ҳисобот ички аудит якунлангандан кейин 10 кун мобайнида тугалланиши зарур. Йиғма ҳисоботлар бевосита корхонанинг кузатувчи кенгашига унинг кўриб чиқиши ва кейинчалик тасдиқлаши учун тақдим этилиши керак. Ҳисоботлар нусхалари тасдиқлангандан кейин корхона ижро етувчи органига тақдим этилиши керак.

Ички аудит натижасида аниқланган камчиликларни бартараф этиш чора-тадбирларини кўриши шарт.

Ички аудит хизмати текшириш давомида аниқланган қонун бузилишларини бартараф этиш, шунингдек, умуман фаолият самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирларнинг ўз вақтида ва зарур даражада бажарилиши устидан назорат ўрнатиши керак.

Ички аудит фақат ички аудит хизмати ходимлари томонидан текшириш ва мониторинг ўтказиш юли билан амалга оширилади.

Ички назоратнинг ҳолатини текшириш ва уларнинг мониторингини олиб бориш юли билан фақат ички аудит хизмати ходимлари томонидан амалга оширилади.

Назорат учун саволлар:

1. Ички молиявий назорат нима ва унинг молиявий назоратни самарали ташкил этишдаги аҳамиятини кўрсатинг .
2. Бош бухгалтерни ички молиявий назоратни олиб боришдаги ролини айтинг
3. Ташқи текширувчилар учун ички назорат қандай аҳамиятга эга?
4. Ички аудит билан ички назорат ўртасида қандай фарқ мавжуд?
5. Ички аудит натижалари қандай расмийлаштирилади?
6. Йиғма ҳисобот таркибини айтинг.

Ү бўлим. РИВОЖЛАНГАН МАМЛАКАТЛАРДА МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТ

ХИВ боб. РИВОЖЛАНГАН МАМЛАКАТЛАРДА МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТНИ ТАШКИЛ ЭТИШ АМАЛИЁТИ

14.1. Жаҳон ҳамжамиятига аъзо мамлакатларда молиявий назоратни ташкил этиш

БМТнинг тафтиш органини молиявий назорат фаолияти жаҳоннинг турли давлатларида жойлашган. Ташкилот фаолиятини текширишга маъсул 3 континентнинг иштирокчиларини ўз ичига олади.

БМТ бюджетидан ҳар йили 8 млрд АҚШ долларидан ортиқ маблағ турли дастур ва лойиҳаларни молиялашга ишлатилади. Унинг харажатлари жаҳонда тинчликни сақлаш, илмий изланишларга, наркотик моддаларни тарқалишини олдини олишга, маъмурий харажатларга тўғри келади.

БМТ персонали маслаҳатчилари билан бирга 50 000 кишини ташкил этади. БМТнинг бюджети 180 дан ортиқ давлатларнинг регламент бадаллари ҳисобидан шакилланади. БМТнинг ташқи назорат тизимини биринчи галда тафтиш совети ташкил этади.

Тафтиш советига БМТ аъзоси бўлган 3 та давлатнинг 3 аъзоси киради.

Улар 3 йиллик муддатга Бош Ассанбея томонидан сайланади.

Тафтиш советига аъзолик давлатлар ўртасида бир маромда тақсимланиши керак. Ташқи молиявий назорат тизимида Бошқарув совети билан бирга махсус тафтиш бўлимлари киради.

Улар қуйидагилар:

- Корхона ва озиқ – овқат хўжалигини ривожлантириш бўйича БМТ;
- ЮНЕСКО;
- Бутун жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти;
- Бутун жаҳон озиқ – овқат дастури;

Советнинг молия-хўжалик фаолиятининг объекти бўлиб, унинг таркибидаги ташкилотлар ва БМТ бўлимлари киради:

- Нью Ёрқдаги БМТнинг секретариати, ҳамда унинг Женева ва Венадаги бўлимлари;

- БМТнинг ҳудудий иқтисодий комиссиялари;
- БМТ персоналининг пенсия фонди;
- БМТнинг махсус ҳамда тинчликни сақлаш мессияси;
- БМТнинг ривожлантириш Дастури;
- БМТнинг қочоқлар масалалари бўйича комиссариати;
- БМТнинг болаликни химоя қилиш Фонди;
- БМТнинг атроф – муҳитни муҳоофаза қилиш Дастури;
- Халқаро савдо маркази;

Дунё мамлакатларидаги молиявий назорат тизимлари таҳлил етилганда, уларнинг аксарияти бир-бирига ўхшамайдиган еканлигини кўриш мумкин. Аммо ривожланган мамлакатларнинг молия тизимларини ўрганиш ўзига хос аҳамиятга эга. Сабаби улардаги иқтисодий (молиявий) ривожланишга молиявий назорат тизимининг тўғри ташкил етилганлиги, молия механизмининг амал қилишининг самарали еканлиги ҳам айтиш мумкинки ўз таъсирини кўрсатган. Умуман олганда, молиявий назорат тизимининг рационал (оптимал) ташкил этилиши молия тизимининг ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади. Шундай экан, ривожланаётган мамлакатлар учун тараққий етган мамлакатлар молиявий назорат тизимини пухта ўрганиш ва уларнинг илғор тажрибасини ўзлаштириш зарурий еҳтиёж саналади.

Давлатларда молиявий назорат тизимида ҳал қилувчи ташкилот шубҳасиз, олий назорат органлари(ОНО) ҳисобланади. ОНО турли мамлакатларда турлича аталади.

Ярония	Назорат-тафтиш бошқармаси	Назорат-тафтиш бош-
Мамлакатлар	Олий молиявий назорат органи	қармаси бошлиг'и Мас'ул шахс
КАҚШанада	КМиллиёнгресснингтафтиш кенгашиБош	Бош назоратчи

	Давлат корхоналари, бйуджет ва давлат ҳисоботи бўйича парламент қўмитаси	Қўмита раиси
Белгия	Ҳисоб Ралатаси	ҲР раиси
Франсия	Ҳисоб Суди (Суд счетов)	Суд ррезиденти

79-расм. Баъзи мамлакатларда молиявий назоратни ташкил этишнинг олий органлари

Ривожланган давлатлар молия тизимини ўрганиш, уларнинг ташаббуси билан қабул қилинган халқаро молиявий назорат қоидалари, умумеътироф этилган тартиблар, тамойил ва меъёрларни ўрганишни тақозо этади. Молиявий назоратнинг халқаро амалиётида ИССАИ тушунчалари мавжуд. ИССАИ бу (Интернациона Стандардс оф Супреме Аудит Институтионс олий назорат л) органлари(ОНО)нинг (улар фаолиятининг) халқаро стандартларидир.

Молиявий назоратни ташкил этиш амалиётида туб бурилиш ИНТОСАИ ташкилотининг ташкил этилиши ва унинг доирасида ЛИМА декларациясининг қабул қилиниши натижасида юз берди.

ИНТОСАИ ташкилоти 1953 йилда мамлакатлар олий назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш учун ташкил этилган. Аъзолари: 193 (188Қ1Қ4) та билиб, улардан 188 та давлат (Ўзбекистон ИНТОСАИ аъзолигига кирмаган) ва 1 та Европа Аудиторлар Суди аъзо бўлиб, Франсуз тилида сўзлашувчи мамлакатлар олий назорат органлари ташкилоти, Португал тилида сўзлашувчи мамлакатлар олий назорат органлари ташкилоти, Ички Аудиторлар Институти ва Жаҳон Банки қўшимча аъзолар ҳисобланади. ИНТОСАИ штаб-квартираси Венада жойлашган ташкилот бўлиб, йиғилишларини ҳар уч йилда бир марта ўтказди. Таркибида назоратни ривожлантириш халқаро маркази фаолият юритади. ИНТОСАИ нинг Африкада АФРОСАИ, Осиёда АСОСАИ, Кариб денгизи ҳавзасида САРОСАИ,

Араб давлатларини бирлаштирган АРАБОСАИ, Лотин Америкасида ОЛАСЕС, Европада ЕУРОСАИ каби минтақавий бўлимлари фаолият кўрсатади.

Европада молиявий назорат тизими самарали ташкил етилганлиги ёътироф етилади. Европада умуман олганда қуйидаги назорат ташкилотлари фаолият кўрсатади:

Барча даражадаги ҳукуматлар бўлиб, улар умумий назоратни олиб борадилар, ҳуқуқий базани мустаҳкамлайдилар, назорат органлари фаолиятини мувофиқлаштирадилар.

ЕУРОСАИ, олий назорат органлари (ОНО) фаолиятини минтақада мувофиқлаштиради.

Халқаро молия институтлари. Улар кўпинча молия секторини назорат қилиб, улар учун меъёрларни белгилайдилар.

ГРЕСО. Бу ташкилот халқаро коррупсияга қарши кураш ташкилоти бўлиб, СПИ (Сорруптион Перпестионс Индекс) кўрсаткичини ёълон қилиб боради. Бу молиявий чалкашликлар, коррупсияни юқотиш учун назорат олиб боради.

Рейтинг агентликлари. Улар хўжалик субъектлари ёъки ҳукуматларнинг фаолиятини назорат қилиб бориб, уларни маълум кўрсаткичлар асосида баҳолаб боради.

1977 йил Олий назорат органлари халқаро ташкилоти (ИНТОСАИ)нинг Лимада бўлган 9 конгрессида деклорасия қабул қилинган бўлиб, унда давлат назорати учун текширув органлари фаолиятининг тамойиллари ишлаб чиқилган. Қуйида биз ушбу деклорасия моҳияти билан танишиб чиқамиз.

Олий назорат органи ишининг мақсади энг муҳим ҳисобланган пул ва моддий ресурсларни бошқаришнинг қонунийлиги, тўғрилиги ва тежамқорлиги ҳисобланади.

Лима деклорасиясида Олий назорат органи ўзига юклатилган вазифаларни турли хилдаги текширув органларидан мустақил ва уларнинг аралашувларидан

ҳимояланган бўлгандагина объектив ва самарали амалга ошириши мумкинлиги келтирилган.

Гарчи умумий ҳукуматнинг бир қисми сифатида олий давлат органлари давлатдан мутлоқ мустақил бўлмасаларда, олий назорат органи ўз вазифаларини бажариш учун ташкилий ва функционал мустақилликка эга бўлиши керак.

Олий назорат органининг мустақиллиги бевосита унинг аъзоларининг мустақиллигига боғлиқ. Олий назорат органларининг аъзолари қарор қабул қилувчи ва бу қарорлар учун учинчи шахс олдида жавобгар бўлган кимсалардир.

Олий назорат органлари аъзоларининг мустақиллиги ҳам конституция билан кафолатланган бўлиши керак. Айниқса, уларнинг мустақиллигига зарар йетказмайдиган тарзда аъзоларини ёллаш жараёни ҳам конституцияда аниқлаштирилиши керак. Олий назорат органи аъзоларининг егаллаб турган лавозимига тайинлаш ёки ундан озод қилиш ўша мамлакатнинг конституцион тузилмасига боғлиқ.

Олий назорат органлари тафтишчиларининг хизмат лавозимлари бўйича ҳаракати текширув органларига боғлиқ бўлмаслиги керак.

Олий назорат органлари ўз вазифаларини бажариши учун керак бўладиган молиявий ресурслари билан таъминланиши керак.

Олий назорат органи мамлакат бюджети тўғрисида қарор қабул қилувчи давлат ташкилотига тўғридан-тўғри зарур молиявий ресурсларни ажратиш талаби билан чиқишга ҳақли.

Олий назорат органи бюджетнинг алоҳида сатрида ўзи учун ажратилган пул ресурсларини ўз ваколатлари доирасида ишлатиш ҳуқуқига эга.

Конституция ва қонунларда белгиланган олий назорат органининг мустақиллиги унга парламент раҳбарларига чиқиш ва текширишлар ўтказишда ҳам юқори даражадаги ташаббусли ва автоном ишлашига шароит яратади. Олий назорат органи ва парламент ўртасидаги ўзаро алоқалар мамлакат талаблари ва шароитларидан келиб чиқиб, миллий конституцияда аниқ белгиланиши керак.

Олий назорат органи ҳукумат, унинг органлари фаолиятини текширади, аммо бу унинг ҳукуматдан устунлигини билдирмайди. Хусусан, ҳукумат тўлиқ ўз фаолияти ва камчиликлари учун жавоб беради ҳамда олий назорат органлари экспертларининг текширув натижасидаги хулосалари олдида ўз жавобгарлигидан воз кечолмайди.

Олий назорат органи мақсадли текширишларни ўтказишда қайси текшириш бевосита маҳаллий текширув органлари томонидан ва қайси бири олий назорат органининг ўзи томонидан ўтказилиши тўғрисида қарор қабул қилиши керак.

Текширувчи органлар олий назорат органига текшириш натижасида қабул қилинган чора-тадбирларни кўрсатган ҳолда, хулосаларини қонунда белгиланган ёки олий назорат органи томонидан кўрсатилган муддатларда тақдим этилишлари шарт.

Олий назорат органига шакллантирилган хулосалар расмий асосланган кўринишда тақдим етилмаса, олий назорат органи керакли зарур чора-тадбирларни ишлаб чиқиш талаби билан муқобил органларга мурожаат қилиши ва айбдорларни жазога тортиши мумкин.

Олий назорат органи текширувларни маълум дастур асосида ўтказиши керак. Текширишлар камдан-кам ҳолларда объектни тўла ҳажмда қамраб олади. Олий назорат органи қоида тариқасида, танланма усулдан фойдаланади. Одатда объектни текшириш муайян модел асосида олиб борилади. Молиявий ва моддий ресурсларни бошқаришнинг тўғрилиги ва сифати ҳақида хулоса қилиш учун танланаётган объект тўплами етарлича катта бўлиши керак.

Олий назорат органларининг аъзолари ва ҳамкорлари ўзларига юклатилган мажбуриятларини сифатли бажариш учун керак бўладиган малака ва ҳаққонийликка эга бўлиши шарт.

Олий назорат органига назоратчини ишга ёллаш танловида унинг назарий тайёргарлиги, ишга қобиллиги ва мутахассислиги бўйича иш тажрибасига еътибор қаратилиши керак.

Юқори малакали кадрларни танлаб олиш учун уларга тўланадиган иш ҳақи ҳам уларга қўйилган малака талабларига мос бўлиши керак.

Агарда олий нazorat органининг ҳамкорлари маълум текширишни ўтказиш учун зарур бўлдиган билимларга эга бўлмаса, бундай текширишларга бошқа экспертлар жалб қилиниши мумкин.

Олий нazorat органларининг халқаро ташкилоти доирасида ғоялар ва тажрибаларни халқаро алмашиш олий нazorat органига ўз вазифаларини бажариш учун самарали ёрдам воситаси ҳисобланади.

Бу мақсадга БМТ ва бошқа ташкилотларни жалб етган ҳолда конгресслар, семинарлар ўтказиш, минтақавий ишчи гуруҳларнинг йиғилишини ўтказиш ва махсус журнал чоп этиш орқали еришилади. Олий нazorat органи ҳар йили ўтказилган текширишларнинг натижаси ва хулосаларини ўз ҳисоботида парламент ёки бошқа муқобил давлат органига юллаши керак. Бу ҳисобот чоп этилиши керак. Бу кенг маълумот ҳисобланиб муҳокамага сабаб бўлади ва шу тариқа олий нazorat органининг тавсия ва хулосаларини амалга ошириш учун қулай муҳит яратади.

Олий нazorat органи йиллик ҳисоботларни тақдим этиш муддатларини кутмасдан, алоҳида муҳим ишлар ва уларни якунлаш чора-тадбирлари тўғрисида парламентга ўз ҳисоботларини киритиши керак.

Йиллик ҳисобот олий нazorat органининг барча фаолиятини ёритиб бериши керак.

Ҳисобот аниқ ва объектив фактлар, уларнинг баҳолари ва ишнинг аҳамиятли натижаларини ўз ичига олиши керак. Ҳисобот тили аниқ ва барчага тушунарли бўлиши керак.

Олий нazorat органининг асосий нazorat ваколатлари конституцияда белгиланиши керак, бошқа масалалар қонун билан мустаҳкамланиши мумкин.

Нazorat ваколатларининг аниқ ҳолати давлатнинг шароитларидан келиб чиқиб белгиланади.

Давлат молиясини бошқаришнинг барча органлари давлат бюджетига тегишлилигидан қатъий назар, олий назорат органи назоратининг объекти бўлади.

Давлат молиясининг республика бюджетидан алоҳида бўлган қисмларини бошқариш олий назорат органи назорати остида деган хулосани бермайди.

Солиқларни тўлаш устидан назорат

Олий назорат органи максимал имконият даражасида солиқлар тўланишини назорат қилиш ваколатига эга бўлиши керак.

Солиқлар тўланишини назорат қилиш асосан, унинг тўғрилиги ва қонунийлигини текшириш билан боғлиқ. Шунингдек, олий назорат органи солиқларнинг йиғиш тўғрисидаги қонунни текшириб, солиқ хизмати ишини ташкиллаштиришнинг ва солиқларни келиб тушиш режаси бажарилишининг иқтисодий самарадорлигини ўрганиши керак ва зарур бўлса, қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклиф киритиши лозим.

Давлатдан субсидия оладиган ташкилотларни текшириш

Олий назорат органи давлат фондларидан тақдим етиладиган субсидиялардан фойдаланадиган ташкилотларни текшириш ваколатига эга.

Агар субсидия миқдори аҳамиятли ҳажмга эга бўлса, ёки субсидияланган ташкилот капитали катта бўлса, бу корхонада молиявий ресурсларни бошқаришга дахлдор барча масалалар текширилади.

Субсидиялардан нотўғри фойдаланиш аниқланган тақдирда субсидияни чеклаш талаб қилинади.

Халқаро ва кўпмиллатли ташкилотларни текшириш

Харажатлари аъзо мамалакатларнинг аъзолик бадалларидан қопланадиган халқаро ва кўпмиллатли ташкилотларни ташқи мустақил текширишдан ўтказиш талаб қилинади.

Гарчи текшириш ташкилотларнинг мақсади ва тузилишини ҳисобга олиб ўтказилсада, ташкилотга аъзо мамлакатларда юқори даражадаги тафтиш ўтказилади.

Бундай текширишларни мустақиллигини таъминлаш учун ташқи назорат комиссияси аъзолари олий назорат органларининг асосий шахслари бўлиши керак.

14.2. Россия федерацияси давлат молиявий назорат органлари ваколатлари

Молия соҳасидаги назорат функциясини Россия давлатида кўпчилик вазирликлар ва идоралар амалга оширади. Ҳозирги пайтда Россияда фақатгина федерал даражада давлат молиявий назорати масалалари билан 10 тадан ортиқ органлар шуғулланадилар ва бу органлар Ҳисоб палатасидан ташқари Федерация субъектларида ўзларининг ҳудудий бўлинмаларига эга. Бугунги кунда давлат молиявий назорати тизими – бу вазирликлар, идоралар, муассасалар мажмуасидир. Ҳар битта назорат органи бошқаларига қарам бўлмаган ҳолда назорат чора-тадбирларини мустақил равишда режалаштиради ва амалга оширади.

Айни пайтда Россия Федерациясида 150 мингдан ортиқ асосий бошқарувчилар, бошқарувчилар ва фақатгина федерал бюджет маблағларини олувчилар мавжуд. Турли мавқедаги бюджетлардан маблағ олувчилар ва ўз фаолиятида давлат мулкидан фойдаланувчи хўжалик субъектларининг умумий сони тахминан 3.5 млн.ни ташкил этади. Актив иқтисодий фаолиятни 2 млн.дан ортиқ солиқ тўловчилар юридик шахслардан иборатдир. Бюджетдан маблағ олувчилар, давлат мулкани бошқарувчилар ва солиқ тўловчиларнинг бунчалик кўп бўлиши, шунингдек, мамлакат иқтисодиёти учун бир хил аҳамиятга эга емаслиги назорат органларининг миқдорини оқлайди, бироқ ана шу органларнинг бир-бирининг ишини такрорламаган ҳолда биргаликда ҳаракат қилишини ва уларнинг функциясини чегаралашни тақозо этади.

Ҳар битта орган ўзининг муайян вазифаларини бажариши, ўзининг текшириладиган объектларига эга бўлиши ва ягона услубий ҳамда ташкилий тамойиллар асосида фаолият кўрсатиши лозим. Бир пайтнинг ўзида давлат молиявий назорат тизимини яратиш уларнинг мустақиллигини таъминлаган ҳолда

барча органларнинг фаолиятини бирлаштиришга ва мувофиқлаштиришга қаратилган бўлиши керак.

РФ БК сининг 151 моддасига кўра [2] давлат молиявий органлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади: РФ Ҳисоб Палатаси (РФ Федерал Йиғилиши томонидан ташкил қилинади); ижро етувчи ҳокимиятнинг назорат ва молиявий органлари; РФ субъектлари қонун чиқарувчи (ваколатли) органларининг назорат органларини Кўриб турибмизки, давлат молиявий назоратини ташкил этиш демократик давлатда ҳокимиятни ташкил қилишнинг бош тамойили ҳисобланмиш ҳокимиятни тақсимлаш тамойилига асосланиб қурилади, Россия эса Конституцияга асосан ана шундай давлат ҳисобланади.

Одатда, ижро етувчи ҳокимият томонидан ташкил етилган молиявий назорат ички, ваколатли ҳокимият томонидан ташкил етилган молиявий назорат ташқи назорат ҳисобланади. РФ БК сининг 268 моддасига мувофиқ РФ Молия вазирлиги асосий бошқарувчилар, бошқарувчилар ва бюджет маблағларини олувчилар томонидан бюджет маблағларининг сарф қилиниши устидан ички назоратни амалга оширадилар; РФ БК сининг 265 моддасида қонун чиқарувчи органлари томонидан ташкил етиладиган назорат-ҳисобот органларининг бюджетнинг ташқи аудитини олиб бориши тўғрисида сўз юритилади; РФ БК си 272 моддасига мувофиқ ваколатли органларнинг назорат қилувчи органлари томонидан бюджетнинг бажарилиши тўғрисидаги ҳисоботнинг ташқи аудити олиб борилади; РФ Ҳисоб палатаси томонидан федерал бюджетнинг бажарилиши тўғрисидаги ҳисоботни ташқаридан текшириш тўғрисида РФ БК сининг 277 моддасида айтиб ўтилган.

1977 йилда олий назорат органларининг халқаро ташкилотининг IX Конгрессида қабул қилинган назоратнинг бошқарувчи тамойилларининг Лима Декларасияси деб номланувчи халқаро ҳужжат мавжуд бўлиб (1 Илова), унда ана шу икки тушунча аниқ белгилаб берилган. “Ички назорат хизматлари алоҳида идоралар ва муассасалар ичида ташкил етилади, шу билан биргаликда ташқи тафтиш хизматлари текширувчи муассасаларнинг таркибий қисми ҳисобланмайди” (Декларасиянинг 3 моддаси).

Демак, ички назорат – ижро етувчи ҳокимият томонидан давлат ресурсларини бошқаришни самарали ташкил этиш мақсадида ўз таркибий тузилмалари фаолияти устидан назоратни англатади, яъни ижро етувчи ҳокимият ичидаги амалга ошириладиган назоратни, ўз-ўзини назорат қилишни англатади. Ташқи назорат – давлат маблағлари ва давлат мулкани сарф қилиш масаласида ижро етувчи ҳокимиятнинг фаолияти устидан унга то'бе бўлмаган қонун чиқарувчи органларининг назоратини назарда тутати. Давлат молиявий назоратининг бундай ташкил этилиши давлат маблағларини объектив баҳолашга имкон беради ва халқаро тажрибага мос келади. Назорат органлари ваколат меъёрлари уларнинг ҳуқуқий даражаларини аниқлаш масалаларининг калити ҳисобланади. Шунини таъкидлаб ўтиш жоизки, давлат молиявий назорат органларининг ваколатларини аниқ юналишларга реализациясини тартибга солиш кўп даражада, бошқа масалаларга нисбатан ҳуқуқий меъёрлардан фойдаланишга боғлиқ бўлади. Улар мос давлат органининг ҳуқуқий фаолият шакли ва тартибини ўрганади. Шу билан биргаликда, улар бир-бирига чамбарчас боғлиқ бўлган учта вазифани ҳал этиш учун ҳар қандай ҳолатда ҳам учта бош мақсадни кузатиб боради. Биринчидан, кам вақт ва маблағ сарфлаш орқали юқори натижаларни таъминловчи, уларнинг максимал маҳсулдорлиги тўғрисида маълумот берувчи самарали шаклларни мос органларга киритиш ишини ташкил этади. Иккинчидан, ҳуқуқий кафолатлар ва уларга риоя этишга шароит яратиб, жараёнда қатнашувчиларни ҳуқуқлари ва қизиқишларини таъминлайди. Учинчидан, шундай тартиб ва шунақанги иш шакллариини боғлаб қўйиладики, улар орқали кўриляётган масаланинг тўғри йечими ва таҳлилини чуқур ва ҳар томонлама бири иккинчисини тўлдириб боровчи шакллариини таъминлаш билан биргаликда, бир томонлама субъективизмга асосланган кўринишлардан ҳамда шошилинич асосланмаган қарорларни қабул қилиниши ҳолатларидан огоҳлантиради.

Ваколат меъёрлари алоқаларида умумдават даражасида ташқи молиявий назорат органи сифатида назорат ҳисоб органлари ўрнини алоҳида кўрсатиб ўтиш лозим.

Самарали молиявий назорат учун, назорат-ҳисоб органларига тўла назорат ваколати зарур ҳисобланади. Давлатнинг барча молиявий фаолияти, унинг давлат бюджетида ёритилишидан қатъий назар назорат-ҳисоб органлари томонидан назорат қилиниши керак. Бюджет доирасида киритилган ҳар қандай маблағ назоратдан ташқарида қолмаслиги керак. Бундан ташқари давлатнинг ўзига қарашли бўлган корхона ва муассасалар (доимо давлат дотациясига қарам) ҳам, гарчанд улар давлат маблағларидан фойдаланишларига қарамасдан маблағлардан фойдаланиш ва солиқлар масаласида назоратдан четда қолмайдилар.

Нazorat объектлари устидан умумий бошқарувни давлат амалга оширар экан, кўп ҳолларда бу фаолиятда унинг ижроия органларидаги мансабдор шахслар иштирок этадилар. Давлат молиявий назорати, шунингдек, қонунда аниқланган ҳолатларда президент аппарати тузилмаси, ҳуқуқ тарғибот органлари ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органлари молиявий фаолиятига ҳам тадбиқ қилинади. Назорат объекти бўлиб давлат маблағларидан фойдаланувчи ва оммавий фаолиятни амалга оширувчи хусусий корхоналар ҳам бўлиши мумкин.

Бюджет ҳисобларини ва бюджетни бажарилишини назорати ҳар доим назорат-ҳисоб органларининг асосий вазифаси сифатида қараб келинади. Кўп ҳолларда назорат органлари тўғрисидаги қонунлар давлат маблағлари ҳисобига фаолият кўрсатадиган ҳамда давлатдан қандайдир мақсадларни амалга ошириш учун маблағ оладиганлари учун назорат ваколатларини аниқлайди.

Россия федерацияси Ҳисоб палатасининг молиявий назоратни олиб бориши.

РФ Ҳисоб палатаси назорат ваколати Россия федерациясининг барча давлат органларига, жумладан, давлат аппарати ва муассасаларига ҳамда бюджетдан ташқари федерал фондларига ҳам тадбиқ этилади.

Шунингдек, Ҳисоб палатасининг назорат ваколати федерал бюджет маблағларидан фойдаланувчи, олувчи ва бюджетга маблағлар ўтказувчи, федерал мулкни бошқарувчи, ундан фойдаланувчи ҳамда федерал қонунчилик асосида ёки давлатнинг федерал органлари томонидан солиқ, божхона йенгилликлари ҳамда устуворликлар берилган корхоналар, муассасалар, банклар, суғурта

компаниялари ва бошқа молия-кредит муассасасаларига мулкчилик шаклидан қатий назар тадбиқ этилади.

Ушбу ваколат жамоатчилик бирлашмаларига, нодавлат фондларига ва нотижорат массасасаларига Ҳисоб палатаси томонидан юқоридаги ҳолатларда қўлланилади.

Ҳисоб палатаси Россия федерациясининг ички ва ташқи қарзининг ҳолати, ички ва ташқи қарз учун кредит ресурсларидан фойдаланиш ва уни бошқариш, РФ давлати томонидан олинган қарзлар ва чет ел кредитларидан фойдаланиш самарадорлиги ҳамда қонунийлигини, давлат томонидан жойлаштирилган марказлашган молиявий ресурслар ва қайтаришлилик шарти билан давлат томонидан ажратилган кредитлар, ҳамда қайтариб бермаслик шарти билан чет мамлакатларга ва халқаро фондларга берилган маблағлар устидан назорат ўтказишга ваколатлидир.

Ҳисоб палатаси бюджетдан ташқари федерал қоидаларни ва РФ ҳукумати ихтиёридаги валюта маблағларини шакллантирилишини ва ишлатилишини назорат қилади.

Мулккий алоқалар соҳасида Ҳисоб палатаси давлат мулкидан (ш.ж мулкни хусусийлаштириш ва сотиш) ҳамда федерал мулк объектларини бошқаришдан федерал бюджетга тушадиган маблағларни назорат қилади.

Банк тизими соҳасида Ҳисоб палатаси РФ Марказий банки, унинг тузилмавий ташкилотлари ва федерал бюджетга хизмат қилувчи ҳамда РФ Марказий Банкнинг РФ давлат қарзига хизмат кўрсатиш фаолияти билан шуғулланувчи бошқа банк ва молия-кредит муассасалари фаолияти иши устидан назорат ўрнатади.

Федерал бюджетни бажарилиши назоратнинг асосий объекти ҳисобланади. Бюджет Ҳукумат, Молия вазирлиги, Давлат Думаси ва РФ Ҳисоб палатаси томонидан бошланғич, жорий ва давомийлик асосида назоратга олинади.

Бошланғич назорат босқичи – бюджет жараёнининг энг мураккаб ва муҳими ҳисобланади. Бюджет кодекси Давлат Думасида келгуси молия йили

учун федерал бюджет тўғрисидаги қонунни кўриб чиқиш бўйича давлат органлари вазифаларини тақсимлайди. Келгуси молия йили учун федерал бюджет лойиҳаси ўрнатилган талабларга риоя қилинган ҳолда РФ Ҳукуматига киритилган уч кун муддат ичида Давлат Думаси Совети томонидан, агарда парламент таътилда бўлса Давлат Думаси Раиси томонидан Федерация Советига, Давлат Думаси қўмиталарига ва камчиликлар ҳамда таклифлар киритиш ҳуқуқига эга бўлган бошқа қонунчилик субъектларига, шунингдек, РФ Ҳисоб палатасига хулоса учун юборилади.

РФ Ҳисоб палатаси, РФ Ҳукумати назорат органлари ва РФ Молия вазирлиги томонидан ўтказилган назоратлар натижасида федерал бюджетда маблағларни мақсадсиз ва самарасиз фойдаланишлари аниқланганлиги тасдиқланса ёки федерал бюджетни субъектлар томонидан самарасиз ва мақсадсиз юналишларга ажратилаётганлиги аниқланса, ушбу харажатларни қисқартириш ёки блокировка қилиш борасида таклифлар киритилса, РФ Конституциясига асосан федерал бюджет лойиҳасига ўзгартириш ва қўшимчалар киритилиши, тартибга солувчи даромадларни РФ бюджет тузилиши даражалари ўртасида тақсимлаш, шунингдек, РФ федерал бюджети харажатлари классификациясига ўзгартиришлар киритилади.

Шуни таъкидлаш лозимки, бюджетни бажарилишини қандай босқичда бўлишидан қатъий назар бюджетни бажарувчи ёки давлат молияси назорати органлари томонидан бюджет маблағларидан мақсадсиз фойдаланиш ҳолатлари аниқланса, бюджет харажатлари блокировка қилинади, яъни бюджет лимитлари қисқартирилади ёки аниқланган миқдордаги бюджет маблағлари қабул қилинган бюджет ажратмаларидан камайтирилади.

Бюджет назоратининг якунловчи босқичи бўлиб, бюджетни бажарилиши тўғрисидаги ҳисоботни тайёрланиши, кўриб чиқилиши ва тасдиқланишини давомий назорати ҳисобланади.

РФ Бюджет кодекси бюджетни бажарилиши тўғрисидаги ҳисоботни кўриб чиқишда РФ ҳукуматининг ижроия органлари субъектларида ва ўзини-ўзи бошқариш органларида тақдим етилган ҳисоботни ички назорати амалга

оширилиши мумкин. Бюджетни бажарилишини ички назорати РФ Молия вазирлиги томонидан РФ ҳукуматининг ижроия органлари субъектлари ёки маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари билан тузилган келишувлар асосида амалга оширилади.

Вакил қилинган орган бюджетни бажарилиши тўғрисидаги ҳисоботни кўриб чиқишдан олдин ташқи текшириш ўтказади. Бюджетни бажарилиши тўғрисидаги ҳисоботни ташқи назорати мос назорат органлари вакил қилган органлари томонидан амалга оширилади. Вакил қилинган орган мос назорат органи томонидан ўтказилган ҳисобот назорати натижалари олинганидан кейин бюджетни бажарилиши тўғрисидаги ҳисобот бўйича қарор қабул қилади.

РФ Ҳисоб палатаси федерал даражада федерал бюджетни ҳисобот молиявий йили учун бажарилиши тўғрисидаги ҳисоботини кўриб чиқади ва текширилган материал ва натижалардан фойдаланиб РФ Ҳукумати томонидан федерал бюджетни бажарилиши тўғрисидаги ҳисобот тақдим етилган вақтдан бошлаб 4,5 ой ичида Давлат Думасига ҳисобот бўйича хулоса тайёрлайди.

РФ Ҳисоб палатаси РФ Ҳукуматига федерал бюджетни бажарилиши бўйича хулосалар ўз ичига қуйидагиларни олиши керак:

- Россия федерацияси бюджети харажатлари классификацияси ҳар бир бўлим ва параграфлари бўйича ва федерал бюджетнинг маблағларини ҳар бир бош тақсимловчисининг бюджетнинг маблағларидан аниқланган мақсадсиз фойдаланиш суммалари, бюджет маблағларидан мақсадсиз фойдаланиш тўғрисида қарор қабул қилган мансабдор шахслар ҳамда федерал ғазначилик бўлимида юқоридаги тўловларни амалга оширишга йул қўйган мансабдор шахслар тўғрисида хулоса;

- Россия федерацияси бюджети харажатлари классификацияси ҳар бир бўлим ва параграфлари бўйича ва бюджет маблағларидан ўрнатилган меъёрлардан ортиқча сарфлаган ёки бюджет ажратмаларидан ортиқ бюджет имзосини амалга ошириш бўйича қарор қабул қилган ҳар бир бюджет тақсимловчиси бўйича давлат ҳокимият раҳбарларини ёки бюджет маблағларини олувчилар кўрсатилган

ҳолда ҳамда ушбу тўловларни амалга оширилишига йул қўйган федерал ғазначилик бўлимидаги мансабдар шахслар тўғрисида хулоса;

- Федерал бюджет тўғрисидаги қонунда ёки бюджетда кўзда тутилмаган харажатларни молиялаштириш ҳолатлари аниқланганда, бундай молиялаштириш тўғрисида қарор қабул қилган Давлат органи раҳбарлари ёки бюджет маблағи олувчилар кўрсатилган ҳолда ва бу қарорларни қабул қилинишида иштирок етиб юқоридаги тўловларни амалга оширган федерал ғазначилигидаги мансабдор шахслар тўғрисида хулоса;

- Бюджет кредитлари ва бюджет ссудаларини очиш ҳамда ёпиш бўйича таҳлил, бюджет кредитлари ва бюджет ссудаларини очиш вақтида қонунчилик талаблари бузилиши бўйича аниқланган фактлар бўйича хулоса;

- Давлат кафолатлари ва уларни бажарилиши бўйича мажбуриятларни тақдим этилиши таҳлили, давлат кафолатларини тақдим этиш вақтида қонунчилик талабларини бузилиши бўйича аниқланган фактларга ва бюджет маблағлари ҳисобидан таъминланган давлат кафолатларини бажарилишини ҳар бир ҳолати бўйича олиб борилган текширишларга хулоса;

- Бюджет инвестицияларини тақдим қилиш бўйича таҳлил, давлат аҳамиятига молик тузилган шартномаларни таъминланиши таҳлили, қонунчилик талаблари бузилиши ҳисобига амалга оширилган бюджет инвестициялари бўйича аниқланган фактларга хулоса;

- Давлат хизматларини тақдим қилиш бўйича режа топшириқларини бажарилиши ва давлат хизматларини тақдим қилиш борасида молиявий сарфлар ва меъёрларга риоя қилинишининг таҳлили.

Ҳисоб палатаси хулосаси Давлат Думаси ёки федерация совети аниқлаган қарорлар асосида яна қўшимча маълумотлардан ҳам иборат бўлиши мумкин.

Федерал бюджетни бажарилиши тўғрисидаги ҳисобот ҳукумат томонидан Давлат Думаси ва РФ Ҳисоб палатасига жорий йилнинг 1 июнидан кечикмай тақдим етилади. Ҳисобот билан бир вақтда федерал ғазначиликнинг федерал бюджетни бажарилиши жараёнида кўриб чиқилган ишлари ва бюджет қонунчилиги бузилганлиги ҳолатлари учун кўрилган чоралар тўғрисидаги ҳисоботи топширилади.

Давлат Думаси РФ Ҳисоб палатасидан федерал бюджетни бажарилиши тўғрисидаги ҳисобот хулосасини олганидан кейин 1,5 йил мобайнида кўриб чиқади. Давлат Думаси федерал бюджетни бажарилиши тўғрисидаги ҳисоботни кўриб чиқиш вақтида мажбурий тартибда Ҳисоб палатаси Раиси хулосаси ва РФ Бош прокурорини бюджет қонунчилигига риоя қилиниши тўғрисидаги маърузацини тинглайди. Шунингдек, Давлат Думаси Раиси таклифига кўра ёки ўз ташаббуслари асосида РФ Конституцион Суди Раиси, РФ Олий Арбитраж Суди Раиси, РФ Олий Суди Раиси молия ҳисобот йилида бюджет меъёрлари ва бюджет қонунчилигига боғлиқ кўриб чиқилган қоида бузарликлар таҳлили тўғрисида маъруза қилишлари мумкин.

РФ Бюджет Кодексида Давлат Думасига кўриб чиқиш учун федерал бюджетни бажарилиши бўйича топширилган ҳисоботда ноаниқ бўлган фактлар ва тўла бўлмаган маълумотлар аниқланса, уларнинг оқибати оғир бўлиши кўрсатилган. Агарда, РФ Ҳисоб палатаси аудиторлари ва раҳбарлари айби билан хулосаларда ишончли ва тўла бўлмаган фактлар аниқланган ҳолатларда Давлат Думаси ёки Федерация Совети томонидан улар шу вазифаларга қўйилган бўлишига қарамасдан Ҳисоб палатаси тўғрисидаги РФ федерал қонуни талаблари асосида вазифаларидан озод қилинадилар. Бошқа мансабдор шахслар Давлат Думасига бюджет жарёнида қатнашувчи сифатида ишончли ва тўла бўлмаган хулосаларни РФ қонунчиликлари асосида федерал бюджетни бажарилиши тўғрисидаги ҳисобот тўғрисида қарор қабул қилиши учун топширилганликда айбланиб жавобгарликка тортиладилар.

Бюджетни даромад ва харажат қисмларини назорат қилиш ўртасида катта фарқ мавжуддир.

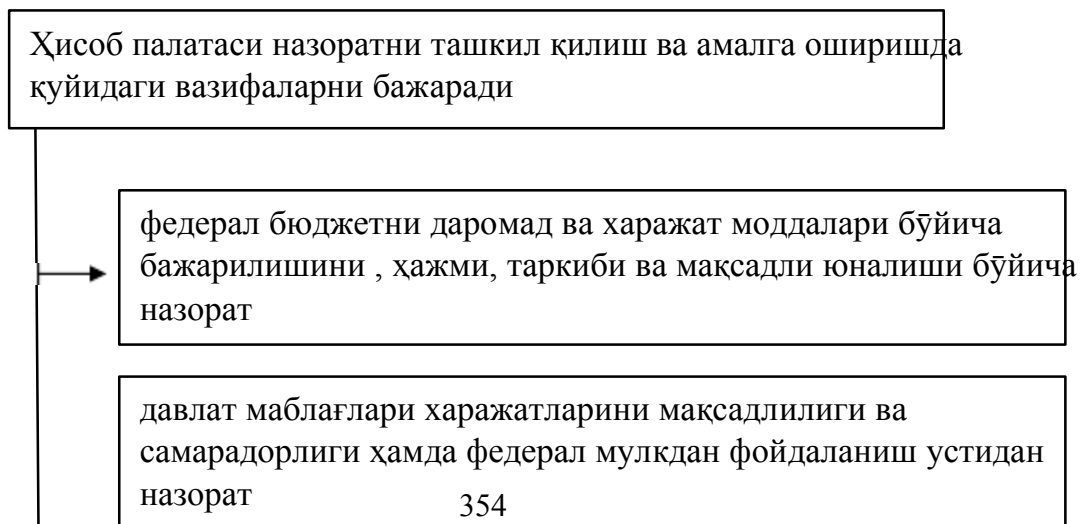
Бюджет даромадлари солиқлар ва йиғимларни ўз вақтида ва тўла тушумига ҳамда солиқсиз даромадлар бўйича режали топшириқларни бажарилишига асосланиб назорат қилинади. Солиқсиз даромадлар ўз навбатида давлат мулкани хусусийлаштириш, сотиш, ижарага бериш, хўжалик жамиятларида давлат улушини бошқариш, давлат унитар корхоналарини молиявий фаолияти натижалари асосида

давлат мулкини бошқариш жарёнида шаклланади. Солиқли тушумлар бевосита солиқлар ва йиғимлар Вазирлиги томонидан назорат қилинади. Солиқсиз тушумлар амалиётида фақат РФ Ҳисоб палатаси томонидан назорат қилинади.

Солиқлар тўланиши назорати асосан уларни қонунийлиги, тўғрилиги ва муддатлилиги билан боғлиқдир. Шунга қарамадан солиққа тортишда қўлланиладиган қонунлар иқтисодий самарадорликка ва солиқ хизмати ишини ташкил қилишга, шунингдек, бюджетга режалаштирилган даромадларни ҳақиқий тушумини таъминлаш билан биргаликда зарур ҳолларда ҳаракатдаги қонунларни такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқишга қаратилиши лозим.

Бюджет харажатлари юқорида кўрсатилган органлардан ташқари федерал ғазначилик, Молия вазирлигининг назорат-тафтиш хизмати, жорий назоратни амалга оширадиган юқори ташкилотлар томонидан ҳам назорат қилинади. Текширишда бошқарув органлари ва бошқа муассасалар томонидан бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги ва қонунийлиги, шунингдек, давлат дастурлари кесими асосида ҳудудий ташкилий тузилмаларни молиявий фаолияти кўриб чиқилади.

Бюджет устидан назорат – молиявий назоратнинг юқори даражадаги ишлаб чиқилган шаклидир.

федерал бюджет лойиҳаси ва федерал бюджет фондлар
бюджетлари лойиҳаси, даромад ва харажат моддалари
асосланганлиги устидан назорат.

80-расм. Россия федерасияси Ҳисоб палатасининг вазифалари

Қонун асосида Ҳисоб палатаси федерал бюджет ва федерал бюджет фондлари бюджетини ўрнатилган кўрсаткичлардан фарқ қилган ҳолатлари аниқланганда уларни таҳлил қилади. Уларни аниқлаштириш борасида ва бюджет жараёнини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқади. РФ Марказий банки ҳамда Россия федерасиясидаги вакиллик банклари ва бошқа молия-кредит муассасаларида федерал бюджет фондлари маблағларини қонуний ва ўз вақтида ҳаракат қилиши устидан назорат бўйича барча вазифалар ҳам Ҳисоб палатаси зиммасига юклатилади.

Ҳисоб палатаси ўтказилган назорат, тафтиш ва текширувлар доирасида Федерасия Советига ва Давлат Думасига федерал бюджет бажарилиши борасидаги ва ўтказилган тадбирлар натижалари тўғрисида доимий равишда ахборот бериб боради.

Ҳисоб палатасининг дастлабки функцияси бўлиб, федерал қонун лойиҳаси, шунингдек, федерал бюджет маблағлари ҳисобига қопланиши назарда тутилган ёки федерал бюджетни ва федерал нобюджет фондларни шакллантириши ва ишлатилишига таъсир кўрсатадиган давлат ҳокимияти федерал органлари меъёрий-ҳуқуқий актлари бўйича молиявий экспертиза ўтказиш ҳисобланади.

Ҳисоб палатасининг кўплаб вазифалари унинг функцияларида аниқлашади, уларга мувофиқ Палата федерал бюджетни бажарилиши юзасидан қуйидагиларни назарда тутувчи ягона назорат тизимини таъминлайди:

- ҳисобот йилида федерал бюджетни бажарилиши устидан оператив назорат ташкил қилади ва ўтказади;

- федерал бюджет ва федерал нобюджет фондларнинг алоҳида бўлим ва моддалари бўйича комплекс тафтишлар ва тематик текширувлар ўтказиш;

- федерал бюджет лойиҳалари, Россия федерациясининг халқаро шартномалари, қонунлар ва бошқа меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар, РФ молияси ва федерал бюджет масалаларига таълуқли федерал дастурлар ва бошқа ҳужжатлар экспертизаци;

- бюджет жараёнида қоида бузарликларни ва ўзгаришларни тадқиқ ва таҳлил қилиш, федерация Советига ва Давлат Думасига уларни тўғирлаш ҳамда бюджет қонунчилигини такомиллаштириш юзасидан тақлифлар тайёрлаш ва киритиш;

- федерал бюджетни ва федерал нобюджет фондлар бюджетини бажарилиши бўйича федерация Советига ва Давлат Думасига ҳулосалар тайёрлаш ва тақдим этиш.

Ўз навбатида, Ҳисоб палатаси аналитик-эксперт функциясини аниқлашда қуйидагилар бўйича экспертиза ўтказди ва ҳулоса беради:

- федерал бюджет лойиҳасига, унинг даромад ва харажат моддаларини асосланганлигига, федерал бюджет камомадига, давлат ички ва ташқи қарзи миқдорига;

- бюджет-молия сиёсати муаммоларига ва Россия федерацияси бюджет жараёнини такомиллаштиришга;

- Давлат Думасига кўриб чиқиш учун тақдим етилган бюджет-молия масалалари бўйича қонунчилик лойиҳалари ва меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларга;

- Федерал бюджет учун ҳуқуқий таъсир кўрсатадиган, Россия федерациясининг халқаро шартномалар лойиҳаларига;

- Федерал бюджет маблағларидан фойдаланиш ҳисобига молиялаштириладиган дастур лойиҳаларига.

Ҳисоб палатаси ўтказилган назорат тадбирлари натижаларини тизимли равишда таҳлил қилиб боради, федерал бюджет даромадларини шакллантириш ва маблағларни харажат қилиш жараёнида вужудга келган қоидабузарликлар ва аниқланган четга чиқишликлар сабаби ва оқибатини тадқиқ қилади ҳамда жамлайди. Ҳисоб палатаси олинган маълумотлар асосида Россия федерацияси бюджет-молия тизимини

ривожлантириш ва бюджет қонунчилигини такомиллаштириш юзасидан таклиф ишлаб чикиб, уни кўриб чиқиш учун Давлат Думасига тақдим этади.

“Россия федерацияси Ҳисоб палатаси тўғрисида”ги федерал қонун ва федерация субъектларида назорат-ҳисоб органлари тўғрисидаги қонунларда бюджет доирасида киритилган маблағлар ва консолидациялашган нобюджет фондлар устидан назорат кўзда тутилган. Шунинг учун ҳам бюджет муносабатларидаги каби, нобюджет фондлар бўйича ҳам Ҳисоб палатаси вазифалари мавжуд бўлиб, улар:

- федерал нобюджет фондлар бюджетини даромад ва ҳаракат моддалари бўйича ўз вақтида бажарилиши, уларни ҳажмлари, тартиби ва мақсадли юналтирилиши устидан назоратни ташкил қилиш ва амалга ошириш;

- федерал нобюджет фондларни федерал мулкдан самарали ва мақсадли фойдаланишни аниқлаш;

- федерал нобюджет фондлар бюджети лойиҳасини даромад ва ҳаражат моддаларини асосланганлигини баҳолаш;

- федерал нобюджет фондларни бюджетларини шаклланиши ва бажарилишига таъсир қилувчи федерал қонунлар лойиҳаларини, шунингдек, давлат ҳукумати федерал органларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларини молиявий экспертизаци;

- федерал нобюджет фондларда ўрнатилган кўрсаткичларга нисбатан аниқланган четлашишларни таҳлил қилиш ва уларни тўғрилаш юзасидан таклифлар тайёрлаш;

- РФ Марказий банки ва Россия федерацияси вакиллик банклари ёки бошқа молия-кредит муассасаларида федерал нобюджет фондларни бюджет маблағларини қонунийлиги ва муддатлилик ҳаракати назорати ҳисобланади.

Шунингдек, Ҳисоб палатаси федерал нобюджет фондларини бажарилиши устидан қуйидагиларни назарда тутадиган ягона назорат тизимини таъминлайди:

- федерал нобюджет фондларининг алоҳида бўлимлари ва моддалари бўйича комплекс тафтиш ва тематик текширишлар ўтказиш;

- федерация Советига ва Давлат Думасига федерал нобюджет фондлар бажарилиши бўйича хулосалар тайёрлаш ва тақдим этиш.

“Россия федерацияси Ҳисоб палатаси тўғрисида”ги федерал қонуннинг алоҳида моддасида Ҳисоб палатасини федерал нобюджет фондларини маблағлардан ва РФ Ҳукумати ихтиёридаги валюта маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини назорат қилиш кўрсатиб ўтилган.

Назорат объектлари орасида асосий еътиборни давлат мулкани бошқариш ва фойдаланишдан тушадиган маблағларга қаратиш лозим, сабаби даромадларда уларнинг улуши тобора ортиб бормоқда, улар бюджетга ва нобюджет фондларга тушумларни аҳамиятли қисмини ташкил етмоқда. Ушбу маблағлар тушунчасига хусусийлаштиришдан, давлат мулкани ижарага, гаровга беришдан, давлат мулкани ва федерал мулк объектларини бошқаришдан тушумлар киритилади. Давлат даромадларини ушбу қисмини назорат қилиш юридик жиҳатдан РФ Ҳисоб палатасига бириктирилган бўлиб, уни аниқлаш вазифаси федерал мулкдан фойдаланишни самарадорлиги ва мақсадлилигига қаратилган.

Қонунга асосан асосий назорат объекти бўлиб қарз маблағлари ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу борада РФ Ҳисоб палатаси қуйидагилар устидан назорат ўрнатади:

- Россия федерациясининг ички ва ташқи қарзига хизмат қилиш ва бошқариш;
- РФ ҳукумати чет ел давлатларидан олган қарзлари ҳамда чет ел кредитларидан самарали фойдаланиши ва қонунийлиги;
- Қайтариб бериш асосида берилган марказлашган молиявий ресурсларни самарали жойлаштирилиши;
- Халқаро тақсимотларга ва чет ел давлатларига давлат кредитларини берилиши, шунингдек, қайтариб бермаслик шарти билан берилган маблағлар бўйича.

Ҳисоб палатаси, шунингдек, давлатнинг ички ва ташқи қарзи ҳамда федерал бюджет камомади миқдори бўйича экспертиза ўтказди ва хулосалар беради. РФ субъектларидаги назорат ҳисоб органлари ҳам администрасиянинг кредитлар ва бошқа қарз маблағлари билан ишлашни назорат қилади.

Назорат ҳисоб органларининг фаолиятини муҳим ва мураккаб юналиши бўлиб давлат маблағларини банкларга жойлаштириш ва пул муомаласи устидан назорат ўрнатиш ҳисобланади. Қонунга асосан РФ Ҳисоб палатаси РФ Марказий банки, унинг таркибий тузилмалари, бошқа банклар ва молия-кредит муассасаларининг федерал бюджетга кўрсатилаётган хизматлари, шунингдек, РФ Марказий банкининг Россия федерациясининг давлат қарзига хизмат кўрсатиш фаолияти устидан назорат ўрнатади. Бундай юналиш Ҳисоб палатасининг федерал бюджет маблағларини ва федерал нобюджет фондларни РФ Марказий банкида, Россия федерациясининг вакиллик банкларида ва ўз вақтида ҳаракатини назоратини таъминлашни белгилаш зарурияти қонун асосида ўрнатилган вазифаси билан шартланади.

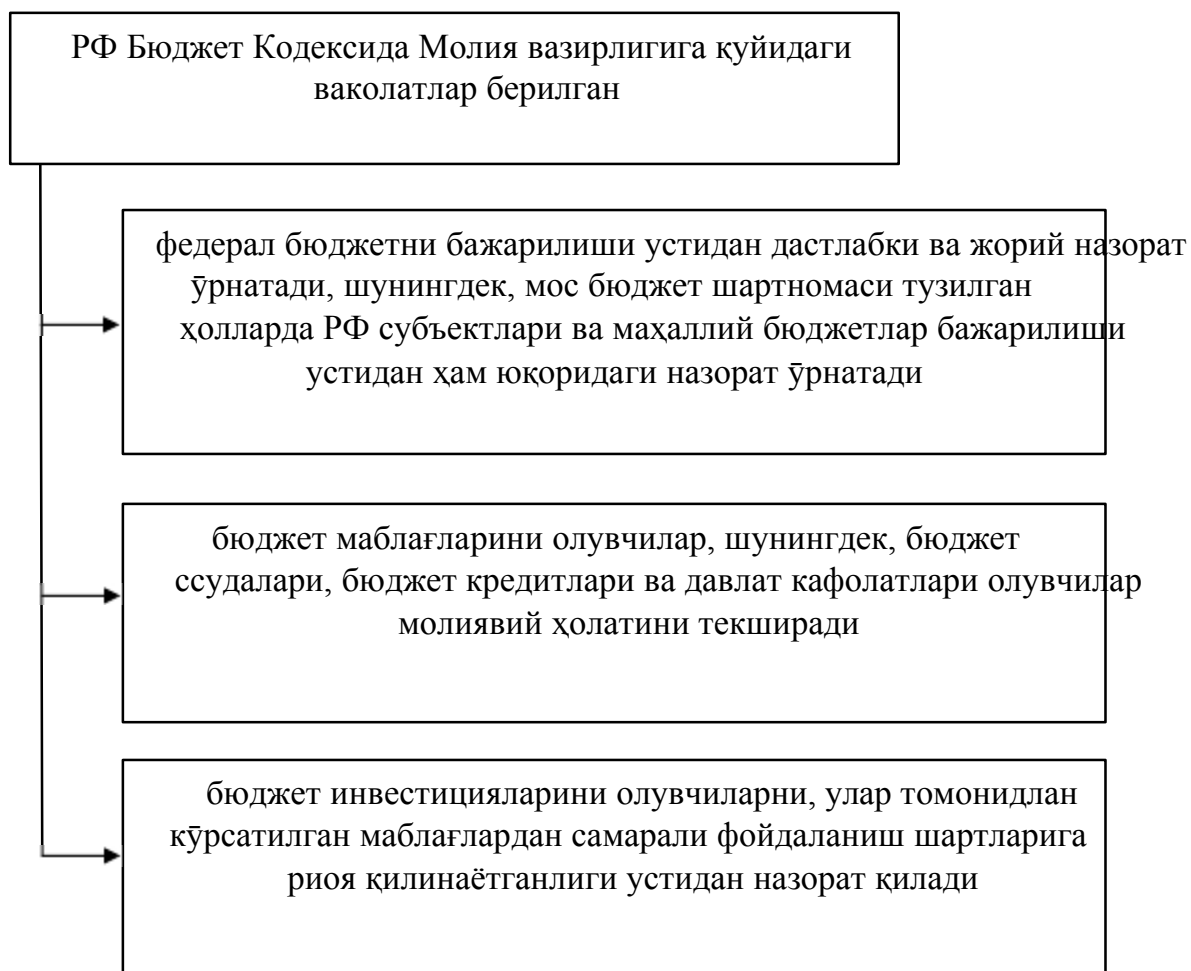
РФ субъектларига трансфертлар, дотасия, субвенция ва кредитлар шаклида берилган маблағлар федерал назорат органлари ҳисобланган РФ Ҳисоб палатаси, федерал Ғазначилик, Молия вазирлиги ва унинг бўлимлари томсонидан назорат қилинади.

Россия федерациясининг кўпгина субъектларида назорат ҳисоб органларига ҳам бундай ваколат берилаган. Масалан, Москвада юқоридаги маблағлар шаҳар бюджетларининг таркибий қисми ҳисобланади. Шунинг учун ҳам уларни, нобюджет фондларни, инвестиция ёки ижтимоий тадбирлар назорати шаҳар бюджет – молия органлари ва Москва шаҳрининг бош назорат – тафтиш бошқармаси зиммасига юклатилган.

Амалиётда маҳаллий бюджетни бошқаришни маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органи вакил қилган орган бошқаради ва унги назоратни қайси шаклидан фойдаланишини мустақил ҳал қилиши ҳуқуқи берилган бўлишига қарамасдан Россия Федерациясининг баъзи ҳудудларида назорат тўғрисидаги қонунларда РФ субъектлари молиявий алоқалари назорати ҳудудий административ бирликларга ва мунисипал тузилмалар зиммасига юклатилган.

Россия федерацияси Молия вазирлигининг молиявий назоратни ташкил этиши.

Хукуматнинг ижро етувчи молиявий органлари учун бюджет назорати иш фаолиятларининг муҳим қисми ҳисобланади. РФ Молия вазирлигига бу вазифа юклатилган.

81-расм. Россия федерацияси Молия вазирлигининг молиявий назоратни ташкил этишдаги ваколатлари

Юқоридагиларга қўшимча сифатида РФ Бюджет Кодекси бюджетлараро алоқаларда ва қарз сиёсатида ҳам назорат тизимини қўлланишини аниқлайди. Масалан, агарда бюджетни бажариш мобойнида РФ субъектлари давлат қарзини кўзда тутилган миқдоридан оширишга йул қўйишса, ёки муниципал қарзни ошишга юқ қўйилса, шунингдек, РФ субъектлари ва муниципал қарзга хизмат кўрсатиш харажатлари кўзда тутилганидан ортиб кеца ва РФ субъектлари давлат қарзи бўйича мажбуриятларни харажатларини қоплаш таъминлаш ҳолатида

бўлмасалар бу ҳолда Россия Федерациясини вакиллик органи қуйидаги чораларни кўради:

- РФ субъектлари бюджетларига ёки маҳаллий бюджетларга бюджетни бажарилиши бўйича текшириш тайинлаш;

- РФ субъектлари бюджетини бажарилишни РФ Молия вазирлиги ёки маҳаллий бюджетларни Россия Федерациясининг субъектларини бюджетларини бажарувчи орган назоратига бериш.

Россия Федерацияси давлат кафолати берилган вазиятларда РФ Молия вазирлиги ёки РФ Ҳукумати вакил қилган ҳукумат ижроия органи Россия Федерацияси давлат кафолатини олувчининг молиявий ҳолатини текширувдан ўтказишга мажбурдирлар. Давлат кафолати РФ субъектларига ёки муниципал кафолат берилган ҳолатларда мос молия органи бундай кафолат олувчини молиявий ҳолатини текширишга мажбурдир. Вакиллик органи РФ субъектлари ёки муниципал тузилмаларда давлат кафолати ёки муниципал кафолат олувчининг молиявий ҳолатини текширишни назорат органига топшириш мумкин.

РФ Бюджет Кодексига асосан федерал бюджетдан РФ субъектлари бюджет таъминотини минимал бюджет даражасига тенглаштириш учун молиявий ёрдам берилади. Бундай ёрдамни амалга ошириш шарти бўлиб, РФ Федерал ғазначилиги билан РФ субъектлари ўртасида бюджетни бажарилиши бўйича тузилган шартнома ҳисобланади.

Россия Федерацияси вакиллик органи федерал бюджетдан молиявий ёрдам олувчи РФ субъектлари бюджетларини текшириш ҳуқуқига эга. РФ субъектлари ўз консолидациялашган бюджетининг харажатларининг 50 фойизидан юқори миқдорида молиявий ёрдам олсалар, унда РФ субъектлари бюджетини мажбурий тартибда текширувдан ўтказиш. РФ субъектлари бюджетини Молия вазирлиги ёки РФ Ҳисоб палатаси текширишдан ўтказишлари мумкин.

ўз навбатида РФ субъектлари вакил қилган давлат органи РФ субъектлари маҳаллий бюджетидан молиявий ёрдам олганлари текширувдан ўтказиш ҳуқуқига эга. Муниципал тузулмалар бюджетини РФ субъектлари ҳукумат ижроия

органлари ва назорат органлари текширишдан ўтказишлари мумкин. РФ субъектлари назорат органлари ҳулосаси РФ субъектлари бюджет лойиҳаси қонунчилик органи томонидан кўриб чиқиладиган вақтда ошқора қилинади. РФ субъектлари давлат органлари РФ субъектлари бюджетидан маҳаллий бюджетга келиб тушган маблағларни харажат қилиниши устидан назоратни амалга оширадilar.

РФ Бюджет Кодекси давлат нобюджет фондларини даромадлари ва бажарилиши устидан назорат тўғрисидаги умумий тартибни ўз ичига олади. Давлат бюджет фондларига мажбурий тўловларни йиғилиши ва уларни тушуми устидан назоратни, федерал бюджетларни йиғиш ва тушумини таъминловчи ҳукуматнинг ижрочи органлари зиммасига юклатилган. Давлат нобюджет фондлари бюджетини бажарилиши устидан назоратни Россия Федерацияси бюджет тизимини мос даражаси бюджетини бажарилишини назоратини таъминлайдиган орган томонидан мос бюджет учун белгиланган тартибда амалга оширилади.

Ҳисоб палатаси томонидан назоратни ташкилий-ҳуқуқий шакли нуқтаи назаридан барча органлар, ташкилот ва муассасалар, агар улар давлатнинг молиявий ва моддий ресурсларидан фойдалансалар назоратга тортиладilar, жумладан:

- бюджетдан молиялаштирилганликлари сабабли, давлат ҳукумати органлари;
- ҳукуматнинг тармоқлар ва ҳудудий тузулмавий ижроия бўлимлари, улар бюджет ва нобюджет фондлар маблағларидан, қарз маблағларидан ва давлат мулкidan фойдаланганликлари учун;
- бюджет соҳасининг барча ташкилот ва муассасалари, ҳукуматнинг тармоқларга бўйсунувчи ва ҳудудлардаги ижрочи органлари;
- хўжалик юритиш асосида давлат мулкани бошқарадиган унитар корхоналар;
- давлат буюртмасини, кредитларини, ссудларини олувчи, солиқ ва бошқа йенгилликларда устивор бўлган, давлат мулкани ҳар қандай шаклда, жумладан, ажратилган маблағлардан ва ўрнатилган енгилликлардан фойдаланувчи нодавлат хўжалик бирлашмалари, жамоатчилик бирлашмалари;

- жамоатчилик бирлашмалари, нодавлат фондлари ва бошқа нотижорат ташкилотлари юқоридаги пунктда кўрсатиб ўтилган доирада ва асосда;

- давлат молиясидан фойдаланиб пул ўтказмалар ва пул қабул қилиш билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи, давлат мулкани бошқариш ва ундан фойдаланиш, давлат қимматли қоғозлари муомаласи доирасидаги операцияларни бажарувчи банклар, молия-кредит муассасаларини.

РФ Бюджет Кодексига киритилган ҳукуматнинг ижрочи органларининг назорат ваколатлари улар томонидан қонунга қўшимча ҳужжатларда янада мукамалроқ аниқланмоқда ва тақсимланмоқда. Жумладан, Молия вазирлиги ўзига юклатилган вазифаларга мувофиқ ўз ваколати доирасида федерал бюджетни бажарилишининг назорат қилади ва уни бажарилишининг таъминлайди. Россия и и Федерациясининг консолидациялашган бюджетини ва федерал бюджетларни бажарилганлиги тўғрисидаги ҳисоботни тайёрлайди. У шунингдек, федерал бюджет маблағларининг мақсадли ишлатилиши устидан назорат ўрнатади ва федерал мулкдан тушадиган даромадларни аниқлашда қатнашади ва уларни тушуми устидан назорат ўрнатади.

Молия вазирлигининг давлат молиявий назорати Департаменти ўз ваколати доирасида федерал бюджет маблағларининг тушумли ва харажатининг ишлатилишининг комплекс таҳлил қилади ва тематик текширувлар ўтказади. У шунингдек, ҳуқуқ-тарғибот органлари топшириқларига асосан мустақил РФ субъектлари бўйича бош назоратчи тафтишчиларни жалб қилган ҳолда, ташкилотларни молиявий-хўжалик фаолиятининг ҳужжатли тафтишдан ўтказадилар. Бундан ташқари Департамент РФ субъектлари бўйича бош назоратчи -тафтишчиларни жалб қилган ҳолда давлат ҳукумат органлари ва маҳаллий ўзи-ўзининг бошқариш органлари мурожаатлари бўйича мустақил равишда тафтиш ва молиявий текширувлар ташкил этади ва ўтказади.

РФ Молия вазирлиги назорат- тафтиш бошқармаси ваколатига РФ субъектларида ҳамда ҳудудларда навбатдаги молиявий назоратни амалга ошириш киради:

-федерал бюджетни маблағларини сақланиши, ўз вақтида мақсадли , самарали фойдаланиши, шунингдек, давлат нобюджет фондлари ва бошқа федерал маблағларни навбатдаги назоратини амалга оширади;

- ўз ваколати доирасида федерал бюджет маблағларини тушуми ва харажат қилиниши, нобюджет маблағларидан фойдаланиши федерал мулкдан олинadиган даромадлар бўйича тафтиш ва тематик текширув ўтказди;

- ҳуқуқ тарғибот органлари фармойишлари асосида қандай мулкчилик шаклида бўлишидан қатъий назар корхоналарнинг молиявий-хўжалик фаолиятини устидан тафтиш ва текширувлар ўтказадилар;

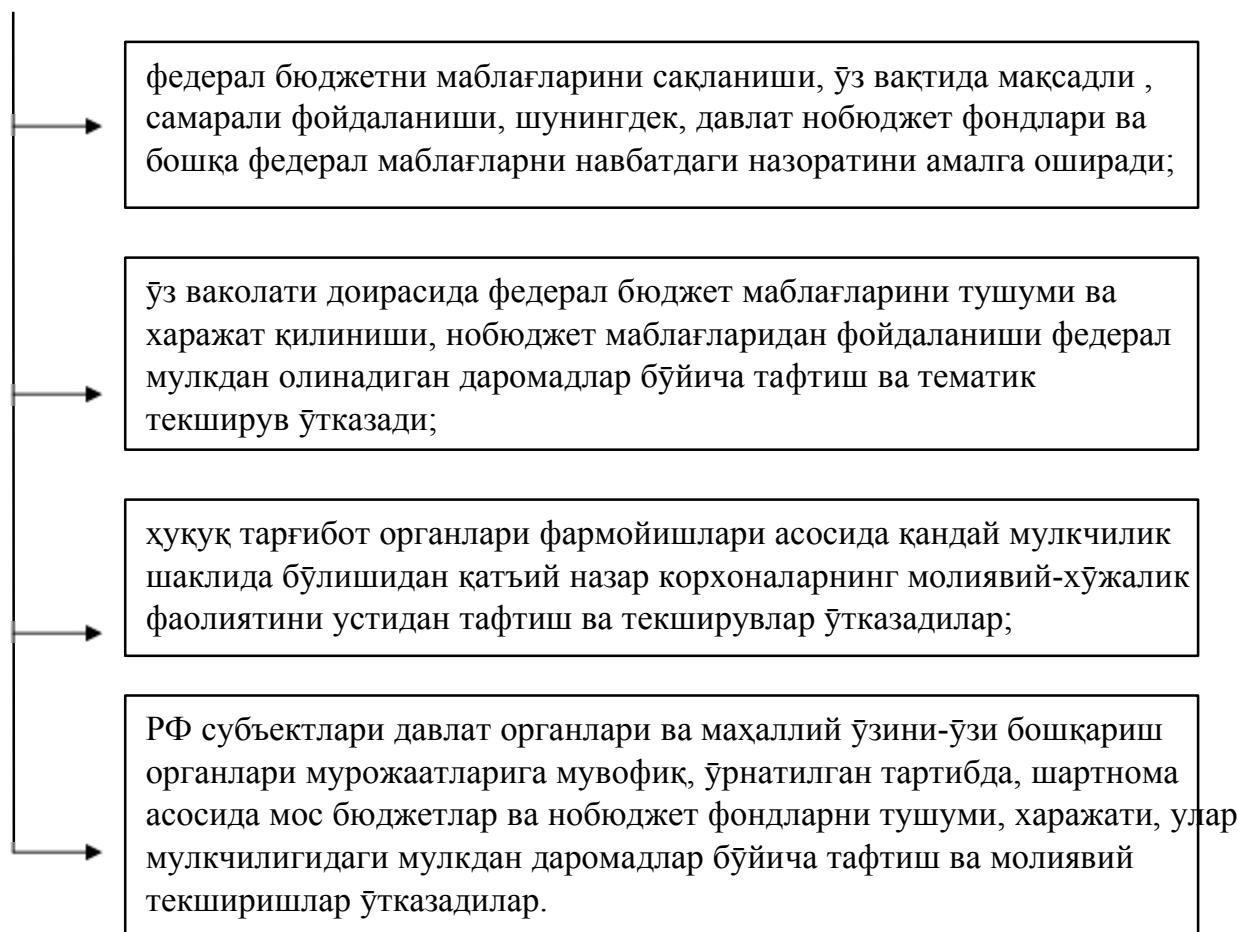
- РФ субъектлари давлат органлари ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари мурожаатларига мувофиқ, ўрнатилган тартибда, шартнома асосида мос бюджетлар ва нобюджет фондларни тушуми, харажати, улар мулкчилигидаги мулкдан даромадлар бўйича тафтиш ва молиявий текширишлар ўтказадилар.

- Бундай тафтиш ва молиявий текширишлар харажатлари РФ субъектлари давлат ҳукумати органлари ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан қопланади.

- Аҳамиятли назорат ваколати *Федерал газначилик органларига* топширилган.

Бюджет интизомини мустаҳкамлаш мақсадида уларга вазирликларда, корхоналарда, ташкилот ва муассасаларда, банкларда ва молия-кредит ташкилотларида барча турдаги мулкчилик шаклларида, шу жумладан, қўшимча корхоналарда пул маблағларини, бухгалтерия ҳисоби регистрларини, режаларни, смета ва бошқа ҳужжатларни агарда улар Россия Федерацияси республика бюджетига пул ўтказиш ва республика бюджетни маблағларидан фойдаланиш билан боғлиқ бўлса текшириш, ҳамда текширув мобайнида пайдо бўлган саволлар бўйича маълумот олиш ҳуқуқига егадирлар.

РФ Молия вазирлиги назорат- тафтиш бошқармасининг РФ субъектларида ҳамда ҳудудларда молиявий назоратни амалга ошириш ваколатлари

82-расм. РФ Молия вазирлиги назорат- тафтиш бошқармасининг ваколатлари

РФ Молия вазирлиги давлат федерал ғазначилик бошқармаси ўзига бириктирилган ваколатлар бўйича қуйидагиларни амалга оширади:

- Россия федерацияси республика бюджети билан давлат нобюджет фондлари ўртасидаги молиявий муносабатларни тартибга солади:

- Россия федерацияси республика бюджетини бажрилиши, давлат федерал нобюджет фондларни молиявий бажарилиши, федерал нобюджет фондларни тушуми, фойдаланиши жараёнларида ғазначиликни ҳудудий органларида Россия федерациясининг ҳаракатдаги қонунларига риоя қилиниши устидан бевосита ишларни ташкил этади ва ўтказди.

Худудий газначилик органлари ўз ваколатлари доирасида қуйидаги кучга егадирлар:

- Россия федерацияси республика бюджети маблағлари билан, давлат федерал нобюджет фондлар ва федерал нобюджет маблағлари, шунингдек, Россия Федерацияси республика бюджети фондларини ишланилиши бўйича бўладиган операцияларни ўз муддатида амалга оширилишини назорат қилади;

- Хукуматнинг ижроия органлари, солиқ, ҳуқуқ тарғибот органлари ва банклар билан ҳамкорликда назорат функциясини амалга оширади.

Барча даражадаги бюджетларнинг даромад қисмларини назорат режасида жорий ва давомий назорат ваколати *солиқ органларига* биркитилган. Россия федерацияси солиқ Кодекси бюджетга ва нобюджет фондларга мажбурий тўловларни ўз муддатида, тўла ва тўғри тушушини амалга ошириш механизмини ўрнатган. Ушбу мақсадни амалга ошириш учун солиқ тўловлари солиқ органларига зарур ахборотлар ва ҳужжатларни тақдим этишга мажбурдирлар, солиқ агентлари эса солиқларни тўғри ҳисобланиши, ушланиши ва ўтказилиши юзасидан назоратни амалга ошириш учун зарур ҳужжатларни ўзлари ҳисобда турган солиқ органига тақдим этадилар.

Бюджет объектларини молиявий назоратини, назорат тадбирларини ташкил қилишнинг алоҳидалиги ва уни ўтказишда фойдаланиладиган усуллар ва чегаралар нуқтаи назаридан кўриб чиқиш мумкин.

Дастлабки ва навбатдаги назоратни объектлари бўлиб асосан ҳужжатлар ҳисобланади, жумладан:

- бюджет лойиҳалари, нобюджет фондлар сметалари ва уларни бажарилиши бўйича ҳисоботлар:

- молиялаштиришда бюджет ва нобюджет фондлар маблағлари фойдаланиладиган давлат, тармоқлар ва ҳудудий дастурлар лойиҳалари ва уларни реализация бўйича якуний ҳужжатлари;

- бюджет – молия масалалари бўйича қонунчилик ва бошқа ҳуқуқий меъёрий ҳужжатлар лойиҳалари;

- давлат бюджети ва молиявий ресурсларга тегишли бўлган шартнома ва келишувлар лойиҳалари.

Кўрсатилган ҳолатларда назорат асосан иқтисодий таҳлил усулларидаан фойдаланилган ҳолда амалга оширилади ва натижаси эксперт хулосаси шаклида тақдим етилади.

Жорий назорат аввал кўрсатиб ўтилган барча объектларда нисбатан молиявий хўжалик қарорлари реализацияси мобайнида амалга оширилади. Жорий назорат иқтисодий таҳлил билан бир қаторда тафтиш, текшириш ва тадқиқотларини назорат объектга чиқиб амалга оширишини назарда тутди. Бундай ҳолатларда назорат тадбирлари натижалар далолатнома ва маълумотнома шаклида

и

расмийлаштирилади.

РФ Марказий Банкнинг ҳуқуқий мақоми 2002 йил 10 июлда чиқарилган 86-ФЗ сонли “Россия Федерацияси Марказий банки тўғрисида”ги Федерал қонуни билан белгиланган. [14]. РФ МБ нинг асосий функцияларидан бири бўлиб тижорат банклари ва бошқа кредит ташкилотлари устидан назорат ҳисобланади. Ана шу функцияни Россия Банки қуйидагича амалга оширади: кредит ташкилотлари ва корхоналарининг давлат қайдномасига ўтиши тўғрисидаги қарорни қабул қилади, кредит ташкилотларига банк операцияларини амалга ошириш учун лицензияни тақдим етади, уларнинг ҳаракатини тўхтатиб туради ва чақириб олади; кредит ташкилотлари ва банк гуруҳларининг фаолияти устидан назорат ўрнатади. (4-модда).

Россия Банки банк соҳасидаги тартибга солишни ва банк назоратини амалга оширувчи орган ҳисобланади. (56 модда). Банк кредит ташкилотлари ва банк гуруҳлари томонидан банк қонунчилигининг бажарилишини, Россия банки меъёрий актларига, Россия банки томонидан ўрнатилган мажбурий меъёрий актларига амал қилиш ва улар томонидан ўрнатилган мажбурий нормативларга амал қилишини доимий назорат қилиб туради. Банк тизимини тартибга солиш ва назорат қилишнинг бош мақсади бўлиб Россия Федерацияси банк тизимининг турғунлигини сақлаб туриш омонатчилар ҳамда кредиторларнинг манфаатларини

ҳимоя қилиш ҳисобланади. Россия банкининг назорат ва тартибга солиш функциялари доимий фаолият кўрсатувчи орган – Банк назорати Қўмитаси ёрдамида амалга оширилади. Қўмита унинг назорат функцияларини амалга оширувчи тузилмавий бўлинмаларини бирлаштиради.

Россия Банки кредит ташкилотлари ва банк гуруҳлари учун мажбурий бўлган банк операцияларини ўтказиш, бухгалтерия ҳисоб-китобини олиб бориш, ички назоратни ташкил этиш, бухгалтерияга оид ва статистик ҳисоботларни, шунингдек, федерал қонунлар билан кўзда тутилган бошқа маълумотларни тузиш ва тақдим этиш қоидаларини белгилайди. (57-модда).

Ўзининг банк тизимини тартибга солиш ва назорат қилиш функцияларини амалга ошириш учун Россия банки кредит ташкилотларининг текширувларини ўтказди, уларнинг фаолиятида аниқланган қонун бузилишларини бартараф этиш тўғрисидаги бажариш учун мажбурий бўлган кўрсатмаларни юборади ва қонунбузарларга нисбатан санксиялар қўллайди. (73-модда). Текширувлар банкнинг ваколатли ходимлари томонидан Директорлар Кенгаши ёки Директорлар кенгаши топшириғи билан аудиторлик ташкилотлари томонидан белгиланган тартиб бўйича амалга оширилади.

Кредит ташкилоти томонидан федерал қонунларини, меъёрий ҳужжатларини ва Россия Банки кўрсатмаларининг бажарилишини бузиш, маълумотни тақдим етмаслик, тўлиқ бўлмаган ёки ишончли бўлмаган маълумотни тақдим этиш ҳоллари аниқланса Россия Банки кредит ташкилотидан аниқланган қонун бузилишларини бартараф этиш, устав капиталининг минимал миқдоридан 0.1% гача бўлган даражада жарима ундириб олиш ёки кредит ташкилоти томонидан алоҳида операцияларнинг ўтказилишини олти ойгача бўлган муддатга таъқиқлаб қўйишга ҳақи бор. (74-модда).

Белгиланган муддатда кредит ташкилоти фаолиятидаги қонун бузилишларини бартараф этиш тўғрисидаги Россия Банкнинг кўрсатмасини бажарилмаган ҳолда, шунингдек, ана шу қонун бузилишлари ёки кредит ташкилоти томонидан амалга ошириладиган банк операциялари ҳамда банк битимлари унинг кредиторлари

(омонатчилари) манфаатлари учун ҳақиқий хавфни келтириб чиқарган ҳолда Россия Банки қуйидагиларга ҳаққи бор: кредит ташкилотидан тўланган устав капиталининг 1%игача миқдорда, лекин устав капиталининг 1%идан ошиб кетмаган даражада жарима ундириб олишга; кредит ташкилотидан кредит ташкилотининг молиявий аҳволини соғломлаштиришни, шунингдек, унинг активлари тузилмасини ўзгартиришни, кредит ташкилоти раҳбарларини алмаштиришникредит ташкилотини қайтадан ташкил этишни талаб қилишга; кредит ташкилоти учун белгиланган мажбурий нормативларни ўзгартиришга; кредит ташкилоти томонидан банк операцияларини амалга ошириш тўғрисидаги унга берилган лицензияда кўзда тутилган айрим банк операцияларини амалга оширишни бир йилгача муддатга, шунингдек, унинг филиалларини очишни бир йилгача муддатга таъқиқлаб қўйишга; кредит ташкилотини бошқариш учун олти ойгача муддатга вақтинчалик маъмуриятни тайинлашга; агар кредит ташкилотини қайта ташкил қилиш оқибатида кредит ташкилотининг банкротлиги тўғрисида огоҳлантириш бўйича федерал қонунчилик томонидан кўзда тутилган чора-тадбирларни ўтказиш учун асос пайдо бўлса, ана шу қайта ташкил этишни таъқиқлаб қўйишга.

Россия Банки кредит ташкилотидан федерал қонунчиликда кўзда тутилган асослар бўйича банк операцияларини амалга оширишга рухсат берувчи лицензияни тортиб олишга ҳақлидир. Россия Банки судда мурожаат етиб, ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмида кўрсатиб ўтилган рўйхатдаги қонунбузарликлар аниқланганлиги тўғрисидаги акт тузилганидан бошлаб олти ойдан кечиктирмай кредит ташкилотидан жарималар ундириб олиши ёки федерал қонунчиликда кўзда тутилган бошқа санксияларни қўлланилишини талаб этиши мумкин.

Шунингдек Россия Банкининг назорат функцияси мамлакатнинг ва ҳудудлар бўйича умумий иқтисодиётининг аҳволини, биринчи навбатда пул-кредит, валюта-молия ва нарх-наво муносабатларини таҳлил қилиш ва прогноз қилишда ўз ифодасини топади.

Шундай қилиб, юқорида айтилганлардан шундай хулоса қилиш мумкинки, кредит тизимини бошқариш бўйича барча ваколатларни амалга ошириш қонунчилик томонидан РФ Марказий Банкига юклатилган.

Давлат божхона қўмитаси (ДБК) томонидан бошқариладиган божхона органлари (РФ президентининг 1991 йил 25 октябридаги 2014-сонли Фармони “Россия Федерацияси Давлат божхона қўмитаси тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш тўғрисидаги” [36]) Россия Федерациясининг божхона чегараси орқали товарларнинг кўчиб юриши вақтида солиқлар ва йиғимларни ундириб олиш бўйича ваколатларини бажариш жараёнида назоратни амалга оширади. Божхона қонунчилигида белгиланган тартиб бўйича улар божхона чегараси бўйлаб товарларни кўчириб юриш пайтидаги солиқлар ва йиғимлар тўғрисидаги қонунчиликни бузган шахсларни жавобгарликка тортадилар.

Шундай қилиб, халқаро тажрибадан ва амалдаги Россия қонунчилигидан келиб чиққан ҳолда шундай хулоса қилиш мумкин: ташқи назоратни РФ Ҳисоб Палатаси ҳамда РФ субъектларининг назорат-ҳисобчи органлари амалга оширади. Халқаро тажрибада бюджет жараёни устидан ташқи молия назоратини амалга ошириш ваколати кирадиган органни ажратиб кўрсатиш учун ягона ном қўлланилади – Молия назоратининг Олий органи. Россияда молия назоратининг олий органи тўғрисидаги масала ҳали очиқ турибди ва фақатгина айни пайтда РФ Президенти кўрсатмаси билан ишлаб чиқиляётган давлат молия назоратининг Ягона тизими концепсияси қабул қилинганидан кейингина ҳал бўлиши мумкин.

Улар фаолиятининг мукамал таҳлилига ўтишдан олдин, турли муаллифлар томонидан ташқи ва ички назоратни баҳолаш борасида келиб чиққан баҳслар устида тўхталиб ўтамиз. Бунда ташқи назорат ролига кўпинча йетарлича баҳо берилмайди. Баъзилар учун қонунчилик ҳокимиятининг назорат органлари институтининг аҳамиятини тушуниш ва унинг зарурлиги ўз-ўзидан равшан бўлиб туюлмайди. Масалан, депутатлар ижрочи ҳокимият органларига зарурий текширувларни ўтказиш учун топшириқ бериши мумкин (қонунчиликка тегишли ўзгартиришлар киритилгандан сўнг). Агар ана шундай текширувларда назорат

мустақиллиги тамойили муҳим бўлса, мустақил аудиторлик фирмаларини жалб қилиш мумкин.

Назорат учун саволлар:

1. Олий назорат органлари халқаро ташкилоти ИНТОСАИнинг ташкил этишдан мақсад нима?
2. Лима декларациянинг моҳияти нимада?
3. Россия федерацияси Ҳисоб палатасининг молиявий назоратни олиб боришидаги ваколатларини айтинг.
4. Россия федерацияси Молия вазирлигининг молиявий назоратни ташкил этишдаги ўрнини изоҳланг.
5. Россия федерацияси Молия вазирлиги назорат- тафтиш бошқармаси ваколатига кирувчи вазифаларни кўрсатинг.
6. Россия федерацияси Марказий Банкнинг молиявий назорат юзасидаги вазифаларини айтинг.
7. Жаҳон ҳамжамиятига аъзо мамлакатларда молиявий назоратни ташкил этиш амалиётини айтинг.
8. Худудий ғазначилик органлари ваколатларини айтинг.

ГЛОССАРИЙ

А

Аудиторлик текшириши – иқтисодий субъект молиявий ҳолатига тегишли аудиторлик далилларини йиғиш, баҳолаш ва таҳлили қилиш ҳамда мавжуд текширув натижалари бўйича бухгалтерия ҳисобини юритишнинг тўғрилиги ва бухгалтерия ҳисоботи ишончилигига фикр билдириш учун зарур далилларни йиғиш

Аудиторлик ҳисоботи – аудиторлик теширувининг бориши, бухгалтерия ҳисобини юритишнинг белгиланган тартибидан аниқланган четга чиқишлар, молиявий қоидабузарликлар тўғрисидаги муфассал маълумотлардан, шунингдек, аудиторлик текшируви ўтказиш натижасида олинган бошқа ахборотдан иборат бўлган хўжалик юритувчи субъект раҳбарига, мулкдорга, қатнашчилари (аксиядорлари)нинг умумий йиғилишига юлланган ҳужжат

Аудиторлик хулосаси - молиявий ҳисоботнинг тўғрилиги ва бухгалтерия ҳисоби юритиш тартибининг қонун ҳужжатларида белгиланган талабларга мувофиқлиги тўғрисида аудиторлик ташкилотининг фикри ёзма шаклда ифодаланган, хўжалик юритувчи субъект молиявий ҳисоботидан фойдаланувчилар учун очик бўлган ҳужжат

Аудитнинг умумий режаси - миқдор фаолияти билан танишиш, дастлабки режалаштириш, текширилоадиган хўжалик юритувчи субъектнинг ички назорат тизимини баҳолаш, танлаш ҳажми ва жиддийлик даражасини аниқлаш, аудит дастурини тайёрлаш, аудитни бевосита ўтказиш жараёни, бажарилган ишлар натижаларини таҳлил қилиш, барча оралик ҳамда умумий ҳужжатларни тайёрлаш, текширв натижаларини миқдорга тақдим этиш ва ҳақозоларни ўз ичига олган ҳолда аудит ўтказишнинг барча босқичларини акс еттирувчи ҳужжат

Б

Банк - ҳисоб-китоб, қарз олиш ва бериш, молиявий хизматларнинг бошқа турларини амалга оширувчи молия муассасаси

Банк активлари ҳажми - банкнинг ўз вазифалари ва мажбуриятларини бажариш учун сафарбар етадиган иқтисодий ресурслари миқдори

Банк кредитлари - юридик ва жисмоний шахсларга мақсадлилиқ, тўловлилиқ, фоизлилиқ, қайтарилувчанлиқ ва муддатлилиқ асосларида бериладиган молиявий ёрдам

Банклар кредит портфели - юридик ва жисмоний шахсларга банк томонидан берилган жами кредит ресурслари ҳажми

Банклар ликвидлиги - банкларнинг ўз мажбуриятларини бажариш учун тўловга лаёқатлиқ даражаси

Банк назорати - ҳукуматнинг молиявий тизимни барқарорлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлари йиғиндисидан иборат тизимли бошқарув воситаси.

Банкларнинг капиталлашуви ва инвестициявий фаоллиги - низом жамғармасига киритиш орқали банкнинг ўз сармояси ҳажмининг ва инвестиция мақсадларидаги тадбирларнинг жадал амалга оширилиши

Божхона назорати — қонун ҳужжатлари ва халқаро шартномаларга риоя этилишини таъминлаш мақсадида божхона органлари амалга оширадиган тадбирлар мажмуи

Бюджет жараёни – Давлат бюджетини тузиш, кўриб чиқиш, қабул қилиш ва ижро этиш, унинг ижросини назорат қилиш, ижроси ҳақидаги ҳисоботни тайёрлаш ва тасдиқлаш, шунингдек, Давлат бюджети тузилмасига кирувчи бюджетлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар мажмуи

Бюджетни ижро этиш бюджетнинг даромадлар ва харажатлар қисмининг бажарилиши

Бюджетдан молиялаштириш - режада кўзда тутилган тадбирларни амалга ошириш учун субъектларга бюджетдан маблағларни тақдим этиш тизими тушунилади

Бюджетдан маблағ ажратиш - қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда Давлат бюджетидан бюджет ташкилотларига ҳамда бошқа бюджет маблағлари олувчиларга ажратиладиган пул маблағлари

Бюджет ташкилоти - зиммасига юклатилган вазифаларни бажариш билан боғлиқ бўлган ўз фаолиятини амалга ошириши учун Давлат бюджетидан маблағ ажратиш кўзда тутилган ва бу маблағ молиялаштиришнинг асосий манбаи ҳисобланадиган вазирлик, давлат қўмитаси, идора, давлат ташкилоти

Бюджет ташкилотларининг харажатлар сметаси - бу бюджет ташкилотлари томонидан бир молия йили давомида давлат бюджетидан маблағ олиш мақсадида тузадиган ва бевосита ўзи тегишли бўлган молия органлари томонидан рўйхатдан ўтказиладиган ва тасдиқланадиган молиявий режа ҳисобланади

Бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари - қонунчиликда назарда тутилган бюджетдан ташқари манбалар ҳисобидан ташкилотлар ихтиёрига келиб тушадиган маблағлар

Бюджетдан ташқари маблағлар бўйича смета - ташкилотлар томонидан жорий молия йили учун тузиладиган ва тасдиқланадиган ҳужжат бўлиб, унда ташкил бўлиш манбалари ва ушбу маблағларнинг қонунчиликка мувофиқ фойдаланиш юналишлари кўрсатилган ҳолда бюджетдан ташқари даромадлар тушумларининг прогноз ҳажмлари акс еттирилади.

В

Вақтинчалик харажатлар сметаси - ташкилотларнинг харажатлар сметаси тасдиқлангунга ва рўйхатдан ўтказилгунга қадар амал қилувчи ҳужжат бўлиб, унда бюджет ташкилотлари учун кўзда тутилган, қонунчиликка ўзгартиришларни ҳисобга олган ҳолда, ҳар ойда аввалги молия йилининг охириги чорагидаги бюджетдан ажратиладиган маблағларнинг учдан бир қисмидан ортиқ бўлмаган миқдорлардаги бюджетдан ажратилган маблағлар

(харажатлар режаси) акс еттирилади;

Д

Давлат молиявий назоратининг мақсади- давлат хазинасига ресурсларни тушуришни максималлаштириш ва давлат бошқарув харажатларини минималлаштириш

Дастлабки назорат тахминлаш, режалаштириш ва лойиҳалаштариш босқичида, хўжалик ёки молиявий операциялар амалга оширилишидан аввал ўтказилиб, оқилона бошқарув йечимлари қабул қилинишига хизмат қилади

Давсуғуртаназорат — Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Суғурта назорати давлат инспексияси

Ж

Жорий назорат - ички хўжалик назоратининг узвий қисми, бутун Хўжалик юритувчи субъектлар ва унинг ички бўлинмалари ишлаб чиқариш ва молиявий фаолиятини тезкор бошқариш ва тартибга солиш жараёнининг таркибий қисмидир

И

Ички аудит хизмати - корхона Кузатувчи кенгашининг қарори билан ташкил етиладиган корхонанинг ички аудитни амалга оширадиган таркибий бўлинмаси

Ички аудит - банк ходимларининг ўз вазифаларини самарали бажаришларида ёрдам бериш мақсадида банк фаолиятини текшириш ва баҳолаш учун банк ичида доимий асосда тузилган мустақил экспертиза. Ички аудитнинг асосий мақсади бўлиб Ички аудит хизмати томонидан банк раҳбариятига банк фаолиятининг назароти ва натижалари бўйича объектив таҳлил, баҳо, тавсиялар ва маълумотлар тақдим этиш орқали банк Кенгаши ва Бошқарувига банк фаолияти мақсадига еришишида кўмаклашиш ҳисобланади

Ички аудит хизмати - банкда ички назорат ҳолатини, жумладан молия-хўжалик фаолияти самародорлиги, ҳисобнинг ишончлилиги ва аниқлиги, ҳисоботларнинг тўлиқлиги ва объективлиги, Ўзбекистон Республикаси банк қонунчилиги ҳужжатларига, таъсис ва ички ҳужжатларга, банк операцияларини амалга ошириш қоидалари ва тартибларига риоя қилинишини текшириш (аудит) ва мониторингини амалга оширувчи, шунингдек, банк операцияларининг самарадорлиги ва ишончлилигини ошириш бўйича банк Кенгашига маслаҳатлар берувчи мустақил таркибий тузилма

Л

Лицензия – у ёки бу маҳсулотни тайёрлаш, хўжалик ишлаб чиқариш ва илмий фаолиятнинг турини амалга ошириш, маҳсулотнинг маълум бир тури ва миқдорини экспорт ёки импорт қилиш, олиш кириш, олиб чиқиш ёки ўтказиб кетишга давлат ёки маҳаллий бошқарув органларининг расмий рухсати (розилиги).

М

Марказий банк - юридик шахс ҳисобланади ва у давлатнинг мутлақ мулкдир, ўз сарф-харажатларини ўзининг даромадлари ҳисобидан амалга оширувчи, иқтисодий жиҳатдан мустақил муассасадир

Маъмурий жавобгарлик – маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этганлиги учун фуқаролар ва мансабдор шахслар жавобгарлигининг шаклларида бири.

Молиявий мажбурият – юридик мажбуриятга мувофиқ товарлар йетказиб берилган (ишлар бажарилган, хизматлар кўрсатилганидан) кейин вужудга келади. Молиявий мажбуриятнинг юзага келиши тегишли ҳужжатлар билан тасдиқланиши талаб этилади. Масалан, ҳисобварақ-фактуралар, ишлар бажарилганлиги ёки хизматлар кўрсатилганлигини тасдиқловчи қабул қилиб олиш-топшириш далолатномалари, иш ҳақи қайдномалари ва бошқа шу каби ҳужжатлар

Молиявий назорат - давлат томонидан ташкил этилган, назорат қилиш вазифалари юклатилган давлат ёки мустақил жамоат органлари томонидан ҳукумат,

Хўжалик юритувчи субъектларлар, ташкилотлар ва муассасалар фаолиятининг самарадорлигини аниқлашга қаратилган назорат тизимидир.

Молиявий назорат тизими - субъектлар (назорат қилувчилар), объектлар (назорат қилинувчилар), назоратнинг усул ва воситаларини биргаликда жамлаб, ўз ичига олади.

Молиявий назоратнинг субъектлари - назорат вазифаларини ифодаловчи органларлар.

Молиявий назорат объектлари - молия тизими ва иқтисодий самарадорлигини текшириш лозим бўлган молия-хўжалик-тижорат тузилмалари пайдо бўлганида назорат субъектлари (тафтишчилар)ни ташкил этиш зарурати пайдо бўлади

Муқобил текширув — операциялар бирлиги туфайли ўзаро боғланган ва турли солиқ тўловчиларда бўлган ҳужжатларни таққослашдан иборат текширувдир

Н

Назорат - жамият иқтисодий ҳаётидаги объектив ҳодиса ва ҳар қандай давлат бошқарувининг муҳим бўғини бўлиб, у кўп минг раҳбар ва мутахассислар, меҳнат жамоалари, жамоат ва давлат ташкилотларининг субъектив ижод соҳасидир

Назоратнинг мақсади - тузатиш чораларини кўриш, айбдорларни жавобгарликка тортиш ва бузишларнинг олдини олишдан иборат

Нодавлат молиявий назоратининг мақсади - жойлаштирилган капиталдаги фойда нормасини ошириш мақсадида давлат фойдасидаги ажратмалар ва бошқа харажатларни минималлаштириш

С

Солиқ тўловчиларни ҳисобга олиш (қайддан ўтказиш) - уларни хўжалик юритувчи субъектнинг идентификациялашувини таъминлайдиган солиқ тўловчининг Давлат реестрига киритиш орқали амалга оширилади

Солиқ назорати – юридик ва жисмоний шахслар томонидан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг тўлиқ ва ўз вақтида тўланишини таъминлаш устидан амалга ошириладиган назорат.

Солиқ тўловчининг молия-хўжалик фаолияти текшируви (тафтиши) солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш мақсадида солиқ тўловчининг бухгалтерия, молия, статистика, банк ҳужжатлари ҳамда бошқа ҳужжатларини ўрганиш ва таққослашдир

Солиқ тўловчи молия-хўжалик фаолиятининг режали солиқ текшируви (тафтиши) — текширувларни амалга оширишнинг назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ваколатли орган томонидан тасдиқланган мувофиқлаштириш режаси асосида ўтказиладиган текширувдир

Т

Текшириш объекти - белгиланган тартибда Ҳисоб палатасининг Назорат ишлари дастурига киритилган бюджет ташкилотлари, шунингдек бошқа юридик шахслар, шу жумладан уларнинг филиаллари ва ваколатхоналари

Текширишнинг йиғма далолатномаси - Ҳисоб палатаси инспекторлари томонидан тузиладиган, назорат тадбири натижаларини умумлаштирадиган ҳужжат тури

Транспорт воситалари — юловчилар ва товарларни ташиш учун фойдаланиладиган воситалар, шу жумладан контейнерлар ва бошқа транспорт ускуналари

Товарлар ва транспорт воситаларини олиб ўтувчи шахслар — товарлар ва транспорт воситаларининг мулкдорлари, уларнинг сотиб олувчилари, егалари ёхуд улар билан ушбу Кодексда назарда тутилган ҳаракатларни ўз номидан амалга ошириш учун қонун ҳужжатларига мувофиқ йетарли бўлган бошқача тарзда иштирок етувчи шахслар

У

Умумий суғурта (шахсий, мулкӣ суғурта, жавобгарликни суғурта қилиш ҳамда ҳаётни суғурта қилиш соҳасига тааллуқли бўлмаган бошқа суғурта турлари)

Ф

Фактлар бўйича назорат усуллар - рўйхатга олиш, экспертиза, кўз билан кузатиш, назорат ўлчови, назорат тариқасида ишга тушириш, вақтни аниқ ўлчаш, иш куни тақсимланишини ўрганиш, лаборатория таҳлили

Фуқароларнинг банклардаги омонатларини кафолатлаш фонди банкнинг банк операцияларини ўтказиш ҳуқуқини берувчи лицензияси Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан чақириб олинган фуқароларнинг банклардаги омонатлари бўйича ҳақ тўланишини кафолатловчи фонд

Х

Харажатлар сметаси - ташкилотлар томонидан жорий молия йили учун тузиладиган ва тасдиқланадиган ҳужжат бўлиб, унда ташкилотлар учун харажатлар моддалари бўйича кўзда тутилган бюджетдан ажратилган маблағлар (харажатлар режаси) акс еттирилади

Хўжалик юритувчи субъектларларнинг давлат реестри — солиқ тўловчиларни солиқ инспекциясида ҳисобга олиш учун қўлланилади ва хўжалик юритувчи субъектларни идентификациялаштиришни таъминлайди

Ч

Чет ел банки - чет ел банкининг ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга оширадиган шуъба банки бўлиб, унинг устав капиталининг ҳаммаси чет ел банки томонидан тўланади

Ш

Шартли чиқариб юбориш — шахснинг белгиланган чеклашлар, талаблар ёки шартларга риоя қилиш мажбуриятларини ўз зиммасига олиши билан боғлиқ ҳолда товарлар ва транспорт воситаларини чиқариб юбориш

Ю

Юридик мажбурият - бюджет ташкилоти билан контрагент ўртасида маълум бир муддатдан сўнг, товарларни йеткизиб бериш (ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш) тўғрисида шартнома имзоланганидан ва бу шартнома тегишли тартибда ғазначилик органларида рўйхатдан ўтказилганидан кейин вужудга келади

Я

Якуний назорат хўжалик ва молиявий операциялар амалга оширилганидан кейин ўтказилиб, текширилаётган ҳужжатларни ва Хўжалик юритувчи субъектларнинг бутун молиявий ҳолатини чуқур ўрганиш билан фарқ қилади

Қ

Қисқа муддатли текширув солиқ тўловчининг молия-хўжалик фаолиятини текшириш билан боғлиқ бўлмаган, унинг айрим операцияларининг солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқлиги текширувидир.

Ҳ

Ҳисоб палатасининг назорат тадбири - Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети, бюджетдан ташқари мақсадли жамғармаларнинг мақсадга мувофиқ ва самарали ижро этилиши, шунингдек, давлат маблағлари сарфланиши устидан назоратни амалга ошириш мақсадида текшириш объектларининг бухгалтерия, молиявий ва бошқа ҳужжатларини текшириш

Ҳисоб палатасининг кўрсатмаси - Ҳисоб палатасининг ижро этиш мажбурий

бўлган қарори тури, у назорат тадбири давомида аниқланган қонун ҳужжатларини бузишларни бартараф этиш тадбирлари рўйхатини ўз ичига олиб, текшириш объектига ва/ёки унинг тегишли давлат ҳокимияти ва бошқарувидан юқори органига, шунингдек, қонун ҳужжатлариг биноан Ҳисоб палатасининг

а

текширишлари давомида аниқланадиган зарарни ундиришни амалга ошириш ваколати юклатилган давлат органларига юборилади

Ҳужжатлар асосидаги назорат усуллари: расмий ва арифметик текшириш, юридик баҳолаш, мантикий назорат, муқобил текшириш, тескари ҳисоб усули, баланс уйғунлигини текшириш, қиёслаш, ҳисоботларнинг саноқ баҳоси

АДАБИЁТЛАР

Норматив ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 2008 йил
2. “ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси”, 2007 йил 25 декабр
3. Ўзбекистон Республикаси “Бюджет кодекси”, 2013 йил 26 декабр
4. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 29 августдаги “Давлат солиқ хизмати тўғрисида”ги Қонуни
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 28 февралдаги “Давлат бюджетининг ғазна ижроси тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-594 – сон Қарори
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 8 январдаги “Республика солиқ органлари тизимини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1257 сонли Қарори
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 25 августдаги “Бюрократик тўсиқларни бартараф этиш ва тадбиркорлик фаолияти эркинлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-1604 сонли Қарори
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 26 мартдаги “Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитаси ҳузуридаги Қимматли қўғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат этиш марказини ташкил этиш тўғрисида” №ПФ-1414-сонли Фармони
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 8 августдаги “Текширувларни тартибга солиш ва назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш тўғрисида” №ПФ-1503 Фармони

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 19 ноябрдаги
“Хўжалик юритувчи субъектларни текширишларнинг ташкил этилишини
тартибга солиш тўғрисида” №ПФ-2114 сонли Фармони
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 27 июндаги
“Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасини ташкил этиш тўғрисида”
ПФ-3093 Фармони
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 4 апрелдаги
“Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси фаолиятини ташкил этишни
такомиллаштириш тўғрисида” ги ПФ-3592-сонли Фармони
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 1 августдаги ПФ-1827-
сонли фармони билан тасдиқланган “Республика пул-кредит сиёсати
комиссияси тўғрисида Низом”
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 19 ноябрдаги №УП-
2114—сонли фармони билан тасдиқланган “Республика назорат
органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш кенгаши тўғрисида Низом”
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 21 апрелдаги ПК–311-
сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Бош
прокуратураси ҳузуридаги солиқ, валютага оид жиноятларга ва жиноий
даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш Департаменти тўғрисида
Низом”
16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 23
ноябрдаги 553-сонли қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон
Республикаси Молия вазирлиги тўғрисидаги Низом”
17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 3 сентябрдаги
“Бюджет ташкилотларини маблағ билан таъминлаш тартибини
такомиллаштириш тўғрисида” ПК -414-сон Қарори
18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 13 мартдаги
“Давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини ташкил этишни
такомиллаштириш тўғрисида” 87-сонли Қарори

19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 5 майдаги 180-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси тўғрисида Низом”
20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 5 майдаги 180-сонли қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг Бош назорат-тафтиш бошқармаси тўғрисида Низом”
21. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 15 ноябрдаги 393-сонли қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва унинг ҳудудий назорат-тафтиш бошқармалари тўғрисидаги Низом”
22. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16 октябрдаги 215-сон қарори билан тасдиқланган “Корхоналардаги ички аудит хизмати тўғрисида Низом”
23. Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 21 майдаги 98-сон қарорига билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг Бозорлар ва савдо комплекслари фаолиятини назорат қилиш бош бошқармаси тўғрисида Низом”

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. , “Ўзбекистон – иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш юлида”. Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 1995 йил
2. Каримов И.А. “Банк тизими, пул муомиласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида” – Т.: “ Ўзбекистон” нашриёти, 2005 йил
3. Каримов И.А. “Янгилашни ва барқарор тараққиёт юлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш – асосий вазирамиздир”. Т.: “Ўзбекистон” нашриёти , 2007 йил
4. Каримов И.А. “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом еттириш – давр талаби.” Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2009 йил

5. Каримов И.А., “Мамлакатимизда демократик ислохатларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепсияси”. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2010 йил
6. Каримов И.А., “Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада оширишдир”. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2010 йил
7. Каримов И.А., “Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади”. Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2011 йил
8. Бочаров В.В., Леонтьев А.Л., Радковская Н.Р., Финансы, учебник для вузов, СПб: 2009
9. Бюджетное право. 7-е изд., перераб. Ремиханова Д.А, под рек. Поляка, М.: 2009
10. Вахобов А., Срожиддинова З., Государственный бюджет. Учебник. – Т.: Иқтисод- молия. 2007 г.
11. Вахобов А., Маликов Т. Молия: умумназарий масалалар. ўқув қўлланма, 2008 йил
12. Ибрагимов А., Сугирбаев Б. Бюджет назорати ва аудити. ўқув қўлланма – Тошкент, 2009 йил
13. ЛИ А. Ўзбекистон Республикаси молия ҳуқуқи: Юридик олий ўқув юртлари учун дарслик, 2006 йил
14. Маликов Т.С., Вахобов Д.Р. Молия: чизмаларда: ўқув қўлланма.- Тошкент. Иқтисод-молия, 2010 йил
15. Мусаев Б., Срожиддинова З., Контрольно-экономическая работа финансовых органов. Т.: Иқтисод-молия, 2006
16. Норқобилов С., Дадабоева Ҳ., Жўраев ў. Халқаро амалиётда банк назорати, Т. Иқтисод-молия, 2007 йил
17. Родионова В.М., Шлейников В.И., Финансовый контроль. Учебник.- М.:ИД. ФБК.-ПРЕСС, 2002

18. Романовский В.М. и др. Бюджетная система РФ. Учебник.: - М.: ЮНИТИ, 2003
19. Степашин С.В, Столяров Н.С., Шохин С.О., Жуков В.А. Государственный финансовый контроль. Учебник. - СПб.: Питер, 2004
20. Финансовое право: Учебник под редак. проф. О.Н. Горбунова.- М.: Юрист, 1996.
21. Хайдаров Н.Х. Молия. ўқув қўлланма. – Т.: Академия 2001 уил
22. Хайдаров Н.Х. Давлат молиясини бошқариш. ўқув қўлланма. Т.: Академия., 2005 уил
23. Қосимова Г. Ғазначилик фаолиятини ташкил этиш. ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисод – молия. 2005 уил
24. Яхшибоев Ғ.Қ. “Молиявий назорат”. Услубий қўлланма Т.: Иқтисод-молия, 2007 уил
25. Юнити Г.Б. Учебное пособие для вузов, 2009 уил
26. Давлат молияси тизими , Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами, 3 жилдлик, Т.: “Ўзбекистон”, 2002й.
27. Бюджетнома. “Ўзбекистон Республикасининг 2010 йилги Давлат бюджети лойиҳаси тўғрисида” ги масалага доир материаллар.
28. Бюджетнома. “Ўзбекистон Республикасининг 2011 йилги Давлат бюджети лойиҳаси тўғрисида” ги масалага доир материаллар
29. Бюджетнома. “Ўзбекистон Республикасининг 2012 йилги Давлат бюджети лойиҳаси тўғрисида” ги масалага доир материаллар
30. Интернет сайтлари:
ҳттп:// www.gov.uz. уз., ҳттп:// www.mf.uz. уз., уз., ҳттп:// www.edu.uz.